

ZBORNIK

INŠTITUTA ZA SLOVENSKI JEZIK FRANA RAMOVŠA ZRC SAZU

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI 5

ISSN 0354-0448

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI
5 • 1999

ZALŽBA
ZRC

Uredniški odbor
Metka Furlan, Janez Keber, France Novak, Vera Smole, Ada Vidovič-Muha

Urednik
Janez Keber

Prevod angleških izvlečkov in povzetkov
Nanika Holz

Priprava za tisk
Brane Vidmar

Oblikovanje
Milojka Žalik Huzjan

Tisk
Littera picta, d.o.o., Ljubljana

Naslov uredništva
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
Gosposka 13, 1000 Ljubljana
Slovenija
Telefon 061 1256 068
Faks 061 1255 253

© 1999, ZRC SAZU

*Tiskano s podporo Ministrstva za znanost in tehnologijo
Republike Slovenije.*

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije je publikacija uvrščena med proizvode,
za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa proizvodov.

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI

Zbornik

Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša

5

1999

Ljubljana 1999

Znanstvenoraziskovalni center SAZU

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI 5

V peti številki glasila Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU Jezikoslovni zapiski sodeluje petnajst avtorjev z devetnajstimi prispevki. Ti so razvrščeni v tri razdelke: **I. IZ ZGODOVINE INŠTITUTA ZA SLOVENSKI JEZIK FRANA RAMOVŠA** (en prispevek), **II. RAZPRAVE IN ČLANKI** (trinajst prispevkov), **III. GRADIVO, OCENE, POROČILA** (pet prispevkov). V razdelku **IV. ODMEVI**, namenjenem za pisma, pobude in kritike, ki se nanašajo na vsebino in obliko glasila ter na delo uredniškega odbora, je tokrat odgovor uredniškega odbora na pismo iz četrte številke.

Sodelujoči avtorji in avtorice, ki so vsi z Inštituta, so:

I. Milena Hajnšek (Leksikološka sekcija); **II. dr. Majda Merše** (Sekcija za zgodovino slovenskega jezika), *Jakob Müller*, *Helena Majcenovič*, *Nanika Holz* (vsi Leksikološka sekcija), *Borislava Košmrlj Levačič* (Sekcija za terminološke slovarje), mag. *Alenka Gložančev*, *Janez Keber*, dr. *Peter Weiss* (dva prispevka), mag. *Andreja Žele* (vsi Leksikološka sekcija), dr. *Jožica Škofic*, dr. *Vladimir Nartnik*, *Karmen Kenda Jež* (vsi Dialektološka sekcija); **III. Silvo Torkar** (Sekcija za terminološke slovarje), *Ivanka Šircelj Žnidaršič*, dr. *Peter Weiss* (oba Leksikološka sekcija), dr. *Jožica Škofic* (dva prispevka, Dialektološka sekcija).

VSEBINA

I. IZ ZGODOVINE INŠTITUTA ZA SLOVENSKI JEZIK FRANA RAMOVŠA	
Milena Hajnšek Holz, <i>Jubileji</i>	9
II. RAZPRAVE IN ČLANKI	
Majda Merše, <i>Problematika oblikoslovnega zaglavja v Poskusnem snopiču Slovarja slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja</i>	19
Jakob Müller, <i>Zgodba o ljudstvu</i>	33
Helena Majcenovič, <i>Praktični vidiki normiranja v slovarjih</i>	63
Nanika Holz, <i>Glagoli rekanja v Slovarju slovenskega knjižnega jezika</i>	91
Borislava Košmrlj Levačič, <i>O terminološkem slovarju in računalniški podpori ob izdelavi botaničnega terminološkega slovarja</i>	107
Alenka Gložančev, <i>Jezikovnokulturna vloga slovarja imen slovenskih podjetij</i>	123
Janez Keber, <i>Živalske metafore kot vir za imena, vzdevke in priimke</i>	135
Peter Weiss, <i>Predlog določil za razvrščanje podobno in enako pisanih iztočnic za slovarski del novega Slovenskega pravopisa</i>	151
Peter Weiss, <i>Šestdeset in šeststo petdeset šestdelnih šeststopenjskih petdejank</i>	169
Andreja Žele, <i>Vezljivost kot razvojna kategorija</i>	179
Jožica Škofic, <i>Fonološki opis govora kraja Zgornje Gorje (SLA 198)</i>	183
Vladimir Nartnik, <i>Fonološki opis govora Vnanjih Goric (SLA 226)</i>	197
Karmen Kenda Jež, <i>Fonološki opis govora kraja Cerkno (OLA 6, SLA 166)</i>	207
III. GRADIVO, OCENE, POROČILA	
Silvo Torkar, <i>Nekaj opomb k Slovenskim vodnim imenom F. Bezlaja</i>	237
Ivanka Šircelj Žnidaršič, <i>Besedišče slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki (predstavitev)</i>	241
Peter Weiss, <i>Sopomenski slovar slovaščine</i>	247
Jožica Škofic, <i>Irena Stramljič Breznik, Prispevki iz slovenskega besedoslovja</i>	253
Jožica Škofic, <i>Herta Maurer-Lausegger, Orodje s koroških podstrešij O sankah... / Über Schlitten</i>	257
IV. ODMEVI	
Odgovor uredniškega odbora	261

**I. IZ ZGODOVINE INŠTITUTA
ZA SLOVENSKI JEZIK
FRANA RAMOVŠA**

JUBILEJI

Milena Hajnšek-Holz

Letos obhajamo v Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša osemdesetletnico Jože Meze ter se spominjamo osemdesetletnice rojstva Staneta Suhadolnika in sedemdesetletnice rojstva Jakoba Riglerja – treh pomembnih sodelavcev in soavtorjev Slovarja slovenskega knjižnega jezika.

This year the Fran Ramovš Institute of Slovenian Language celebrates the 80th birthday of Jože Meze, and remembers the 80th anniversary of Stane Suhadolnik's birth and the 70th anniversary of Jakob Rigler's birth. All three were important compilers and coauthors of the Dictionary of Standard Slovenian.

Joža Meze

Dne 9. marca 1919 se je v Ljubljani rodila Joža Lenček, por. Meze. Obiskovala je gimnazijo in se po maturi leta 1938 vpisala na študij slavistike, ki ga je med 2. svetovno vojno prekinila in končala leta 1951.

Še pred koncem študija je leta 1950 začela honorarno delati v Inštitutu za slovenski jezik, kjer je bila stalno zaposlena (s krajšo prekinitvijo v letu 1962) od leta 1951 do 1979, svoje delo v Inštitutu pa je nadaljevala še po upokojitvi do leta 1985.

Joža Meze je bila med prvimi petimi redno zaposlenimi delavci Inštituta za slovenski jezik. Glede na naloge, ki jih je opravljal Inštitut in glede na majhno število zaposlenih, je Joža Meze v začetnem obdobju opravljala različne naloge. Sodelovala je pri zbiranju gradiva za slovar sodobnega jezika, preučevala narečja, se ukvarjala z vprašanji slovnice in pravopisa, z jezikovnim svetovanjem, opravljala pa je tudi administrativna dela.

Pri delu za Slovar slovenskega knjižnega jezika je tvorno sodelovala od začetnih priprav – tako pri zbiranju slovarskega gradiva in oblikovanju slovarskih načel, še posebej se je ukvarjala z vprašanji strokovnega izrazja, izbora besed za slovar in končnega oblikovanja slovarskih sestavkov.

Po imenovanju uredniškega odbora za sestavo slovarja slovenskega knjižnega jezika leta 1962 in po sprejetju zasnove slovarja, kot se kaže v petih knjigah, se je Joža Meze sprva posvečala predvsem organizacijskemu in strokovnemu delu v zvezi s strokovnim izrazjem. To delo ji je bilo zaupano v januarju 1963. Pridobiti je

bilo treba sodelavce za obdelavo strokovnega izrazja posameznih področij, določiti kriterije za sprejem strokovnih izrazov v splošni slovar knjižnega jezika srednjega obsega, poskrbeti za tipu slovarja ustrezne razlage, jih razmejiti do enciklopedičnih razlag oz. definicij v strokovnih slovarjih.

V letu 1964 je izšel *Poskusni snopič Slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Povečalo se je število sodelavcev slovarja, delo za slovar se je intenziviralo, saj bi po načrtu moral biti slovar končan v desetih letih. Joža Meze je predala delo v zvezi s strokovnim izrazjem, zlasti še organizacijsko, sodelavki Zvonki Leder-Mancini, sama pa se je posvetila redatorskemu delu, kar je bilo takrat pri nas pionirsko delo. Slovarska načela so se sproti dopolnjevala, saj so se ob konkretnem delu pojavljala vedno nova vprašanja, tako glede izbora besed, pomenske členitve, razlag, sopomenk, ponazarjalnega gradiva, stilno-plastnega, časovno-pogostnostnega in normativnega vrednotenja besed oz. besednih zvez, frazeologije in terminologije.

Slovar slovenskega knjižnega jezika je skupinsko delo. Vsak redaktor je dal slovarskemu sestavku individualne poteze, ki jih je bilo potrebno zabrisati ali slovarski sestavek prirediti tako, da slovar deluje enovito. Usklajevanje slovarskih sestavkov je bilo zaupano izkušenejšim redaktorjem. To delo je Joža Meze opravljala pri prvi, drugi in tretji knjigi slovarja.

Izbor gesel za slovar je opravljal glavni uredniški odbor, predlog pa je pripravil eden od članov – za peto knjigo Slovarja je to delo opravila Joža Meze.

Joža Meze je kot splošno in strokovno razgledana osebnost znala najti ustrezno rešitev slovarskih problemov, pa naj je šlo za knjižno, strokovno ali obrobno izrazje. Sistematično se je ukvarjala predvsem s formulacijo razlag (še zlasti samostalnika), kot literarno ustvarjalna (predvsem v mladosti) je imela še poseben smisel za izbiro ponazarjalnega gradiva. Svoje znanje je kot mentorica posredovala mlajšim sodelavcem, vedno je bila pripravljena posvetovati se z drugimi uredniki, saj se je zavedala, da je priprava slovarja naše skupno delo in naš prispevek k uveljavitvi slovenskega jezika doma in v svetu.

Kot urednica Slovarja je sodelovala v radijskih in televizijskih oddajah, v okviru strokovnih izmenjav je obiskala inštituta v Pragi in Bratislavi, v Bratislavi pa se je udeležila tudi enomesečnega tečaja slovaščine. Študentom slavistike na Filozofski fakulteti v Ljubljani je predavala v okviru ciklusa o Slovarju slovenskega knjižnega jezika.

Obravnavi strokovnega izrazja je ostala zvesta ves čas. Leta 1971 je nastopila na simpoziju terminologov v Ljubljani. Od leta 1973 do 1975 je bila jezikovna svetovalka pri Tehniški sekciji Terminološke komisije SAZU. Posebej je treba poudariti njeno delo pri Splošnem tehniškem slovarju I, II (1978, 1981), jezikovni pregled Strojniškega priročnika Bojana Krauta (1981) in sodelovanje pri pripravi Gozdarskega slovarja.

Joža Meze je odgovarjala na številna jezikovna vprašanja, ki so bila naslovljena na Inštitut za slovenski jezik. Strokovne članke je objavljala v Jeziku in slovstvu in Razpravah SAZU. Lektorirala je številna leposlovna in strokovna dela.

Slovarsko delo, čeprav ne lahko in čeprav se je zaradi njega morala odpovedati znanstvenim ambicijam, je opravljala vestno, požrtvovalno in z ljubeznijo. Tako

kot delo je imela rada ljudi. Zavedala se je, da so za uspešno skupno delo potrebni tudi dobri medsebojni odnosi.

Stane Suhadolnik (1919–1992)

Stane Suhadolnik se je rodil 20. novembra 1919 v Borovnici. Obiskoval je šentviško klasično gimnazijo, kjer je maturiral leta 1939. Tu sta bila njegova profesorja Anton Breznik in Jakob Šolar, ki sta vplivala na njegovo odločitev za študij slavistike. Vojna, internacija v Gonarsu, konfinacija v Oleggiu, sodelovanje v odporniškem gibanju – vse to je vplivalo na njegovo življenje. Diplomiral je leta 1946 in kot profesor slovenščine učil v Kamniku, Celju ter Kopru. Od leta 1957 do 1959 je bil zaposlen na bibliografskem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice. Aprila 1959 je prišel v Inštitut za slovenski jezik Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Upokojil se je leta 1982, vendar je nadaljeval delo na Inštitutu do smrti 10. 8. 1992.

V Inštitutu za slovenski jezik je bil strokovno in organizacijsko dejaven. Bil je tajnik Inštituta, tajnik glavnega uredniškega odbora Slovarja slovenskega knjižnega jezika, član odbora za sestavo Pravil novega slovenskega pravopisa, sodelavec terminoloških komisij, član Komisije za historične slovarje – skratka koordinatorka in vodja vseh pomembnejših projektov Inštituta.

Za jezikovna vprašanja se je zanimal že kot študent, saj je takrat pripravil besednovrstno statistično analizo Prešernovih Poezij. Leta 1946 se je povezal s prof. Jakobom Šolarjem in začel zbirati gradivo za snujoci se slovar knjižnega jezika. Med učiteljevanjem v Kopru je zapisoval slovensko pomorsko izrazje.

Suhadolnikovo intenzivno jezikoslovno delo je potekalo v Inštitutu za slovenski jezik, zlasti pri pripravi in izdelavi Slovarja slovenskega knjižnega jezika. Dne 9. julija 1962 je bil Suhadolnik povabljen na prvo sejo novoimenovanega glavnega uredniškega odbora (predsednik Mile Klopčič, člana dr. Anton Bajec in dr. France Tomšič), 8. januarja 1963 je bil imenovan za organizatorja in koordinatorka slovarskih del, 4. februarja 1965 za tajnika glavnega uredniškega odbora in 21. novembra 1967 za člana glavnega uredniškega odbora.

Prva skrb glavnega uredniškega odbora je veljala novi zasnovi slovarja in časovni razmejitvi del, nadalje pridobivanju slovarskih sodelavcev, saj je bilo leta 1962 v Leksikološki sekciji le pet redno zaposlenih in petinpetdeset zunanjih sodelavcev. Urediti je bilo treba obstoječe slovarske zbirke, skrbeti za nadaljnje zbiranje jezikovnega gradiva, organizirati zbiranje in obdelavo strokovnih izrazov za okrog sto strokovnih področij, izdelati geslovnike, pripraviti navodila za posamezna slovarska dela, organizirati seminarje za notranje in zunanje sodelavce, skratka koordinirati in normirati delo. Poleg tega je bilo potrebno spremljati tujo slovaropisno literaturo in izmenjavati izkušnje z drugimi leksikografskimi centri. Pri vsem tem je imel Stane Suhadolnik vidno vlogo.

V letu 1963 so potekala pospešena dela za poskusni snopič slovarja. Postaviti je bilo treba slovarska načela, določiti obseg slovarja, rešiti vprašanje pravopisa in pravorečja, dvojníc in homonimov, se odločiti o obdelavi besed glede na besedne vrste, razmisliti o razlagah oz. definicijah, o stilno-zvrstnih oznakah in normiranju, o frazeologiji in specialni terminologiji, o obliki in razvrstitvi gesel ter o tisku.

Glede na to, da je bil poskusni snopič dan v široko javno razpravo, je bilo potrebno organizirati sestanke z vidnimi strokovnimi in kulturnimi delavci. Poskusni snopič sta dr. Anton Bajec in Stane Suhadolnik predstavila v Lingvističnem krožku Filozofske fakultete v Ljubljani 30. 3. 1964.

Stane Suhadolnik je v februarju in marcu 1964 vodil seminar za obdelovalce slovarskega gradiva, od maja dalje pa seminar za redaktorje.

Suhadolnik je vseskozi opozarjal odgovorne na težave pri delu: na pomanjkanje delavcev in finančnih sredstev, na neprimerne delovne prostore in težave pri nabavi knjig (tistih za izpisovanje in tujih slovarjev kot pomagal pri delu). Prizadeval si je za sodelovanje z drugimi leksikografskimi centri. Uspešno je bilo nekajletno sodelovanje z inštitutoma v Pragi in Bratislavi. Dr. A. Bajec in S. Suhadolnik sta bila leta 1965 v Pragi, leta 1969 je Suhadolnik obiskal še Bratislavo.

O delu za SSKJ je Suhadolnik poročal na slavističnih zborovanjih v Ljubljani, na Ravnah na Koroškem, v Novem mestu, Podvinu in Postojni ter na Ohridu; nastopal je v radijskih in televizijskih oddajah, predaval slušateljem slavistike v ciklusu o Slovarju slovenskega knjižnega jezika. Udeležil se je posvetovanj o leksikografiji v Beogradu 1964 in v Zagrebu 1989. Ob delu za SSKJ se je posvečal tudi širši slovarski in jezikovni problematiki. Svoja spoznanja je objavljaval v strokovnih in poljudnih revijah in časopisih.

Stane Suhadolnik je bil koordinator del v glavnem uredniškem odboru in svetovalec pri redakciji oziroma pri usklajevanju slovarskih sestavkov. Pri prvi in drugi knjigi SSKJ je bil tudi glavni korektor. Da bi redakcijsko delo potekalo čim bolj usklajeno, je organiziral izdelavo odzadnjih slovarjev – seznamov – za posamezno knjigo slovarja in uvedel izpisovanje razlag, sopomenk in označenih besed za t. i. kartoteko razlag in sinonimno kartoteko (1967). Pod njegovim vodstvom so bili za interno rabo izdelani Alfabetarij klasikov (1963), Seznam ekscerpiranih del (1965) in Frekvenčni slovar (1967).

Stane Suhadolnik je bil član širše komisije za sestavo novega slovenskega pravopisa. Skupaj z dr. J. Riglerjem in dr. J. Toporiščem je oskrbel natis *Načrta pravil za novi slovenski pravopis* (1981) in kot član uredniškega odbora sodeloval pri pripravi in korekturah *Slovenskega pravopisa 1. Pravila* (1990). Od leta 1991 do avgusta 1992 je bil član Komisije za sestavo slovarskega dela Slovenskega pravopisa.

Stane Suhadolnik je bil član Komisije za historične slovarje. Že leta 1964 so v Inštitutu razmišljali o izdaji Vorenčevega slovarja. Suhadolnik je sodeloval pri pripravi Kastelec-Vorenčevega slovarja, ki je izšel šele leta 1996. Že leta 1966 je Suhadolnik pripravil predlog za ekscerpiranje protestantskih piscev. Sodeloval je pri redakciji poskusnega snopiča *Slovarja stare knjižne prekmurščine* (1988).

Suhadolnikov življenjski cilj je bila izdelava Prešernovega slovarja. Že kot študent je pripravil besednovrstno statistično analizo Prešernovih Poezij. Leta 1964 se je pri prof. Antonu Slodnjaku zanimal za izdelavo Prešernovega slovarja. Podrobno je preučeval ne samo Prešernova dela, ampak tudi dela njegovih sodobnikov. Leta 1985 je izšlo *Gradivo za Prešernov slovar*. Suhadolnik si je prizadeval, da bi po izidu SSKJ kdo od slovarskih sodelavcev nadaljeval njegovo delo, žal tega ni dočakal. Inštitut je odkupil Suhadolnikovo gradivo za Prešernov slovar, izdelava

slovarja pa je še vedno moralni dolg leksikologov do Prešerna in do dolgoletnega tajnika in organizatorja del v Inštitutu.

Stane Suhadolnik je bil tudi jezikovni in leksikografski svetovalec terminoloških slovarjev, in sicer *Vojaškega slovarja* (1977), *Gozdarskega slovarja* (poskusni snopič – 1990), *Veterinarskega slovarja* (1982, 1987, 1992). Sodeloval je pri *Krajevnem leksikonu Slovenije* (1968) in pri leksikonu *Slovenska krajevna imena* (1985). Od 1987 do 1992 je bil sodelavec *Enciklopedije Slovenije* kot svetovalec za leksikografijo in jezik.

V 60-ih letih je bil Stane Suhadolnik blagajnik Slavističnega društva Slovenije, pozneje pa še ob jugoslovanskem slavističnem kongresu na Bledu leta 1979.

Če omenimo še druge Suhadolnikove dejavnosti, kot so bile pesnjenje, slikanje, kulturno udejstvovanje in še kaj, lahko rečemo, da je bilo njegovo življenje bogato in delo uspešno.

V organizaciji Zveze kulturnih organizacij na Vrhniki je sodelavec Inštituta Jakob Müller maja 1995 pripravil razstavo in katalog z bibliografijo Staneta Suhadolnika.

Jakob Rigler (1929–1985)

Jakob Rigler se je rodil 2. decembra 1929 v Novih Ložinah na Kočevskem. Osnovno šolo je obiskoval v Ribnici, kamor se je preselila družina, gimnazijo v Kočevju in Ljubljani, kjer je leta 1948 maturiral. Na ljubljanski Filozofski fakulteti je študiral slavistiko (slovenski jezik s književnostjo in ruski jezik s književnostjo). Diplomiral je leta 1954 in bil še istega leta izvoljen za asistenta v Inštitutu za slovenski jezik Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Doktoriral je leta 1961 s temo *Južnonotranjski govori – Akcentska in glasoslovna analiza južnonotranjskih govorov med Snežnikom in Slavnikom*. V knjižni obliki je disertacija izšla leta 1963 pri SAZU; tu je izšla tudi njegova druga knjiga *Začetki slovenskega knjižnega jezika* (1968). Rigler je začel objavljati leta 1955. Njegova bibliografija, objavljena v knjigi *Jakob Rigler: Razprave o slovenskem jeziku* (1986), šteje 90 enot. Rigler je hitro zrasel v samostojnega znanstvenega delavca, tako da je bil že leta 1969 izvoljen za znanstvenega svetnika SAZU. Leta 1969 mu je bila podeljena vnaprejšnja habilitacija za izrednega profesorja za slovensko historično gramatiko na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Maja 1985 je postal izredni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Dne 9. julija 1985 je bolezen pretrgala njegovo življenjsko pot.

Jakob Rigler se je posvečal predvsem dialektologiji, ne smemo pa prezreti njegovih dejavnosti na drugih področjih, tako strokovnih kot organizacijskih. Petnajst let (1961–1976) je vodil Dialektološko sekcijo Inštituta, bil pa je član Znanstvenega sveta Inštituta (1962–1985), bil je tudi član medakademijske komisije za dialektološke atlase. Dejavno se je vključeval v programe za slovenski lingvistični atlas (SLA), Splošnoslovanski lingvistični atlas (OLA) in Evropski lingvistični atlas (ALE). Zbiral in preučeval je narečno gradivo, sprva na Dolenjskem in južnem Notranjskem, kasneje pa je s posameznimi zapisi zajel celotno slovensko ozemlje (prim. Francka Benedik, *Vodnik po zbirki narečnega gradiva za slovenski lingvistični atlas (SLA)*, Ljubljana 1999, str. 148, in drugje). Na osnovi Ramovševe Dia-

lektološke karte slovenskega jezika, novejših raziskav in gradiva Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU sta Tine Logar in Jakob Rigler priredila *Karto slovenskih narečij* (1983). Za *Fonološke opise srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora, obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom* (Sarajevo, ANUBiH 1981) je prispeval sedem opisov slovenskih govorov. Riglerjeve dialektološke razprave se odlikujejo po izčrpnosti jezikovnega gradiva, po izvornosti in zanesljivosti njegove interpretacije, ki je oprta na teoretična spoznanja novejšega jezikoslovja. V posameznih razpravah je obravnaval doslej pomanjkljivo ali napačno pojasnjene glasovne pojave slovenskega jezika.

Jakob Rigler se je posvetil tudi vsestranskemu in nadrobnemu preučevanju protestantskih piscev, še zlasti del Primoža Trubarja. O tej problematiki je napisal več razprav, celovit prikaz pa je podal v knjigi *Začetki slovenskega knjižnega jezika* (1968). Rigler je ovrgel dotedanje mnenje, da je Trubar pisal v narečju Raščice, pač pa v nekem izoblikovanem jezikovnem izročilu ljubljanskega območja. Riglerjeva teza ni bila sprejeta brez pridržkov, kljub temu pa je njegova knjiga temeljno delo za študij zgodovine slovenskega jezika.

Jakob Rigler je bil član Komisije za historične slovarje v letih od 1975 do 1985.

Jakob Rigler je sodeloval pri Slovarju slovenskega knjižnega jezika od leta 1962 do 1985, rezultati njegovega dela pa so vidni v vseh petih knjigah Slovarja (1970–1991). Od leta 1975 do 1985 je bil član glavnega uredniškega odbora.

K delu za slovar je bil Jakob Rigler pritegnjen kot naglasoslovec, »strokovnjak s tankim posluhom za toneme«. V letu 1963 sta z dr. Tinetom Logarjem začela izdelovati intonacijske sheme za posamezne besedne vrste. Po odhodu dr. Jožeta Toporišiča, ki je vodil pripravljalna dela v zvezi z oblikoslovjem in naglasoslovjem, je Jakob Rigler prevzel skrb za pravopis, pravorečje, oblikoslovje in tonematiko. O tej problematiki je objavil več razprav v Slavistični reviji ter Jeziku in slovstvu. Za uvodni del slovarja je pripravil sheme za dinamični naglas in oblikotvorje ter sheme za tonemski naglas.

Riglerjevo delo pri slovarju je bilo večstopenjsko: od lastnega zapisa naglasa in tonema v alfabetařij, primerjave s Pleteršnikovim slovarjem in slovenskim pravopisom, anketiranje in obdelava anket, reševanje tekoćih redakcijskih problemov, določanje homonimov zaradi izgovora, naglasa ali tonema, preverjanje redaktorskih rešitev po gradivu, iskanje dodatnih informacij pri terminologij ali poznavalcih narećnih besed, usklajevanje pogledov v uredniškem odboru, sistemizacija rešitev (zapis tonemov v SSKJ ni samo rezultat anket, ampak tudi določena korekcija glede sistema), opravljanje korektur glave in zaglavja gesel, podgesel, kazalk in vodilk.

Po Riglerjevih načelih je posebna komisija za pravopis, pravorečje, oblikoslovje in intonacijo (Milena Hajnšek-Holz, dr. Franc Jakopin, dr. Tine Logar, Vladimir Nartnik, Stane Suhadolnik) dokonćala zaćrtano delo. Riglerjeve sistemske rešitve naglasoslovnih, oblikoslovnih, pravopisnih in pravorećnih vprašanj v Slovarju slovenskega knjižnega jezika so trdna osnova za nadaljnja slovaropisna in pravopisna dela.

V 70-ih letih je bil Jakob Rigler ćlan predsedstva pravopisne komisije za

sestavo tretjega povojnega pravopisa. Dejavno je sodeloval pri izdelavi *Načrta pravil za novi slovenski pravopis* (1981) ter pri usklajevanju pripomb k Načrtu. Izida prvega dela Slovenskega pravopisa *Pravila* (1990) ni več dočakal.

Jakob Rigler je bil sourednik za jezikoslovje pri Slavistični reviji (1970–1985), sourednik prve knjige Ramovševih *Zbranih del* (1971) in sodelavec leksikona *Slovenska krajevna imena* (1985).

V letih od 1972 do 1974 je bil Jakob Rigler predsednik Slavističnega društva Slovenije. Odločno je branil položaj in vlogo predmeta slovenski jezik v osnovnem in srednjem šolstvu ter poudarjal pomen slovenskega jezika v gospodarskem, političnem in družbenem življenju.

Jakob Rigler je bil izreden strokovnjak in znanstvenik na področju slovenistike, znan tudi v širšem slavističnem svetu. Na mednarodnem slavističnem kongresu v Sofiji je imel leta 1963 zelo odmeven referat *Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu*. Objavljal je v mednarodnih revijah, kot so *Rocznik Slawistyczny*, *Voprosy jazykoznanja*, *Български език*, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*.

Franc Jakopin je izbral in uredil Riglerjeve *Razprave o slovenskem jeziku*, ki so izšle leta 1986 pri Slovenski matici. Jakobu Riglerju je bil posvečen drugi mednarodni dialektološki simpozij v Mariboru 11. in 12. 2. 1999.

Na Riglerjevo delo gledamo s ponosom in občudovanjem ter se s hvaležnostjo spominjamo človeško razumevajočega kolega in dobrega prijatelja.

II. RAZPRAVE IN ČLANKI

Problematika oblikoslovnega zaglavja v Poskusnem snopiču Slovarja slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja

Majda Merše

IZVLEČEK: Primerjava z zgodovinskimi slovarji slovanskih narodov je pokazala, da bo načrtovani slovenski zgodovinski slovar, namenjen predstavitvi knjižnega jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, specifičen tako glede zajetega obdobja kot glede zbranega gradiva. V sestavku bo razvojno prikazano oblikovanje koncepta oblikoslovnega zaglavja. Pri načrtovanju njegove obvestilnosti je bilo poleg možnosti, ki jih nudi s popolnim izpisom zbrano gradivo, treba upoštevati tudi možnosti izvedbe in potrebe potencialnih uporabnikov.

ABSTRACT: A comparison of Slavic historical dictionaries had shown that the future Slovenian historical dictionary, intended to present the standard language of the 16th century Slovenian Protestant writers, will be rather specific – because of the period covered and the collected material. The article brings an overview of the development in the presentation concept of morphological data within entries. The corpus was acquired from complete excerption and offers various options for providing information on morphological features. Besides that actual possibilities for performance and needs of potential users should be taken into consideration.

0 Primerjalno razgledovanje po tujih, zlasti slovanskih zgodovinskih slovarjih, ki so večinoma začeli izhajati že pred desetletji,¹ je pokazalo, da bo načrtovani slovenski zgodovinski slovar, namenjen predstavitvi knjižnega jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, poseben tako glede obdobja, ki ga bo obsegel, glede števila in zvrstnosti del, ki jih bo zajel, predvsem pa glede metode, po kateri je bilo zanj zbrano gradivo.

1 Zgodovinski slovarji, ki jih izdajajo slovanski narodi, večinoma zaobsegajo daljša in razvojno ne vedno enovita obdobja. Čehi izdajajo slovar, ki bo prikazal

¹ Obvestilo o slovanskem zgodovinskem slovaropisju v času, ko je steklo zbiranje gradiva za Slovar slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, prinaša razprava F. Premk, *Dictionnaire de la langue slovène au 16e siècle*, Proceedings of The Second International Round Table Conference on Historical Lexicography, Dordrecht - Holand, Cinnaminson, N. J. - U.S.A., 1980, 91–116.

razvoj češkega jezika od pismenih začetkov do konca 15. stoletja (*Staročeský slovník*).² Slovaki se že bližajo koncu izdavanja slovarja, namenjenega prikazu slovaškega jezika od 11. do konca 18. stoletja (*Historický slovník slovenského jazyka*).³ Rusi pripravljajo slovar, ki bo predstavil razvoj jezika od 11. do 17. stoletja (*Slovar' russkogo jazyka XI–XVII vv.*). Z namenom, da bi zaobsegli vse razvojne faze ruskega jezika, so po treh desetletjih priprav leta 1988 začeli izdajati desetdelno zasnovani *Slovar' drevnerusskogo jazyka (XI–XIV vv.)*, že pred tem pa je začel izhajati slovar ruskega jezika 18. stoletja. Belorusi v gostem zaporedju izdajajo zvezke slovarja, namenjenega obdobju od konca 14. do konca 18. stoletja (*Gistaryčny sloŭnik belaruskaj movy*). Na Hrvaškem je v polnem teku izhajanje *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, ki zajema obdobje od 16. do srede 19. stoletja. Primerjalno zanimiv je tudi slovar zgodnje visoke nemščine (*Frühneuhochdeutsches Wörterbuch*), ki predstavlja nemški jezik od srede 14. do začetka 17. stoletja, to je v času, ko je ta preko prevodnih zgledov vplival tudi na jezik slovenskih protestantskih piscev. Slovar, ki je začel izhajati leta 1989, je hkrati vzorec modernega zgodovinskega slovarja, saj upošteva dosežke sodobnega nemškega in mednarodnega jezikoslovja, zlasti besedoslovja in slovaropisja.

1.1 Glede na obravnavano stoletje je načrtovanemu slovenskemu slovarju najbližji *Słownik polszczyzny XVI wieku*, ki je že drugi v nizu poljskih zgodovinskih slovarjev. S prikazom besednega razvoja pričinja na meji, do katere sega skoraj že končani staropoljski slovar (*Słownik staropolski*), namenjen prikazu poljskega jezika v 14. in 15. stoletju. Čeprav se tako slovenski kot poljski slovar omejujeta na jezik tiskanih del 16. stoletja, je pričakovanje podobne zasnovanosti in uporabe podobnih predstavitev vzorcev neupravičeno, saj je bila razvojna stopnja obeh knjižnih jezikov v 16. stoletju različna. Poljščina se je kot knjižni jezik uresničila že nekaj desetletij prej,⁴ pa tudi njena pisna tradicija je bogatejša od slovenske. Posledica obojega je večje število tiskanih del in večja zvrstna razgibanost le-teh. Ker je ohranjenih samo dvainpetdeset del slovenskih protestantov, je bilo za načrtovani slovar možno zbrati popolno gradivo. V poljskem jeziku je bilo v istem stoletju natisnjenih toliko del, da je bilo treba narediti izbor, pa tudi vsa izbrana dela niso bila v celoti izpisana popolno.⁵ Slovarja se razlikujeta tudi glede osnovne obvestilne naravnosti. Medtem ko bo slovenski slovar skušal čim popolneje predstaviti polstoletno »življenje« besed, to je njihovo pomensko razsežnost, ob njej pa (pravo)pisno, glasovno in oblikovno spremenljivost, je eden osnovnih namenov poljskega slovarja 16. stoletja izbrati in ponuditi gradivsko osnovo za zgodovinsko

² Čehi so z namenom, da bi čim prej sestavili začasno celoto, z redakcijo začeli pri črki N, do koder je segel nedokončani Gebauerjev slovar.

³ Besedila, napisana v bernelakovski književni slovaščini, niso bila zajeta v gradivsko osnovo slovarja (*HSSJ* 1991, 16).

⁴ Prva poljska knjiga je bila natisnjena leta 1514.

⁵ Na seznam virov, izbranih za slovar, so Poljaki uvrstili okrog 200 del. Z metodo popolnega izpisa so zbrali osem milijonsko kartoteko. V gradivsko osnovo slovarja so v celoti vključena vsa manjša dela, trinajst daljših pa samo z delom besedila (daljša besedila polovično, najdaljša pa s petino obsega; *Biblia Radziwiłłowska* je bila npr. zajeta 22%, kar predstavlja 218.700 izpisov). O tem v *SP* 1966, V–XV.

stilstiko. Taka zasnova slovarja je posredno določala tudi izbor besedil in vplivala na način izpisovanja. Slovar skuša z gradivom kazati na odvisnost stila od vrste in zgradbe besedil. V uvodu je opredeljen kot »težavrus literarnega jezika« (SP 1966, VIII–IX).

Primerjavo s slovenskim slovarjem omogočajo tudi vsa tista slovanska slovarska dela, pri katerih prikazovano obdobje vključuje tudi začetek knjižnojezikovnega razvoja. Češki knjižni jezik se je npr. razvil že v 14. stoletju, ustalil pa do konca 15. stoletja (StČS 1968, 7).

1.2 V uvodih omenjenih slovarjev je tako ali drugače poudarjeno dejstvo, da je kakovost slovarja v veliki meri odvisna od popolnosti gradiva.⁶ Čehi so začetek redakcije večkrat preložili prav zaradi nujnosti širjenja, dopolnjevanja in izboljševanja kartotek (StČS 1968, 10–13). Podobno so za zgodovinski slovar od 11. do 17. stoletja tudi Rusi postopoma dopolnjevali kartoteko (SRJ XI–XVII 1975, 6–7). Čeprav je popolno gradivo splošno priznано kot najbolj zanesljiva slovarska osnova, vsi omenjeni slovarji iz objektivnih razlogov temeljijo na delnem gradivu: večinoma zato, ker jih je veliko število virov sililo k izboru,⁷ deloma pa zato, ker je bilo zbiranje gradiva z ročnim izpisovanjem težavno in počasno. Navadno so se odločali za kombinacijo popolnega in izbirnega izpisa⁸ ali celo samo za izbirni izpis.⁹ Za staročeški slovar je bilo gradivo zbrano na dva načina: s t. i. popolnim izpisom (»excerpce úplná«), ki je imel za cilj zagotoviti vsaj po en zgled za vsako besedo v vsakem pomenu, in z izbirnim izpisom (»excerpce výberová«), ki je bil osredinjen na izbrano problematiko oz. na posebne lastnosti besednega zaklada (StČS 1968, 12). Pri slovarju zgodnje visoke nemščine so se odvečnemu gradivu skušali izogniti tako, da so z izpisovanjem prenehali, če so imeli na voljo več izpisov besede (npr. pet) v stereotipnem sobesedilu (FW 1989, 48). Sestavljalci staropoljskega slovarja so se trudili, da bi tako za pomene kot za slovnične oblike besed v zbranem gradivu našli vsaj po eno potrditev in jo vključili v slovar (SStP 1953–1955, IV).

Uporabnost ročno zbranega gradiva je zmanjševala nezanesljivost, ob premajhnem sobesedilu pa tudi dvoumnost izpisov. Nekateri izmed omenjenih slovarjev temeljijo na neenotnem gradivu, zbranem na različne načine, z različnimi nameni in ob uporabi različnih izpisovalnih načel.¹⁰ Na razlike v zasnovi slovarjev je

⁶ V uvodu *Slovarja ruskega jezika XI–XVII. stoletja* je posebej poudarjeno spoznanje, da je stopnja popolnosti slovarja ter globina pomenske obdelave v katerem koli slovarju, še zlasti pa v zgodovinskem, odvisna predvsem od gradivske osnove slovarja oz. od bogastva kartoteke (SRJ XI–XVII 1975, 5). Avtorji *Slovarja poljščine 16. stoletja* ocenjujejo, da je gradivo, zbrano za njihov slovar, daleč od ideala popolnosti. Menijo celo, da je nepopolnost gradiva usojena slehernemu zgodovinskemu slovarju (SP 1966, IX). Glede neposredne odvisnosti slovarja (zlasti zgodovinskega) od gradiva prim. F. Novak, *Vprašanje gradiva za zgodovinski slovar, Rječnik i društvo*, Zagreb, 1993, 275–282.

⁷ Statistični izračun je pokazal, da bi npr. za slovar zgodnje visoke nemščine s popolnim izpisom vseh ohranjenih del zbrali kar sedemdesetmilijonsko kartoteko (FW 1989, 62).

⁸ O načinih izpisovanja, o njihovi primernosti za zgodovinski slovar in o pomenu popolnega izpisa prim. F. Novak, *O delu za slovenski zgodovinski slovar na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, Jezik in slovstvo XXVII* (1981/82), 32–37.

⁹ Na oba načina so npr. za zgodovinski slovar zbirali gradivo Slovaki (SHS 1973, 26–33).

¹⁰ Na problem neenotno izpisanega gradiva je posebej opozorjeno v uvodu k staropoljskemu

poleg količine in vrste zajetega gradiva vplivalo tudi naslanjanje na jezikovno različne prevodne zglede: na latinske npr. pri Čehih in Poljaki, na grške pri starih ruskih besedilih,¹¹ na nemške pa pri Slovencih.

1.3 Zaradi drugačne zasnovanosti primerjalno pregledani tuji slovarji pri pripravi poskusnega snopiča oz. pri izdelavi teoretične osnove za slovar slovenskih protestantskih piscev niso mogli služiti kot vir posnemljivih vzorcev. Najustreznejši način predstavitve problematike in posredovanja podatkov je bilo večinoma treba odkrivati neodvisno od njih.

2 Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev bo temeljil na popolnih izpisih 49 protestantskih del (edino izjemo predstavlja primerjalni izpis¹² Trubarjevega Matevževega evangelija iz leta 1555, ki je kot del novega testameta kasneje izšel še dvakrat).¹³ Vsaka beseda je izpisana tolikokrat, kolikorkrat se je v besedilih pojavila. V celoti zbrano in dokončno urejeno gradivo nudi možnosti za celovito predstavitev knjižnega jezika 16. stoletja. Jezikovna dejstva je treba le prepoznati in jih jezikoslovno ustrezno, čim bolj popolno in razvidno predstaviti. Tako gradivo za načrtovani slovar kot kasneje slovar sam bosta zanesljivo izhodišče za primerjalno ugotavljanje jezikovnorazvojnih sprememb v predprotestantskem in kasnejšem obdobju.

2.1 Kasnejši začetek pripravljanih del za slovar kot pri drugih slovanskih narodih se je obrestoval vsaj tako, da je bilo pri zbiranju gradiva že mogoče uporabiti metodo fotokopiranja. Ta je precej pospešila in olajšala delo, hkrati pa je veliko prispevala tudi k zanesljivosti gradiva. Primerjanje z izvornikom ni bilo več potrebno, saj pogojev za klasične napake, kakršne so nastajale pri ročnem izpisovanju, ni bilo več, zadostno sobesedilo izpisovanih enot pa je izključevalo dvoumnosti. Možne so bile le še napake pri geslarjenju, to je pri opremljanju listkov z izhodiščno obliko izpisovane besede. Delavcem enote, ki se danes imenuje Sekcija za zgodovino slovenskega jezika, je ob pomoči zunanjih sodelavcev uspelo v dveh desetletjih zbrati

slovarju, kjer je bila neenotnost posledica dolgotrajnega zbiranje gradiva, sodelovanja različnih izpisovalcev in uporabe različnih izpisovalnih načel (*SSiP* 1953–1955, IV–VI).

¹¹ V staropoljskem slovarju poljskemu navedku neredko sledi še latinski, če je bilo besedilo prevedeno iz latinščine (o tem *SSiP* 1953–1955, IV), v slovarju stare ruščine pa so za razlago besed in besednih zvez neredko uporabljene grške ustreznice (*SDRJ* 1988, 15).

¹² Pri Trubarjevem prevodu Matevževega evangelija, ki je izšel leta 1555, so bile na osnovi primerjave s popolnim izpisom ustreznih poglavij v delu *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*, 1557, zajete le razlike. Ker poskusni primerjalni izpis ni dosegel pričakovanega časovnega prihranka, so bile druge jezikovno bolj ali manj spremenjene ponovne izdaje istih besedil izpisane popolno.

¹³ V skupno kartoteko so bili vključeni tudi popolni izpisi slovenskega besedja iz Bohoričeve slovnice in iz obeh Megiserjevih slovarjev. Kartoteke za vsa tri dela je z ročnim izpisom izdelal Jože Stabej. Namenjene so bile pripravi obrnjenih slovarjev vseh treh del. Dve deli nista bili izpisani: *LEPE KARSZHANSKE MOLITVE*, ki jih je leta 1595 izdal Felicijan Trubar, in (iz Dalmatinove *Biblije* 1584 vzeti) slovenski prevod peteroknjžja iz *BIBLIE SACRE*, ki jo je leta 1599 izdal Elia Hutter. V obeh primerih gre za ponovni, jezikovno neredigirani izdaji besedil.

in povečini tudi urediti trimilijonsko kartoteko. Izpisovanje protestantskih besedil je teklo strnjeno. Način so določala dogovorno izoblikovana in praktično preizkušena pravila, popisana v pravilniku, odstopanje od njih pa je preprečevalo sprotno pregledovanje izpisov in opozarjanje izpisovalk na napake. Vse to je zagotovilo enotnost izpisa.

2.2 Zaradi osredinjenosti slovarja na kratko, samo petdesetletno obdobje, v katerem je nastalo toliko del, da jih je bilo še mogoče popolno izpisati, bodo sestavljalcem slovenskega slovarja prihranjene težave, ki jih je tujim zgodovinskim slovaropiscem povzročala neenakomerna gradivska zastopanost obdobj, besedilnih zvrsti in piscev. Primerjalno pregledani slovanski zgodovinski slovarji, ki predstavljajo daljša obdobja, se od načrtovanega slovenskega razlikujejo po večji zvrstni in tematski razgibanosti zajetih del: poleg verskih besedil, ki predstavljajo jedro slovenske protestantske knjižne produkcije, so na tujem nastajala tudi posvetna, pri Čehih in Slovakah npr. pravna in administrativna besedila.

3 Pri izdelavi koncepta slovarske predstavitve knjižnega jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja je bilo veliko razmišljanja namenjenega oblikoslovnemu zaglavju iztočnic, to je delu, ki v slovarskem sestavku sledi prvemu nizu podatkov o iztočnici (njeni prvi in edini obliki oz. prvi in nakazani drugi obliki, besednovrstni opredelitvi, pri nekaterih tipih tvorjenk opozorilu na razmerje do druge besede, podatku o prvi pojavitvi in o številu vseh njenih pojavitev v protestantskih delih) in se razteza do pomensko-ponazarjalnega dela. Njegovo obvestilnost in oblikovanost je bilo treba načrtovati v skladu z gradivom in z možnostmi izvedbe. S popolnim izpisom so bili po gradivski oz. podatkovni plati zagotovljeni pogoji za najvišjo stopnjo njegove obvestilnosti. Osnovni namen razdelka je bil strnjeno prikazati vse oblike pregibnih iztočnic, ki jih je mogoče zaslediti v gradivu, drugotni pa razbremeniti pomensko-ponazarjalni del slovarskega sestavka tovrstnih obvestil.

3.1 Komisija, ki je pod imenom Komisija za historične slovarje slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik od ustanovitve leta 1973¹⁴ do ukinitve 1994. leta strokovno usmerjala delo sekcije, je načrtovala zaglavje, ki bi prinašalo toliko podatkov, kolikor jih popolno gradivo omogoča. Na seji, ki je bila 18. 6. 1987, je bil sprejet naslednji sklep: »V zaglavju naj bodo s podatki o frekvenci našete vse oblike in vse pisne različice geselske besede pri vseh avtorjih in v vseh besedilih, kjer nastopajo.« Po sprejetih napotkih so bili izdelani vzorci prikaza podatkov in predstavljeni na gradivu iztočnic *bojovati*, *bojovati se* in *jezik*. Člani komisije so se na seji 17. 12. 1987 s predloženo varianto zaglavja strinjali. Tedanji vzorec samostalnškega in glagolskega oblikoslovnega zaglavja naj ponazorita naslednja zgleda:¹⁵

¹⁴ V Komisijo so bili na ustanovitvenem sestanku imenovani strokovnjaki iz Filozofske fakultete in SAZU: F. Bezlaj, J. Koruza, F. Novak, M. Orožen. B. Pogorelec, J. Stabej in S. Suhadolnik. Kasneje so ji bili pridruženi še F. Jakopin, M. Merše, V. Novak, J. Orešnik, F. Premk in A. Šivic-Dular. Od začetka dalje ji je predsedoval F. Bezlaj.

¹⁵ Oba vzorca sta oblikovno izpopolnjena z dodanimi pomišljaji, uporabljene pa so tudi kasneje dogovorjene oznake del.

jezik -a m

– ed. im.: **jesik** DB 1584 (43), BH 1584 (1), MD 1592 (2); **ieĵik** *P 1563 (1), TPs 1566 (8), TtPre 1588 (1); **iesik** KPo 1567 (1), DJ 1575 (6); **jeĵik** MD 1592 (2), MTh 1603 (2); **jesik** MD 1592 (1); **Ieĵik** TT 1557 (3), TR 1558 (2), *P 1563 (1), TPs 1566 (9), TA 1566 (1), TL 1567 (1), TC 1575 (1), TT 1577 (5), Tfc 1595 (1); **Iesik** DJ 1575 (1), JPo 1578 (7), DB 1578 (3), DB 1584 (21), DM 1584 (1), Tfc 1595 (2); **Ieĵig** TA 1550 (1), TE 1555 (1); – rod.: **jesika** DB 1584 (10), od **jesika** DB 1584 (1), is .. **jesika** DM 1584 (1); **iesika** KB 1566 (1), KPo 1567 (2), JPo 1578 (1), DB 1578 (1), is .. **iesika** DJ 1575 (2); **ieĵika** TT 1577 (1), TtPre 1588 (1); **iesiga** KB 1566 (1); **Ieĵika** TT 1557 (4), TC 1575 (1), TT 1577 (2), is .. **Ieĵika** TE 1555 (1), TR 1558 (2), TO 1564 (1), TC 1575 (1), TtPre 1588 (1); **Iesika** TE 1555 (1), JPo 1578 (7), DB 1584 (3), is, od .. **Iesika** JPo 1578 (1), DB 1584 (2); **Ieĵiga** TA 1550 (1), TC 1555 (1), TE 1555 (2); Is. **Ieĵyka** TAr 1562 (1); IS .. **IESIKA** DB 1584 (1) /.../;

bojovati -ujem nedov.

– nedol.: **bojovati** DB 1584 (44); **boyouati** TPs 1566 (2); **boiouati** DJ 1575 (1); – nam.: **bojovat** DB 1584 (5); – sed. 1. ed.: **bojujem** DB 1584; – 2. ed.: **bojujeĵh** DB 1584 (1); – 3. ed.: **bojuje** DB 1584 (14); **boyuie** TT 1577 (1); – 2. mn.: **bojujete** DB 1584 (1); **nebojujete** DB 1584 (2); **bojujeté** DB 1584 (1); – 3. mn.: **bojujo** DB 1584 (5); – prih. 2. ed. m.: **boĵh** **bojoval** DB 1584 (1); – 3. ed. m.: **bo** **bojoval** DB 1584 (6); – 2. mn. m.: **bote** **bojovali** DB 1584 (2); – 3. mn. m.: **bodo** **bojovali** DB 1584 (3); – pret. 1. ed. m.: **Sim** **bojoval** DB 1584 (2); – 2. ed. m.: **ĵi** **bojoval** DB 1584 (1); – 1. mn. m.: **ĵmo** **bojovali** DB 1584 (2); – 3. mn. m.: **ĵo** **bojovali** DB 1584 (20), **néĵo** **bojovali** DB 1584 (2); – pog. ed. m.: **bi** **bojoval** DB 1584 (5), **bi** **nebojoval** DB 1584 (1); **bi** **bil** **bojoval** DB 1584 (2); – mn. m.: **bi** **bojovali** DB 1584 (5); – vel. 2. ed.: **bojuj** DB 1584 (2); – 1. mn.: **bojujmo** DB 1584 (3); – 2. mn.: **bojujte** DB 1584 (1), **nebojujte** DB 1584 (1).

Samostalniški vzorec je nakazan le z imenovalniškimi in rodilniškimi oblikami ednine, preostali del paradigme, v katerem so izkazane različice oblik za druge štiri sklonne ednine in za vseh šest sklonov množine (skupaj še 91 enot, opremljenih s številom pojavitev v vseh delih, kjer so izpričane), pa je izpuščen.

Zdelo se je, da je primeren predstavitveni vzorec že odkrit, v resnici pa se je razmišljanje o njem šele začelo. Kako težavno in časovno zahtevno nalogo lahko predstavlja uresničevanje koncepta, se je pokazalo že pri iztočnicah z večjim številom pisno neustaljenih glasov, še bolj izrazito pa pri pregibnih iztočnicah z velikim številom pojavitev. Pri iztočnicah, ki so izkazovale več pisno, glasovno in oblikovno neustaljenih slovničnih oblik, je bil seznam različic navadno zelo dolg, pri pogosto pojavljajočih se oblikah pa je bil dolg tudi seznam del, v katerih so bile izpričane. Zaradi dolgih nizov raznovrstnih podatkov so postali oblikoslovnih razdelki pri številnih iztočnicah izrazito nepregledni. Tolikšna podatkovna gostota bi potencialnega uporabnika nedvomno prej odbijala kot pritegovala. Za končne podatke (npr. o načinu zapisovanja določene oblike pri posameznem piscu) bi moral kljub času in trudu, ki ga je že vložil urednik, sam opraviti nove sinteze. Zaradi velikega števila pogostnostno označevanih enot je bilo treba pričakovati tudi napake pri štetju, pretila pa je tudi nevarnost zapisa števil na napačnem mestu. Enemu in drugemu se skorajda ne bi bilo mogoče izogniti, saj kontrolni pregled, ki bi ga opravil drug urednik, zaradi maloštevilnosti skupine in zamudnosti postopka ni bil predviden. Ker izdelavi zaglavja sledi faza pomenskega razčlenjevanja besede, je tudi razpore-

ditev listkov po oblikah le začasna, možnost preverjanja pravilnosti podatkov pa kratkotrajna.

Ob nepreglednosti zaglavij in ob spoznanju, da zaradi verjetnosti pomot povsem zanesljivih podatkov, ki bi predstavljali pravo vrednost zaglavja, ne bo mogoče zagotoviti, se je sprememba prvotne zasnove pokazala kot nujnost.

3.2 Iskanje ustreznjšega predstavitvenega načina, ki bi bil prostorsko in časovno varčnejši, preglednejši in ki bi obvestilnost zaglavja s pomočjo manjšega števila dogovorjenih, širše veljavnih pogostnostnih označevalnikov celo stopnjeval, se je nadaljevalo predvsem v okviru glagolskih in samostalniških redakcij. Pokazalo se je, da se je izdelave vzorca treba lotiti pri gradivsko obsežnejši pregibni iztočnici. Izmed besed, določenih za obravnavo v poskusnem snopiču, je največ pojavitev (18.000) izkazoval osebni zaimek *mi*. Ni naključje, da je več zaporednih predlogov za preoblikovanje oblikoslovnega zaglavja nastalo prav v povezavi z njegovo redakcijo.

3.2.1 Podatkovni preobremenjenosti in z njo nepreglednosti zaglavja se je bilo mogoče izogniti na več načinov, najbolj učinkovito pa s problemsko omejitvijo in s sintetičnimi opredelitvami. Kot najbolj logična in najlažje uresničljiva se je pokazala možnost ločenega prikaza zapisovanja glasov v posameznem protestantskem delu, saj so deleži slovenskih protestantskih piscev pri oblikovanju bohoričice dobro raziskani in znani.¹⁶ Popoln prikaz naj bi bil vključen v uvod slovarja, delen pa v uvod poskusnega snopiča. Obvestilna celovitost zaglavja bi kljub prenehanju pogostnostnega označevanja pisnih in pravopisnih različic posameznih oblik ne bila bistveno prizadeta, saj bi bile te v posebnem nizu (ločene s stično pisanimi poševnicami) zaporedno našteje. Npr.: *jezik*: – ed. or.: *ieřikom/iesikom/jesikom*; *bojovati*: – sed. 3. ed.: *boyuie/boiuie/bojuje*.

3.2.1.1 Ker naj bi v oblikoslovnem zaglavju ob neupoštevanju pisnih in pravopisnih različic kot pogostnostno označevane enote ostale vse glasovne (npr. pri nedoločniku glagola *trpeti*: *terpeti*, *terpeiti/terpejti*, *tirpéti*) in oblikovne (npr. pri nedoločniku glagola *trpeti*: *terpeti*, *terpit*) različice iztočnice ali njenih oblik, je bilo treba od (pravo)pisnih zadržati tudi vse tiste, pri katerih je s črkovnim zapisom opozarjeno na poseben izgovor oz. na posebno lastnost glasu. Kot pisno-glasovne različice so bili upoštevani vsi zapisi z naglasi (npr. *terpeti*, *tèrpéti*, *terpèti*), zapisi s podvojenimi soglasniki (*ll* npr. pogosto označuje mehčani *l'*) in samogasniki ter zapisi z *y*, ker je z njim pogosto zaznamovan naglašeni dolgi *i* (npr. *kupilo*: – ed. rod.: *kupila*, *kupyla*, *kupylla*).

3.2.2 Če bi med pisne različice prištevali tudi zapise z velikimi črkami, bi samo pri imenovalniški obliki zaimka *mi* poleg treh osnovnih pisnih variant – če ne

¹⁶ Najširši (kritični) pregled del, ki so se ukvarjala z razvojem bohoričice v 16. stoletju, pri naša razprava J. Toporišiča, Bohoričica 16. stoletja, *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja 6*, Ljubljana, 1986, 271–305. Prim. tudi M. Merše, F. Jakopin, F. Novak, Fonološki sistem knjižnega jezika slovenskih protestantov, *Slavistična revija* 40/4 (1992), 321–340. Načini zapisovanja posameznih glasov in glasovnih skupin so natančno popisani tudi v dvajsetih alfabetarjih, ki so jih na osnovi izpisov protestantskih del izdelali delavci Sekcije za zgodovino slovenskega jezika (prej Komisije za historične slovarje slovenskega jezika).

upoštevamo še dveh očitnih tiskovnih napak *imy* in *ni* – dobili še nadaljnje štiri: *my*, *mi*, *mij* + *My*, *MI*, *MY*, *Mij*. Če bi kot prikazovalno obvezne zares upoštevali vse pisne različice besede: poleg zapisov z malimi tudi zapise z velikimi črkami, stično pisavo z nezložnimi predlogi, ki bi jo po logiki nasprotja moral spremljati še ločen zapis sestavin predložnih zvez, bi bilo vseh različic kar 132. Ker zaimek sodi med pogosteje uporabljane besede v protestantskih delih, se je ob njem moralo zastaviti tudi vprašanje smiselnosti štetja pogosto se pojavljajočih oblik, saj je povsem logično sklepanje, da se bodo ob tolikšni pojavitveni gostoti besede v obsežnejših besedilih tudi posamezne različice oblik pogosto pojavljale. Razmišljanje je pripeljalo do uvedbe matematičnega znaka > za več kot petdeset pojavitev določene oblike, kar je bila hkrati tudi ena izmed prvih delovnih olajšav.

Čeprav je že neupoštevanje zapisov z velikimi črkami prepolovilo število različic, je bila pri pogosto rabljenih oblikah podatkovna natrpanost še vedno zelo velika. Ponazori naj jo podatkovni niz, ki sledi najpogostejši imenovalniški različici zaimka *mi*:

mi naju m ž s /.../

mi TC 1550 (9), TA 1555 (6), TC 1555 (>), TE 1555 (14), TM 1555 (11), TKo 1557 (1), TT 1557 (>), TR 1558 (>), TT 1560 (>), TL 1561 (>), TAr 1562 (>), *P 1563 (>), TO 1564 (>), TP_s 1566 (>), TA 1566 (2), KB 1566 (10), TC 1567 (13), TP 1567 (16), TP_s 1567 (1), KP_o 1567 (>), TL 1567 (>), TC 1574 (34), TP 1575 (7), TC 1575 (>), DJ 1575 (5), DP_a 1576 (>), TT 1577 (>), JP_o 1578 (9), DC 1584 (4), DB 1584 (7), DM 1584 (4), BH 1584 (4), MS 1593 (1), TfC (12), ZK 1595 (38), TP_o 1595 (1).

Tudi poenostavitev zaglavja, do katere vodi enoten zapis različic z malimi črkami – izjema so citatno prepisane oblike – ne pomeni obvestilne osiromašenosti slovarskega sestavka, saj je podatek o tem, s kakšno začetnico je bila beseda navadno pisana, naveden posebej (npr. vsi zapisi z malo začetnico ali prevladujejo zapisi z malo začetnico). Z njim je predstavljena pisna navada v nestandardnih pravopisnih položajih, kar pomeni, da pogostnostna ocena ne vključuje položaja na začetku povedi in na začetku verzov.

3.2.3 Precejšnje zmanjšanje enot, ki jih je bilo treba osvetliti glede števila pojavitev v posameznem delu, je povzročila odločitev, da se upošteva le iztočnica ali njena pojavna oblika sama oz. da se med različice ne prištevajo njene sobesedilne povezave: pri samostalniških iztočnicah so po tem načelu iz oblikoslovnega zaglavja izpadle vse različice, ki so nastale zaradi različnega zapisa nezložnih predlogov v predložnih zvezah samostalnika. Pri *jeziku* so npr. v orodniku ednine namesto prvotnih petnajstih enot (*s .. jesikom*, *s'jesikom*, *Sjesikom*, *S .. ieĵikom*, *Sieĵikom*, *Sieĵikom*, *sh .. iefykom*, *ĵ .. iesikon*, *siesikom*, *sh .. Iefykom*, *ĵ .. Iefikom*, *ĵ .. Iesikom*, *s'Iesikom*, *s .. Iesikan*, *sh .. Iesykom*) ostale samo še štiri (*ieĵikom/iesikom/jesikom*, *iefykom*, *iesikon*, *iesikan*), k čemur je pripomogla tudi hkratna zanemaritev zapisov z veliko začetnico.

3.2.4 K večji obvestilnosti in preglednosti oblikoslovnih zaglavij je največ prispevala uvedba pogostnostnih označevalnikov, ki so nadomestili natančne podatke o številu pojavitev določene oblike. Njihova prednost je v primerjalni zasnovanosti, saj hkrati obveščajo o pogostnostnem razmerju med dvema ali več različicami in so že nasledek sinteze. Ker je število pojavitev določene oblike pogosto odvisno tudi od dolžine besedila in od ubesedene vsebine, je številčni podatek manj

poveden. Začetni predlog, zasnovan na gradivu izbranih glagolskih iztočnic in osebnega zaimka *mi*, je obsegal naslednje označevalnike: edino – označuje obliko, ki v posameznem protestantskem delu nastopa sama, brez različic, prevladujoče – označuje obliko, ki je v posameznem protestantskem delu rabljena pogosteje od različic, redko – označuje različice, ki se v posameznem delu pojavljajo manjkrat od prevladujoče in več kot enkrat, posamično – označuje enkratno pojavitev različice, enkratno – opozarja na obliko, ki je v celotni protestantiki izpričana samo enkrat. Ob preizkušanju predlaganih označevalnikov na večjem številu gesel, med katerimi so prevladovala glagolska in samostalniška, se je pokazala potreba po razširitvi sestava z označevalnikom poleg, ki naj bi se uporabljal v kombinaciji z drugimi, označeval pa različici, ki sta po številu pojavitev izenačeni. Označevalnik redko je bil zamenjan z ustrežnejšim redkeje, označevalnik enkratno pa je bil tudi zaradi nevarnosti mešanja s posamično izključen iz sestava. Njegovo vlogo je prevzel s stranjo dopolnjen podatek o delu, v katerem se označevana oblika nahaja. Ker je v celotni protestantiki izpričana samo enkrat, je prepisana nespremenjeno in navedena citatno.

3.2.4.1 Našteti pogostnostni označevalniki so uporabni tudi za prikazovanje količinskih razmerij med dvema besedotvorno povezanimi sopomenskima iztočnicama (npr. med *bojovati* in *bojovati se*).

3.2.5 Na skržitev prvotne dolžine glagolskih zaglavij je vplivala tudi odločitev, da se med prikazovane oblike glagola uvrsti samo deležnik na *-l*, zložene glagolske oblike, namenjene izražanju preteklega, predpreteklega, prihodnjega časa in pogojnosti, pa ne, saj je pogostost njihovega pojavljanja odvisna od ubesedene vsebine in obsega dela.

3.2.6 Možnost skrajšave oblikoslovnih zaglavij se je pokazala tudi pri tistih oblikah iztočnic, ki so se pojavljale v številnih delih. Dolge naštevalne nize je bilo mogoče nadomestiti s povzemalnimi obvestili tipa Trubarjeva dela, Dalmatinova dela ali Trubarjeva in Dalmatinova dela. Tovrstna zamenjava je seveda možna samo takrat, kadar raba oblik ni vezana na določeno vrsto besedila, na katero bi bilo treba opozarjati z naštevanjem posameznih del.

3.2.7 Prizadevanje za krajše in obvestilno preglednejše oblikoslovno zaglavje ni oviralo vključevanja novih obvestil, kakršna so npr. opozorila na manj navadne oblike, na napake ali na posebne okoliščine rabe (npr. pripis v pesmih ob nedoločniški obliki *terpit* pri glagolu *trpeti*).

3.2.8 Oblikovno spreminjanje in ustaljevanje zaglavja je vključevalo tudi spremembo razvrstitvenih pravil. Različice so bile prvotno razvrščene po pogostnostnem zaporedju, če je to odpovedalo, pa po dokaj subjektivnem ključu pojema-joče navadnosti (zanikane oblike so bile npr. uvrščene za nezanikanimi, oblike z enim naglasnim znamenjem pred oblikami z dvema ipd.), kasneje pa je kot osnovno razvrščevalno merilo obveljala časovnost. Pogostnostno merilo ji je podrejeno.

3.3 Okvirno razčlenjenost zaglavja je pri pregibnih iztočnicah določala njihova besednovrstna pripadnost. Pri iztočnicah, ki se pregibajo po spolu, se osnovna delitev ravna po spolski različnosti: oblikam moškega spola sledijo oblike ženskega, tem pa oblike srednjega spola. Delitvi po spolu je podrejena delitev po številih. Pri vsakem izmed števil so upoštevani izpričani skloni. Sklonsko razčlenjeni ednini sledi dvojina, tej pa množina. Pri pridevnikih je število razdelkov večinoma odvi-

sno od izpričanosti nedoločne in določne oblike ter osnovnika, primernika in presežnika, v posebnih primerih pa še od sklonljivosti in nesklonljivosti.

3.4 S preizkušanjem na večjem številu problemsko različno zahtevnih iztočnic se je postopno izoblikoval vzorec, ki bo omogočal splošno rabo. Kot predlog tovrstne obravnave bo predstavljen v poskusnem snopiču slovarja. Npr.:

bojovati, bojevati -ujem nedov. [bojo'va:ti, boje'va:ti bo'ju:jem]; P 203,¹⁷ prva pojavi tev v TPs 1566;

– nedol.: boyouati/boiouati/bojovati edino TPs 1566, DJ 1575, DB 1578, DB 1584, TPo 1595, MTh 1603; – nam.: bojovat edino DB 1584; – sed. 1. ed.: bojujem DB 1584, I,250b; – 2. ed.: bojuje[h DB 1584, I,170b; – 3. ed.: boyuie/boiuie/bojuje edino TT 1577, DB 1578, DB 1584; – 2. mn.: boiuie/te/bojujete edino ali prevladujoče DB 1578, DB 1584, bojujeté DB 1584, III,107b; – 3. mn.: boiuio/bojujo edino DB 1578, DB 1584; – vel. 2. ed.: boiui/bojuj edino DB 1578, DB 1584; – 1. mn.: bojujmo edino DB 1584; – 2. mn.: bojujte edino DB 1584; – del. -l m. ed.: Boyeual JPo 1578, II,74, boio-ual/bojoval edino DB 1578, DB 1584; – mn.: boiouali/bojovali edino DB 1578, DB 1584; prevladu-jejo zapisi z malo začetnico;

razmerje med bojovati in bojovati se: bojovati prevladujoče DB 1578, DB 1584, poleg bojovati se MTh 1603, redkejša TT 1577; razmerje med bojevati in bojevati se: bojevati poleg bojevati se JPo 1578.

jezik -a m /.../

– ed. im.: iefjg edino TA 1550, TE 1555, iefik/iesik/jefik/jesik edino večina Trubarjevih del, Dalmatinova dela, *P 1563, KPo 1567, JPo 1578, BH 1584, MTh 1603, prevladujoče MD 1592, jesik MD 1592, O7b; – rod.: iefjga/iesika edino TA 1550, TC 1555, KB 1566, prevladujoče TE 1555, iefjka/iesika redkejša TE 1555 /.../.

3.5 Prikaz oblik pregibnih besed, ki ga omogoča in hkrati tudi terja popolni izpis, je med primerljivimi slovanskimi slovarji v posebnem razdelku zaglavja ure-sničen samo v obeh poljskih zgodovinskih slovarjih. V staropoljskem slovarju je »katalog oblik« posredovan v poknjženi obliki, v poljskem slovarju 16. stoletja pa so oblike opremljene tudi s številom pojavitev. Podatek nima absolutne vrednosti, saj kaže le na zastopanost oblike znotraj necelovitega gradiva.¹⁸ Vzorec številčno ovrednotenega prikaza oblik in njihovih različic, ki ga ponuja slovar poljščine 16. stoletja, je blizu opušenemu slovenskemu. Pri glagolskih oblikah so poleg nedo-ločnika in sedanjika upoštevani tudi preteklik, predpreteklik, prihodnjik in pogoj-nik. Podatek o številu pojavitev posamezne iztočnice v gradivu, zbranim s popol-nim izpisom, prinaša tudi slovar starodavnega ruskega jezika od 11. do 14. stolet-ja.¹⁹ Avtorji slovarja zgodnje visoke nemščine so si pri oceni pogostnosti pomagali s pogostnostnimi označevalniki, vendar so jih pri tem vodili nasprotni razlogi kot avtorje *Poskusnega snopiča Slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev 16.*

¹⁷ Ker je bilo v redakciji za poskusni snopič upoštevano tudi gradivo, ki je z abecedno ureditvijo postalo dostopno šele kasneje, se številčni podatki ne morejo ujemati.

¹⁸ Iztočnice so opremljene tudi s podatkom o številu vseh pojavitev besede v nepopolnem gradivu. Na neprimerljivost s slovenskim stanjem kljub prikazu istega stoletja posredno kažejo tudi naslednja številčna razmerja: čakati pribl. 600 – czekać (1226) (SP 1969, 117), čakanje 22 – czekanie (20) (SP 1969, 123), mi pribl. 18.000 – my 25.899 (SP 1984, 227).

¹⁹ Slovar temelji na popolnih izpisih izbranih rokopisnih spomenikov. Težave je povzročal njihov izbor, saj jih je bilo na spodnji časovni meji težko ločiti od južnoslovanskih, na zgornji pa od staroruskih, starobeloruskih in staroukrajinskih (SDRJ 1988, 7–8).

stoletja. Ker je bila ocena zaradi nepopolnega gradiva lahko samo približna, je niso želeli številčno izražati. Oznake pogostnosti, bodisi eksplicitne (npr. *häufig, meist, vereinzelt*) ali implicitne, veljajo le za tisti del korpusa, ki ga predstavljajo listkovno zajete pojavitve besed (*FW* 1989, 149–151).

Drugi slovanski zgodovinski slovarji posebnih oblikoslovnih zaglavij pri posameznih iztočnicah ne odpirajo. Večina oblik je uporabnikom ponujena posredno – z zgledi, ki pa so namenjeni dokazovanju in osvetljevanju pomenov, zato tudi izbora, ki bi hkrati zrcalil paradigmatške razsežnosti iztočnice in spremenljivost oblik, ni mogoče pričakovati.

Literatura

- Frühneuhochdeutsches Wörterbuch*. Herausgegeben von Robert R. Anderson, Ulrich Goebel, Oskar Reichmann. Band 1. Lieferung 1. Einleitung, Quellenverzeichnis, Literaturverzeichnis, A–Abfal bearbeitet von Oskar Reichmann. Walter de Gruyter. Berlin–New York, 1986.
- Gistaryčny sloŭnik belaruskaj movy*. Vypusk I, A–Bien'e. Akademija navuk belaruskaj SSR, Instytut movaznajstva imja Jakuba Kolasa. Minsk, »Navuka i tehnika«, 1982.
- Historický slovník slovenského jazyka*. Vydavateľ'stvo Slovenskej akadémie vied. Bratislava, 1991.
- MERŠE, Majda, JAKOPIN, Franc, NOVAK, France, Fonološki sistem knjižnega jezika slovenskih protestantov. *Slavistična revija* 40/4 (1992). 321–340.
- NOVAK, France, O delu za slovenski zgodovinski slovar na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. *Jezik in slovstvo* XXVII (1981/82). 32–37.
- NOVAK, France, Vprašanje gradiva za zgodovinski slovar. *Rječnik i društvo*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa o leksikografiji i leksikologiji održanog 11–13. 1989. u Zagrebu. Zagreb, 1993. 275–282.
- PREMK, Francka, Dictionnaire de la langue slovène au 16e siècle. *Proceedings of The Second International Round Table Conference on Historical Lexicography*. Dordrecht - Holand, Cinnaminson, N. J. - U.S.A, 1980. 91–116.
- Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Knjiga prva, A – cenina. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za jezik IFF. Zagreb, 1984.
- Slovar' drevnerusskogo jazyka (XI–XIV vv.)*. Tom I (a – v''zakonjatisja). Russkij jazyk, Moskva, 1988.
- Slovar' russkogo jazyka XI–XVII vv.* Vypusk 1 (A–B). Akademija nauk SSSR, Institut russkogo jazyka. Izdatel'stvo Nauka. Moskva, 1975.
- Slovar' russkogo jazyka XVIII veka*. Vypusk 3 (Věk – Vozduvat'). Izdatel'stvo Nauka. Moskva, 1987.
- Slovenský historický slovník z prespisovného obdobia. Ukážkový zošit*. Vydavateľ'stvo Slovenskej akadémie vied. Bratislava, 1973.
- Słownik polszczyzny XVI wieku*. Tom I, A–Bany. Instytut badań literackich polskiej akademii nauk, Zakład narodowy imienia ossolińskich, Wydawnictwo

polskiej akademii nauk. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1966. Tom IV, cz-
deż. 1969. Tom XV, mor–nałysion. 1984.

Słownik staropolski. Tom I, A–Ć. Polska akademia nauk. Warszawa, 1953–1955.

Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek. Československá aka-
demie věd. Ústav pro jazyk český. Praha, 1968.

TOPORIŠIČ, Jože, Bohoričica 16. stoletja. *16. stoletje v slovenskem jeziku, knji-
ževnosti in kulturi*. Obdobja 6. Ljubljana, 1986. 271–305.

Krajšave

- FW 1989 *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch*. Band 1. Berlin–New
York, 1986.
- HSSJ 1991 *Historický slovník slovenského jazyka*. Bratislava, 1991.
- SDRJ 1988 *Slovar' drevnerusskogo jazyka (XI–XIV vv.)*. Moskva, 1988.
- SHS 1973 *Slovenský historický slovník z prepisovného obdobia*.
Ukážkový zošit. Bratislava, 1973.
- SP *Słownik polszczyzny XVI wieku*. Krakow, 1966 –.
- SRJ XI–XVII 1975 *Slovar' russkogo jazyka XI–XVII vv*. Vypusk 1 (A–B). Mosk-
va, 1975.
- SStP 1953–1955 *Słownik staropolski*. Tom I, A–Ć. Warszawa, 1953–1955.
- StČS 1968 *Staročeský slovník*. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek.
Praha, 1968.

Problems of Including Morphological Data in the Entries of the Pilot Fascicle of the Dictionary of the 16th Century Protestant Writers

Summary

A lexicographic presentation of the standard language of the 16th century Protestant writers will be given in a pilot fascicle. During the preparation of the dictionary concept the compilers thoroughly considered the scope of morphological data to be included in the entries. The headword section is immediately followed by the section with morphological data (the first or the second form, word class affiliation, stress reconstruction, possible cross-references to other derivationally related main entries, the date of the first occurrence and the total number of occurrences in Protestant works), extending over to the meaning and illustrative sections.

A comparison of existing Slavic historical dictionaries had shown that different concepts were used and therefore they cannot be used as samples for compilation. The most suitable way to present the issues and information had to be found independently. The consulted dictionaries usually comprise longer periods while the Slovenian historical dictionary will focus on a short, but very productive period,

i.e. the period when the development of Slovenian written language had begun. Because of the relatively small corpus of preserved Protestant works and relatively recent beginning of compilation complete excerption and photocopying were possible. The use of both procedures will result in dictionary that will be specific and easily distinguished from foreign dictionaries of the same kind.

The primary plan was to show all morphological, phonological and spelling variants of main entries, listed in chronological order together with frequency in special morphological sections, but it had to be abandoned. For words without fixed spelling the samples of morphological sections to be included after the main entry contained lengthy strings of variant spellings. New syntheses would still be necessary to present summarized data (e.g. the spelling of an individual form by the given author), regardless of the compiler's efforts and time dedicated to writing the morphological section. The attempts to find a more suitable way of presentation continued. The aim was to save space and time on the one hand and to provide more information by a more transparent and functional arrangement of data on the other. Overburdened and unintelligible sections can be improved in several ways: by adequate topical limitation, i.e. the exclusion of mere spelling variants, by a more reasonable presentation of grammatical forms (e.g. only the -l participle instead of composite temporal forms), with introduction of typified summary information (e.g. Trubarjeva dela – Trubar's works or vsi zapisi z malo začetnico – all instances with a small initial letter), and above all with the use of limited number of fixed frequency labels (e.g. cdino – one single occurrence, prevladujoče – prevailing, redkejše – rare, posamično – individual occurrences). Test application on several main entries of varying complexity gradually led to the pattern which will be presented in the pilot fascicle of the dictionary.

Zgodba o ljudstvu

Jakob Müller

IZVLEČEK: Na ozadju jezikovnega nesoglasja med Petrom Pavlom Vergerijem ml. in Primožem Trubarjem obravnava članek zgodovino sopomenk folk, ljudstvo in narod, in sicer na osnovi prevodov Svete-ga pisma, slovarjev slovenskega jezika in Brižinskih spomenikov.

ABSTRACT: The article discusses the history of synonyms folk, people and nation with the linguistic dispute between Pietro Paulo Vergerio the younger and Primož Trubar serving as the background. The discussion is based on translations of the Bible, Slovenian dictionaries and the Freising Manuscripts.

Dne 3. marca 1558 je Peter Pavel Vergerij odpotoval z Dunaja na jug¹ in se nekako do srede aprila zadrževal na Štajerskem, Kranjskem, Goriškem, v Furlaniji in Primorju ter na Koroškem.² Med bivanjem na Kranjskem je Vergerij razglašal, da je Trubar skvaril njegov // prevod Nove zaveze. Zaradi te in še nekaterih njegovih drugih izjav so se »gorenjski pridigarji in uradniki«, med katerimi je bil podpisan tudi Matija Klombner, pritožili baronu Janžu Ungnadu.³ Schnurrer 1799 : 42 datira pismo v leto 1559, vendar se da njegov datum določiti natančneje.

V pritožbi namreč Klombner piše: »Es ist vor einem Monat Herr Stefan von = = = aus Ysterreich hier gewest«. ⁴ Rupel 1965 : 122 postavlja prihod Štefana Konzula v Ljubljano v pomlad 1559, sklicujoč se na Kostrenčiča 1874 : 163. Kostrenčič pa na navedenem mestu objavlja pismo G. Vlahovića, ki pravi: »Nachdem herr Steffan Consul auss Isterreich im 59. jarr des monats july alles negst vergangen geen Laibach ankhamb«. ⁵ Rupel na podlagi tega podatka torej ne more trditi, da je Konzul prišel v Ljubljano spomladi 1559.

Ljubljano oz. Metliko, kjer je sodeloval na sestanku poznavalcev hrvaškega jezika, je Konzul zapustil verjetno kmalu potem, ko je dobil Vlahovićevo pisno oceno svojih prevodov in jo odnesel s seboj v Nemčijo. Kostrenčič navaja za sesta-

¹ Schnurrer 1799 : 38, Tomizza I 1989 : 144.

² Kausler-Schott 1875 : 164, Elze 1896 : 67.

³ Schnurrer 1799 : 40, 42.

⁴ »Pred enim mesecem je bil tukaj gospod Štefan = = = iz Istre« (Schnurrer 1799 : 41).

⁵ »Potem ko je julija 1559, torej nedolgo tega, prišel gospod Štefan Konzul iz Istre v Ljubljano«.

nek dva datuma: v naslovu 28. avgust, v samem besedilu pa 18. avgust 1559.⁶ Bučar 1910 : 77 navaja 28. avgust. Iz navedenega lahko sklepamo, da je Konzul verjetno odpotoval iz Metlike oz. Kranjske na začetku druge polovice ali pa proti koncu avgusta 1559. Potemtakem bi bilo pismo »gorenjskih pridigarjev in uradnikov« (ali vsaj Klombnerjev del tega pisma) napisano v drugi polovici ali konec septembra 1559 ali pa kvečjemu malo pozneje.

Kidrič 1918/1919 : 74 datira to pismo »Klombnerja in tovarišev« Ungnadu ok. 20. feb. 1560, in sicer na osnovi njegove splošne vsebine: pismo naj bi bilo posledica Trubarjeve prošnje za spričevalo pravovernosti, s čimer se lahko strinjamo, toda prošnja naj bi bila po Kidriču napisana sredi januarja 1560, kar pa ne drži, saj Trubar v pismu kralju Maksimilijanu 2. januarja 1560⁷ navaja, da je »nekatero verodostojne spise«⁸ že dobil.

M. Rupel je v svojem rokopisnem gradivu⁹ datiral kranjsko pritožbeno pismo Ungnadu v avgust 1559, pri čemer je upošteval Vlahovičev podatek o Štefanu Konzulu v Ljubljani in pravilno navedel, da je bilo to julija, ni pa upošteval, da Vlahovič navaja Konzulov prihod, ne pa čas njegovega odhoda. Tega nakazuje Klombnerjev del pritožbenega pisma Ungnadu, njegova datacija pa je odvisna od razumevanja besede *hier*: če *tu* povezujemo z Ljubljano, se je Konzul zadrževal v Ljubljani med julijem in pred 18. oz. 28. avgustom, če pa *tu* povezujemo z Metliko oz. z deželo (Kranjsko), je treba računati s časom okoli navedenih datumov.

V pismu sporočeni Vergerijev očitek, da je Trubar skvaril (»hat depravirt«) njegov, tj. Vergerijev prevod Nove zaveze, izrečen marca ali aprila 1558, se nanaša na Trubarjev prevod Tiga perviga deila Noviga Testamenta, ki je bil dotiskan verjetno v prvih mesecih leta 1558¹⁰. Knjiga vsebuje poleg 2. izdaje evangelija po Mateju (Mt) še ostale tri evangelije (Mr, Lk in Jn) ter Apostolska dela (Apd). Trubar je prvo izdajo Mt na začetku leta 1556 »widerumb auff ein news übersehen vnd emendiert«.¹¹ Pri prevajanju leta 1555 je sodeloval tudi Vergerij, sicer resda kot pobudnik, poročevalec o prevodih v drugih jezikih in kot izdajatelj, vendar z lastnimi, od Trubarja močno različnimi pogledi na jezik. Iz Vergerijevega pisma württemberskemu vojvodu Krištofu 13. julija 1555 je namreč posredno razvidno, da je zahteval ali zagovarjal »vocabula elegantiora quae ab omnibus Sclavis ubique intelligentur«¹² (Kausler – Schott 1875 : 110). Zato nam jezikovne razlike med Trubarjem 1557 in 1555 posredno omogočajo preveriti Vergerijevo zamisel slovenskega knjižnega jezika. Kaj je Trubar v drugi, pregledani in popravljeni izdaji spremenil oz. katere jezikovne spremembe bi lahko bile vzrok za Vergerijev očitek Trubarju?

V tisku so izšli trije Trubarjevi prevodi evangelija po Mateju: prvi leta 1555 »koker enu mahinu kofšilce oli Iushiniza«¹³ v samostojni knjižici z naslovom Ta

⁶ Kostrenčič 1874 : 1, 3.

⁷ Rajhman 1986 : 38, 41.

⁸ »mit ettlichen glaubwürdigen geschriftten«.

⁹ Hranjeno v Rokopisnem oddelku NUK kot Ruplova neinventarizirana zapuščina, mapa 6.

¹⁰ Rajhman 1986 : 32.

¹¹ »spet nanovo pregledal in očistil napak« (Sakrausky 1989 : 99).

¹² »elegantnejše besede, ki jih razumejo prav vsi Slovani«.

¹³ Trubar 1555 : A 2a.

Euangeli svetiga Mateusha, drugi verjetno v prvih mesecih leta 1558, in sicer skupaj z ostalimi tremi evangeliji in Apostolskimi deli, zvezanimi tudi še z več drugimi besedili, pod naslovom *Ta prvi deil tiga Noviga Testamenta* in z letnico 1557, tretji pa leta 1581 v knjigi z naslovom *Ta celi Noui Testament* (»druguzh pregledan«) in z letnico 1582. Zaradi navedenih zapletenosti nekateri preučevalci po Berčiču 1968 za drugega Mt navajajo letnici 1557–1558, za tretjega pa letnico 1581–1582. Med izidom Trubarja 1557 in Vergerijevim odhodom z Dunaja torej ni moglo miniti kaj dosti več kot dober mesec, vendar je treba upoštevati, da je Vergerij – kljub delovnemu razhodu s Trubarjem – imel vpogled v Trubarja 1557 še pred njegovim izidom, saj je Trubar prve tri pole (tj. Mt do str. 24 oz. skoraj do konca 9. pogl.) poslal Bullingerju že 10. julija 1557,¹⁴ Vergerij sam pa je vojvodu Würtemberškemu poslal odtis Trubarjevega predgovora že 17. julija 1557.¹⁵

Literatura o jeziku teh treh prevodov ter o jeziku del, povezanih z njimi, je kar obsežna.

Levec 1878 analizira glasoslovne, oblikoslovne in leksikalne značilnosti Mt 1582. **Oblak** 1894 trdi, da je Trubar 1582 marsikaj popravljaj po Kreljevi oz. Juričičevi Postilli, ki da nimata toliko germanizmov, ker sta si prevajalca pomagala s hrvaškimi prevodi. **Polovič** 1908 obravnava glagolskega Mt 1562, ki je bil preveden po Mt 1557, in ugotavlja, da se je prevajalcema Konzulu in Dalmati upiral Trubarjev nemški slog. **Grafenauer** 1914 obravnava Trubarja 1555 v odnosu do Lutrovega nemškega prevoda, latinske Vulgate in grškega izvirnika. **Breznik** 1917 spet poudarja, da Juričičev prevod evangelijev nima toliko germanizmov kot Trubarjev, ker je uporabljal tudi hrvaška glagolska besedila. **Simoniti** 1978 objavlja rokopisne glose v vatikanskem izvodu Trubarja 1557: pri Mt navaja 110 leksikalnih zamenjav, pri ostalih treh evangelistih in v Apd pa 195, skupaj z eno v uvodnem delu knjige torej 306. Popravke datira po Mt 1557 in pred Mt 1582. V nepodpisanim uvodu v **Merše idr.** 1983 je analiziran Mt 1557 glede na Trubarja 1555. Glede tipov zamenjav besedja se ugotavlja: »Kot kažejo primeri, so skoraj vse zamenjave dvosmerne, tako da o jasneje izoblikovanih tendencah pri nadomeščanju skorajda ni mogoče govoriti« (str. 6). **Orožen** 1986 obravnava prve tri evangelije v Trubarjevem, Kreljevem in Dalmatinovem prevodu. Iz Mt 1557 navaja tri zglede za glasovje, sicer pa postavlja ritmično-pridigarsko tezo ne le za Trubarjevo skladnjo, ampak tudi za besedje: »Kot da nek ritmični »Leitmotiv« določa izbor jezikovnih sredstev, zato pa Trubar ohranja tudi več skladenjskih kalkov in popačenk, arhaizmov, pogovorno »nižjega« besedja kot Krelj ali Dalmatin.«¹⁶ **Rozman** 1986 sicer pravi, da obravnava jezik Trubarjevih prevodov evangelijev in treh Pavlovih pisem, vendar iz Gal ne navaja nobenega zgleda, pač pa jih navaja 5 iz Apd in 1 iz Raz. Daleč največ zgledov (39) navaja prav iz Mt 1557, vsaj 1 (Mt 6,4c) pa iz Mt 1582. Rozman letnice vira nikjer ne navaja, njegov sistem prečrkovanja pa je polstrokovnen (prim. Mt 7,3–5). Nedoslednosti pri lastnih imenih pripisuje vplivu rabe, pri prevajanju istih besed oz. zvez pa pridigarskemu slogu, sicer pa dvomi o vplivu

¹⁴ Rajhman 1986 : 30.

¹⁵ Kauser-Schott 1875 : 139–142.

¹⁶ Str. 33, prim. tudi 44.

Vergerija na Trubarjevo odločitev za prevajanje svetopisemskih besedil. Merše 1990 obravnava besedje vseh treh Trubarjevih prevodov prvega evangelija. Izhodišče njenega analiziranja je Mt 1557, ki ga praviloma primerja z Mt 1582, 15-krat pa (tudi) s Trubarjem 1555. Na osnovi razmerij med tekmujočimi izrazi ugotavlja, da je veliko zamenjav v Mt 1582 mogoče napovedati iz njegove druge izdaje (1557).

Za obravnavo Vergerijevega jezikovnega nazora sta v navedenih jezikoslovnih razpravah pomembni dve trditvi: (1) V Trubarjevem jeziku je veliko germanizmov, ki jih v hrvaških protestantskih pa tudi starejših hrvaških prevodih ni. (2) Jezikovne spremembe v Mt 1557 so (a) obojesmerne oz. ciljno nejasne, (b) podobne onim v Mt 1582! Trditev (1) vsekakor drži, trditev (2a) verjetno ne povsem, trditev (2b) pa nas tu ne zanima.

Po mojem šteju je iz Trubarja 1555 v Mt 1557 zamenjanih 120 besed in besednih zvez. Razen tega je besedje v drugi izdaji na 7 mestih izpuščeno, na 3 mestih pa dodano, vendar je to za analizo besedja nepomembno. Vergerij bi domnevno mogel biti nezadovoljen z jezikom Mt 1557 (in ostalih svetopisemskih besedil) zaradi sprememb na izrazni ali na vsebinski ravni, vendar je očitek o skvarjenju prevoda težje povezovati z vsebinskimi, tj. interpretativnimi oz. idejnimi neustreznostmi – čeprav so se tudi obtožbe glede Trubarjevega nepravovernega, neluteranskega razumevanja evangelijskega verskega nauka pojavile še istega 1559. leta. Tu se bomo omejili na izrazno raven.

Analize, ki so jih je opravili Merše idr. 1983, kažejo spremembe na vseh jezikovnih ravneh, toda Vergerij sprememb na glasoslovni, oblikoslovni, skladenjski ali besediloslovni ravni ni mogel presojudati, še zlasti glede na svoji načeli besedne elegantnosti in vseslovanskosti ne. Tudi (pravo)pisne spremembe ga s teh dveh stališč niso mogle motiti, pač pa bi ga lahko motile nekatere besedne zamenjave.

Kot je bilo že zapisano, je v Mt 1557 le-teh 120. Pri 113 ali 94 % si je Trubar prizadeval odpraviti jezikovne nerodnosti, netočnosti ali nepravilnosti. Nekatere od teh so bile tudi posledica zvestobe Luthru 1545, ki pa ni v skladu z latinskim prevodom in tudi z grškim besedilom ne.¹⁷ Na nekaterih mestih je Trubar svoj prvotni prevod nedvomno izboljšal.¹⁸ Glede na načeli *vocabula elegantiora* in

¹⁷ Npr.	Mt 1555 : 35a	Pufti te ludi od sebe, de gredo vte Terge
	Mt 1557 : 42	vte Vaffy
	Mt 1545 – 14,15	in die Merckte
	Mt 1964	τὰς κόμας in castella
	Mt 1997	v vasi

Po Doklerju 1915 pomeni gr. κόμη 'selo, vas', po Wiesthalerju 1923 pa pomeni lat. castellum 'gorska vas, selo v pogorju'. Prevajalec je v Trubarju 1555 navedeno mesto torej prevedel po Lutru, v Mt 1557 pa skladno z latinskim prevodom, ki se ujema z grškim besedilom, čeprav slednjega tokrat menda ni uporabljal. V uvodu namreč nava-ja, da je uporabljal 2 latinska, 2 nemška, 1 italijanski in 1 hrvaški prevod (Sakrausky 1989 : 99).

¹⁸ Npr.	Mt 1555 : 32a	Isberite na poprei to lulco, ino io fueshite vbutorice
	Mt 1557 : 38	usnopaie
	Mt 1545 – 13,30	in Bündlin

ad omnibus Sclavis ubique intelligentur pa bi mogel imeti Vergerij pomisleke pri sedmih besednih zamenjavah. Ena od teh je zamenjava *ljudi s folkom*.

Mt	1555 : 30 a	vfi Ludie stoie na tim kraiu
Mt	1557 : 36	uus folk stoi
Mt	1545	alles Volck
Mt	1964	ὄχλος πολλοί turbæ multæ
Mt	1997	vsa množica

Razlika med *ludie in folk* je predvsem zvrstna:¹⁹ *ludie* so zvrstno nezaznamovani, *folk* pa je neknjižna, nižje pogovorna beseda, ki je že Gutsman 1789 več ne navaja in tudi vsi slovarji slovenskega knjižnega jezika za njim ne, čeprav je zlasti v govornem jeziku *folk* še danes v rabi.²⁰

Grško ὄχλος po Doklerju 1915 pomeni 'množica', 'ljudstvo', 'truma', latinsko turba pa po Bradaču 1955 'množica' ali 'truma'. Po Slovarju 1970– vsebuje truma v prvem pomenu tudi pomenski sestavini SORAZMERNO MANJŠE ŠTEVILO in NEUREJENOST, ki ju pri množici ni. Skladno z grškim in latinskim besedilom ima Mt 1997 izraz množica 'veliko ljudi, zbranih na istem kraju', Trubar 1555 in Mt 1557 pa z navedenima besediloma nista povsem usklajena, saj *ludie* oz. *folk* – katerega je Trubar sprejel po Lutru – pomenita 'ljudje, zbrani na istem kraju'.

Trubar 1550 nima *folka* zapisanega niti enkrat, v Trubarju 1555 pa je zapisan samo enkrat²¹ – na vseh ostalih možnih mestih uporablja besedo ljudje.²² V Mt 1557 sta sicer samo dva zapisa *folka*,²³ v Mr 1557 je *folk* spet zapisan na dveh mestih²⁴ in v Lk 1557 na enem samem,²⁵ v Apd 1557 pa je prava poplava *folka*:

Mt	1964	εἰς δέσμας in fasciculus
Mt	1997	v snope

Gr. δέσμη po Doklerju 1915 pomeni 'snop, otep', lat. fasciculus (pomanj.) pa pomeni po Bradacu 1955 'sveženj, zvitek'. Oba sta pomensko motivirana z 'vezati' oz. 'vez': gr. δεσμέω pomeni (poleg drugega) 'vezem, zvezem', lat. fascia pa pomeni 'trak, povoj, vez'. Za nem. das Bundel navaja Wahrig 1989 pomen 'nekaj zvezanega skupaj', kar je npr. lahko dračje (das Reisigbündel) ali slama (das Strohbüdel). Slovenščina pa ima pomensko ožja, specializirana izraza: v butare se vežejo predvsem kosi lesa (deli vej; šibe), v snope pa predvsem bilke, lahko pa tudi kosi česa lesenega ipd. Ljuljka sodi med bilke, vezali pa naj bi jo pred žetvijo. Trubar je v Mt 1557 torej poiskal pomensko primernejši izraz pa tudi manjšalnice – po nemškem in latinskem zgledu – ni več zapisal.

¹⁹ Obstaja sicer tudi slovnična razlika: ljudje so mn. od človek, folk pa je skupinski samostalnik, ki ima v množini pomen vrstnosti – vendar je vse to postransko.

²⁰ V kartoteki za Slovar 1970–1991 je folk izpisan 16-krat, v kartoteki za Pravopisni slovar 1992 – pa 6-krat – vendar ni (bil) sprejet ne v prvega ne v drugega.

²¹ Str. 75a (Mt 27,25).

²² Izjema je str. 55 (Mt 21,43), kjer je uporabil besedo *Ajdje*, in sicer za gr. ἔθνος oz. lat. gens. Mt 1997 ima na tem mestu ljudstvo.

²³ Na str. 36 (Mt 13,2) in str. 88 (Mt 27,25), kjer je bil uporabljen že leta 1555.

²⁴ Str. 149 (Mr 15,11.15).

²⁵ Str. 240 (Lk 22,2).

zapisan je 40-krat.²⁶ V Trubarju 1557 je tako *folk* uprabljen 45-krat, kar je nedvomno zelo opazno. Beseda ljudje se v knjigi sicer pojavlja na 438 mestih.²⁷

Folk ima v Trubarju 1557 predvsem štiri pomene:

1. Ljudje, prisotni na istem kraju, npr.: uus folk stoy (str. 36 – Mt 13,2); Ta Folk pag feupye (str. 372 – Apd 12,2).
2. Skupnost ljudi skupnega jezika, običajev: ufimu Israelskimu Folku (str. 340 – Apd 4,10): Bug letiga Folka (str. 374 – Apd 13,17).
3. Ljudje v odnosu do oblasti, voditeljev: Vifshifary inu Piffary so se bali tiga Folka (str. 240 – Lk 22,2); Vishi tiga Folka (str. 340 – Apd 4,8).
4. Socialno nižji, manj izobraženi ljudje: Shcofi, Fary, Studenti inu ta Folk (str. 354 – obrobno povzemanlo besedilo ob Apd 7); ta Folk inu to Gospozghino (str. 388 – Apd 17,8).

Grške ustreznice za *folk* v evangelijih in Apd so λαός, ἔθνος, ὄχλος, δῆμος.²⁸ Tudi latinski prevod evangelijev in Apd ima 4 ustreznice: populus, plebs, gens in turba. Njihova medsebojna razmerja so (po Merku 1964)²⁹ naslednja:

Mesto	gr.	lat.	1555	1557	1997
Mt 1,21	λαός	populus	ljudje 2 ³⁰	ljudje 2	ljudstvo
Mt 27,25	λαός	populus	folk 75a ³¹	folk 88	ljudstvo
Lk 1,68	λαός	plebs	————	ljudje 160	ljudstvo
Lk 2,32	λαός	gens	————	ljudje 163	ljudstvo
Apd 4,25	λαοί	populi	————	ljudje 342	judstva
Mt 21,43	ἔθνος	gens	ajdi 53a	ajdi 64	ljudstvo
Mr 13,8	ἔθνος	gens	————	ljudje 141	narod ³²
Apd 4,25	τὰ ἔθνη	gentes	————	ajdi 342	narodi
Mt 13,2	ὄχλος	turba	ljudje 30a	folk 36	množica
Mt 27,15	ὄχλος	populus	————	ljudje 87	ljudstvo
Mr 15,8	ὄχλος	turba	————	množica ljudi 185 ³³	ljudstvo

²⁶ Str. 227, 338 (2-krat), 340 (3-krat), 341, 345 (3-krat), 346, 348, 350, 352, 354, 366, 372, 374, 379 (5-krat), 386, 388 (3-krat), 389, 405 (3-krat), 406 (4-krat), 414, 415, 428 in 429 (2-krat).

²⁷ Všteta so vsa mesta, tudi za gr. ἄνθρωπος oz. lat. homo ipd.

²⁸ Raič 1888 : 56 navaja (za celotno Sveto pismo) tudi ἄνθρωπος, πλῆθος, ἄνθρωποι oz. homines.

²⁹ Za izhodišče sem uporabil Besedo 98, Concordance 1967 in Rozmana 1997.

³⁰ Številka označuje stran.

³¹ Številka označuje stran.

³² Do vključno Trubar 1557 Trubar besede narod ni uporabil.

³³ Trubar do vključno 1557 uporablja besedo množica navadno brez desnega prilastka, razen dvakrat v Trubarju 1557: str. 102 (Mr 3,7) in str. 241 (Lk 22,6), obakrat za gr. πλῆθος, lat. turba.

Apd 16,22	ὄχλος	plebs	————	folk 386	ljudstvo
Apd 12,22	δῆμος	populus	————	folk 372	ljudstvo

Po Trubarju 1557 je *folk* 63-krat zapisal Krelj 1567, in sicer enkrat v evangelijskem besedilu,³⁴ sicer pa v postilnih razlagah. Pri Juričiču 1578 se postopoma kaže nadomeščanje germanizma *folk* z ljudmi: v prvem zvezku, torej v delu, ki ga je pred tem prevedel že Krelj, je *folk* zapisan 21-krat, v drugem zvezku je zapisan samo še 8-krat, v tretjem pa celo samo 3-krat, vselej v razlagah.³⁵ Ob Kreljevi sta Juričičevo skrb za čistejšo slovenščino opazila že Oblak 1894 in Breznik 1917. Vendar je razvoj jezika začasno zavil v drugo smer: Dalmatin 1584 ima namreč *folk* v evangelijih in Apd zapisan 272-krat, v celotni Bibliji pa ok. 2500-krat!³⁶ Za primerjavo: v Svetem pismu 1997 je *ljudstvo* zapisano 2154-krat, od tega v evangelijih in Apd 101-krat.

Ker se je Kastelec 1680, drugi prevajalec celotnega Svetega pisma v slovenščino, razen na Čandka 1612 močno naslonil tudi na Dalmatina 1584, ima v Mt, Mr, Lk, Jn ter Apd zapisan *folk* najmanj 59-krat. Čeprav sta se Japelj-Kumerdej³⁷ 1784–1786 sicer v marsičem znova vrnila k Dalmatinu 1584 in je Japelj kljub čiščenju besedja tudi zaradi prevelike uporabe germanizmov moral vodilno mesto odstopiti J. Škrinarju³⁸ – toda *folka* nista zapisala več niti enkrat: nadomestila sta ga, kot pišeta v Prefatio : 3a, z *ludstvo*, pa ne samo z njim, temveč v navedenih petih besedilih še s petimi drugimi sopomenkami.

Z *mnoshiza* sta praviloma prevajala gr. ὄχλος, lat. turba, kdaj pa tudi gr. ὄχλος, lat. populus (Mt 27,15.20) in gr. λαός, lat. plebs (Lk 22,2). Z *narod* sta praviloma prevajala gr. ἔθνος, lat. gens (npr. Mr 13,8; Jn 18,35; Apd 7,7), s *krdelo* gr. λαός, lat. populus (Mt 2,6 in Apd 7,34) pa tudi gr. λαός, lat. plebs (Lk 2,32 in 7,16; Apd 13,17). Z *neverniki* sta prevedla gr. ἔθνοι, lat. genti (Lk 2,32; Apd 4,25; 15,14.17). Z *ljudje* pa sta prevedla gr. λαός, lat. populus (Apd 4,17 in 5,37). V drugi izdaji evangelijev (1800) je urednik Japelj od obravnavanih mest spremenil tri: *mnoshizo* za gr. ὄχλος, lat. turba (Mt 14,5) je zamenjalo *ljudstvo*, *mnoshizo ljudstva* za gr. πλῆθος τοῦ λαοῦ, lat. multitudo plebis (Lk 6,17) je zamenjala *mnoshiza ljudi*, *folk* za gr. λαός, lat. populus (Lk 23,35) pa so zamenjali *ljudje*. Japelj in Kumerdej se pri nadomeščanju folka očitno nista ravnala po Dalmatinu.

Pred ovrednotenjem Trubarjevega *folka* z Vergerijevim merilom se zdi koristno pregledati še (1) prisotnost in prikaz *folka* v naših slovarjih in (2) ugotoviti, kako je bilo z *ljudstvom*, njegovo neoznačeno sopomenko.

³⁴ Str. 216 (Mt 2,6).

³⁵ Str. 97a, 117a (Iz 58,1) in 118a (Mal 2,9).

³⁶ V besedilih, ki jih obsega tudi Trubar 1557, torej v evangelijih in Apd, je gr. λαός oz. lat. populus v Mt 26,5 prevedel z Ludmy, gr. πλῆθος τοῦ λαοῦ oz. lat. multitudo plebis v Lk 6,17 z *mnoshiza ludy* ter gr. ἔθνος oz. lat. gens v Mt 21,43; Lk 2,32; Apd 4,25 in 15,14 z Ajdi, torej vse skupaj 7 mest – na vseh ostalih pa je grške oz. latinske izraze, navedene tu oz. v zgornji razpredelnici, prevajal s folk, torej tako kot Luther 1545.

³⁷ Po Kopitarju Kumerdej pri prevodu ni imel kaj dosti besede (navaja Breznik 1928 : 79).

³⁸ Prim. Kidrič 1929 : 336.

Od slovarjev prvi navaja *folk* Register 1584,³⁹ in sicer pod Crainški in z ustreznico *puk* pod Slovenski, Besjzahki. Megiser 1592 pozna *folk* za *populus*, medtem ko navaja pod turba *mnoshizo* (Läg Reid 1967).

Megiser 1603 (po Stabej 1977) navaja *folk* za gens (4-krat), za natio (1-krat), za *populus* (1-krat), in sicer z oznako Carniol. – kar pomeni, da se je zavedal njegove zvrstne zaznamovanosti – medtem ko *vulgus* (1-krat) prevaja z *gmein folk* (tudi z oznako Carn.!), nem. der Pöfel, s čimer nakazuje pomen 'nižji, preprosti ljudje'. Alasia 1607 navaja *folc* pri treh iztočnicah: plebe, popolo (za soustreznico *ludi*) in uolgo.

Kastelec-Vorenc 1680–1710 (po Stabej 1997) sta zapisala *folk* kar na 35 mestih, in sicer kot ustreznico za gens, *populus* in *vulgus* ter pri več članih iz besednih družin le-teh pa tudi pri treh članih družine plebs, medtem ko sta za sam plebs navedla ustreznico *ludstvu*, kar je prvi slovarski zapis te besede.⁴⁰ *Ludstvu* sta zapisala kot drugo ustreznico pri *rusticorum* *populus*: očitno jima je pomenilo 'nižji, preprosti ljudje'. Kot sopomenke *folka* uporabljata *kardelu*, *ludè* in *gmaina*.

Pohlin 1781 je po obsegu veliko skromnejši, vendar je pomensko pravilnejši, saj tako *folk* kot *ludstvu* prevaja z das Volk oz. *populus*, medtem ko prevaja *ludji* z die Leute, das Volk oz. homines, *populus*.

Gutsman 1789 germanizma *folk* prvi več ne upošteva, kar je verjetno povezano z Japelj-Kumerdejem 1784–1786, sicer pa nemški das Volk prevaja z *ludstvu* (na prvem mestu!), kateremu sledijo *kardelu*, *frenja*, *puk*, *sarodji*, *obzhina*, *mnoshiza*. V slovensko-nemškem delu navaja pri *ludstvu* samo Volk, pri *kardelu* tudi Volk, pri *puku* – očitnem hrvatizmu oz. srbizmu – Pöbel in pri *mnoshizi* Menge, Schaar, medtem ko *frenje*, *sarodji* in *obzhine* v tem delu nima.

Kot je bilo že omenjeno, tudi noben slovar slovenskega knjižnega jezika po Gutsmanu *folka* več nima. Murko 1833 navaja v slovensko-nemškem delu (pod *ljud*) tudi »*Ljudstvo* gem.(=gemeinhin)⁴¹ *ljustvo*«, v nemško-slovenskem delu pa pri iztočnici Volk prvi razlaga njegov pomenski sestav, in sicer z dvema enotama »(eine Menge Menschen an einem Orte beisammen)⁴² ter »(die Einwohner eines Landes, so fern sie einerlei Sprache haben) naród, auch jesik, seltener ljúd, ljúdstvo, polk«. ⁴³ Za slovarsko že pred njim navajana pomena »(der große Haufe,⁴⁴ die untersten Classen im Staate)⁴⁵ ima Murko samo ustreznico *ljudjé* oder⁴⁶ *ljúdi*.

Cigale 1860 ima *ljudstvo* (pod Volk) samo v pomenu »eine Menge Menschen⁴⁷ s sopomenko *ljudje* (navedeno pred *ljudstvom*) in sopomenkami *svet*, *ljud* – za katerega navaja, da je »altsl., wenig. gebr.«,⁴⁸ *polk* (altsl.).⁴⁹ Pod Leute navaja

³⁹ Po Riglerju 1967 : 104–106 naj bi bil avtor A. Bohorič.

⁴⁰ Bezljaj 1976– navaja za *ludstvu* celo stoletje mlajšega Pohlina.

⁴¹ Nav.(=adno).

⁴² Množica ljudi skupaj na kakem kraju.

⁴³ »prebivalci kake dežele z enakim jezikom .. tudi .. redkeje ..«.

⁴⁴ Register 1584 ima za Crainški *mnoshiza* Corofhki kup ludy.

⁴⁵ »Najnižji razredi v državi«.

⁴⁶ ali.

⁴⁷ množica ljudi.

⁴⁸ stcsl, manj rab.(=ljeno).

⁴⁹ stcsl.

Cigale najprej – pravilno – *ljudje*, nato *ljudstvo*, in sicer s slovničnim označevalnikom coll.⁵⁰ Pleteršnik 1894– ima pri *ljudstvu* na prvem mestu ustreznico die Menschen, nato šele das Volk.⁵¹

Iz pregledanih slovarjev je razvidno, da se v njih *ljudstvo* prvič pojavi med letoma 1680 in 1710, da je bilo še leta 1781 glede na sopomenki *folk* oz. *ljudje* manj pogostno in da se je v pomensko okrnjenem obsegu navajalo še leta 1833.⁵² Vendar je bilo *ljudstvo* v besedilu zapisano že precej pred Kastelec-Vorenčevim slovarjem. Prvi zanesljivi tiskani vir zanj je namreč Čandik 1612,⁵³ v katerem je germanizme na zahtevo oz. pobudo jezuita Gašperja Malija nadomestil s čistejšimi izrazi verjetno ljubljanski škof T. Hren,⁵⁴ in to tako temeljito, da je jezik Čandka 1612 »morda najlepši, kar se ga (!) je pisalo v prvih dveh vekih našega slovstva« (Steska 1902 : 5) oz. da njegove besedne čistosti do konca 18. stol. ni dosegel nihče (Breznik 1917 : 225). Očiščevalne nadomestitve je opazil že Kopitar 1808 : XLII, vendar jih je preveč kritično poimenoval »einige D e u t f c h e Wörter«,⁵⁵ in po njem še Kidrič 1929 : 100 piše o »nekaj besedah«, čeprav je že Oblak 1894 zapisal, da je nadomeščeno »mnogo nemških besed« (Breznik 1917 : 174), da je njihovo število »okoli 160 do 170« pa je navedel Breznik 1917 : 225–226, ki med nadomestitvami *folka* navaja – kot morda hrvaški – *mnoshizo* in *kardellu*.⁵⁶

Dejansko je v Čandku 1612 *folk* nadomeščen z desetimi čistejšimi slovenskimi izrazi,⁵⁷ in sicer na 11 mestih z *ludje* (npr. str. I 8a – Mt 1,21; I 20a – Mt 2,4; 163 – Jn 18,35), na 5 mestih s *kardéllu* oz. *kardelu* (npr. I 20a – Mt 2,6; II 18a – Apd 12,11), na 5 mestih z *mnoshiza* (npr. I 35 – Lk 18,43; I 67a – Mt 27,25), na 3 mestih z *ludftvu*: I 57a – Jn 18,14; I 106 – Lk 5,3 in II 15a – Iz 49,1; navedenim 3 mestom je potrebno dodati še I 50 – Mt 26,5, kjer *ludftvu* nadomešča Dalmatinove *ludi*; na 3 mestih z *ludni*, in sicer v zvezi *ludni Starišhi* 'starešine ljudstva' (I 50 – Mt 26,3; I 58a – Mt 27,1 in I 60a–61 – Lk 22,66), na po 1 mestu pa s *kardélze* (II 17 – Lk 1,68), z *narodi* (I 92a – Apd 2,5),⁵⁸ 4 z *ajdi* (I 36 – Jl 2,17)⁵⁹, z *mnoshina* (I 111 – I Kor 10,7) in z *rodovi* (II 35 – Raz 7,9).

⁵⁰ skup.

⁵¹ Pomensko oz. ustreznično največ (preveč?) enot za *ljudstvo* navaja Janežič-Hubad 1893, in sicer das Volk, die Leute, die Volksmenge, die Bevölkerung (?), die Mannschaft (?), za prosto *ljudstvo* pa das Plebs.

⁵² Glonar 1936 navaja zglede za štiri pomene *ljudstva*: 'ljudje', 'množica ljudi', 'preprosti ljudje' in 'skupnost brez »narodne« zavesti', toda samo poslednjo enoto tudi razlaga. Slovar 1970– navaja za *ljudstvo* (v zvezi z ljudmi) 10 pomenskih enot.

⁵³ Letnica 1612 je navedena na naslovni strani, vendar je bila knjiga dotiskana leta 1613, kar je navedeno na koncu besedila.

⁵⁴ Prim. Kidrič 1929 : 100 na osnovi Steska 1902 oz. Dimitza 1862. Po Riglerju 1968 : 214 je avtorstvo prevoda jezikovno nejasno.

⁵⁵ »nekaj nemških besed«.

⁵⁶ Za vzorec jih 63 navaja Rigler 1968 : 213–214. Prim. Toporišič 1987 : 15, ki je iz seznama germanizmov upravičeno izpustil eksempl in kapitan.

⁵⁷ Rigler 1968 jih navaja pet.

⁵⁸ Tudi v Apd 1997 : 2,5 stoji *narodi*. Sicer pa je beseda *narod* v Čandku 1612 tudi na str. I 14a – Mt 23,36, kjer ima Dalmatin 1584 shlahta, gr. γενεά, lat. generatio, oboje 'rod'.

⁵⁹ *Ajdi* oz. *ajdje* so v Čandku 1612 rabljeni 9-krat skladno z Dalmatinom 1584, in sicer zlasti

Na obravnavanih mestih v Čandku 1612 stojijo *ludje* za λαός 7-krat, za ἔθνος 3-krat in za ὄχλος 1-krat oz. za lat. *populus* 5-krat, *plebs* 3-krat in *gens* 1-krat. Ustreznica *kardéllu* oz. *kardelu* je na zgoraj omenjanih mestih v Čandku 1612 uporabljena za λαός 4-krat in ὄχλος 1-krat oz. za *populus* 2-krat, *plebs* 1-krat in *turba* 1-krat. Ustreznica *mnoshiza* je uporabljena za λαός 4-krat, ὄχλος 1-krat oz. za *populus* 3-krat, *plebs* 1-krat in *turba* 1-krat. Ustreznica *ludstvu* je uporabljena za λαός 2-krat (Mt in Jn), za ὄχλος 1-krat (Lk) in ἔθνος 1-krat (Iz) oz. za *populus* 3-krat (Mt, Jn, Iz) in *turba* 1-krat (Lk). Ustreznica *ludni Starifshi* je uporabljena za οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ 3-krat oz. za *seniores populi* 2-krat (Mt) in *seniores plebs* 1-krat (Lk). Ustreznica *kardélze* (1-krat) je uporabljena za λαός oz. *plebs*, ustreznica *narod* (1-krat) je uporabljena za ἔθνος oz. *natione*, ustreznica *ajdi* (1-krat) za ἔθνος oz. *populus*, ustreznica *mnoshina* za λαός (1-krat) oz. *populus* (1-krat) in ustreznica *rodovi* (1-krat) za ἔθνος oz. *gens*.

Če pregledamo obravnavana mesta glede na grške oz. latinske iztočnice, se še bolj jasno pokaže, kako različne slovenske ustreznice za gr. oz. lat. besedo so v Čandku 1612 uporabljane. Za λαός so kot ustreznice uporabljene: *ludje* 7-krat, *kardéllu* oz. *kardelu* 4-krat, *mnoshiza* 4-krat, *ludni (Starifshi)* 3-krat, *ludstvu* 2-krat, *mnoshina* in *kardélze* pa po 1-krat. Za ἔθνος so kot ustreznice uporabljene: *ludje* 3-krat, *ajdi*, *ludstvu*, *narod* in *rodovi* pa po 1-krat. Za ὄχλος so kot ustreznice uporabljene *kardéllu*, *ludje*, *ludstvu* in *mnoshiza* po 1-krat.

Za *populus* so kot ustreznice uporabljene *ludje* 5-krat, *ludstvu* in *mnoshiza* po 3-krat, *kardelu* in *ludni (Starifshi)* po 2-krat, *ajdi* in *mnoshina* pa po 1-krat. Za *plebs* so kot ustreznice uporabljene *ludje* 3-krat, *kardéllu*, *kardelze*, *ludni (Starifshi)* in *mnoshiza* pa po 1-krat. Za *gens* sta po 1-krat kot ustreznici uporabljene *ludje* oz. *rodovi*, za *turba* so kot ustreznice uporabljene *kardéllu*, *ludstvu* oz. *mnoshiza* po 1-krat, za *natione* pa je 1-krat uporabljena ustreznica *narod*.

Iz vsega navedenega je razvidno (1), da razmerje med grškimi in latinskimi izrazi in eni strani ter slovenskimi na drugi strani ni stalno oz. sistemsko,⁶⁰ (2) da je izdajatelj imel pred seboj poleg Vulgate in Dalmatina 1584 morda tudi grška besedila in (3) da sodi beseda *ljudstvo* pogostnostno v razred redkeje rabljenih ustreznic. Njeno relativno (ne)moč kaže tudi uporaba prid. *ludni*, izpeljanke od *lud*.⁶¹

Čandka 1612 se je zvesto držal Schönleben 1672, zato ima namesto Dalmatinovega *folka* tudi on ali *ludje* ali *mnoshiza* ali *ludstvu* ali *ajdi* ali *kardelce* ali *narod* ali *ludni Starifshi*, na str. 119 in 124 tudi *ludoufski Starifshi*. Toda v šestih perikopah,

za gr. ἔθνος, lat. *gens*: Čandik 1612 : I 4a – Rim 15,9a.b.10.11.12a.b; I 8a – Rim 1,5; I 36 – JI 2,17 in II 35 – Raz 7,9. Na vseh navedenih mestih so v Svetem pismu 1997 narodi.

⁶⁰ Tudi razmeje med grškimi in latinskimi izrazi ni sistemsko oz. stalno.

⁶¹ *Lud* se v slovenskem slovarju prvič pojavi šele pri Murku 1833, in sicer samo v nemško-slovenskem delu (pod Volk). Murko ga je mogel izpisati iz Vodnikove Ilirije zvečičane 1816, iz Ravnikarjevih svetopisemskih Zgodb 1815–1817 ali iz Jamnikovega Etimologikona 1832, za vse prim. Pleteršnik 1894 : 525, kjer je za neposajeni ljud 'der tolle Pöbel' kot vir sicer naveden Cigale 1860, le-ta pa pod toll kot vir navaja Vodnika (morda v Novicah?). Pri iztočnici Volk ima *lud* v Cigaletu 1860 oznako altsl., wenig gebr., torej stesl., redko uporabljano.

katerih Čandik nima, se je povrnil k *folku* Dalmatina 1584,⁶² in sicer str. 273 – Heb 13,12; 296 – Sir 45,3; 323 – Mdr 3,8; 324 – Lk 21,10 in 342 – Lk 6,19. Dalmatinov *folk* je zapisal tudi na str. 336 – Lk 11,27: ena shena mei Folkam – toda isto mesto se na str. 86 glasi: ena shena /./ s'měj mnoshizo! Enako je popravil tudi Mt 28,29 na str. 194, kjer je Dalmatinove *folke* nadomestil z *ludy*. Še bolj zanimivo mesto pa je Sir 24,12, ki se na str. 335 glasi: mèi zhaftitim Ludftuam, na str. 339 pa méj enim zhaftituim Kardélom. Čandik 1612 ima na navedenem mestu *kardélu*, Dalmatin 1584 pa *folk*. Schönleben 1672 je čistost jezika ohranjal verjetno predvsem zaradi Čandkovega oz. Hrenovega katolištva, saj je bila jezikovna čistost sicer v nasprotju z njegovim jezikovnim nazorom (podobnim Trubarjevemu), po katerem je imel živi, vsakdanji, govorjeni jezik, pa čeprav »umazan« od germanizmov, prednost pred čistejšimi, a manj (ali celo nič) rabljenimi knjižnimi besedami slovanskega, zlasti še hrvaškega izvora.⁶³ Toda na nekaj mestih se mu je očitno vendarle uprlo zapisati Dalmatinov *folk* in na enem mestu (str. 323 – Sir 24,12) ga je nadomestil celo z *ludstvom*.

Naj samo še dodam, da so pri Schönlebnu 1672 : 417–418 štirikrat zapisani *ludfki grehi*, ki verjetno izvirajo od Čandka 1615 : 81.⁶⁴ Dalmatin 1584 ima namreč pri Tim 5,22 *ptuie grehe*.⁶⁵

Kastelec 1680 (Kastelec, ki je – če ni storil tega G. Vorenc – prvi uslovaril *ljudstvo*) se na 33 mestih Novega testameta,⁶⁶ na katerih je Čandik 1612 nadomestil Dalmatinov *folk*, ujema 20-krat s Čandkom, in sicer pri *ludy* 7-krat, *ajdje* 7-krat, *mnoshiza* 2-krat, pri *kardéllu*, *kardelzu*, *narodi* in *luftvu*⁶⁷ pa po 1-krat.

Čandkove izraze na mestih Dalmatinovega *folka* pa je Kastelec 13-krat nadomestil z drugimi, in sicer *kardélu* 2-krat s *folk* (Mr 15,11; Raz 21,3); *ludne Starifhe* 2-krat s *Starifhi tega folka* (Mt 27,1, Lk 22,66) in 1-krat s *Starifhi teh ludy* (Mt 26,3); *ludy* 3-krat s *folk* (Lk 23,13.14; Jn 18,35); *ludftvu* 1-krat s *folk* (Jn 18,14) in 1-krat z *ludje* (Mt 26,5) ter *mnoshiza* 1-krat s *folk* (Mt 27,25), enkrat pa je Čandkovo prazno mesto zapolnil s *folk* (Raz 7,9).

Razlogi za te zamenjave so bili verjetno zvrstno-pogostnostni, preimenovanja pa seveda niso usklajena z latinskimi ustreznici: za najpogostejšo latinsko ustreznico *populus* (7-krat) je Kastelec uporabil 2 različni besedi: *folk* in *ludy*, ustreznico *folk* pa je uporabil za 4 različne latinske besede: *populus*, *plebs*, *gens* in *turba*.

⁶² Čeprav je Dalmatinovo (pa tudi Čandkovo) besedilo pogosto preurejal oz. drugače stiliziral.

⁶³ Prim. Praefatio v Schönleben 1672.

⁶⁴ Breznik 1917 : 133–134 povezuje *ludfke grehe* s Kastelčevim jezikom, toda tudi ta jih je pač prevzel od Čandka.

⁶⁵ Po Bezlaju 1976– (ljud) ima Dalmatin *luzki* 'človeški', toda v Registru 1584 je za kranjsko *luzku* navedeno koroško *drugu*, za kar navaja Stabej 1976 : 147 lat. aliēnus in nemsko fremd.

⁶⁶ Njegovi prevodi Iz, Jl in Sir kot tudi večine drugih knjig Starega testameta se niso ohranili.

⁶⁷ Lk 5,3: je vuzhil tu luftvù is Zholnizha. Čandik 1612 : I 106 ima *Ludftvu*.

Kastelec je na navedenih mestih za zamenjavo uporabil *folk* (11-krat), sicer pa še *ludy* (2-krat). Toda zadnje ugotovitve ne smemo posploševati, saj se v Kastelcu 1680 kaže tudi nasprotna smer. Pregled ostalih mest Mt, Mr, Lk, Jn in Apd na osnovi *ljudstva* v Besedi 1998 v odnosu do Dalmatina 1584 kaže namreč tudi nasprotno smer zamenjav. Vseh primerjanih mest skupaj je 68, od teh jih je sicer 58 skladnih z Dalmatinom (53-krat *folk*, 3-krat *ludje* in 2-krat *ajdje*), na 10 mestih pa se Kastelec od Dalmatina razlikuje: Dalmatinov *folk* je kar 9-krat nadomeščen, in sicer z *mnoshiza* 3-krat (Mr 2,13; 15,8.15), z *ludje* 3-krat (Mt 26,47; Lk 7,11; Apd 24,12), s *kardelze* 2-krat (Lk 1,68; 7.16) in s praznim mestom (izpustom) 1-krat (Apd 24,2), samo 1-krat pa so Dalmatinovi *ajdie* nadomeščeni s *folkom* (Mt 21,43).

Postopek nadomeščanja torej ni bil enosmeren, Čandik 1612 je do neke mere vplival tudi na besedila, katerih sam sicer nima. V celoti vzeto je Dalmatinov *folk* sicer na široko vdrl nazaj v Sveto pismo, vendarle ne v polnem obsegu.

Ljudstvo je 1-krat zapisano tudi v prevodu Stapletonovega (Slovenskega) evangelistarija: vuzhyte uus folk alli to luftvu (Raič 1887 : 24 – Mt 28,19). Prevaljalca bi po Kidriču 1924 mogli imenovati Neznanec C. Kidrič (in po njem Rupel 1956 : 275) datirata rokopis med 1591 in 1612. Prvo letnico utemeljuje Kidrič z izidom prve izdaje izvirnega Stapletona (1591), drugo pa s Čandkom 1612. Toda datacija v 16. oz. na začetek 17. stol. je v jezikoslovju opuščena.⁶⁸ Že Miklošič 1879 : 597 je slovenskega Stapletona datiral po 1629, vendar na osnovi izida tretje izdaje Stapletona. Oblak 1888a pa je na podlagi pojavov moderne vokalne redukcije, zlasti vrste kupel namesto kupil (ə < i) rokopis datiral v prvo polovico 17. stol., v dveh svojih poznejših besedilih (Oblak 1888b, c) pa v sredo ali v drugo polovico 17. stol. Tako časovno določitev slovenskega Stapletona je podkrepil in preciziral Breznik 1917 : 282 na osnovi datuma reforme misala: leta 1634 je bil oglejski misal uradno zamenjan z rimskim; na Kranjskem se je to zgodilo pod škofom Scarlichijem, ki je umrl leta 1640. Rimskega misala pa se držijo – razen štirih adventnih – vsi iz Stapletona prevedeni evangeliji, med njimi tudi zgoraj navedeni Trinitas Euangelium z *luftvom* v Mt 28,19. Neznanca C zapis *luftvù* torej ne sodi v čas pred Čandkom 1612.

V rokopisni Martjanski pesmarici (natisnjena 1997) je več zapisov besede *luftvo*: v 4. razdelku 8, v 5. razdelku 3. Izdajatelj V. Novak namreč datira vsaj nekatere pesmi iz teh dveh razdelkov v 16. stol. Kot spodnjo mejo besedil navaja letnico 1592, kot zgornjo mejo najstarejšega obdobja pa leto 1672. Obe meji utemeljuje oz. povezuje s prisotnostjo evangeličanov v Martjancih. Pesmi prvih treh razdelkov umešča v 17. stol., navaja pa tudi leto 1710, torej začetek 18. stol.⁶⁹ V eni od pesmi 4. razdelka se navaja leto 1657 (str. 265), v drugi (str. 321) leto 1695, ena od pesmi 5. razdelka (str. 355) pa navaja 1534 kot leto svojega nastanka. Vendar sama omemba letnice dogodka oz. nastanka ne more biti dokaz za datacijo objavljenega besedila. Novak sicer opozarja, da nekatere pesmi niso nastale v Prekmurju, kar najbrž pomeni, da niso slovenske, vendar tudi nobene take pesmi ne konkretizira.

Novakove datacije besedil so torej presplošno zgodovinske in presplošno

⁶⁸ Prim. Smolik 1996 : 421, Orožen 1998 : 198–202.

⁶⁹ Prim. str. 19–21, 389, 395.

videzne (starost zapisa mu kaže »težka čitljivost«), zato jih ni mogoče prepričljivo oz. utemeljeno postaviti pred Čandka 1612.

V slovenskih rokopisnih spomenikih⁷⁰ od ok. leta 1000⁷¹ do leta 1612 (oz. 1613) beseda *ljudstvo* ni zapisana, posebne pozornosti pa se zdi vredno dejstvo, da je v Brižinskih spomenikih (BS) iz ok. leta 1000 dvakrat zapisana beseda *narod*, ki jo nekateri razlagajo kot sopomenko za *ljudstvo*.

Omenjeni mesti sta BS I, 27–28, ki se po BS 1992 : 38 v diplomatičnem prepisu⁷² glasi:

././ vře ze da vmoku · za vuíz

národ ././,

kar se v fonetičnem prepisu⁷³ (BS 1992 : 72) glasi:

././ u:3é sã dá: w mǎkǒ za wás

ná:ród ././

V sodobni slovenščini pa se to besedilo glasi (BS 1992 : 86):

././že si se dal mučiti za ves

rod ././

Drugo mesto je BS II, 10–13, ki se v diplomatičnem prepisu po BS 1992 : 39 glasi:

././Potom

nanarodzlovuezki

ftrazti Ipetzali boi

do ././,

kar se v fonetičnem zapisu po BS 1992 : 73 glasi:

././ pótóm

na na:rót tʃłowæ:tʃki

stra:stí: i petʃàli poj-

dǎ: ././

V sodobni slovenščini se navedene besede po BS 1992 : 88 glasijo:

././ po tem

so na rod človeški

bolečine in skrbi pri-

še ././

Prevajalci z B. Paternujem na čelu so *narod* na obeh mestih prevedli z *rod*, in sicer v pomenu 'ljudje kot vrsta', na str. 87 sta navedeni še sopomenki *človeštvo*, *človeški rod*, v poglavju Slovar, pri katerem je imel vodilno vlogo J. Zor, pa so

⁷⁰ Prim. Mikhailov 1998. Celovite in temeljite bibliografije o rokopisih nimamo, Glavan 1992 ima nekoliko zavajajoč naslov. O jeziku ljudskih pesmi z zelo staro snovjo pravi Grafenauer 1973 : 29, da »jezik ni več star«.

⁷¹ Pred letom 1000 so zapisi slovenskih osebnih imen in poimenovanj za slovenski jezik oz. Slovence. Prim. Kos 1902–1928 in Grdina 1999.

⁷² Prepis je opravil I. Grdina.

⁷³ Prepis so opravili T. Logar idr.

navedene ustreznice iz slovenščine in še štirih tujejezičnih prevodov: lat. *genus*,⁷⁴ nem. *Menschengeschlecht*, ang. *mankind*, *human race*,⁷⁵ dodana pa jim je še stsl. ustreznica *narodъ*.⁷⁶

Preglednica dosedanjih prevodov BS I, 28 in BS II, 11

Št.	Prevajalec	BS I, 28	BS II, 11
1. Vodnik 1813 ⁷⁷	sle. sa vef narod l. pro universa natione ⁷⁸	_____	_____
2. Kopitar 1822 ⁷⁹	l. pro omni populo ⁸⁰	_____	_____
3. Metelko 1825 ⁸¹	l. pro omni populo	_____	_____
4. Köppen 1827 ⁸²	l. pro omni populo	_____	_____
5. Vostokov 1827 ⁸³	stsl. narodъ r. rodъ (čelovčeskij) l. gens n. Geschlecht	stsl. narodъ r. rodъ (čelovčeskij) l. gens n. Geschlecht ⁸⁴	

⁷⁴ K. Gantar je v BS I,28 uporabil *genus humanum* (str. 102).

⁷⁵ G. Stone je v BS I,28 uporabil prvo (str. 102), v BS II,11 pa drugo ustreznico (str. 103). V Bible 1989, nanovo pregledanem standardnem angleškem prevodu, je zveza *genus hominum* v 4 Ezr 13,41 prevedena s *human beings*, torej s tretjo možno ustreznico.

⁷⁶ Miklošič 1862–1865 za narod ‘γένος, *genus*’ navaja csl. spomenik srbskega izvora, toda ta je iz 16. stol. Starocerkvenoslovanski Slovník 1973 navaja za narod ‘rod’ samo BS: »in hoc sensu ex- / = exhibitum«, »v tem pomenu izpričano«. Kopitar 1836 je v zapisu BS v ostromirski stsl. uporabil *narodъ*.

⁷⁷ Navaja Jagić 1885 : 351.

⁷⁸ Po Divkoviću 1900 pomeni *natio* 1. ‘rod’, 2. ‘(narod, pleme, ljudstvo)’. Isto zaporedje ima tudi Lewis 1987, ki za ‘rod’ (1) navaja lat. *genus*, za (2) pa ang. *nation*, *people* oz. lat. *gens*. Iz tega je mogoče domnevati, da je Vodniku *natio* pomenilo ‘rod’. V stolpcu *Ratio loquendi* moderna je za BS I, 28 uporabil izraz *narod*, torej morda ‘rod’. Omenjeno razlago namreč moti dejstvo, da je Vodnik sicer uporabljal izraz *rod*. V svojem rokopisnem nemško-slovenskem besednjaku (NUK, Ms 437) navaja pod *Volk* v 3. pomenu *národ* kot *sopomenko lúdfítvu* in *pólku*, toda pod *Nation* navaja *rod*, *lud*, *národ*. Pri *Geschlecht* navaja poleg *rodovine* in *spola* tudi *rod*. V svojih ostalih rokopisnih slovarjih oz. slovarskih gradivih (Ms 419, Ms 420, Ms 422, Ms 446 in Ms 526) besede *narod* ni zapisal. Sicer pa navajata že Kastelec-Vorenc 1680–1710 (Stabej 1997) *narod* kot *homonim* za I. *natio* ‘narod’, II. *cognatio* ‘ród, shlahta’ in III. *generatio*, *genitura* ‘rojenîe’ – torej poznata *narod* v pomenu ‘rod’.

⁷⁹ Navedeno po Kopitar 1944 : 236.

⁸⁰ Kopitar, drugi razlagalec BS, je uporabil lat. ustreznico za ‘narod’ oz. ‘ljudstvo’ (prim. *populus* pri Divkoviću 1900, Bradaču 1955, Lewisu 1987). *Populus* je slabša ustreznica od *natio*, saj nikakor ne pomeni ‘rod’. Vendar so jo sprejeli Metelko 1825, Köppen 1827, Vondrák 1896 (kot drugo ustreznico), Pirchegger 1931 in Pogačnik 1968 (v *glosarju*).

⁸¹ Str. xvi.

⁸² Navedeno po BS 1992 : 162.

⁸³ Navedeno po Vostokov 1865 : 69, (Alfavitnyj ukazatel’ rečenij).

⁸⁴ Vostokov 1827 (prva objava) prvi jasno in dosledno uporablja ustreznice za ‘rod’. Lat. *gens humana* je po Divkoviću 1900 : 448 redko rabljeno za *genus humanum*. Zanimivo je

6. Kopitar 1836 ⁸⁵	l. pro omni populo ⁸⁶	l. in genus humanum
7. Metelko 1848 ⁸⁷	_____	sle. nad človeškæ rod
	_____	l. in genus humanum
8. Vondrák 1896 ⁸⁸	l. pro omni populo	l. in genus humanum
9. Vondrák 1896 ⁸⁹	l. gens	l. gens
	č. rod	č. rod
	l. populus	l. populus
	č. lid	č. lid ⁹⁰
10. Jagić 1905 ⁹¹	_____	n. Menschengeschlecht ⁹²
11. Pirchegger 1931 ⁹³	l. pro omni populo	l. in genus humanum ⁹⁴
12. Ramovš 1937 ⁹⁵	sle. za ves rod (človeški)	sle. na človeški rod ⁹⁶

Vostokovo pojasnilo v glosarju samem: »narod, narodъ - zdes', kak' i v novom Krainskom, slovo ne imeet' obširněiše značenie, neželi v C.-Slovenskom i Russkom. Ono značit' rod (čelovečeskij), gens, Geschlecht.« Torej »narod, narodъ – tu kot tudi v novi slovenščini beseda nima širšega pomena, kot ga ima v cerkveni slovanščini in ruščini. Pomeni rod (človeški), gens, Geschlecht.« Toda kljub temu ji je Vostokov v stosl. pripisal ustreznico narodъ! Ali je Vostokov bral Vodnikovo razlago, zapisano sicer v pismu Dobrovškému, in zato razumel »novokranjski« narod v pomenu 'rod'? Domnevo bi bilo potrebno preveriti v korespondenci Dobrovský - Vostokov. Gl. še op. pri Pirchegger 1931! Ali pa je Vostokov – po Kopitarju? – morda poznal Kastelčev slovar (do 1680)? Narod v pomenu 'rod' bi sicer mogel poznati še iz prekmurskih ali hrvaških kajkavskih ali dalmatinskih knjig: cslovecsánfzki národ oz. národ cslovecsánfzki namreč uporabljajo Küzmič 1754 : 46, 229, Küzmič 1771 : A2a, A4a, A4b, 396 in 663, dalje Bakoš 1789, M. Küzmič 1796 itd., od kajkavcev Vramec 1586 (prim. Rječnik 1984–), od čakavcev pa že Bernardin 1495 in po njem še mnogi drugi (prim. Rječnik 1880–). Tako Prekmurci kot Hrvatje so svoj jezik imenovali slovenski oz. tudi slovenski, toda Vostokov izrecno piše »v novom Krainskom«.

⁸⁵ Str. xxxvi –xxxvii.

⁸⁶ Na tem mestu je Kopitar ohranil prevod iz leta 1822. Benedik 1995 je Kopitarjev populus iz leta 1836 prevedel seveda z ljudstvo.

⁸⁷ Str. xxxviii in xiv.

⁸⁸ Str. 54 (BS I, 28), 58 (BS II,11) in 72 (glosar).

⁸⁹ V glosarju.

⁹⁰ Vondrák v prevodu besedila sledi Kopitarju, kar tudi sam navaja, v glosarju pa navaja na prvem mestu rešitve Vostokova ('rod'), na drugem pa Kopitarja ('ljudstvo').

⁹¹ Str. 398.

⁹² Jagić je prvi zapisal nem. ustreznico Menschengeschlecht. V povzemanem, idejnem prevodu BS II uporablja formulacijo iz BS I, sicer pa meni, da se je pisarju v BS II zaradi ponovitve predloga na zapisala namesto besede rod beseda narod (str. 401). Isto tezo o napaki navaja tudi Isačenko 1943.

⁹³ Str. 93 in 97.

⁹⁴ Pirchegger 1931 : 136, omenjajoč Vostokova, ob narod v pomenu 'rod' opozarja »in einem unterkranischen Lex. des 17. Jh. rod = 'die Generation'.« V Kastelec-Vorencu 1680–1710 ima narod v pomenu 'rod' lat. ustreznico cognatio, ne generatio, v predhodnem (?) Kastelčevem rokopisu Ms 169, hranjenem v NUK, pa je narod zapisan v pomenu rojenje, lat. generatio, genitura. Ali je Vostokov – po Kopitarju? – poznal Kastelčev slovar?

⁹⁵ Ramovš-Kos 1937 : 28–29.

⁹⁶ Ramovšev prevod je na obeh obravnavanih mestih glede stave prilastka nepravilen: v

13. Grivec 1942 ⁹⁷	sle. za ves (človeški) rod	sle. na rod človeški ⁹⁸
14. Isačenko 1943 ⁹⁹	stvn. furi al kunni ¹⁰⁰	slo. na rod ľudský ¹⁰¹
15. Pauliny 1964 ¹⁰²	_____	slo. na rod ľudský ¹⁰³
16. Pogačnik 1968 ¹⁰⁴	sle. za vse ljudi ¹⁰⁵	sle. na človeški rod ¹⁰⁶
17. Žgur 1968 ¹⁰⁷	n. für alle Menschen	n. Menschengeschlecht
18. Gantar 1968 ¹⁰⁸	l. pro toto genere humano	l. in genus humanum ¹⁰⁹
19. Pogačnik 1968 ¹¹⁰	n. Geschlecht	n. Geschlecht
	n. Volk	n. Volk
	n. (Menschengeschlecht)	n. (Menschengeschlecht)
	l. gens	l. gens
	l. populus	l. populus ¹¹¹
20. Schmalstieg 1976 ¹¹²	_____	a. people ¹¹³
21. Zablatnik 1985 ¹¹⁴	_____	sle. človeški rod ¹¹⁵
	_____	n. Menschengeschlecht ¹¹⁶
22. Paternu idr. 1992 ¹¹⁷	sle. za ves rod	sle. na rod človeški
	1992 ¹¹⁸ sle. človeštvo	sle. človeštvo
	sle. človeški rod	sle. človeški rod

BS I bi kvečjemu lahko stal pred rodom, v BS II pa vsekakor za njim. Statistično je stavo utemeljil Isačenko 1943, ki je ugotovil, da stoji 37 pridevniških oz. zaimenskoprivedniških prilastkov v BS I in BS III pred samostalniško odnosnico in samo 1 za njo, v BS II pa stoji vseh takih 11 prilastkov za odnosnico.

⁹⁷ Str. 11.

⁹⁸ Grivec prvi – še pred Isačenkovo statistiko – pravilno stavi prilastke. Prim. op. 96.

⁹⁹ Str. 20.

¹⁰⁰ Dobesedno: za ves rod.

¹⁰¹ Prim. op. 92.

¹⁰² Str. 205.

¹⁰³ Prevod po Isačenkcu, kar Pauliny na str. 57, 59 tudi navaja.

¹⁰⁴ Str. 216–217.

¹⁰⁵ Pogačnik prvi prevaja narod iz BS I z ljudje, kar je smiselno sicer mogoče, ni pa usklajeno s prevodom BS II. Njegov prevod je upoštevala Žgur, medtem ko je šel Gantar svojo pot. Toda v glosarju nista upoštevana ne Žgur ne Gantar, pač pa sta navedeni dve ustreznici za 'ljudstvo'.

¹⁰⁶ Stiloslovec Pogačnik poldrugo desetletje po Isačenkcu v prevodu BS II ne upošteva stave pridevniškega prilastka.

¹⁰⁷ Str. 219.

¹⁰⁸ Str. 222.

¹⁰⁹ Razlike med BS I in BS II v stavi prilastka v Gantarjevem prevodu ni.

¹¹⁰ Str. 241 (Glosar).

¹¹¹ Prim. op. 80.

¹¹² Str. 295.

¹¹³ People v BS II je besedilna ustreznica za narod človeški, kar bi v glosarju moralo biti izrecno navedeno.

¹¹⁴ Str. 48–49.

¹¹⁵ Zablatnik navaja po Ramovš-Kosu 1937.

¹¹⁶ Zablatnik navaja po Žgur 1968.

¹¹⁷ V: BS 1992 : 86, 88 (besedilo).

¹¹⁸ V: BS 1992 : 87 (opombe).

23. Gantar 1992 ¹¹⁹	l. pro toto genere humano	l. in genus humanum ¹²⁰
24. Olof 1992 ¹²¹	n. Menschengeschlecht	n. das Menschengeschlecht
25. Stone 1992 ¹²²	a. mankind	a. the human race
26. Zor idr. 1992 ¹²³	sle. rod	sle. rod
	l. genus	l. genus
	n. Menschengeschlecht	n. Menschengeschlecht
	a. mankind	a. mankind
	a. human race	a. human race
	stcsl. naroď	stcsl. naroď ¹²⁴
27. Jež 1994 ¹²⁵	it. il genere (umano)	it. genere umano
28. Moszyński 1994 ¹²⁶	p. ludzkość ¹²⁷	p. ród ludzki
29. Benedik 1995 ¹²⁸	sle. ljudstvo ¹²⁹	sle. rod človeški

V pregledu prevodov obeh obravnavanih mest BS se kažejo razlike glede števila pojavitev enakih izrazov: za *narod* iz BS II, 11 so prevajalci in sestavljavci glosarja 37-krat uporabili 'rod', samo 5-krat 'ljudstvo' – od tega samo 1-krat v prevodu, 2-krat po 2 ustreznici pa v glosarju – ter 2-krat 'človeštvo', vendar nikdar v besedilu, ampak 1-krat v glosarju in 1-krat v opombi. *Narod* iz BS I, 28 pa je 25-krat preveden z 'rod', 11-krat z 'ljudstvo' – od tega 2-krat po 2 ustreznici v glosarjih – 4-krat s 'človeštvo' (od tega 1-krat v opombi) in 2-krat z 'ljudje'. V prevodu BS II so ustreznice 'ljudstvo' uporabljene v 11,3 %, v BS I pa kar v 26,1 %. V primerjavi s pojavitvami ustreznice 'človeštvo' (v BS II 2-krat ali 4,5 %, v BS I 4-krat ali 9,5 %) ter ustreznice 'ljudje' (v BS II nobenkrat, v BS I pa dvakrat ali 4,8 %) je 'ljudstvo' sicer kar velikokrat uporabljeno, čeprav je prevajalsko slaba rešitev. Prava (sodobna) slovenska ustreznica je seveda 'rod', za katerega se je odločila tudi velika večina filologov oz. prevajalcev: v BS II nastopa 37-krat ali 81 %, v BS I pa 25-krat ali 59,5 %. Ob 'rodu' se zdi primerno navesti še odlomek iz Klimenta Bolgarskega, ki je vsebinsko in izrazno zelo podoben BS II, 11, navaja pa ga Grafenauer 1936 : 25 in se glasi: »отъ толк народоља на родъ члвцьскыи i pečali i strasti i smьrtь«.

Sicer pa je besedo *narod* prvi uslovaril Register 1584, vendar v stolpcu Slovenfki, Besjzhki, ki ima v stolpcu Crajnki ustreznico Rojftvu. Kajkavski Rječ-

¹¹⁹V BS 1992 : 102–103.

¹²⁰Po Fischerju 1977 je v celotnem Sv. pismu, tj. v kanoničnih in apokrifnih oz. devterokanoničnih besedilih, kar 4-krat uporabljena stilno zaznamovana stava *hominum genus*, gr. ἀνθρώπων γένος, 'ljudi rod', in sicer v 1 Mz 9,19; EstG 13,5; 2 Mkb 7,28 in 4 Ezr 7,25 – 2-krat pa za lat. sicer običajnejša stava *genus hominum*, gr. ἔθνος ἀνθρώπων 'rod ljudi', in sicer v 4 Ezr 13,41 in Apd 1,26.

¹²¹V BS 1992 : 112–113.

¹²²V BS 1992 : 122–123.

¹²³V BS 1992 : 141 (slovar).

¹²⁴Prim. Vostokov 1827.

¹²⁵Str. 80–81.

¹²⁶Str. 130.

¹²⁷Sle. človeštvo.

¹²⁸V: Kopitar 1995 : xxxvi–xxxvii.

¹²⁹Gl. op. 86.

nik 1984— navaja za *narod* v pomenu 'rojstvo' Habledelićevo Zercalo Mariansko 1662.¹³⁰ Megiser 1592 ima *narod* v pomenu 'das Geburt, partus', torej tudi 'rojstvo', in sicer z oznako Cr. (Croatice). Läg Reid 1967, ki je Megiserja 1592 obrnila in opremila z opombami, opozarja na Dalmatina, tj. Register 1584, vendar brez opozorila na različnost oznake. Tudi Stabej 1977, ki je obrnil Megiserja 1603, navaja *narod* kot Croat. (=icè).

Da pomeni *narod* v prekmurščini 'rojstvo', navaja Pleteršnik 1894—, pri čemer se sklicuje na O. Cafa, vendar prekmurski (beltinski) Novak 1996 iztočnice *narod* nima. Tudi v gradivu za slovar knjižne prekmurščine, ki ga je nabral V. Novak, *naroda* v pomenu 'rojstvo' ni, čeprav vsebuje glagol naroditi se 'roditi se'! Pač pa je tu gradivsko bogato dokumentiran prekmursko *narod* 'rod'. Ta pa je zapisan že v Kastelec-Vorencu 1680–1710, ki ga seveda ni mogel dobiti iz prekmurskega tiska, ker tega tedaj še ni bilo, pač pa bi ga mogel dobiti iz Čandka 1612, npr. I 14a (Mt 23, 36), kjer sicer Dalmatin 1584 uporablja *shlahta*, Merk 1964 gr. γενεά oz. lat. generatio, Mt 1997 pa *rod*.

V Čandka bi *narod* 'rod' lahko prišel tudi iz hrvaščine, saj ga tako uporabljajo Konzul 1561, Dalmata in Konzul 1562 in 1563,¹³¹ Vramec 1578 in Orbini 1601, uslovaril pa ga je že Vrančić 1595.¹³²

Narod 'rod' v BS bi bil torej prostorsko in pomensko lahko povezan s prekmursko slovenščino, kajkavsko hrvaščino pa tudi slovaščino, saj njegov zapis leta 1655 navaja Slovník 1991—. Hipoteza Jagića 1905 in Isačenka 1943, po kateri je zapis *na narod* (BS II, 11) namesto *na rod* pisarjeva pomota, ni potrebna, saj zanjo ni ne leksikalnih ne pomenskih ne ozemeljskih razlogov. Seveda pa zaradi zgoraj navedenih narečij oz. jezikov Panonije in zaradi dejstva, da je *narod* 'rod' v obdobju Brižinskih spomenikov enkratnica, nikakor ne trdimo, da je *narod* 'rod' panonizem, saj je znan npr. tudi v stari poljščini (Słownik 1958—) in ruščini (Sreznevski 1893—), v 16. stoletju pa ga poleg drugih uporablja npr. tudi Istran Konzul.

Prvi zapis *ljudstva* je pri Slovencih iz l. 1612, toda besedo imajo zapisano veliko prej drugi slovanski narodi. Sreznevski 1893— navaja rusko людство iz l. 1393, ruski Slovar' 1975— pa ima najstarejši ruski zapis iz l. 1418. Poljski Słownik 1953— navaja ludstwo iz l. 1430, Jungmann 1835— navaja češko lidstvo iz leta 1529(?).¹³³ Rječnik 1880— navaja kot najstarejši hrvaški zapis luctva iz l. 1562. Prvi ga je uslovaril Belostenec 1675, ki je bil tiskan 1740, zato je pred tem izšel že Della Bella 1728, ki tudi navaja ludstvo. Miklošič 1862–1865 navaja ljudstvo v srbskem csl. rokopisu 16. stol. Za sodobno srbščino navaja ľudство Rečnik 1959—. Slovaški zgodovinski Slovník 1991— pa navaja ľudstvo, zapisano l. 1702. Dvo-zvezkovni zgodovinski ukrajinski Slovník 1977—, ki zajema besedje 14. in 15. stol., *ljudstva* sicer ne navaja, pač pa vsebuje людство obsežni sodobni ukrajinski Slovník 1970—, in sicer s pomenom 'človeštvo' na prvem mestu. Za gornjo in dolnjo lužiš-

¹³⁰Rječnik 1880— naroda v pomenu 'rojstvo' ne navaja, kajkavski Rječnik 1984— pa pred Habledelićem sicer navaja Vramca, toda v pomenu 'po rodu, izvoru'.

¹³¹Prim Rječnik 1880—.

¹³²Prim. Rječnik 1880— in Rječnik 1984—.

¹³³Navedenega vira Pr. K. Rkp. v seznamu krajšav ni, morda gre za Pr. Kutn. Rkp., tj. Práva Kutnohorská Rukopis iz leta 1529.

čino navaja ljudstvo Schuster-Šewc 1978– (brez časovnega podatka), za bolgarščino pa navaja людство Rečnik 1977–, in sicer kot star. in knjiž. besedo (v viru iz l. 1870). Sodobni beloruski Slovník 1977– in makedonski Rečnik 1986 *ljudstva* nimata.

Beseda *ljudstvo* je torej splošnoslovanska oz. praslovanska beseda, vendar se je v najstarejših virih namesto nje navadno uporabljala beseda ljudije, redkeje narodъ oz. jkzyкъ,¹³⁴ ali pa so uporabljali besedo lid < ľud.¹³⁵ Slednjo besedo poznajo sicer vsi zahodno- in vzhodnoslovanski jeziki, poleg češčine namreč še polj. lud, gluž. lud, dluž. ľud, brus. ľud, rus. ljud (za vse prim. Miklošič 1886) in slo. ľud, od južnoslovanskih pa bolg. ljud (prim. Gluhak 1993) in sle. ljud, ki mu Pleteršnik 1894– pripisuje stcsl. izvor. Tudi hrvaščina in srbščina besede nimata.

Tvorjenka *ljudstvo* se v virih pojavi nekaj stoletij pozneje kot *ljudje*, delno pa tudi pozneje od besede *ljud*. Po Machek 1957 (iztočnica lid) je stcsl. ljudъ (skupninsko) nastal iz mn. ljudъje po izgubi pripone -je, iz i-jevske (-ъ) v o-jevske (-ь) sklanjatev pa naj bi prešel analogno po narodъ. Vzporedne oblike k stcsl. ljudъ so prusko ludis 'človek, gospodar', litavsko liáudis 'ljudstvo', stvn. liut 'ljudstvo' (prim. nem. Leute) ipd.

Skupna ievr. oblika je *leudhejes, njegova korenska baza pa je *leudh- 'rasti, naraščati'. Glede na to bi torej *ljud(stvo)* etimološko pomenilo 'naraščaj'. Toda ker je iz *leudh- tudi gr. ελεύθερος 'svoboden' in lat. liber 'prost', pripisujejo *ljudstvu* tudi etimološki pomen 'svobodni'.¹³⁶ Miklošič 1886 povezuje ljud- samo z 'rasti', 'svobodnosti' ne navaja. Ljudinъ, ki ga Bezljaj 1976– in Gluhak 1993 razlagata kot 'svobodnjak' in bi mogel biti pojasnjevalni oz. vezni člen med 'naraščajem' in 'svobodnim', pomeni po Miklošiču 1862–1865 samo 'človek', po češkem staroslovanskem Slovníku 1956 pa 'preprostež, podeželan, kmet' oz. 'laik, neduhovnik'. Walde 1910 navaja kot domnevni vmesni člen 'rojak = človek iz istega kraja', za lat. líbri pa navaja 'otroci svobodnih', medtem ko Dokler pri isti iztočnici navaja 'domači rod'. *Leudh- torej ni moglo pomeniti samo 'rasti', ampak 'rasti prosto/na prostem' ali kaj podobnega.

Folk je neknjižna pogovorna beseda, prevzeta iz nem. Volk, stvn. folc. Eti-mologi, vendar Drosdowski-Grebe 1963 s precejšnjo mero dvoma, jo povezujejo z nem. voll 'poln' < füllen 'naliti, napolniti', sorodno z nem. 'viel' 'veliko, mnogo', sle. poln, stcsl. рѣпъ, psla. *рѣпъ, litavsko pilnas 'poln', lat. plenus 'poln; mnogoštevilen', s čimer je v zvezi plebs 'množica, preprosto ljudstvo' (Bradač 1955), gr. πολύς 'mногоštevilen' in οἱ πολλοί 'večina, množica, narod, ljudstvo, ljudje' (Dokler 1915). Po Gluhaku 1993 so s *folkom* etimološko povezani tudi hrv. puk 'ljudstvo, ljudje', stcsl. рѣкъ, psla. *рѣкъ, oboje 'ljudstvo, množica', rus. polk 'vojaška enota'. Ievr. baza je *pelH-, 'nalivati, polniti', torej *folk* etimološko pomeni 'kar je polno, mnogoštevilno'.

¹³⁴Npr. v Ostromirjevem evangeliju iz 11. stol., Dobromirjevem evangeliju iz 12. stol. in Miklošiču 1856.

¹³⁵Npr. v Bible drážďanská iz druge polovice 14. stol.

¹³⁶Prim. Snój 1997, Gluhak 1993, Bezljaj 1976–, Drosdowski-Grebe 1963, Machek 1957, Dokler 1915, Walde 1910; slednji navaja Schraderja 1900.

Walde 1910 (pleo) navaja, da Curtius (1879) in Vaniček (1881) povezujeta s *pelH- tudi *pleme*, vendar pripiše povezavi dva vprašaja. Bezljaj 1976– in Gluhak 1993 povezujeta *pleme* s *pled- < *pel- ‘roditi’, /prim. plod/, Snoj 1995 pa opozarja na možnost razlaganja s *plet- ‘plesti’, in sicer na podlagi *pleme* v pomenu ‘pramen’ – preneseno na ljudi: ‘vrsta potomcev iste družine’.

Podoben pomenski razvoj kot od *leudh- ‘rasti’ do *ljudstva* ‘(svobodni) naraščaj’ je tudi od *rod* – roditi < ievr. *uredh- , stind. vardhati ‘naraščati, množiti’ (Furlan 1995) – do *narod* ‘narojeni’.

Ljudstvo je vsekakor psla. beseda s številnim ievr. sorodstvom. Kot kaže, se je v pisnih virih pojavila nekaj stoletij po besedi *ljudje* in delno tudi po besedi *ljud*. Težko je trditi, da bi bila skupinska tvorjenka na -stvo bolj abstraktna od tvorjenke na -je, vsekakor pa je bila redkeje rabljena. Tako zaporedje in taka raba se namreč kaže v zgodovini slovanskih jezikov ter tudi v slovenski protestantski in – poznejši – katoliški literaturi. Vsekakor preseneča, da besede *ljudstvo* ni najti v naši sicer bogati protestantski književnosti, čeprav sta jo v istem času pisala Hrvata Š. Konzul in A. Dalmata. Iz odsotnosti se seveda ne da trditi, da Slovenci besede *ljudstvo* v 16. stoletju sploh nismo imeli, vsekakor pa je razvidno, da jo je zasenečevala beseda *folk*. Na moč oz. rabo *folka* sicer ne moremo sklepati iz Trubarjeve druge, popravljene in pregledane izdaje Mt 1557, v katerem je enemu samemu zapisu *folka* v Mt 1555 dodal samo še en zapis, pač pa zlasti iz Apd 1557, kjer je *folk* zapisan kar 40-krat.

Zaradi Trubarjevega drugega (oz. v celoti vzeto tretjega) zapisa *folka* bi P. P. Vergerij gotovo ne kritiziral Trubarja, češ da (mu) je skvaril prevod svetopisemskih besedil, če pa glede na *folk* upoštevamo jezik Trubarja 1557 – in prav na to delo je letel Vergerijev očitek – in če ob tem utemeljeno domnevamo, da je Vergerij poznal hrvaške, zelo mogoče pa tudi češke in poljske prevode svetopisemskih besedil, je njegov očitek na Trubarjev račun razumljivejši in prepričljivejši. Ob vprašanju slovenskega knjižnega jezika sta namreč trčila dva jezikovna nazora, dve zamisli: Trubarjevo prizadevanje za uresničitev neolepšanega, preprostega, vsakdanjega, vsem Slovencem razumljivega jezika, kar bi mogli mogoče primerjati z Lutrovim jezikovnim nazorom, in Vergerijevo zamišljanje, po katerem naj bi v knjigah slovanski jezik na Kranjskem uporabljal elegantnejše besedje, razumljivo vsem Slovanom. Po Kopitarjevi tezi so Trubarjevi germanizmi v zvezi z mestnim govorom. Enako, mestno (ljubljsko) tezo postavlja tudi Rigler 1968. To tezo na osnovi svojega narečja kritično preverja Toporišič 1988 in postavlja pravilnejšo tezo: germanizmi so sestavina tako mestnega kot vaškega ljudskega jezika. Dolgo vrsto očičevalcev takega nekultviranega ljudskega jezika pa začenja prav P. P. Vergerij.

Analize besednih zamenjav v Trubarju 1557 kažejo, da si je prevajalec prizadeval izrazno in stilno izboljšati prevod. Na osnovi načela (s katerim je nedvomno polemiziral z Vergerijevim načelom elegantnosti besed), zapisanega že v predgovoru Trubarja 1555: »Inu mi ne fmo vletimu nashimu obrazhanu, oli Tolmazheuanu lepih, glatkih, viffokih, kunstnih, nouih oli nefnanih beffed iskali, Temuzh te gmainske Crainske preprofte beffede,« je zamenjal tudi sedem zvrstno nezaznamovanih besed s sedmimi germanizmi. V Mt 13,2 je tako zamenjal besedo *Ludie* (1555) s *folkom* (1557).

V Trubarju 1550 *folka* ni,¹³⁷ v Trubarju 1555 je zapisan enkrat, v Trubarju 1557 pa kar 45-krat (v Mt dvakrat, Mr dvakrat, Lk enkrat – Apd pa 40-krat)! V Postilli 1567, ki jo je prevedel Krelj, je *folk* zapisan 67-krat, toda Juričič je v drugi izdaji Postille I 1578 uporabil *folk* samo na 21 mestih, v II. delu ga je zapisal osemkrat in v III. samo še trikrat. To smer narodnega očiščevanja oz. kultiviranja knjižnega jezika, ki jo je načelno odprl P. P. Vergerij, je prekinil Dalmatin, ki je nadaljeval Trubarjevo smer, saj je v evangelijih in Apd zapisal *folk* 272-krat, v Bibliji 1584 pa okoli 2500-krat. Kastelec 1680 je v prevodu evangelijev in Apd zapisal *folk* najmanj 59-krat, Japelj in Kumerdej pa v svojem prevodu 1784–1786 več niti enkrat: *folk* in še okoli 160 germanizmov sta imela za knjižno neprimerne, nekatere druge germanizme kot npr. *taushent* ali *trošhtar* pa sta imela za primernejše od sicer tudi sposojenega *jezera* oz. verjetno umetno narejenega *odshalnika*. Prvo veliko in sistematično čiščenje germanizmov pa se je začelo v Čandku 1612.

Iz slovarja slovenskega knjižnega jezika je *folk* prvi izpustil Gutsman 1789, kar bo pač v zvezi z Japljevim in Kumerdejevim pojmovanjem jezika, vendar je zvrstno vrednost *folka* nakazal že Megiser 1603 (ne pa Megiser 1592), saj ga je označil s Carniolicè, ne pa s sicer običajnim Sclauonicè, za kar je imel seveda osnovo v Registru 1584.

Sopomenke *ljudstvo* sicer zelo bogata slovenska protestantska književnost 16. stol. ne premore, kar pa ne pomeni, da *ljudstva* slovenščina 16. stoletja ni imela, temveč da ga je po rabi močno presegal *folk*. Prva sta *ljudstvo* uslovarila Kastelec-Vorenc 1680–1710, prvič zapisano pa je verjetno v Čandku 1612. Tu je *folk* – verjetno (tudi) po zaslugi jezuita Gašperja Malija in škofa Tomaža Hrena – dosledno nadomeščan z eno od 10 sopomenk: *ludje*, *kardellu*, *mnoshiza*, *ludstvu*, *ludni Starifhi* ('starešine ljudstva'), *kardelze*, *narod*, *ajdi*, *mnoshina* ali *rodovi*.

Čandka se je držal Schönleben 1672, ki je sicer na 6 mestih – ki jih v Čandku ni – zapisal *folk* (iz Dalmatina), vendar je na 2 drugih mestih Dalmatinov *folk* nadomestil z *mnoshizo* oz. z *ludy*, na 1 mestu pa je celo Čandkovo *kardelu* nadomestil z *ludftvam*. Podobno omahovanje med zvestobo in popravljanjem kaže tudi jezik Kasteleca 1680: Čandka je 11-krat popravil nazaj v *folk*, toda tudi Dalmatinov *folk* je 9-krat zamenjal s sopomenko, samo 1-krat pa je Dalmatinove *ajde* zamenjal s *folkom*.

V rokopisnih besedilih, ohranjenih iz časa pred Čandkom, beseda *ljudstvo* ni zapisana – v Martjanski pesmarici se sicer pojavlja, vendar so vprašanja datacije besedil še premalo raziskana – pač pa je v Brižinskih spomenikih dvakrat uporabljena beseda *narod*, ki jo (v BS I, 28) Kopitar 1822 in 1836, Metelko 1825, Köppen 1827, Vondrák 1896 (poleg 'rod'), Pirchegger 1931 in Pogačnik 1968 (poleg 'rod', samo v glosarju) in (v BS II, 11) Schmalstieg 1976 prevajajo z 'ljudstvo' (populus, Volk oz. people). Pomensko pravilnejšo smer 'rod' je z natio verjetno zastavil že Vodnik 1813, vendar mu filološka kritika tega še ni priznala. Glede na ugotovitve Isačenka 1943 o razliki v stavi pridevniških prilastkov – v BS I in III levo, v BS II pa dosledno desno od odnosnice – so v več prevodih napake. Sicer pa *narod* 'rod' poznajo prekmurska slovenščina, kajkavska hrvaščina in slovaščina (pa tudi ruščina itd.), zato je hipoteza Jagića 1905 in Isačenka 1943 o pisarjevi pomoti v zapisu BS II, 11 nepotrebna.

¹³⁷Toporišič 1988 za Trubarja 1550 sicer navaja 130 nemčizmov.

Navedenke

- ALASIA da Sommaripa, G. 1607, *Vocabulario Italiano e Sciauo*, Vdine. Faksimile, Ljubljana – Devin-Nabrežina – Trst 1979.
- Apd 1557 v : TRUBAR 1557.
- BAKOŠ, M. 1789, *Nouvi Gráduvál*, (priređil M. Bakoš), Sopron.
- BERČIČ, B. 1968, Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts, *Abhandlungen über die slowenische Reformation*, 152–268, München.
- BESEDA 98, *Beseda 98*, Slovenski standardni prevod Svetega pisma na CD-ROM-u, Ljubljana.
- BEZLAJ, F. 1976–, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I., A–J, II., K–O, III., P–S, Ljubljana 1976, 1982, 1995.
- BIBLE 1989, *The Holy Bible*, New Revised Standard Version, Nashville.
- BRADAČ, F 1955, *Latinsko-slovenski slovar*, Ljubljana.
- BREZNIK, A. 1917, Literarna tradicija v Evangelijih in listih, *DiS* 30, konk. 170–174, tudi *Jezikoslovne razprave*, Ljubljana 1982, 27–54.
- – 1928, Japljev prevod sv. pisma, *ČJKZ* 7, 77–106.
- BS 1937, *Brižinski spomeniki*, (prevod v knjižno slovenščino F. Ramovš, M. Kos), Ljubljana.
- BS 1992, *Brižinski spomeniki*, (prevod v sodobno slovenščino B. Paternu idr., v latinščino K. Gantar, v nemščino K. D. Olof, v angleščino G. Ch. Stone, slovar J. Zor idr.), Ljubljana.
- BUČAR, F. 1910, *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, Zagreb.
- CIGALE, M. 1860, *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*, I., II., Laibach.
- CONCORDANCE 1967, *A Concordance to the Greek Testament*, Fourth edition, revised by H. K. Moulton, Edinburgh.
- ČANDIK, J. 1612, *Evangelia inu lystuvi*, (prevedel J. Čandik s sodelovanjem G. Malija in T. Hrena), Nemški Gradez.
- – 1615, *Catechismus Petri Canisij*, (prevedel J. Čandik), Augsburg.
- DALMATA, A.– KONZUL, Š. 1562, *Prvi del Novoga Testamenta*, v hrvacki po Antonu Dalmatinu, i Stipanu Istrianu stlmačen. (Tübingen).
- DALMATIN. J. 1584, *Biblia, tu je, vse Svetu pifmu*, Slovenški, tolmažhena, skusi I. Dalmatina, Wittemberg. Faksimile, Ljubljana 1968.
- DIMITZ, A. 1862, Historische Notizen im Museal-Archive aufbewahrten Kalendern des Bischofes Th. Chrön, *MHVK* 17, 17–30, 87–90.
- DIVKOVIĆ, M. 1900, *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, Zagreb. Reprint, Zagreb 1987.
- DOKLER, A. 1915, *Grško-slovenski slovar*, Ljubljana.
- DROSDOWSKI, G.– GREBE, P. 1963, *Etymologie, Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache*, Mannheim, Wien, Zürich.
- FISCHER, B. 1977, *Novae concordantiae Bibliorum Sacrorum iuxta vulgatam versionem critic editam*, Stuttgart, Bad Cannstatt.
- FURLAN, M. 1995 v: BEZLAJ 1976- (1995).
- GANTAR, K. 1968, Übersetzungen 3) ins Lateinische, *Freisinger Denkmäler* =

- Brižinski spomeniki = Monumenta Frisingensia*, München, 222–224.
- GLAVAN, M. 1992, Bibliografski popis slovenskih srednjeveških rokopisov, *Srednji vek v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, 297–302. Obdobja, 10.
- GLONAR, J. 1936, *Slovar slovenskega jezika*, Ljubljana.
- GLUHAK, A. 1993, *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb.
- GRAFENAUER, I. 1914, O Trubarjevem prevodu evangelijev, *DiS* 27, 297–303.
- 1936, Karolinška kateheza ter izvor Brižinskih spomenikov in Čina nadb izpovedajaštiiimь se, *RZDHV* 13, konk, 25.
- 1973, *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*, Celje.
- GRDINA, I. 1999, *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*, Maribor.
- GRIVEC, F. 1942, *Zarja stare slovenske književnosti : Frisinski spomeniki v zarji sv. Cirila in Metoda*, Ljubljana.
- 1951, *Žitja Konstantina in Metodija*, Ljubljana.
- GUTSMAN, O. 1789, *Deutsch-Windisches Wörterbüch*, Klagenfurt.
- HABDELIČ, J. 1670, *Dictionar ili Réči Szlovenfzke*, Nemski Gradacz. Reprint, Zagreb 1989.
- ISAČENKO, A. V. 1943, *Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok*, Bratislava.
- JAGIČ, V. 1885, *Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar (1808–1828) = Pis'ma Dobrovskago i Kopitara v povremennom porjadkě*, Berlin, Sanktpe-
terburg. Istočniki dlja istorii slavjanskoj filologii; 1.
- 1905, Meine Zusätze zum Studium der Werke des slavischen Klemens, II. Hat Bischof Klemens für eine seiner Homilien den Text des Freisinger Denk-
mals vor Augen gehabt?, *AfslPh* 27, 395–412.
- JANEŽIČ, A.–HUBAD, F. 1893, *Anton Janežičev slovensko-nemški slovar*, Celovec.
- JAPELJ, J.–KUMERDEJ., B. 1784–, *Svetu pismu Noviga Testamenta*, Slavo-Car-
niolicum translata per Georgium Japel et Blasium Kumerdey, I., II., Labaci
1784, 1786.
- JEŽ, J. 1994, *Monumenta Frisingensia = Brižinski spomeniki*, (prevedel J. Jež),
Trieste, Firenze.
- JUNGMANN, J. 1835–, *Slownik česko-německý*. Praha 1835–1839.
- JURIČIČ, J. 1578, *Postilla*, I., II., III., prevedel J. Juričič, Laybach.
- KASTELEC, M. 1680, *Novi Testament*, Slovenfki, skusi N. Rokopis v NUK-u.
- KASTELEC, M.-VORENC, G. 1680–1710 gl. STABÉJ 1997.
- KAUSLER, E.-SCHOTT, Th. 1875, *Briefwechsel zwischen Christoph, Herzog von
Württemberg, und Petrus Paulus Vergerius*, Stuttgart.
- KIDRIČ, F. 1918/1919, Prispevki in opombe k zgodovini reformacije na Sloven-
skem, *ČJKZ* 1, 22–78.
- 1923a, Doneski za zgodovino slovenskega lekcionarja in slovenske pridige od
konca srednjega veka do l. 1613 (1699), *BV* 3, 149–169.
- 1923b, Ogrodje za biografijo Primoža Trubarja, *RZDHV* 1, 179–272.
- 1924, Stapleton med Slovenci, *ČJKZ* 4, 76–105.
- 1929, *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do marčne revolucije*, Ljub-
ljana.
- KOPITAR, J. 1808, *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Ste-
yermark*, Laibach.

- JEZIKOSLOVNI ZAPISKI 5 • 1999
- 1836, *Glagolita Clozianus*, Vindobonae.
 -- 1944, *Jerneja Kopitarja spisov II. del, 1. knjiga 1818–1824*, Ljubljana.
 -- 1995, *Jerneja Kopitarja Glagolita Clozianus – Cločev glagolit*, uredil in spremeno besedo napisal J. Toporišič, prevedel M. Benedik, Ljubljana.
 KOS, F. 1902–, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, I., II., III., IV., V., Ljubljana 1902, 1906, 1911, 1915, 1929.
 KOSTRENCIČ, I. 1874, *Urkundliche Beyträge zur Geschichte der Protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559–1565*, Wien.
 KRELJ, S. 1567, *Postilla slovenska*, I, (prevedel S. Krelj), Ratisbonae.
 KÜZMIČ, Š. 1754, *Vöre krsztsánszke krátki návuk*, (priređil Š. Küzmič), Halla Saxonska.
 -- 1771, *Nouvi zákon*, na sztári szlovenszki jezik obrnyeni po Stevan Küzmicsi, Halla Saxonska.
 LÄGREID, A. 1967, *Hieronimus Megiser, Slowenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch 1592*, (preuredila A. Läg Reid), Wiesbaden.
 LEVEC, F. 1878, Die Sprache in Trubers »Mathäus«, *Jahresbericht der Staats-Ober-Realschule in Laibach für das Schuljahr 1878*, 3–43.
 LEWIS, Ch. T. 1987, *A Latin Dictionary*, Oxford.
 Lk 1557 v: TRUBAR 1557.
 LUTHER, M. 1545, *Biblia, Das ist die gantze Heilige Schrift Deudsch auffß new zugericht*, Wittenberg. (Prečrkovana izdaja), München 1974.
 MACHEK, V. 1957, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha.
 MEGISER, H. 1592, *Dictionarium quatuor linguarum*, Graecii Styriae.
 -- 1603, *Thesaurus Polyglottus*, Francofurti ad Moenum.
 MERK, A. 1964, *Novum Testamentum graece et latine*, edidit A. Merk, emendatus C. M. Martini, Romae.
 MERŠE, M. idr. 1983, *Alfabetarij Trubarjevega Tiga evangelija svetiga Matevsha iz leta 1555*, Ljubljana. Tipkopis v Sekciji za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik F. Ramovša ZRC SAZU.
 -- 1990, Jezikovne spremembe v Trubarjevih prevodih Nove zaveze, *Razprave (SAZU)* 13, 163–179.
 METELKO, F. S. 1825, *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache*, Laibach.
 -- 1848, *Anhang der Vorrrede des Lehrgebäudes der Slowenischen Sprache*, Laibach.
 MIKHAILOV, N. 1998, *Frühslowenische Sprachdenkmäler*, Amsterdam.
 MIKLOŠIČ, F. 1856, *Evangelium S. Mathei paleoslovenicae*, edidit F. Miklosich, Vindobonae.
 -- 1862–1865, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae.
 -- 1879, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, I., Lautlehre*, Wien.
 -- 1886, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien.
 MOSZYŃSKI, L. 1994, Znaczenie tekstów słowiańskich dla terminologii chrześcijańskiej, *Łódzkie Studia Teologiczne*, 4, predmetno 129–130.
 Mr 1557 v: TRUBAR 1557.
 Mt 1545 v: LUTHER 1545.
 Mt 1555 gl. TRUBAR 1555.

- Mt 1557 v: TRUBAR 1557.
 Mt 1562 v: DALMATA-KONZUL 1562.
 Mt 1964 v: MERK 1964.
 Mt 1997 v: SVETO PISMO 1997.
 MURKO, A. J. 1833, *Deutsch-Slowenisches und Slowenisch-Deutsches Handwörterbuch = Slovénsko-Némshki in Némshko-Slovénski rozhni befédnik*, I., II., Grätz = Grádez.
 NOVAK, F. 1996, *Slovar beltinskega prekmurskega govora*, Murska Sobota.
 OBLAK, V. 1888a, Stapleton, *AfslPh* 11, 259–264.
 – 1888b, Stapleton, *AfslPh* 11, 582–589.
 – 1888c, Stapleton, *LZ* 8, 631–635, 693–697.
 – 1894, Protestantske postile v slovenskem prevodu, *LMS* 1894, 202–219.
 OROŽEN, M. 1998, Stapletonov in Skalarjev rokopis v zgodovini slovenskega knjižnega jezika (Oblakova analiza in vrednotenje besedil), *Vatroslav Oblak*, 195–204. Obdobja, 17.
 PAULINY, E. 1964, *Slovesnost' a kulturny jazyk Vélky Moravy*, Bratislava.
 PIRCHEGGER, S. 1931, *Untersuchungen über die altslovenischen Freisinger Denkmäler*, Berlin.
 PLETERŠNIK, M. 1894–, *Slovensko-nemški slovar*, I., II., Ljubljana 1894, 1895.
 POGAČNIK, J. 1968, Übersetzungen 1) ins Slowenische, *Freisinger Denkmäler = Brižinski spomeniki = Monumenta Frisingensia*, München, 216–218.
 POGAČNIK, J. idr. 1968, Glossar, *Freisinger Denkmäler = Brižinski spomeniki = Monumenta Frisingensia*, München, 227–261.
 POHLIN, M. 1781, *Tu malu besedishe treh jefikov*, Laibach. Faksimile, München 1972.
 POLOVIČ, I. 1908, Evangelij sv. Matevža v protestantskem »Prvom delu Novoga Testamenta« iz l. 1562, *Trubarjev zbornik = ZMS*, 9, 56–73, Ljubljana.
 RAIČ, A. 1887, 1888, Stapleton, *Jahresbericht der Staats-Ober-Realschule in Laibach für das Schuljahr 1887, 5–49, 1888, 1–66*.
 RAJHMAN, J. 1986, *Pisma Primoža Trubarja*, Ljubljana.
 RAMOVŠ, F.- KOS, M. 1937 gl. BS 1937.
 REČNIK 1959–, *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, Beograd.
 REČNIK 1977–, *Rečnik na bálgarskija ezik*, Sofija.
 REČNIK 1986, *Rečnik na makedonskiot jazik so srpskohorvatski tolkuvanja*, Skopje.
 REGISTER 1584, Register Nekatéríh beféd, *Biblia*, III, Cc iij a–Dd iij a, Wittemberg.
 RIGLER, J. 1967, Register v Dalmatinovi Bibliji, *JiS*, 104–106.
 – 1968, *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana.
 RJEČNIK 1881–, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1881–1976.
 RJEČNIK 1984–, *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, Zagreb.
 ROZMAN, F. 1986, Kako je Trubar prevajal Sveto pismo Nove zaveze?, *BV* 46, 227–240.
 – 1997, *Konkordanca Nove zaveze*, Ljubljana.
 RUPEL, M. 1956, Protireformacija in barok, *Zgodovina slovenskega slovstva*, Ljubljana, 261–325.

- 1965, *Primus Truber, Leben und Werk des slowenischen Reformators*, Übersetzung und Bearbeitung von B. Saria, München.
- SAKRAUSKY, O. 1989, *Primus Truber, Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*, Wien.
- SCHMALSTIEG, W. R. 1976, *An Introduction to Old Church Slavic*, Cambridge, Mass.
- SCHNURRER, Ch. F. 1799, *Slavischer Bücherdruck in Württemberg im 16. Jahrhundert*, Tübingen. Reprint, München 1989.
- SCHÖNLEBEN, J. L. 1672, *Evangelia inu Lystuvi*, in *Idiomate Slavonico per Joannum Ludovicum Schönleben collata, revifa et explicata*, Nemshki Gradez.
- SCHUSTER-ŠEWIC, H. 1978-, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, Bautzen 1978–1989.
- SIMONITI, P. 1978, Trubarjev izvod Prvega dela novega testamenta (1557–1558) ter druga slovenska in hrvaška protestantika v Vatikanski biblioteki, *Zbornik Narodne in univerzitetne knjižnice*, II, Ljubljana, 35–77.
- SIXT, Ch. H. 1855, *Petrus Paulus Vergerius, päpstlicher Nuntius, katolischer Bischof und Vorkämpfer des Evangelium's*, Braunschweig.
- SLOŪNIK 1977-, *Tlumačal'ny sloŭnik belaruskaj movy*, Minsk.
- SLOVAR 1970-, *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, I., II., III., IV., V., Ljubljana 1970, 1975, 1979, 1985, 1991.
- SLOVAR' 1975-, *Slovar' russkogo jazyka XI–XVIII vv.*, Moskva.
- SLOVNÍK 1956-, *Slovník jazyka staroslovenského = Lexicon linguae palaeoslovenicae*, Praha.
- SLOVNÍK 1991-, *Historický slovník slovenského jazyka*, Bratislava.
- SLOVNYK 1970-, *Slovník ukrajins'koi movy*, Kyjiv.
- SLOVNYK 1977-, *Slovník staroukrajins'koi movy XIV do XV st.*, Kyjiv.
- SŁOWNIK 1953, *Słownik staropolski*, Warszawa 1953.
- SŁOWNIK 1956-, *Słownik polszczyzny XVI. wieku*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk.
- SŁOWNIK 1958-, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1958–1969.
- SMOLIK, M. 1996, Čandek, Janez, *Književnost*, Ljubljana. Leksikoni.
- SNOJ, M. 1995 v: BEZLAJ 1976–(1997).
- 1997, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana.
- SREZNEVSKI, I. I. 1893-, *Materialy dlja slovarja drevne-russkogo jazyka po pis'mennym pamjatnikam*, Sanktpeterburg 1893–1903.
- STABÉJ, J. 1977, *Hieronimus Megiser, Thesaurus polyglottus*, (preuredil J. Stabéj), Ljubljana.
- 1997, *Slovensko-latinski slovar po: Matija Kastelec- Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum, 1680–1710*, Ljubljana.
- STESKA, V. 1902, Janez Čandik, slovenski pisatelj, + 1624, *IMK* 12, 1–12.
- SVETO PISMO 1997, *Sveto pismo Stare in Nove zaveze*, (evangelije prevedla F. Rozman in G. Kocijančič, Apd K. Gantar), Ljubljana.
- TOMIZZA, F. 1989, *Zlo dolazi sa sjevera, Roman o biskupu Vergeriju*, I. II. Pula.
- TOPORIŠIČ, J. 1987, Zgodovinska perspektiva nemčevanja pri Trubarju, *Seminar* 23, 5–18.

- 1988, Besedni germanizmi v Trubarjevem Catechismusu, *SR* 36, 109–119.
 TRUBAR, P. 1550, *Catechismus = Anu kratku Poduzhene*, (Tübingen).
 -- 1555, *Ta Euangeli svetiga Mateusha*, (prevedel P. Trubar, Tübingen).
 -- 1557, *Ta perui deil tiga Nouiga testamenta*, Skufi Primosha Truberia preober-
 nen, Tubingae.
 VONDRÁK, V. 1896, *Frizinské památky*, Praha.
 VOSTOKOV, A. H. 1865, Grammatičeskija ob"jasnenija na tri stat'i Frejzingen-
 skoj rukopisi, *Filologičeskaja nabljudenija*, Sanktpeterburg.
 WAHRIG, G. 1989, *Deutsches Wörterbuch*, München.
 WALDE, A. 1910, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.
 WIESTHALER, F. 1923, *Latinsko-slovenski veliki slovar, A–Facilis*, Ljubljana.
 ZABLATNIK, P. 1985, Slowenische Literatur in Kärnten von den ersten Anfängen
 bis zur Barokzeit, *Das slowenische Wort in Kärnten = Slovenska beseda na*
Koroškem, Wien.
 ŽGUR, A. 1968, Übersetzungen ins 2) Deutsche, *Freisinger Denkmäler = Brižinski*
spomeniki = Monumenta Frisingensia, München, 219–221.

Zahvaljujem se: **Sekciji za zgodovino slovenskega jezika** Inštituta za slo-
 venski jezik F. Ramovša ZRC SAZU, da sem mogel uporabljati kartoteko sloven-
 skih protestantskih tiskov (skoraj že v celoti urejeno), njihove interne publikacije in
 več tujih zgodovinskih slovarjev, **Rokopisnemu oddelku** NUK-a, da sem si lahko
 ogledal razne rokopise, **Knjižnici Teološke fakultete** v Ljubljani, kjer sem dobil
 koristne knjižne pripomočke, in **mag. Francetu Baragi** za pomoč pri latinskih,
 grških in nemških besedilih.

Kratice in okrajšave

a., ang.	angleško
AfslPh	Archiv für slavische Philologie
Apd	Apostolska dela
bolg.	bolgarsko
brus.	belorusko
BV	Bogoslovni vestnik
csl.	cerkvenoslovansko
č.	češko
ČJKZ	Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino
DiS	Dom in svet
dluž.	dolnjelužiško
EstG	Estera (grška)
Ezr	Ezra
Gal	Pismo Galačanom
gluž.	gornjelužiško
gr.	grško

J E Z I K O S L O V N I Z A P I S K I S • 1 9 9 9	hrv.	hrvaško
	ievr.	indoevropsko
	IMK	Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko
	it.	italijansko
	Iz	Izaija
	JiS	Jezik in slovstvo
	Jl	Joel
	Jn	Evangelij po Janezu
	1 Kor	Prvo pismo Korinčanom
	l., lat.	latinsko
	Lk	Evangelij po Luku
	LMS	Letopis Matice slovenske
	LZ	Ljubljanski zvon
	MHVK	Mitteilungen des historischen Vereins für Krain
	Mr	Evangelij po Marku
	Mt	Evangelij po Mateju
	1 Mz	Prva Mojzesova knjiga
	n., nem.	nemško
	NUK	Narodna in univerzitetna knjižnica
	p., polj.	poljsko
	psla.	praslovansko
	r., rus.	rusko
	Raz	Razodetje
	RZDHV	Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede
	SAZU	Slovenska akademija znanosti in umetnosti
	Seminar	Seminar slovenskega jezika, literature in kulture (zbornik)
	Sir	Sirah
	sle.	slovensko
slo.	slovaško	
SR	Slavistična revija	
stcsl.	starocerkvenoslovansko	
stind.	staroindijsko	
stvn.	starovisokonemško	
ZMS	Zbornik Matice slovenske	
ZRC	Znanstvenoraziskovalni center	

The Story of People (ljudstvo)

Summary

In 1555 P. P. Vergerio demanded that the Slovenian translations of the Bible should use elegant words known to all Slavic peoples, and in 1558 he reproached Trubar that with the New Testament of 1557 he had ruined Matthew of 1555. Trubar indeed replaced 120 words in Mt 1557. Because he did not want to use pretty, smooth, elevated, learned, new or unknown words (1555) he also replaced 7 words that were not marked for register with 7 words of German origin. So in Mt 13, 2 he replaced Ludie with folk (both meaning 'people').

In his first two books he did not use folk, in Matthew of 1557 it only occurs once, while in the New Testament of 1557 there are as many as 45 occurrences. Krelj used the word folk 67 times in his Postilla of 1567, but in Juričič's second, revised edition (1578) only 21 instances are retained. National language cultivation was interrupted with approximately 2,500 instances of folk in Dalmatin's Bible of 1584. Japelj and Kumerdej were the next to return to the path of purification, since in their translations of the Bible (1784–1786) there is not a single instance of folk. Gutsman eliminated folk from the dictionaries in 1789, while Megiser had marked the word for register as early as 1603.

The first dictionary record of the synonymous word ljudstvo appears with Kastelec and Vorenc (1680–1710). First instances in other written texts can be found in Čandik (1612) where the words ludje, kardéllu, mnoshiza, ludftvu, ludni Starifhi ('the elders'), kardelze, narod, ajdi, rodovi instead of folk. Schönleben (1672) followed Čandik – with the exception of 6 instances of folk (from Dalmatin) – and replaced 2 instances of folk with mnoshiza and ludy respectively, but once he replaced Čandik's kardéllu with ludftvu. Similarly, the language of Kastelec (1680) oscillated between the loyalty and improvement.

There is no evidence of ljudstvo in manuscript texts before Čandik (1612), but there are two instances of narod (nation) in the Freising Manuscripts translated as 'ljudstvo (people)' by several philologists. A more suitable way of translation was indicated by Vodnik's natio 'rod' ('people related by birth'), although it was not recognized by other philologists. According to Isačenko's findings (1943) about specific positioning of qualifiers in the second Freising Manuscript there are errors in several translations of the FM. Since the word narod meaning 'rod' is known in Prekmurian and Kajkavian dialects in Slovenia and Croatia respectively, and also in the Slovakian language, the hypotheses on writer's error in FM II, 11 by Jagič (1905) and Isačenko (1943) are superfluous.

* Že po oddaji besedila se je odkrilo, da ima *Liudftuo* – celo dvakrat zapisano – Juričič 1578 : 202!

Praktični vidiki normiranja v slovarjih

Helena Majcenovič

IZVLEČEK: Vprašanje norme se ob pripravi slovarja kot jezikovnega priročnika postavlja precej ostro. Nedvoumno informacijo pričakuje od njega tudi uporabnik. Prispevek razčlenjuje usmerjevalne in določevalne možnosti slovarskih oznak – tako v sestavi in organizaciji geslovnika slovarja kot tudi znotraj slovarskega sestavka – na Murkovem slovarju iz leta 1832 in jih primerja s tistimi v Janežičevem, Cigaletovem in Pleteršnikovem slovarju.

ABSTRACT: The question of prescribing a norm is very obvious if a dictionary is designed as a normative reference book. The user expects undisputed information. The author discusses the question whether the labels could serve as directions or guidelines – in compilation and organization of the list of entries as well as within the dictionary entry. The realization in Murko's dictionary of 1832 is compared to the dictionaries by Janežič, Cigale and Pleteršnik.

0 Uvod*

Problematika, ki jo izpostavlja naslov, je del širše zastavljene raziskovanja slovenskega jezika, ki je predstavljen v dvojezičnih slovarjih predvsem druge polovice 19. stoletja. Osredotoča se na tiste slovarske prvine, ki usmerjajo uporabnika v izbiro bolj primernih in priporočljivih jezikovnih sredstev, včasih pa ga tudi odvrtačajo od napačnih in tujih, z vidika posameznih avtorjev nepotrebnih izrazov ali oblik. Obravnavani slovarji seveda ne sodijo med specializirane normativne priročnike, kljub temu pa prinašajo mnogo obrobnih normativnih opazk, ki jih z današnjega vidika lahko preučujemo ne le kot indikatorje jezikovne norme posameznih obdobj, temveč tudi kot zasnutke kasnejših, v predpisnost usmerjenih slovarskih del.

Prepoznavanje za jezik relevantnih jezikovnih inovacij in njihovo (ne)sprejemanje v jezikovni sistem večinoma opravi jezikovna skupnost sama, neodvisno

* Prispevek je nastal na podlagi seminarske naloge *Praktični vidik slovanskega normiranja v Murkovem, Cigaletovem in Pleteršnikovem slovarju* v podiplomskem seminarju pri predmetu *Razvoj slovenskega besedja* pod mentorstvom doc. dr. Irene Orel.

od ustanov ali posameznih strokovnjakov. Ko pa te inovacije postanejo v jezikovni strukturi razberljive, to pomeni, da jih lahko opazujemo v njihovem naravnem okolju, do njih zavzamemo tudi kategorizacijski odnos, ki naj bi ga glede na vsakodnevno rabo teh jezikovnih elementov narekovala jezikovno načrtovanje oziroma jezikovna politika. Ker pa je le-ta še danes redko tudi praktično organizirana in ni vpeta v vse plasti bivanja in ustvarjanja, hkrati pa ostaja brez definiranih nosilcev svoje dejavnosti, se mnogokrat izkaže kot »nekonstruktivna« (Vidovič Muha 1996: 16). Ohranjanje jezikovne norme je povezano tudi z jezikovno kritiko, ki pa mnogokrat s svojo eksistenco oziroma dejavnostjo zavaja javnost, saj daje vtis, da nadomešča »zavezujočo jezikovno politiko« (Dular 1988: 39). Skrb za jezikovno kulturo, ustreznost in pravilnost izražanja ter zato tudi normativno vrednotenje v slovarskem, priročniškem smislu je danes prepuščeno prestižnim ustanovam, ki s svojim položajem in ugledom lahko izvajajo določene projekte, ali pa posameznim »neodvisnim« strokovnjakom, ki to dejavnost opravljajo tudi z večjim poudarkom na opisnosti. Zanimivo je vprašanje, v kolikšni meri je normativni (predpisovalni) vidik zajel Murkov dvojezični slovar in kako se ta razlikuje od drugih slovarjev iz 19. stoletja: Janežičevega, Cigaletovega in Pleteršnikovega.

1 Obravnava pojmov *jezikovna norma, normativnost, normiranje jezika, kodifikacija* ali *predpis* v domači strokovni literaturi

Pomenska opredelitev izraza *norma* se v jezikoslovju večinoma ne oddaljuje od njenega osnovnega, tudi nejezikoslovnega pomena. V *Slovenskem etimološkem slovarju* (Snoj 1997: 387) je naveden grški izvor besede (*gnōmōn*), ki se je v enem od prvotnih pomenov ('kazalec na sončni uri, merilo') osamosvojila in bila že v spremenjenih pomenih ('pravilo, merilo, pravi kot') prevzeta v latinščino (*norma*), od tod v nemščino (*Norm*) in tudi v slovenščino. Izraz je v svojem pomenu razširjen in poznan v mednarodni strokovni javnosti, čeprav ga v nekaterih okoljih zasledimo kot manj navadno sopomenko termina *jezikovni standard*.

V Slovarju slovenskega knjižnega jezika (1998) se kot terminološki pojem ne pojavlja besedna zveza *jezikovna norma*, temveč *norma knjižnega jezika*, ki jo slovar definira kot »vsa jezikovna sredstva in možnosti, ki se morejo, smejo uporabljati v določenem knjižnem jeziku«. V sočasnih in kasnejših določitvah se je vzporedno z uzaveščanjem spoznanj Praškega lingvističnega krožka, njihove teorije norme in kodifikacije ter zvrstnostne teorije kot jezikovno relevantna začela evidentirati tudi norma govorjenega knjižnega jezika in drugih jezikovnih zvrsti, seveda s poudarkom na različnih funkcijah sporočil. Vendar je še danes najbolj uzaveščena in obvezujoča norma knjižne zvrsti. Tako je v *Enciklopediji slovenskega jezika* (Toporišič 1992: 147) norma definirana kot »vse, kar je na splošno normalno v določeni jezikovni zvrsti, zlasti knjižni« in ki se vzpostavi s tem, »da tvorci besedil dalj časa uveljavljajo določene lastnosti glasovja, oblik, besed ...«, hkrati pa je poudarjena potreba po nestatičnosti oziroma prožnosti norme, ki je pogoj za »nujno potreben razvoj« jezika. V *Slovenski slovnici* (Toporišič 1984: 709) pa je izpostavljena specifičnost norme slovenskega knjižnega jezika, ki je označena kot proble-

matična zaradi »neusklajenosti tradicionalne norme« knjižnega jezika in »živega praktičnosporazumevalnega jezika osrednjega narečnega prostora«, ki v smislu normodajalnosti prevladuje glede na druge predele slovenskega jezikovnega področja in kot zvrst v nekaterih pogledih (glasoslovje) prerašča v standard.

Kot vitalen, a spremenljiv pojem v cikličnem družbenem procesu razvoja jezika je jezikovno normo definirala Ada Vidovič Muha (1991): kot celoto jezikovnih prvin, ki so v določenem časovnem obdobju in na določenem jezikovnem področju »(jezikovno)funkcijske in (jezikovno)identifikacijske«, v primeru slovenščine pa tudi »narodnoidentifikacijske« (str. 18). To nestrukturano razsežnost norme, ki se nanaša na slovenski narodnostni položaj in njegovo zgodovino, povezuje z delovanjem jezikovne politike kot »trajne« in »institucionalizirane dejavnosti« jezikovne kulture. Le-ta pa kot »etično načelo tudi v smislu zavezanosti tradiciji« ter lepoti in funkcionalnosti jezika lahko postavlja merila jezikovne norme. Ob navezavi na obravnavo zbornega knjižnega jezika kot zvrsti z »narodnopredstavno in narodnozdrževalno vlogo« (Toporišič 1984: 707) izpostavi vpetost norme knjižnega jezika v nezaključen proces jezikovnega razvoja, ki je vzrok, da je ta jezikovna zvrst tudi najbolj »podvržena neprestanemu jezikovnokulturnemu vrednotenju« (Vidovič Muha 1991: 19).

Na normo kot samostojen organizem znotraj jezika opozarja Mitja Skubic (1972/73: 128–132), ki po de Saussurju definira jezik kot socialno dejstvo, kot vsoto jezikovnih navad in konvencij, in govor kot individualno dejstvo, vsakokratno uresničitev sistema. Posameznik zavestno ali avtomatično izbira in izrablja sredstva, inovativno »krši« in spreminja obstoječo normo, ne more pa spreminjati sistema. Skubičevo razpravljanje išče mesto jezikovne norme med jezikovnim sistemom in rabo jezika z osvetlitvijo Coseriujevih ekstremnih teženj po opredeljevanju norme kot opozicije sistemu.

Tudi Boris Urbančič je izpostavil na spoznanja Praškega lingvističnega krožka oprto stališče o *prožni ustaljenosti* (tudi elastični stabilnosti) jezikovne norme v smislu ohranjanja enotne podobe jezika, »ki jo predstavlja kolektivni zgodovinski čut«, hkrati pa težnje po zajetju jezikovnih inovacij, ki jih prinaša jezikovni razvoj. »Knjižna norma je v glavnem tisto, kar je bilo sprejeto in utrjeno v knjižni praksi ali kakor pravimo, kar je v splošni rabi,« navaja Urbančič (1974: 36); vloga jezikoslovca strokovnjaka je prav v ugotavljanju te norme. Ob poglobitvi v pravopisno vprašanje pri zapisovanju izgovornega / z <l> oziroma <v> na primeru *bralec – bravec* (str. 133–154) ločuje pravopisno normo, tj. dogovorno, knjižno oziroma zapisovalno, od pravorečne norme, ki je odraz neknjižne jezikovne zvrsti, natančnejše, pogovornega jezika. Le-ta je »postala pereča z oživitvijo političnega, kulturnega in družbenega življenja« v drugi polovici prejšnjega stoletja, ko se je pravopisna norma postopoma že kodificirala, v pogovornem jeziku pa so še vedno prevladovala narečne prvine.

* * *

Raznovrstne pomenske odtenke odkrivamo tudi v interpretaciji izraza *normativnost*. Ob splošni pomenski uvrstitvi (SSKJ 1998) v pomenu 'lastnost, značilnost normativnega' se pojavlja tudi normativnost, definicijsko pojmovana kot stanje v jeziku, odvisno od stopnje uzaveščenosti norme med govorci oziroma, natanč-

neje, kot »stopnja določenosti jezikovnih sredstev« (Toporišič 1992: 148). Pri normativnosti kot lastnosti se je ob izidu SSKJ ustavil tudi Anton Bajec (1970: 139), ki pravi, da se normativnost izkazuje v **vrednotenju** besed ali zvez v »slogovnih tancinah«, »saj pove, v kakšnem razmerju so do norme sodobnega knjižnega jezika«.

Ob vprašanju normativnosti jezikovnih priročnikov, v tem primeru obravnavanih slovarjev, se zastavlja vprašanje normativne vrednosti in veljavnosti, ki jo ti priročniki ponujajo uporabniku: ali se, na kakšen način se in na podlagi česa se opredeljujejo do dvomnih vprašanj ter na podlagi katerih jezikovnih meril se opredeljujejo do t. i. »nepravilnih« izrazov. Pri tem pa se v ospredje postavlja problematika normativne kompetentnosti oziroma normodajalnosti sestavljavcev slovarskih priročnikov. Vplivnost slovarjev je večja v primerih, ko so le-ti oprti na priporočila prestižnih ustanov, čeprav velja, da te dajejo prednost generacijsko starejšemu strokovnemu rodu, ki je »skoraj brezpogojno ohranjevalen (konservativen)« (Toporišič 1977: 332). Normativna konservativnost se »pojavi pri [...] ljudeh, ki od jezika tako rekoč živijo, a niso [...] pripravljeni, da bi v svoje že pridobljeno znanje še kaj investirali,« pravi Toporišič (1984: 716).

Normativnost v slovarju je torej lastnost, ki s stopnjo svoje izraženosti določa slovarsko perspektivo. Ta je, izhajajoč iz osnovne stopnje vsebovane (implicitne) normativnosti, ki je prisotna že z izbiro geslovnika, lahko opisna, večkrat zato tudi variantna, ali pa izrecno normativna. Željo pa večji stopnji normativnosti v slovarjih je ob pregledu nekaterih tujih teoretičnih del¹ izrazil že Gradišnik (1974/75) z zahtevo po večji statičnosti norme, torej po upoštevanju najprej idealne, »zglede«, nekateri so jo imenovali tudi »dobre« rabe; ta predstavlja povezavo s preteklostjo in nacionalnimi kulturnimi spomeniki. Zadnje se deloma prekriva z *normiranjem, predpisom oz. kodifikacijo*.

* * *

Definicije pojmov *normiranje, predpis oz. kodifikacija* so prekrivne: v SSKJ (1998) se *normiranje*, »glagolnik od *normirati*«, navezuje na *predpis* – normirati knjižni jezik pomeni s predpisom »določiti, katera jezikovna sredstva se smejo, morajo uporabljati v določenem knjižnem jeziku«. *Kodifikacija* ali *predpis* pa je po *Enciklopediji slovenskega jezika* (Toporišič 1992: 207) »to, česar se je treba držati« in kar »sloni na čim splošnejši rabi dobrih uporabnikov«, pri čemer pa mora kljub temu slediti neizumetničenemu živemu govoru. V *Slovenski slovnici* (Toporišič 1984: 715–717) je ob primeru *Slovenskega pravopisa* iz leta 1962 ponazorjen zaplet, ki ga je povzročila kodifikacija predpisa, ki ni bil potrjen v normi, hkrati pa so navedeni tudi razlogi, ob katerih in zaradi katerih lahko (ne)upravičeno pričakujemo spremembo predpisa. Ta je upravičena le v primeru, če olajša obvladovanje predpisane novim generacijam uporabnikov knjižnega jezika, tako da pomaga jezikovnemu ustroju.

O značaju slovarskega tipa normiranja je tekla beseda predvsem ob izidu prve knjige SSKJ (1970),² kjer so svoje zadržke ob opredelitvi slovarja kot norma-

¹ *Sprechnorm, Sprachpflege, Sprachkritik, Sprache der Gegenwart*, Band II, Pädag. Verlag Schwann, Düsseldorf, 1968, in zagrebška jezikovna šola (Katičić); Finka.

² Podroben pregled odzivov na navedeno najdemo pri Jakobu Müllerju (1993).

tivno-informativnega kritično predstavili starejši jezikoslovci oziroma jezikovedi. SSKJ je bil prvo slovarsko delo pri nas, ki je skušalo namesto črno-belega vrednotenja, običajnega za pravopisno normiranje, v skladu z drugačno naravo novega slovarskega dela na »pomembnost in vrednost jezikovnih sestavin pokazati z gesljenjem, kazalkami, sopomenkami in slovarskimi oznakami ter pojasnili pa tudi z obsegom geselskih člankov tekmujočih variant« (Müller 1993: 53; Hajnšek Holz 1993, 25). Uveljavili so že v letih 1932–33 postavljeno Voduškovo načelo, da uspešnost uzakonitve jezikovne norme izhaja iz »razčlenitve zgodovine knjižnega jezika« in ekvivalentne »razčlenitve tekoče jezikovne ustvarjalnosti« (Vidovič Muha 1994: 112) ter njegovo, v kritiki *Slovenskega pravopisa* iz leta 1950 (Vodušek 1952) izrečeno misel o pomembnosti zvrstnega označevanja besed; posredno je navezava na Voduška in vzor v češkem slovaropisju pripeljala v svet slovenskega slovaropisja strukturalno pojmovanje jezikovnega sistema. Ob izidu slovarja je bilo opozorjeno, da način »nebipolarnega normiranja« in priznavanje »večobraznosti« norme ne bo »dobrodošel tistim, ki iščejo lakoničnih odgovorov na vprašanja, kaj je prav in kaj narobe, kaj lepo in kaj ne, saj terja tak način več angažiranja, premišljevanja in samostojnosti pri odločanju« (Suhadolnik, Klopčič 1970: 137). Franc Jakopin (1991: 49) je to prepustitev končne izbire uporabniku poimenoval »mehka« normativnost.

Nova metodologija je poleg odobranj res povzročila tudi mnoge proteste javnosti, ki je slovar primerjala s specializiranimi normativnimi priročniki, ki so izhajali v obdobju petdeset let kot kompromisne rešitve³ ob pomanjkanju slovarskih pripomočkov, in ni upoštevala konceptualne inovativnosti SSKJ v času njegovega nastanka. Dejstvo, da so kritiki slovarja v njem pogrešali prav izrecno vrednotenje in za vse obvezno normo, dokazuje, da so njihova pojmovanja norme mnogokrat prekrivna s pojmovanji pravil, predpisov oziroma sistema ter z neuzaveščenostjo zvrstne razslojenosti jezika. Tako Moder (1969) trdi, da je jezikovna norma »tisto, kar je v jeziku po šolskih in slovničnih predpisih pravilno in s tem tudi bolj ali manj obvezno za javno rabo« in da sta »poglavitni diktatorki jezikovne norme predvsem živa potreba in funkcionalna raba v govoru in pisavi«. Podobno tradicionalno, deloma puristično je pojmovanje Janeza Gradišnika (1974/75), ki graja upoštevanje dejanske jezikovne rabe pred tradicionalno normo, hkrati pa je prepričan, da se norme knjižnega jezika lahko »izvajajo iz njegove prvotne kodifikacije, v prihodnje pa se smejo izvajati samo v skladu z njo, neodvisno od govornih navad. Prav tako kot vplivajo na normo jezikovne navade, tako morajo tudi norme vplivati nanje.« Reševanje vprašanj, ki nastajajo zaradi razkoraka med tradicionalno normo (in seveda tudi tradicionalno pojmovanimi napakami) ter živo govorno rabo, pa ni naloga slovaropiscev. Sestavljavci SSKJ-ja kot opisnega oziroma razlagalnega slovarja zavračajo vrednotenje in opredeljevanje do nerešenih jezikovnih vprašanj, ki se že »desetletja razglajajo za nepravilna, raba pa tako prepovedovanje vseskozi zanika« (Humar 1993: 382). To nalogo prepuščajo specializiranim normativnim priročnikom.

Redkeje se v strokovni literaturi pojavlja vidik, ki izpostavlja normiranje

³ S. Suhadolnik (1963: 926) govori o »leksikografskem zamudništvu«, ki naj bi se ga Slovenci otrsli šele ob izidu SSKJ.

kot način prikazovanja jezikovnih prvin, iz katerega je razvidna in razberljiva norma oziroma jezikovna raba. V slovarskem kontekstu bi izrazu *normiranje* ustrezalo organiziranje slovarskih sredstev, ki na izrecen ali impliciten način pomagajo uporabniku slovarskega priročnika do boljše ali pravilnejše rabe jezikovnih sredstev.

2 O normi in slovarjih v 19. stoletju

19. stoletje je čas normativnega ustaljevanja slovenskega knjižnega jezika in izhajanja temeljnih slovarskih del, v kronološko zaporedje njihovih izidov (Murko 1832/33 – Janežič 1850/51 – Cigale 1860 – Pleteršnik 1894/95) pa se uvrščajo tudi za preučevanje norme slovenskega jezika prelomni dogodki. S tega vidika je v analiziranem sklopu izjemen Murkov *Slovénsko-Němšhki in Němšhko-Slovénski Rózhni befšdnik* (1832/33). Nastajal je v predmarčnem obdobju, ko se je na Slovenskem odvijala črkarska pravda, katere eden glavnih protagonistov je bil prav Murko kot pripadnik struje, ki je dosegla začasno restavracijo bohoričice; z uveljavljanjem tudi neosredneslovenskih jezikovnih elementov predstavlja vezni člen med s Kopitarjevo slovnico, Japljevim prevodom Svetega pisma in Vodnikovim slovaropisnim delom kodificirano normo prerodnega kroga ter konvergenčnimi težnjami pokrajinskih jezikovnih variant, ki se slednjič uresničijo z dogovorom o novih oblikah. Po mnenju nekaterih (Kroupová, Mejstřík, Petráčková 1987: 586) je Murkov slovar prispeval h konstituiranju novodobnega slovenskega knjižnega jezika več kot kasnejša Janežičev *Popólni ROČNI SLOVÁR slovénskega in němškega jezika* v dveh delih, nemško-slovenskem in slovensko-nemškem, (1850/51)⁴ in Cigaletov *Deutsch-slovenisches Wörterbuch* (1860), ki sta bila obremenjena z idejo ilirizma in panonsko teorijo. Kodifikacija novih oblik je potekala postopno vse naslednje obdobje, prvi korak k njeni uresničitvi pa je bil napravljen s t. i. »državnim« predpisom (Toporišič 1991: 415) ob Miklošič-Cigaletovem (1853) prevodu državnega zakonika (*Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Österreichs: Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separatausgabe*). Vendar pa se nova pravopisna norma zaradi intenc po narodnostni samobitnosti, ki so bile plod slovensko usmerjenih posameznikov in ki so na jezikovnem področju izzvale mnoge nove reforme⁵, seveda pa tudi ustrezno število nasprotovanj in protestov, v Cigaletovem slovarju, kakor bo razvidno tudi iz obravnave posameznih slovarjev v nadaljevanju, tudi zaradi uvajanja sopomenskih vzporednic z drugimi slovanskimi jeziki še ni povsem uveljavila. O ustalitvi pravopisne norme slovenskega knjižnega jezika govorimo šele ob izidu Pleteršnikovega slovarja in takoj za njim Levčevega pravopisa (1899), medtem ko se je pravorečna norma – tudi s pomočjo Škrabčevih

⁴ Z izdajami v letih: 1867 (Janežič), 1889 (Bartel), 1905 (Bartel) – (nemško-slovenski); 1874 (Kleinmayr), 1893 (Hubad) – (slovensko-nemški).

⁵ Levstikovanje kot dediščina Kopitarjeve starocerkvenoslovsanske teorije, koseskovanje, ilirizem, kot antagonist mladogramatičnemu etimologiziranju pa predvsem Stanislav Škrabec.

prizadevanj – dokončno izčistila šele z moderno, z Breznikovo slovnico (1916) in kasneje v dvajsetih letih, ko so propadla »meščanska prizadevanja liberalcev, da bi brali 'po črki'« (Pogorelec 1975: 14).

* * *

V 19. stoletju je imelo tiskanje slovarjev poleg jezikoslovnega pomena tudi veljavo v potrjevanju jezikovne zmožnosti oziroma jezika kot enega od istovetenjskih oziroma identifikacijskih značilnosti naroda. Druga polovica 19. stoletja je bila v tem pogledu prehodno obdobje, čas, ko se je slovensko izobraženstvo zavedelo potrebe po odpravi »diglosije [dvojezičja] slovenski dialekt (pogovorni jezik) – nemški kulturni jezik, ki je izvirala iz šolanja in povzročala asimilacijo« (Pogorelec 1981: 114). Slovenski jezik se je preko navezave na sorodnejše slovanske jezike »osvobajal« vsiljene dvojezičnosti oziroma odvisnosti od nemškega jezika, ki je dolga stoletja izpodrinjal slovenski jezik na javnih funkcijskih področjih, v največji meri pa na strokovnem. Vidno vlogo pri tem procesu so odigrali dvojezični slovarji, ki ne le da »služijo normalnemu sporazumevanju med narodi«, ob afirmaciji jezika tudi »pospešujejo in lajšajo [njegovo] uveljavljanje, izhajajoč iz jezika, ki se je za tisto nalogo prej uporabljal« (Novak 1970: 162–163). Iz želje po evidentiranju jezika in njegovi kodifikaciji izhaja tudi nemonopolizem, ki ga srečujemo pri vključevanju že obstoječih slovarskih virov. Anton Breznik v razpravi *Iz zgodovine novejših slovenskih slovarjev* (1938: 22) v širšem okviru raziskave izvora besedja med viri za »Murkov besednjak« citira Murkovo izjavo iz uvoda v njegovo slovnico: »O sebi zatrjuje, da ni koval novih besed, ampak je zbral »ves besedni zaklad vseh Slovencev« in tudi »vse, kar se nahaja v literaturi« (str. IX).« Načelno dejstvo, da vsak nov slovarski izdelek vključuje tudi veliko večino sekundarnega gradiva iz slovenskega in slovanskega okolja – kar ne prinaša le prednosti, temveč tudi slabosti, ki mnogokrat izvirajo prav iz heterogenosti slovarskih virov –, se potrjuje tudi v drugih slovarjih tistega časa.⁶ S tega vidika sta še posebej zanimiva slovarja Janežiča in Pleteršnika. Breznik (1938: 88) je ob pregledu prvega zapisal, da zaradi nedoslednega izpisovanja gradiva iz virov, predvsem Novic in časopisa Slovenija, ni »ogledalo tedanjega besednega zaklada pismenega jezika«, hkrati pa je »prinesel toliko ilirskih besed kakor ne prej ne pozneje noben drug slovar« (1938: 95). Mnogo teh pomanjkljivosti je Janežič v drugi izdaji nemško-slovenskega dela leta 1867 popravil, slovensko-nemški del pa je ostal nespremenjen.

Tudi Pleteršnikov slovar, ki je nastajal tudi s pomočjo zbiralcev sočasnega, »živega« besedja, sestavlja mnogo gradiva, ki še ni bilo potrjeno v literaturi, njegovo zbiranje pa se je stopnjevalo v »pravo gibanje, ki je bilo tesno povezano z narodnim prebujenjem, splošnim zanimanjem za narodno blago in s povečanjem potreb po novih izrazih naglo uveljavljajočega se jezika,« piše France Novak (1970: 166). Tudi zato predstavlja Pleteršnikov slovar višek slovaropisnih prizadevanj jeziko-

⁶ Začetnik naprednejšega načina dela je bil Cigale, za katerega je Breznik (1938: 150–154) zapisal: »Cigale je bil prvi, ki se ni zadovoljil s prepisovanjem slovarjev, kakor so to delali dotedanji sestavljavci. S svojo veliko jezikovno izobrazbo je prerešetal besedni zaklad dotodanjih slovarjev in ločil dobre tvorbe od slabih ...«; prvi je tudi uvedel znansveni način v slovarsko delo, »vse navaja, kar trdi, vse izpričuje z razlogi in viri.«

slovcev in slovaropiscev celega 19. stoletja in prinaša do tedaj največjo slovnično obvestilnost. Podrobnejše raziskave so pokazale, da je ciljno občinstvo tega slovarja pravzaprav slovensko in da je Pleteršnik globinsko v mnogih primerih zamenjal vlogi pasivnega in aktivnega jezika v dvojezičnem slovarju: »Z vnašanjem razlagalnih prvin v izhodiščnem jeziku namesto v prevodnem je Pleteršnik razširil raven dvojezičnega slovarja in dal v njem sicer v omejenem obsegu slovenščini mesto, ki presega okvire slovensko-nemškega slovarja in nadomešča enojezični slovar« (Orel 1998: 124). Njegov izid predstavlja »dokončno ustalitev« knjižnega jezika, še pomembneje pa je, da je to prvi slovar, kateremu je »izhodišče izrazje pojmovnega sveta slovenskega človeka«; z njim se prvič oblikuje »lastna normativna podoba slovenskega knjižnega jezika«, ki odslej ne bo več obremenjena z »iskanjem normativnosti v kontrastivni povezavi z nemščino«. (Vidovič Muha 1996: 21) Pleteršnikov slovar sovпада oziroma se »funkcijsko in časovno sklada z izdajami najpomembnejših slovarjev pri drugih slovanskih narodih« (Suhadolnik 1963: 926–927). Pri večini teh narodov je bilo v nadaljevanju leksikografske dejavnosti individualno delo nadomeščeno s kolektivnim, kar je omogočalo vzporedno vodenje projektov tako historičnega kot modernega slovaropisja, hkrati pa se je oddaljevalo od subjektivnosti pri kvalificiranju in vrednotenju jezikovnih prvin. Pri Slovencih pa je odsotnost najvišjih znanstvenih ustanov onemogočila organizirano nadaljevanje slovaropisne tradicije po prej navedenem vzorcu, zato je bilo jezikoslovno delo nasploh še naprej rezultat individualnih pobud (Glonar).

3 Slovsko normiranje

3.1 Dvorazsežnost normiranja v slovarju

Čeprav se težnja po izrecni predpisnosti v slovaropisju umika vedno bolj liberalnim načelom, ki upoštevajo avtonomnost vsakega posameznika in spoštujejo njegov individualni jezikovni čut, je določen napotek v smeri ohranjanja uzaveščne jezikovne norme, hkrati pa vrednotenja morebitnih novosti vedno dobrodošel. Ob uzaveščanju funkcijsko- in socialnozvrstne razslojenosti jezika ter višanju ravni slovničnega znanja pri uporabniku se sistem normativno obvestilnih elementov razširja tudi prek okvirov eksplicitnega vrednotenja besedja in oblik, zato poleg teh lahko kot normativno obvestilne pojmuje tudi druge slovarske oznake in pojasnila, napotila, sopomenke in blizupomenke ter instrumente razvrščanja posameznih iztočnic, oblik in pomenov.

3.1.1 Makrostruktura

Normativnost v slovarju je deloma nakazana že z izborom jezikovnih/besednih enot, ki jih v slovar sploh sprejemamo. Idealno zasnovana *vertikalna* zgradba ali tudi makrostruktura⁷ v okviru dopuščenih možnosti tipa slovarja prilagodi sestavo geslovnika potrebam uporabnika. Ne le v 19. stoletju, tudi danes je ta vidik

⁷ H. Béjoint (1994), B. Swensén (1993) idr. ločijo med makro- in mikrostrukturo slovarja; prva je vertikalna (navpična), druga horizontalna (vodoravna).

razberljiv iz izbora posameznih virov, bodisi primarnih bodisi sekundarnih;⁸ opazna razlika v koherentnosti (sovisnosti) vertikalne zgradbe, ki je v starejših slovarjih bolj ohlapna, pa izhaja – kot bo prikazano v nadaljevanju – tudi iz raznorodnosti posameznih virov in njihove neprilagojenosti temeljnemu konceptu. Pri njihovi obravnavi se nam ponuja še ena razsežnost normativnosti, ki ne temelji na njihovem primarnem izvoru, temveč na selektivnih načelih sestavljalca slovarja. Ob vprašanju, kakšno podobo jezika želi predstaviti uporabniku, se mora odločiti tudi za tip slovarja oziroma mora izraziti svoj namen. Medtem ko enojezični slovarji lahko izbirajo med pravopisno, razlagalno, enciklopedično in drugimi usmeritvami, pa mora dvojezični slovar mnogokrat vključevati več nakazanih možnosti.

Prikaz jezikovne rabe je lahko idealiziran in se v strokovni literaturi navaja tudi kot »dobra« raba, omejena na ožji krog piscev, »najboljših« uporabnikov jezika, in dejansko rabo povprečnega števila prebivalcev, ki temelji na opazovanju. Prvi način odlikuje »kvalitativno« – kakovostno, drugi pa »kvantitativno« – količnostno normo jezika (Béjoint 1994: 100). Metodološko vodilo pri prvem je omejitev na določeno število kvalitativno »preverjenih« virov in poskus sugeriranja njihovega jezikovnega načina, pri drugem pa objektivno opazovanje in nato opisovanje jezikovne rabe čim večjega števila uporabnikov jezika. Slovarjev iz druge polovice prejšnjega stoletja ne moremo strogo umestiti v enega od nakazanih tipov, vendar pa je iz pregleda njihovih značilnosti razvidno, da se – tako kot drugi slovarji tistega časa – postopoma osvobajajo strogih »literarnih« meril jezikovne pravilnosti, za potrjevanje avtentičnosti sicer še potrebujejo določeno avtoritativno zaledje (citati) in poskušajo zajeti tudi večje število »nepreverjenih« virov, ki pa jih verjetno v hotenju po obširnejši jezikovni osnovi slovarja ali pa tudi zaradi neuzaveščenosti zvrstne razslojenosti jezika evidentirajo kot pravilne ali sprejemljive oziroma napačne ali neprimerne, kar pomeni, da jih kategorizirajo večinoma glede na knjižno, zborna jezikovno zvrst in njeno normo. Slovarji (1) vključujejo že sestavljene slovarske zbirke, ob čemer se posredno sklicujejo na avtoriteto svojih predhodnikov (Murko je na primer zajemal iz Gutsmana, Jarnika, Primica, Vodnika, Belostenca, Vuka, Dobrovskega, Heyma (Breznik 1938: 22–32); Suhadolnik (1984: 506) navaja, da približno dve tretjini besed iz Pleteršnikovega slovarskega gradiva najdemo tudi v kasnejšem Glonarjevem slovarju); (2) v njih se uveljavlja potreba slovaropiscev po kodifikaciji jezika, kot ga uporabljajo zgledni pisci (izpisi iz kanoniziranih besedil in avtorjev, npr. Murko iz Kranjske Čbelice; Janežič iz Koseškega; Cigale in Pleteršnik iz sočasnega leposlovja); (3) kljub težnjam po nepristranskosti je vrednotenje besedja podrejeno ideologiji ali osebnim interesom (Murko označuje neosrednjeslovenske prvine; Janežič dopisuje ilirizme; Cigale vnaša slovansko besedje; Pleteršnik večkrat vrednoti na podlagi številčnosti samega gradiva); (4) v okvir vrednotenja in označevanja sodi tudi ugotavljanje izvora (praktično tudi del horizontalne slovarske zgradbe) prevzetih besed, s tem pa tudi določanje primernosti njihove rabe (Murko posebej označuje in odklanja nemške besede – *nemshke in druge ptuje besede*; Cigale uvaja slovanske izposojenke; kasneje npr.

⁸ Po B. Swensénu (1993) so primarni viri lahko pisni ali ustni (informatorji), sekundarne pa predstavljajo že sestavljeni slovarji.

Glonar posebej označuje besede, prevzete iz francoščine). Zadnje, kot je bilo že nakazano, lahko obravnavamo tako na mikrostrukturni (kadar prevzetost označujemo z oznakami znotraj slovarskega sestavka) kot na makrostrukturni ravni (kadar gre za načelo pri izboru iztočnic in povezave med iztočnicami).

Za konkretno slovarsko obdelavo in umeščanje pri oblikovni obdelavi pa je nespregledljivo vodenje uporabnika z **napotili** oziroma **usmerjevalnimi oznakami**, ki z mediztočničnimi povezavami smiselno povezujejo posamezne slovarske enote, hkrati pa z usmerjanjem obveščajo o priporočljivejši rabi oziroma oblikah. Napotila so lahko izražena eksplicitno, npr. z **vodilko** (*primerjaj*), ki uporabnika usmerja na mesto, kjer bo o iskanem izvedel še več, in **kazalko** (*glej*), ki uporabnika napoti na mesto, kjer lahko dobi iskano informacijo, ali implicitno. **Implicitna napotila** so vsebovana v kratičnih, manjšalničnih in drugih oznakah, ki izkazujejo sklopljenost, okrajšanost in različne modifikacije osnovnega besednega vzorca. Npr. pri Pleteršniku srečujemo tudi dva tipa implicitnih napotil, manjšalnična in vidska, ki se kot usmerjevalna obravnavajo le v primerih, ko jim ne sledi nemški prevod, npr.: *basenca, f. dem. basen in razgrevati, am, vb. impf. ad razgreti* proti *besedica, f. dem. beseda, das Wörtchen*. Očitno normativno vlogo imata le vodilka in kazalka; druga se pojavlja mnogokrat v povezavi z odsvetovalnimi normativnimi oznakami (več o teh v 3.1.2).

3.1.2 Mikrostruktura

Normiranje, s katerim se srečujemo znotraj slovarskih sestavkov, se izkazuje najmanj z **(a)** zapisom iztočnice, pri večini slovarjev pa vsaj še s katerim od naslednjih podatkov: **(b)** zapisom izgovarjave, **(c)** naglasa, **(č)** osnovnimi in izjemnimi oblikospreminjevalnimi in **(d)** oblikotvornimi vzorci ter z njimi povezanimi **(e)** oblikoglasnimi vzorci, v t. i. razlagalno-pojasnjevalnem⁹ delu z **(f)** razporeditvijo pomenov, **(g)** označevanjem osnovnega in ponazarjalnega gradiva ter **(h)** stilističnih posebnosti. Pri večini od naštetih kategorij **(a–e, h)** se poleg osnovnih oblik ali pa skupaj z njimi pojavljajo tudi njim enakovredne ali manj navadne¹⁰ dvojnice, ponekod pa se navajajo tudi posamezni odkloni in posebnosti v razmerju do obstoječega, v jezikovnem sistemu nezaznamovanega. Razmerja med temi besedami lahko glede na nezaznamovane ustreznike poimenujemo kot dvojnična, sopomenska in opisno-razlagalna. Dvojnična ali variantna, če sta povezani besedi dvojnici, kar pomeni, da se ne razlikujeta v pomenu, ampak le v zapisu (*bajaco – bajazzo*), naglasu (*béliti – belíti*), končnici (*róda – rodù*), korenu (*babljati – bebljati*) ali priponi (*bajtarka – bajtarica*); sopomenska, če imajo besede isti pomen, zaznamujejo isto predmetnost ali pojmovnost, vendar se v izrazni podobi v celoti razlikujejo (*bacek – jagnje*), in opisno-razlagalna, ki se družijo besede in njihove večbesedne ustreznice, npr. pri Cigaletu (*barbarizem – beseda ali izrek po tujem; potočnica – riba iz potoka*). Tipološko klasifikacijo¹¹ dopolnjujejo v teh razmerjih nastopajoče in ta

⁹ Navedenemu izrazu J. Toporišiča (1994: 457) je vsebinsko ustrezna zveza pomenska stran gesla, uporabljena v SSKJ.

¹⁰ Po SSKJ (1998) je manj navadna dvojnica tista, »ki se v knjižnem jeziku ali umika ali uveljavlja«.

¹¹ Čeprav klasifikacija v poimenovanju in razvrstitvi posameznih oznak ni prekrivna z us-

razmerja določujoče oznake;¹² njihova normativna veljava je nesporna, čeprav ni vedno izrecno izražena.

* * *

Oznake, ki vrednostno določajo odnose med dvojnicami, se enakovredno pojavljajo tudi v ustrežajočih sopomenskih zvezah. Njihova distribucija je v okviru teh dveh razmerij neomejena, hkrati pa so edine, ki se pojavljajo v iztočničnem delu slovarskega sestavka, tj. v glavi, kar je razumljivo tudi z vidika njihovega slovničnega pomena. Med njimi prepoznavamo dva tipa; **(1) priredne** opozarjajo na različne vrste priredne povezanosti med sicer samostojnimi besedami; lahko so: **vezalne** ali **ekvivalentne** (*in, ali*), ki povezujejo soobstajajoče enakovredne besede; **dopolnjevalne** (*tudi*), ki uvajajo še dopuščeno možnost osnovni obliki; in **pojasnjevalne** (npr. *navadno, sicer, dejansko*¹³ idr.), ki eksplicirajo odnos med oblikama, ki ju povezuje. Včasih so priredne oznake nadomeščene z ločili (vejica, podpičje, pri medmetih klicaj), ki imajo podobno vlogo in tudi razvrstitev glede na slovarska razmerja. Drugi tip predstavljajo **(2) normativne** oznake, kar pomeni, da neposredno uveljavljajo predpis in jih zaradi izrecnega, včasih tudi črno-belega presojanja vrednosti jezikovnih prvin imenujemo tudi normativne v ožjem pomenu besede. Lahko so **prepovedovalne** (*nepravilno, napačno*), tj. označujejo glede na knjižno normo prepovedane in nepravilne izraze, **odsvetovalne** (*manj pravilno, ponemčeno*), tj. take, ki izražajo različne stopnje neprilagojenosti knjižni normi, ali **stopnjevalne** (*bolje, slabše*), ki odslikujejo vrednostno razmerje med dvema ustreznicama; oba tipa oznak v slovarjih mnogokrat zamenjujejo posebni, vizualno bolj izstopajoči simboli ali znaki (*, +, †, ° ipd.).

Priredne in normativne oznake imajo tudi posebno vlogo v **sestavljenih** oznakah; tako kot določajo odnose na pomenski slovarski ravni, takšna je tudi njihova funkcija na organizacijski ravni slovarja oziroma na ravni razporeditve in urejanja osnovnega slovarskega gradiva. Pri prirednih, zlasti vezniških besedah je bistvena njihova povezovalna funkcija, pri normativnih pa se pojavljajo merni prislovi, ki predvsem v primerniških oblikah (*manj, bolj*) določajo stopnjo oziroma mero prepovedi ali priporočljivosti, pri čemer je bistvena njihova prilastkovna funkcija v oznakovni besedni zvezi.

V funkciji določanja odnosov na ravni sopomenskih razmerij se prirednim in normativnim oznakam pridružujejo tudi **(3) omejevalne** oznake, ki umeščajo označeno besedo glede na čas (*nekoč, zdaj, novo*), pogostnost pojavljanja (*redko, pogosto*), prostor (*Dolenjska, v Dalmaciji*), čustvene okoliščine govornega (sporočevalnega) položaja (*zaničljivo, ironično*), socialno določenost (*nizko, navadno*) in funkcijski prostor pojavljanja oziroma sotvarje (*lovsko, trgovsko*). Med njimi obstajajo tudi korespondenčne vezi in vsebinsko prekrivna področja, tako da je nakazana delitev pravzaprav bolj shematska: kot prostorsko omejene lahko pojmujejo

treznimi poimenovanji v SSKJ in *Slovenskem pravopisu 1 – Pravila* (1997: 132), sem se pri delu, tudi v želji po ohranjanju uveljavljenega izrazja, konzultirala predvsem s tema dvema priročnikoma.

¹² Po SSKJ (1998) kvalifikatorji; sicer (Humar 1993; Weiss 1994) tudi označevalniki.

¹³ Vir za primere v oklepajih so pregledani slovarji.

socialnozvrstno določene izraze iz okvira narečnih in pokrajinskih podzvrsti, časovno omejeni so tudi glede na pogostnostnost kvalificirani izrazi (npr. z oznakami *pešajoče, naraščajoče*). Med temi oznakami so torej **časovne, pogostnostne** ali frekvenčne, **prostorske, čustvenostne** ali ekspresivne ter **socialno- in funkcijsko-zvrstne**. Tako kot prva dva tipa se tudi omejevalne oznake ne pojavljajo samo v sopomenskih razmerjih, ampak namesto nevtralnih¹⁴ sopomenk v posameznih primerih uvajajo razlage, pomenske definicije in opise. Med te, z opisno-razlagalnim razmerjem definirane oznake, uvrščam tudi **(5) podatke o viru** ter **(6) izvoru**.

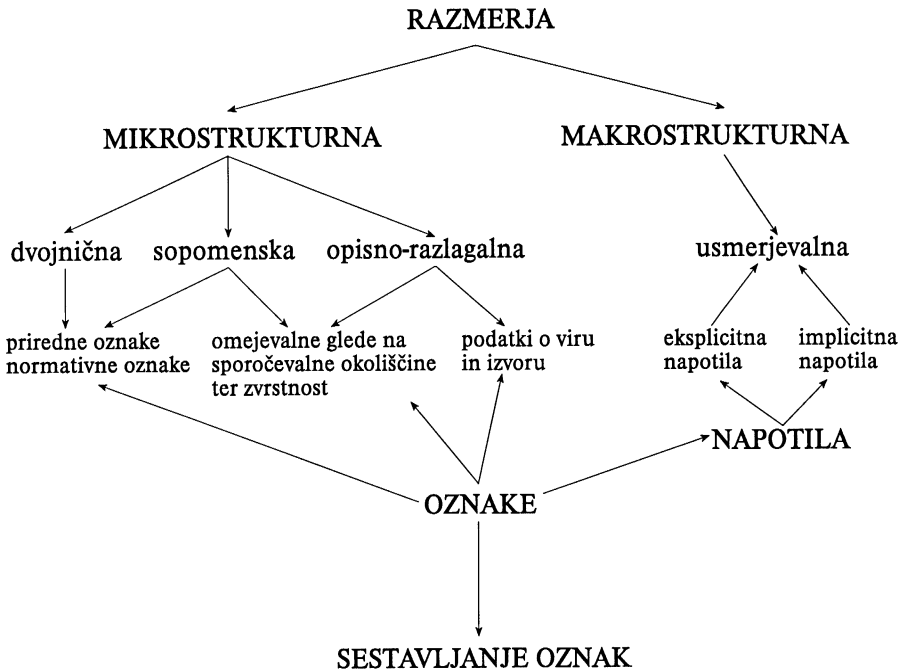
Preglednica 1: Oznake po tipih

priredne	· vezalne (<i>in, ali</i>) · dopolnjevalne (<i>tudi, poleg</i>)
normativne	· pojasnjevalne (<i>nekateri, dejansko, dobesedno, sicer</i>) · prepovedovalne (<i>nepravilno, napačno</i>) · odsvetovalne (<i>ponemčeno, slabo</i>)
omejevalne	· stopnjevalne (<i>bolje, slabše, manj</i>) · časovne (<i>nekoč, zdaj, zastarelo, novo</i>) · pogostnostne (<i>redko, pogosto</i>) · prostorske (<i>Dolenjska, v Dalmaciji</i>) · čustvenostne (<i>ironično, zaničljivo</i>) · socialnozvrstne (<i>nizko, navadno</i>) · funkcijskozvrstne (<i>lovsko, tehnično, trgovsko</i>)
podatki o viru	· (<i>po Pohlinu, Kl. != Klodič!</i>)
podatki o izvoru	· (<i>rusko, poljsko, starslovansko</i>)
eksplícitna napotila	· vodilka (<i>prim.</i>) · kazalka (<i>gl.</i>)
implicitna napotila	· kratična · manjšalníčna · vidska · druga

4 Murkov slovar in njegov vpliv na slovarje 19. stoletja

Pri vseh slovarjih, tj. Murkovem, Janežičevih, Cigaletovem in Pleteršnikovem, sem se omejila na pregled slovarskih sestavkov pri črkah *B* in *R*, podrobneje pri Murku (*Ba!–Bzhela*, stolpci 9–32, in *Raba–Ruzha*, stolpci 463–498) v slovensko-nemškem delu. Nemško-slovenski del (*Baar–Burbaum*, stolpci 135–212, in *Rabatte–Rütteln*, stolpci 547–568) je bil upoštevan le ob preverjanju obravnave posameznih slovarskih sestavkov in ob primerjanju z drugimi slovarji.

¹⁴ Nevtralnost je pojmovana s funkcijskega vidika.

Preglednica 2: Prikaz oznak glede na zastopnost v slovarskih razmerjih

4.1 Makrostruktura

V Murkovem dvojezičnem slovarju v dveh delih se srečujemo z do tedaj slovarsko neobičajnim načinom navajanja **iztočničnih besed** – z gnezdenjem, kjer se po zapisu vstopne iztočnice navajajo tudi njene zapisovalne dvojnice, besedotvorne izvedenke, frazeološke zveze, pa tudi nemotivirane besede, ki se navezujejo na iztočnico zaradi podobnosti nepoobraziljenega dela govorne podlage. S tega vidika se močno razlikuje tudi makrostrukturalna obdelava obeh primerjanih črk, saj je številčni obseg posameznih besed v gnezdu mnogo večji pri začetnih črkah kot pri končnih, kjer se besedotvorno enakovredne besede, prej podiztočnice, pojavljajo kot samostojne iztočnice. Za primer: (1) V gnezdu, ki ga uvaja iztočnica *bik*,¹⁵ navaja Murko naslednje podiztočnice oziroma elemente gnezda: *bikaft*, *bikazh*, *bikazha*, *bikez*, *bikoglaviz*, *bikoglavka*, *bikoviza*; iztočnica *rak* nima nobene podiztočnice, v ponazarjalnem delu pa ima izpostavljeno frazeološko zvezo *rakam shvishgati*; besede, ki naj bi se primerjalno z samostalnikom *bik* nahajale v gnezdu, so navedene kot samostojne iztočnice (*rakar*, *rakez*, *rakov*), kot podiztočnice pri le-teh (*rakoviza*) ali pa jih ni (*rakaft*). (2) Manj razlik je ob primerjavi pridevnikov *bel* in *rudezh*. Pri *bel* obravnava podiztočnice *belav*, *belenje*, *belesh*, *belez*, *belibog*, *beli-*

¹⁵ Murko piše vse iztočnice in podiztočnice, razen tistih, ki so za oznakami ali ločili z veliko začetnico.

lo, belina, beliti, beliviz, belivka, belivzhev, beliza, belizhki, beljak, beljka, beljkaft, beljug, beljuga, belogerlji, beloglav, beloglaviz, beloglavzhek, beloſt, belota, belouſhka in besedne zveze *bela nedelja, beli grad, beli tok*. Pri *rudezh* navaja drugi dve osnovni obliki (*rudezha, rudezhe*) in podiztočnice *rudezhina, rudezhiti, rudezhiti fe, rudezhiza, rudezhkaft, rudezhklati, rudezhnost*, samostojna iztočnica je le *rudeti* s podiztočnico *rudeti fe*, verjetno tudi zaradi upoštevanja abecedne povrstitve, ob besedotvorni primerjavi pa ostanejo neobdelane *rudezhebrad, rudezhelaſ, rudezhilo, rudezhko* ipd. Neskladnost priča o spremembi tehničnega koncepta slovarja, ki ga je uveljavil Murko med črkama *H* in *I*. K tej spremembi spada tudi neskrajšano zapisovanje podiztočnic od črke *H* dalje.

* * *

Medtem ko je Janežičev način zapisovanja iztočnic vsaj v slovensko-nemškem slovarju precej podoben Murkovemu, kjer se kot podiztočnice navajajo navadno priponsko alternirane tvorjenke po abecednem redu (*babič -iti -evati -ka -kica; bukvo-tis -tiskanija -stavec -vezavec*), pa v nemško-slovenskem delu tako kot pri Cigaletu opazujemo združevanje besednih družin v gnezda, ki pa ne presegajo okvira besedotvorne povezanosti (samostalnik, svojilni pridevnik, vrstni pridevnik, manjšalnica).

* * *

Makrostrukturno koherentnost ustvarjajo tudi mediztočnične povezave: Murko je v *Rasloshenju* vkratiz izpostavil le **kazalko** v. (*vide, sieh, glej*), ki jo je v slovarju uporabljal v dveh vlogah. Kot (1) napotilo na primernejšo iztočnico ob prevzetih besedah, npr. *balj* (†) [...] v. *plef, bart* (†) [...] v. *krat, rinja* (†) [...] v. *shleb*, tudi *robsel, v. robida*, in (2) izjemoma ob besedah, ki niso z osredneslovenskega jezikovnega področja, npr. *bafshzhenik* (*Kt.*) v. *Odvetek*. Ob dvojničnih zapisih mehčanega *n'*, zlogotvornega *r*, ob premenah glagolskih pripon *ova : a* ter predpon *raz : ras* se je odločil za verjetno manj rabljeno obliko, npr.: *ranjki, v. rajniki; rujoveti, v. rjoveti; bati fe, v. bojati fe; rafkidati, v. raskidati; bljuvati, v. bljovati; rasgonitit, v. rasgnati; ratati, v. gratati; rima, v. rema; ruvati, v. rovati*.

V nenormativni vlogi pa je uporabljal kazalko kot pripomoček pri iskanju iztočnic, ki jih je obdelal v okviru gnezda, npr. *berovnica, v. ber*.

* * *

Sistem vertikalne povezanosti je med izbranimi slovarji najbolj dovršeno izdelal Pleteršnik. Pri njem ima vsaka beseda svoj slovarski sestavek, izjemoma so kot podiztočnice obdelane npr. pri posameznih glagolih oblike s prostim morfemom se in trpnimi deležniki (*razgrebati; – razgrebati se; razgrebsti; – razgreben*), pri nekaterih pridevniki njihove posamostaljene oblike (*bližnji -a -e; – bližnji -ega*), pri nekaterih prislovi primernik z enakozvočnim predlogom (*blizu, I. adv.; II. praep.; III. comp. bliže*) in pri predlogih tudi predpanska obrazila (*raz, I. praep.; – II. praef.*). Osamosvojene so tudi enakozvočnice, ki jih uvajajo vrstilni števniki pred iztočnico, npr.: 1. *bazilika* 'cerkev, stavba'; 2. *bazilika* 'zelišče'. Namesto pogostega navajanja dvojničnih iztočničnih oblik, ki so ena od značilnosti Murkovega slovensko-nemškega besednika, in linearnega nizanja slovenskih ustreznice nemški iztočnični besedi pri Janežiču in Cigaletu, sta tu abecedna urejenost in ločena obdelava posameznih besed omogočili preglednejšo korespondenco med slovarskimi sestavki. V

sistem izrecno in implicitno izraženih **napotil** sodijo kazalka in vodilka ter **enačaj**, ki ga Pleteršnik v uvodnih pojasnilih (str. XI) poimenuje »znamenje enakosti« in mu pripisuje vlogo označevalnika sopomenskosti: »je enakega pomena kot«. Enačaj v tistih slovarskih sestavkih, ki ne prinašajo ustreznice v nemškem jeziku, ampak nadrejeno sopomensko obliko (oblike), dokazuje, da je predvsem uporabnikov vodnik do želene končne informacije in s tega stališča implicitno izražena usmerjevalna oznaka (*rajtati* [...] 1) = *računati* 2) = *misliti*), pojavlja pa se tudi tam, kjer nadrejena pomenska ustreznica ni nezaznamovana (*bicika* = bičica, *das Schäflein*, *Guts.*, *Mur.*, *Cig.*). Podobno kot enačaj tudi **kazalka** *pogl.* (*poglej*) v svoji pojavnosti združuje odvetovalni in usmerjevalni princip, ki ju tokrat oba navaja tudi Pleteršnik: »navadno pri napačnih oblikah in besedah zvrča na pravilnejše« (str. XII). Uporabljena je v enakih primerih kot enačaj, vendar manj pogosto. Zapletenejšo vlogo ima **vodilka** *prim.* (*primeri*). Uvajala naj bi sopomenke, ki so kot iztočnice tudi vključene v slovar (*bara f. der Sumpf, der Morast* [‘močvirje, barje’], *Z., nk.* [...] *prim. barje; hs. bara die Pfütze* [‘mlaka, luža’]), blizupomenske ali besednovrstno različne tvorjenke iz iste podstave (*baranje, n. das Fragen; – prim. barati*) ter etimološko izvorne besede (*bantovati* [...] *prim. magy. bantani Mik. (Et.)*). Osrednja vloga vodilke je v dopolnjevanju in primerjanju informacij med različnimi iztočnicami. Nadaljnja razčlenitev glede na tip uvajajočih besed ali besednih zvez pa je pokazala, da se v nekaterih kategorijah ne razlikuje od kazalke in enačaja, čeprav Pleteršnik ne predvideva njene normativne označevalnosti. Prikazani razmestitveni pregled napotil tako ne zadostuje za prikaz njihove normativne naloge, ki se – enako kot v drugih prikazanih slovarjih – najpogosteje ne navezuje na sopomenke, ampak na dvojnice.

Norma slovenskega knjižnega jezika postaja s Pleteršnikom vse bolj otipljiv pojem. Posameznih glasovno-pisnih variant ne niza in enači s prirednimi oznakami, ampak z napotili usmerja vse manj pogoste, manj navadne oziroma redke ali narečne zapise na enega, tj. normativnega oziroma normi ustreznega, pri katerem ponudi tudi pomensko ustreznico v nemškem jeziku. Pri tem usmerjanju uporablja vse tri tipe napotil (*baša = paša, bazan* [...] *pogl. fazan, bincelj* [...] *prim. fincelj*). Enako je pri vrednotenju besedja, kjer je največ posebnosti v strokovnem besedišču, predvsem na ravni domače – tuje, kjer Pleteršnik ni enotransko usmerjen k domačemu izrazju, ampak navaja uporabnika predvsem k najbolj pogostim, nezaznamovanim izrazom, četudi so mednarodni (*matematika, dialektika*).

V sistemu in razvrstitvi Pleteršnikovih napotil pa je zanimivo še njihovo povezovanje med seboj: (a) *barčen* [...] = *barek; barek* [...] *pogl. barik; barik* [...] *lüstern*; ali tudi (b) *besnoba = besnost; besnoča = besnoba; besnost* [...] *die Tollheit*; in tudi z implicitnimi napotili: (c) *barčica f. dem. barka; barkica f. Mur. pogl. barka*. Te povezave odpirajo obravnavo slovarjev kot jezikovnih baz z lastnostmi besedila.

Vloga napotila pa te oznake izgubijo, če uvajajo le razlago ali opis, npr. *razjeda* [...] = *kar je razjedeno*.

4.2 Mikrostruktura

Tako kot v prikazu sestave in povezovanja geslovnika se bom tudi ob razčlenitvi slovarskih sestavkov omejila na tiste slovarske pripomočke, ki so lahko poj-

movani kot normativni. Najobičajnejša razmerja, ki se pojavljajo v Murkovem slovarju, so dvojničnega in sopomenskega tipa in izražajo poleg soobstoja konkurenčnih variant ali izrazov tudi sestavljavčevo zavest o neutrenosti jezikovne norme, včasih pa tudi omahovanje ob njenem usmerjanju in določanju. Pojavljajo se na vseh jezikovnih ravninah. Oznake, ki določajo ta razmerja in ki so deloma predstavljena v seznamu kratic, se uvrščajo v skupino **normativnih odsvetovalnih** (*niedr. – niedrig, gemein, gerda befeda*; (†) – *deutsche und andere fremde Wörter, nemfshke in druge ptuje (ne pravšlovenske) befede*), **časovnih** ((*) – *neugebildete Wörter, novosloshene befede*; *vrlt. – veraltet, po starim, vstarijena befeda*), **prostorskih** (*Kr. – in Krain gebräuchlich, po krajnski; Kt. – in Kärnten gebräuchlich, po korofshki; St. – in Steiermark gebräuchlich, po shtajerški*) in **socialnozvrstnih** oznak (*gem. – gemeinhin, im gewöhnlichen Leben, po navadi, navadno*), navaja pa tudi podatek o **izvoru** (*altsl. – altslawisch, po starošlovenski*).

Glede na opisana razmerja in rabo v slovarju pa je seznam dopolnjen z oznakami, ki sem jih našla pri črkah *B* in *R* v slovensko-nemškem delu in v nemško-slovenskem. Za primerjavo so izpisane tudi oznake iz drugih slovarjev:

	Murko	Janežič	Cigale	Pleteršnik
prirede vezalne	<i>und [in] oder [ali]</i>	<i>u. od.</i>	<i>und oder beide gebr. [oboje rabljeno]</i>	
prirede dopolnjevalne	<i>auch [tudi] nebst [poleg]</i>		<i>auch</i>	<i>tudi</i>
prirede pojasnjevalne	<i>eig./eigen. [pravzaprav] überhaupt [sploh, nasploh] wörtl. [dobesedno] sonst [sicer]</i>		<i>eig. zuweilen [včasih] sonst etwa [morda]</i>	<i>opp. [nasprotno] nav.</i>
normativne odsvetovalne	(†) [tuja beseda] <i>weniger richtig [manj pravilno] germanisierend [ponemčeno] schl. [slabo]</i>		<i>richtiger [pravilneje] (*) [odsvetovana beseda]</i> <i>schlecht</i>	<i>germ. [nemčizem]</i>
normativne prepovedovalne	<i>unr. [nepravilno]</i>		<i>unrichtig</i>	<i>napačno</i>
časovne	(*) [novo] <i>vrlt. [zastarelo] einst [nekoč] jetzt [zdaj]</i>		<i>veralt. [zastarelo] urspr. [prvotno] (†) [novo]</i>	<i>nk [novoknjižno] včasi</i>
pogostnostne	<i>seltener [redkeje] selten [redko] wenig gebräuchlich [manj rabljeno] in manchen Fällen [v mnogih primerih]</i>		<i>nicht viel gebraucht [ne dosti rabljeno]</i>	<i>redko pogosto</i>

prostorske	<i>Kr., Innerkr., Oberkr., Kt., St., croat. dalm., in KK</i>		<i>Kr., U. Kr., Kt., St., Küstl., Istr., Böhm., Mähr. ...</i>	<i>Ben., BIKr, Dol., GBrda, SlGor., ...</i>
čustvenostne	<i>verächtl. [zaničljivo]</i>	<i>fig. [metaforično]</i>	<i>verächtl. vulg. [vulgarno] fig.</i>	<i>ironično zaničljivo šaljivo pren. fig.</i>
socialnozv.¹⁶	<i>niedr. [nizko] gem. [navadno]</i>	<i>gem.</i>	<i>gewöhn. [navadno, običajno] gemeing.</i>	
funkcijskozv.		<i>bot., chem., geom., ...</i>	<i>geom., geol., mont., milit., merc., med. muzik., tech., Jäg.</i>	<i>chem., anat., gramm., math., phil., merc., ...</i>
podatki o viru	<i>nach Gutschm. von P. Marcus</i>		<i>nach Poh., M., bei Gutschm., Zal., V., ...</i>	<i>Rut., Kl., Mur., Zora, DSv., ...</i>
podatki o izvoru	<i>altsl. russisch polnisch</i>		<i>altsl., serb., kroat., russ., poln., in allen slav. Mund., ...</i>	<i>bav., češ., kor., nem., ...</i>

V vseh slovarjih se zelo pogosto pojavljajo tudi **ločila** (vejica, ob medmetih klicaj, npr. *Ba! bah!*) kot ustrezniki prirednih oznak, ki besedje sicer ločujejo, a ne definirajo elementov glede na razmerja, v katera jih povezujejo. Njihova razvrstitev je precej neuskaljena, kar pomeni, da se ob povezavi vrstno enakih primerov večkrat pojavljajo različne oznake ali njihova nadomestila.

* * *

Na predstavljeni način je Murko navajal **pravopisne** dvojnice:

Ob zapisu soglasniškega sklopa *šč: beregijše, beregijhze; ratifše, ratifhze*; vendar je v vzporednem primeru kranjski narečni zapis okvalificiral kot **novotvorbo** in pustil neosrednjeslovensko obliko neoznačeno: *boleniše (*) bolenifhze*; vseh dvojnic ni označil (*revfhina*).

Omahoval je ob zapisovanju polglasnika: *barek, barik; robez, robiz*; ob zlogotvornih soglasnikih je polglasnik zapisoval s samoglasnikom *e* ali opuščajem, pri čemer ni nadrejal nobenega načina: *reshenjak, r'senjajk; resniše, r'shiše*; pri nekaterih primerih je zapis s samoglasnikom *e* predvidel kot pisno varianto (*resh, reshen, resheniza*) za izgovorni polglasnik (ob navodilu za izgovor v oklepaju, izpostavljenem z besedico *lies*, je zapisal oblike: *r'sh, r'shen, r'sheniza*).

Mehčani *n'* je pisal z navadnim *n*, dopustno z dvočrkjem, *boben auch bobenj*, ali pa obliki z eno- in dvočrkjem kot enakovredni varianti: *bogina, boginja; refshnje oder refshno telo*. Besedam s protetičnim v večinoma ni dajal prednosti (*bresumen, auch brezvumen; brezumiz, auch brezvumiz*), čeprav prihaja tudi do izjem (*rasvújsdan, auch rasvujsdán*). Pri teže izgovorljivih glasovnih zvezah je odločitev o pisavi s samoglasnikom *e* prepuščal uporabniku: *rasgnati, rasshenem oder raseshenem*.

¹⁶ Vse izmed oznak se nanašajo na splošni, navadni pogovorni jezik.

V redkih primerih, kjer je evidentiral pisavo skupaj ali narazen, je dajal prednost pisanju narazen (*sa rana, auch sarano*), nasproten način pa je utemeljil, npr. ob sprevrženkah: *beli grad, auch zusammen beligrad, die Städte Stuhlweissenburg und Belgrad*.

Z začetki evidentiranja živega pogovornega jezika je verjetno povezano omahovanje pri zapisovanju soglasnika *l*: medtem ko varianti *rokal, rokav* pojmuje kot enakovredni, pa v primerih, ko bi se z *zapis l-ja* lahko navezoval tudi na drugo osnovo (*boleti*), daje prednost obliki pisanja *-le-*, npr.: *bolnišhiza* (*) eig. *bolenišhiza*; *bolenik* auch *bolnik*; *bolenica, auch bolnica*.

* * *

Z vidika uvajanja t. i. **novih oblik** je zanimiva primerjava pravkar označenih Murkovih rešitev iz časa pred njihovo uzakonitvijo s Cigaletovimi, ki dokazuje, da le-te še tri desetletja kasneje še vedno niso povsem izpodnesle starih, čeprav med preučevalci zgodovine slovenskega jezika velja Cigale kot prevajalec državnega zakonika za njihovega vpeljevalca. Uvedba novih oblik, ki kljub predpisanosti še niso zaživele v živem govoru, se z vidika sestavljanja slovarja ni ujemala z opazovanjem kot temeljno slovarsko metodo. Rezultat tega je omahovanje, večje število dvojnic ali popolno prezrtje novih oblik pri nekaterih kategorijah pri Cigaletu. Redkeje kot pri Murku so ustreznice povezane s prirednimi, tj. vezalnimi (*und* 'in'; *oder* 'ali'),¹⁷ dopustnimi (*auch* 'tudi') ter pojasnjevalnimi in normativnimi oznakami. Dosledno navaja besede s soglasniškim sklopom *šč* (*češčenje, koščak, kopaljšče, plajšč, tekališče, jezdišče*) povsem enakovredno z reducirano narečno obliko (*češenje, košak, kopalše, plajš, tekališe, jezdiše*), razen v vzglasnem položaju, kjer je le polno uresničena oblika (*ščetinje, ščetovnik*); med obe obliki postavlja **vejico**. Polglasnik v samostalniški priponi *-ec* zapisuje s samoglasnikom *e* (*borivec, premagavec, prasec, rakitovec, plesavec, ponavljavec*), obrazilo *-ic* (*krajic, svojic*) se pojavi redko, nikoli pa v dvojnici z *-ec*. Enako je z oblikoglasnima paroma *-iga* : *-ega* (*severniga jelena; viteškiga rodu; rožniga germovja; suhiga grozdja*) in *-am* : *-om* (*s terdnim slepam; s slovesam; s pogledam na*), kjer se stare oblike pojavljajo redko in ločeno od novih, **brez nakazanega normativnega razmerja**. Tudi kasnejše jezikovne reforme se v Cigaletovem slovarju napovedujejo z uvajanjem variantnih oblik, npr. neenotna obravnava oziroma obratna razvrstitev variant s poudarnim *j* in brez njega pri prislovih (*precej, precj; zad, zadi, zadej*) ter upoštevanje le ene od variant pri besedah s t. i. parazitskim *j* (*gojzd; ojstro sleme; grojzdjiče : grozdje*), medtem ko oblike s protetičnim *v* obravnava kot dvojnične, a **enakovredne** le ponekod (*ozger oder vozger*). Posebno obravnavo med spremembami, ki so se razrešile šele s Pleteršnikovim slovarjem in Levčevim pravopisom, zahteva tudi zapisovanje zlogotvornega *r*. Ta je največkrat zapisan na takrat najbolj navaden način (*ker-vav; smert; červ; gerdo*), izjeme pa se pojavljajo pri besedah, kjer se zlogotvorni *r* nahaja v položaju na začetku besede. Čeprav bi pričakovali, da bo Cigale uresničil kasneje od Škrabca branjeno in od Breznika zavrnjeno načelo o nezložnosti nena-glašene in zložnosti naglašene vzglasne *r*, je s štirimi tipi zapisovanja tega

¹⁷ V začetnih redakcijah pri črki R se namesto slovenskih prirednih oznak med slovenskimi ustreznici pojavljata slovenski: *ali* in *i.t.d.*

glasu (*r, re, er, ru*) izpeljal z normativnega vidika neenotno reševanje te problematike, npr. *rdeč* (*rdeč gewöhnlich rudeč geschrieben; rožno rdeč; rožno rudeča*), *rdeče* (*rudeče*), *rjav* (*rjav, erjav, rujav*), *rž* (*rež, reži eigentlich rži*). Kadar ni uporabljal vejice, je primernejši dvojnični zapis uvedel s **socialnozvrstno** oznako, ki uvaja pogovorni, neformalni način, ali s **pojasnjevalno** oznako. Manj težav je imel Cigale pri zapisovanju kot dvoustnični u izgovorjenega *l*, dal je prednost zapisu s *l*, variantne oblike (kjer se pojavijo) pa je obravnaval kot enakovredne, če izvzamemo povrstitveno načelo, kjer ni bil dosleden (*vsajalnica, vsajavnica, sodivnica, sodilnica; kopalnica, kopavnica*).

* * *

Murko je **naglasne** dvojnice povezoval z različnimi oznakami ali vejico:

Dvojnice, ki izvirajo iz razlik v naglasni kolikosti, je dosledno povezoval s t. i. **dopolnjevalno** oznako *auch* 'tudi': *bèdraft, auch bedràft; bik, auch bik; rasnèfti, auch rasnèfti; rít auch rít; ròden auch róden*.

Tiste, ki pa se pojavljajo zaradi različnega naglasnega mesta in zaradi tega naglasne kakovosti, je največkrat (v 72 % vseh primerov pri črkah *B* in *R*) obravnaval kot **enakovredne** (*rábotnik, oder rabotník; rábozhan, oder rabozhánj; in ráhloft, rahlóft; rasbéshanje, rasbeshánje*), redkeje kot **dopustne** (*blàgo, auch blagó; bòlen, auch bolén; bróditi, auch brodítí*) in **odsvetovalne** (*raskrópiti, gem. raskropíti; raszhéfati, gem. raszhefáti*), le izjemoma, ob navedbi še tretje, pravopisne variante, pa z oznako *und*: *bóben [auch bóbenj] und bobén*.

* * *

Glagole, pri katerih se zaradi različnih sedanjiških osnov pojavljajo **oblikoglasne** dvojnice in niso relevantni v naglasnotipski problematiki, povezuje s **prirednima vezalnima** oznakama *und* in *oder*.

Pri samostalniki naglasne posebnosti v neimenovalniških sklonih napove s števkó, izpisano pred izpisom, tu je Murkova sistematizacija zopet neenotna, včasih se vsiljuje misel, da kar naključna: *bík [...]* 2. *bika, biká und bikú; rób [...]* 2. *róba, robá, robú, robóva; ród [...]* 2. *róda oder rodá, rodú, rodóva*, bolj enotno je pri drugi ženski sklanjatvi: *rèf, 2. rèfi, refi; rés, 2. rési, resí; resh /.../ 2. r'shi, r'shí*.

* * *

V okviru **oblikoslovja** prepozna sklanjativne posebnosti prve ženske sklanjatve (*breskev, britev, bukev*), ki jih glede na dvojnično razmerje obdela enotno, v okviru oznak pa ne: *breskev, skvi und breskva, skve; britev, auch brituv, tvi und britva, tve; bukev, kvi oder bukva, kve*.

Pri prvi moški sklanjatvi (*rezelj; rogelj*) enakovredno uvaja poleg knjižne (seveda velja le za navedena primera) tudi varianto (*roglja, rogeljna; rezlja oder rezeljna*).

* * *

V sopomenska razmerja in zato tudi na **pomensko** ravnino jezikovnega sistema se navezujejo različno, tudi s prirednimi oznakami povezani iztočnični pari, ki združujejo sicer podobne, a spolsko različne iztočnice, pri čemer ne gre za zamenjavo spolil, temveč obrazil, npr. *blod, m. auch -ba f; rasbojnost f., rasbojstvo n.*

Ta Murkov način prikazovanja posameznih besed morda ni najbolj posrečen, če upoštevamo dejstvo, da je slovar strukturiran po konceptu gnezdenja, ki

predvideva redakcijsko predstavitev vseh enot besedne družine. Enako je pri povezovanju iztočničnih parov, ki so istega spola, čeprav je tu povezovanje z oznakami, ki dajejo prednost posameznim besedam, osnovano na besedotvornem načelu – primernosti oziroma neustreznosti določenih priponskih obrazil. S tem razlogom je povezana tudi označevalna **neenotnost**, ki se, razumljivo, tokrat ne navezuje na oblike, temveč na pomene: *befedar* (*) *oder noch richtiger befednik* (*); *biftrina*, *biftrota*; *bitka*, *bitva*; *bogatez*, *bogatin*, *bogatinez*; *borje*, *borovje*; *bratoljub* *auch bratoljubiz*; *repnik*, *repnjak*; *revnost*, *revšhina*; *roditel* *auch rodiviz*; *rokodel*, *rokodelaviz*, *rokodeliz* *und rokodelnik*. Vendar pa tudi ob oblikovno enakovrstnih ponazoritvah Murko ne uporablja enotnih označevalnih sredstev. Tako ob svojilnih pridevniki, ki izražajo pripadnost s priponskimi obrazili *-ov* ali *-ev*, uporablja vse obstoječe oznake (*auch*, *und*, *oder*, *in St. gem.*) in vejico: *banderašhev*, *auch banderašhev*; *bojarjev* *und bojarov*; *rešhetarjev*, *in St. gem. rešhetarov*; *romarjev* *oder romarov*; več kot polovici samostalnikom moškega spola, katerim pri pridevniku ustreza preglášeno obrazilo *-ev*, pa ustreznih pridevnikov ne pripiše, npr.: *beloglaviz*, *berazh*, *blasniviz*, *blebetaviz*, *bradazh*, *bramboviz*, *braviz*, *bzhelar*, *ratej*, *repar*, *repokopiz*, *resar*, *resazh*, *resbar*, *ribizh* idr.

* * *

Časovno označevanje je blizu ozko normativnemu vrednotenju: vsaka zametitev je v tem pogledu znamenje za sklepanje o obstoju oziroma nezaznamovani rabi besede ali oblike v označenem obdobju ali pa simbol za jezikovno sestavino, ki je živa raba še ni potrdila, v pisno normo slovenskega jezika pa je že sprejeta. Za mnoge od njih je čas pokazal, da so postale tvorne sestavine našega jezika, druge pa so kot papirnate besede izginile, saj se v živem govoru niso uveljavile; nekatere Cigaletove neologizme najdemo še pri Pleteršniku: *izbuknjenina* † za relief, *oblon* † za balon in celo v Slovenskem pravopisu leta 1962, npr. *drevomer* †.

Murkovo prepoznavanje **neologizmov** (*) dopolnjuje le redko tudi s tega stališča običajna, nezaznamovana beseda, npr. *babifstvo* (*) *babifstvo*; večinoma gre za princip evidentiranja: *bagor* (*); *berilo* (*); *bogoflov* (*); *bogosnaniz* (*); *bramboviz* (*); *bukvar* (*); *bukvarniza* (*); *bukvenatifikaviz* (*); *bukvestifikaviz* (*); *bukvotif* (*); *rafitljivoft* (*); *rašhenoft* (*); *rasgledalo* (*); *rasnoft* (*); *rasnovanje* (*); *rafodnoft* (*); *rasvuden* (*); *ratnik* (*); *ravnek* (*); *repokopiz* (*); *refnizhnik* (*); *ribaniza* (*) itd.

Podobno je tudi z besedami, ki jih je **odsvetoval**, saj jih je občutil kot prevzete in »*nepravšlovenske*« (†) in ki so z današnjega vidika v takratni jezikovni normi predstavljale poimenovalna nadomestila za predmetnost, ki v slovenskem jeziku še ni bila uzaveščena,¹⁸ kasneje pa so se nekatere povsem uveljavile (*balsam*, *bandera*, *baron*, *bašanje*, *binkufhten*, *birma*, *bokal*, *bomba*, *boter*, *brenzelj*), druge pa izginile (*bak*, *baratati*, *barigla*, *boh*, *boršht*, *britof*, *brumen*, *bur*, *rujtati*, *rema*, *rihta*, *rop*). Kadar je Murko poznal ustrežnejši slovenski izraz, je nanj napotil uporabnika s kazalko (gl. 4.1), sicer pa je le označil iztočnično besedo. Pri tem ni točno

¹⁸ Prešeren je svoje stališče o Murkovem označevanju izpovedal v pismu Čopu: »Die nicht-slowenischen Wörter e.g. bezeichnet er mit einem †; wer jedoch alle nicht bekreuzten Wörter für slowenische hielt, müßte ein blinder Patriot sein.« (PZD: 171).

določeno, če velja oznaka (†) – ali tudi že prej omenjena (*) – za vse elemente gnezda oziroma do kod sega njena označevalna moč. Iz zapletenih sestavkov z velikim številom podiztočnic pa je razvidno, da se oznaka (*) ponavlja pri podiztočnicah kot: *bol* [...] *bolenifhe* (*); *bog* [...] *bogoflov* (*); *braniti* [...] *bramboviz* (*); ne pa tudi pri pridevniških izpeljankah iz teh samostalnikov ali iz oblik, nastalih s pregibanjem, npr.: *bukvar* (*), *bukvarniza* (*), *bukve*, *bukev*, *bukvenatiskaviz* (*), *bukveftiskaviz* (*), *bukvotif* (*), *bukvenatiskavzhev*, *bukveftiskavzhev*, *bukvotifov*, *bukvesvesaviz* (*), *bukvoplatar* (*), *bukvoves* (*), *bukvesvesavzhev*, *bukvoplatarjev*, *bukvovesov*, *bukvize*. Za **normativno odsvetovalno** oznako se navedeno pravilo ni uveljavilo; označena je le iztočnična beseda, elementi gnezda pa ne, npr.: *baron* (†), *baronija*, *baroniza*, *baronov*, *baronfski*, *baronftvo*.

* * *

V okviru **prostorskega** določanja oziroma omejevanja posameznih izrazov označuje Murko besede glede na njihovo pokrajinsko razširjenost, pri čemer skuša kljub svojemu štajerskemu poreklu usmerjati k poenotenju knjižnih variant v smislu enotnega slovenskega jezika (*bafhzhzenik* (Kt.) v. *Odvetek*), vendar pa so tovrstna napotila redka; večkrat gre le za umestitev brez navedbe za vseslovenski knjižni jezik sprejemljivejše ustreznice: *belizh* (Kt.), *bendiva* (Kt.), *bolta* (Kt.), *robazh* [...] in Kt. *auch das Handtuch*; *belina* (St.); *renem*, in *Innerkr. für shenem*; *raspozhati* (*Oberkr., Kärnt.*); *resnik* in *St. der Schnittling* [...] in *Kr. Messer*; *rezh* (*croat. dalm.*).

Ta skupina oznak se mnogokrat meša z zvrstnimi ali pa so implicirane že v podatkih o **viru**, npr. pri Pleteršniku (*Kl. – A. Klodič, razprava o narečju benečanskih Slovencev*; *Rut. – S. Rutar, Zgodovina Tolminskega*) in **izvoru** (*bav. bavarsko*; *češ. češko*; *kor.-nem. koroško-nemško*), druge pa so v tem pogledu nedvoumne, npr. *Ben.* (*Slovenci na Benečanskem*), *BIKr* (*Beli Kranjci*), *Dol.* (*Dolenjsko*), *GBrda* (*Goriška Brda*). Sicer sestavljajo podatki o virih skupino oznak, ki zahtevala obširnejšo in temeljitejšo obravnavo. Njihova normativna veljavnost za uporabnika se hkrati z njihovo številčnostjo in različnostjo zmanjšuje.

* * *

Funkcijskozvrstnih oznak pri Murku ni,¹⁹ tudi v Janežičevih prvih izdajah so redke. Šele pri Cigaletu in Pleteršniku postane označevanje strokovnega izrazja prevladujoče.

* * *

Čustvenostne oznake so rabljene najpogosteje pri Pleteršniku, in sicer predvsem v slabšalnem pomenu: ironično (*bašti* [...] *o seveda ne!* (*ironično*)); zaničljivo, vezano zlasti na pripone *-uh* (*beluh*), *-on* (*beračon*), *-un* (*bratun*), *-ulja* (*beračulja*), *-avs* (*beravs*), ne pa tudi pri *besedun* (*der Schwätzer: krivoverski beseduni Slom.*), kar je verjetno izpadlo po pomoti; pa tudi šaljivo (*razmetavec*). K čustvenostnim oznakam se uvrščata tudi *pren.* (»v prenesenem pomenu«, npr. *razbeliti* [...] *ves razbeljen je prišel* (*pren.*); *razjeda* [...] = *kar je razjedeno* (*pren.*) *po strmih razjedah*) in pravzaprav identična *fig.* (»v prenesenem pomenu, v podobi rečenok«, npr. *razvneti* [...] *fig. r. komu srce*; *ravnalo* [...] *fig. ravnalo človeške volje*). Zadnja je tudi že pri Janežiču in seveda Cigaletu, pri Murku pa le *verächtlich* 'zaničljivo'.

¹⁹ Oznako *gem.* [navadno] bi sicer lahko razumeli tudi kot praktičnosporazumevalno.

Prenose na ravni stavka oziroma povedi ter pregovore in rečenice uvaja oznaka *preg.* (*večkrat lačen kakor sit; iz brade ne more pameti spoznati*).

* * *

V skupino oznak, ki določajo iztočnično besedo glede na **etimologijo** v slovarskem pomenu, uvrščam podatke o staroslovanskem jezikovnem poreklu izrazov, npr.: *birizh* (*altsl.*); *brašnja* (*altsl.*); *raspeti* [...] (*altsl.*) *kreuzigen s raspetimi rokami*; in navedbe o Pohlinozem in Gutsmanovem slovarskem gradivu, ki je Murku služilo pri redakciji, v primerih kot: *befednik*, *befedniza*, *befedniše*, *befednizhek* [...] *sind von P. Marcus erdichtete und verwerfliche Wortformen*; *ramuſh* (*nach Gutm.*); *rafol* (*nach Gutm.*); *resatiza* (*nach Gutm.*); *robotiza* (*nach Gutm.*).

Vprašanje normativnosti pri teh tipih oznak je vezano na vrsto informacije, ki jo te prinašajo. Pri tem je veljava oznak, ki določajo besedje glede na **vire**,²⁰ izvor, avtorstvo ali zbirko, normativna le v posrednem (informativnem) smislu. Cigale npr. navaja vire od Brižinskih spomenikov, protestantskih piscev – Dalmatin, Trubar, razsvetljencev – Vodnik (na Pohlina, ki ga sicer omenja v predgovoru, pozabi) in domačih ter tujih sodobnikov – Bleiweis, Dežman, Murko, Jeran idr. Sam pravi v predgovoru, da je njihova omemba predvsem informacija o obdobju, v katerem je bila beseda ugotovljena. Če bi veljalo, da beseda *ugotovljen* zajema tudi pomen 'rabljen', potem bi navedene oznake lahko tudi natančneje izražale časovno določenost besedja in bi tudi pri podatkih o virih lahko govorili o časovno omejevalnih oznakah. Omenjene oznake je včasih težko ločevati od tistih, ki določajo izvor besedja, tj. **etimoloških** oznak oziroma »jezikovnih označevalnikov« (Orel 1996: 44).

* * *

Poleg obravnavanih oznak uporabljajo slovaropisci tudi **kvalifikatorska pojasnila** oziroma razširjene oznake, ki dopolnjujejo prevod oziroma razlago z natančnejšimi določili o obravnavani predmetnosti, npr. pri Murku: *bersda* [...] *bersdati* (*von Pferden*) 'pri konjih'; *blekotljivoft* [...] (*als Eigenschaft*) 'kot lastnost'. Zelo raznolika in pogosta so pri Pleteršniku; nanašajo se na otroški svet (*v otročjem govoru; tako otroke strašijo*), umetnostna in ljudska besedila (*v narodnih pesmih*), na sporočevalne okoliščine (*v vzklikih; pri pozdravljanju; neka psovka*), na domačemu uporabniku neznano predmetnost (*pri Turkih*) ali strokovne motiviranosti besedja (*pri topovih*).

4.3 Normiranje v slovensko-nemškem in nemško-slovenskem slovarju

Nemško-slovenski del Murkovega slovarja je z vidika normiranja slovenskega knjižnega jezika zanimiv v svojem slovenskem delu, kjer se kot pomenske ustreznice nemškimi (pod)iztočnicam nizajo slovenske besede in njihove oblikovne variante. Teh je več kot nemških ustreznic v slovensko-nemškem delu, so pa pogosteje označene, in sicer največkrat z zvezami oznak,²¹ kjer kot natančnejši določevalci osnovnega pomena posameznih oznak nastopajo **merni prislovi** (*weniger* 'manj', *ganz* 'povsem'), kot določevalci glede na področje rabe neenakovrednih dvojnic in sopomenk pa **priredne oznake** (*gem. auch; in Kt. auch; oder auch*).

²⁰ Podrobnejši pregled predvsem slovanskih virov pri Cigaletu najdemo pri I. Orel (1996).

²¹ Npr.: *weniger richtig; ganz unrichtig; wenig gebräuchlich; in manchen Fällen*.

Pravzaprav se ob pregledovanju Murkovega označevanja ni mogoče omejiti le na obdelavo posameznih oznak glede na nakazane tipe, saj je njihovo pojavljanje v zvezah (v nemško-slovenskem delu) za preučevanje normativnosti bolj pomenljivo, čeprav predstavljajo v okviru slovarske ureditve odstopanje od sistema, ki ga je vsaj shematsko uresničeval v slovensko-nemškem delu. V okvir tovrstnih odstopanj sodi zamenjava **zvezdice** (*) iz zpisom *neugebildete* 'novozložen' in **križca** (†) s paletto odsvetovalno-prepovedovalnih oznak, katerih stopnjo določajo že prej omenjeni merni prislovi.

Zanimive rezultate prinaša tudi primerjava obravnave istovrstnega besedja v obeh delih. Primerjala sem način zapisa in označenosti tistih slovenskih ustreznic v nemško-slovenskem delu, kjer se je bilo potrebno avtorju ob njihovi redakciji odločati med različnimi variantami in sopomenkami, in njihovo obravnavo kot (pod)iztočnic v slovensko-nemškem delu; obravnava je prekrivna v primerih kot: *rakitje*, *rakitovje*; *barek*, *barik*; *berljusga*, *berljusniza*; *repar in Kr.*; lahko pa se spremeni vrstni red sopomenk: *bitva*, *bitka* → *bitka*, *bitva*. Kadar je v nemško-slovenskem delu beseda označena kot *gem.* ('navadna, pogovorna raba') ali je (poleg tega še) neprvi element v zvezi dveh ali več sopomenk ali dvojnic, je kot (pod)iztočnica v slovenskem-nemškem delu temu primerno označena, npr.:

nem.-slov.

Bock [...] *eig.* kosel, *auch* **bak**
 Balsam [...] *kezmez* [...] *auch* masilo [...] *gem.* **balfam**
 Ball [...] *plef*, *auch* **balj**
 Becher [...] *eig. in Kr.* zhalha [...] *gem.*
auch kupa, kosariz, **bokal**

slov.-nem.

bak (†) m. der Bock
balfam (†) m der Balsam
balj (†) [...] v. *plef*
bokal (†) m. der Becher

ali pa ni obdelana, npr.: *Ball* [...] *oblo*, *auch* **balon**; *Bande* [...] *trop* [...] *auch* **banda**; *Baldachin* [...] *gem.* **baldahin**, *auch* *nebefa*; *Barbar* [...] *eig.* *ljutnik* [...] *gem.* **barbar**; tako še: *barometer*, *baronka*, *baterija*, *bataljon* idr.

Besed, označenih z **normativnimi prepovedovalnimi** ali **odsvetovalnimi** oznakami, npr. *schl. bana*; *unr. rudiſhe*, *rudſtvo*, v slovensko-nemškem delu ni, vključene so le v redkih primerih, npr. *weniger richtig blifketljiv*, *blifetezhen*. Zgodi se tudi, da beseda, ki v slovensko-nemškem uvaja slovarski sestavek, v nemško-slovenskem delu ni omenjena kot možna sopomenka: *Balcken* [...] *eig.* *bruno*, *bervno*, *auch* *brevno* in **brun**, *m. oder* *bruno*, *n.*; in obratno: *Baracke* [...] **boraka**, *bajta* in *bajta* [...] *die Hütte*.

* * *

Tudi Janežičevo navajanje ustreznic v nemško-slovenskem delu za uporabnika ni normativno obvestilno, saj se ne opredeli do mnogih ilirskih besed, ki ji umešča med slovenske (*izkušən*, *istinit*) ali celo pred slovenske (*okolnost*, *okolišina*) ustreznice. Pri Cigaletu se število slovenskih ustreznic povzpne tudi do števila dvanajst, vendar med njimi ponavadi ni hierarhizacijskih oznak, ki bi uporabnika usmerjale od manj primerne k bolj primerni: *Balgen sich* [...] *degati se*, *kocinjati se*, *rovati se*, *tergati*, *tepsti*, *boriti se*, *puliti se*, *metati se*, *pipati se*, *hitati se*, *rokaviti se*, *skušati se s kom*. Čeprav naj bi prikazani način zapisovanja potrjeval v slovenski

slovaroslovni teoriji uveljavljeno trditev, ki skuša Cigaletovo nizanje ustreznih razložiti z načelom pogostnosti, kar pomeni, da takoj za iztočnico »postavi navadno besedo, to je tisto, ki je živela v knjigi in govoru centralnih narečij«, tem pa sledijo »nenavadne narečne ali izposojene besede« (Suhadolnik 1959/60: 230), pa že zgornji primer ne potrjuje tega načela.

* * *

Murkovo slovarsko kategoriziranje ni omejeno le na kakor koli zaznamovano besedje, ampak označuje oba ali vse elemente slovarskih razmerij, prvega ponavadi z oznakami *eig.* ali *gem.* kot najbolj pogostega oziroma navadnega, drugega pa glede na specifičnost razmerja do prvega. Kot je razvidno iz preglednice, je Janežič označevanje popolnoma opustil, besede so ločene z vejico in pomensko s podpičjem, npr. *Bahn*. Cigale označuje manj in večinoma ne pogostih, v vsakdanjem sporazumevanju navadnih oblik, razen če so tuje. Največkrat se odloča za ločila (vejičco) oziroma za priredne oznake, čeprav redkeje kot Murko. Tako Murkovo kot Janežičevo in Cigaletovo videnje norme dopušča v knjižni rabi več tekmujočih ustrezničnih oblik in besed, z vidika označevanja gre za variantno normo, ki pa je v Murkovem primeru tudi zaradi manjšega korpusa besedja bolj raznolika in zato tudi manj dosledna, vendar za uporabnika bolj usmerjevalna.

iztočnica	Murkov slovar	Janežičev slovar	Cigaletov slovar
<i>Bach</i>	<i>eig.</i> potok, <i>unr.</i> reka	potok	potok, rečica, <i>O. Kt.</i> rojica
<i>Bachstelze</i>	<i>in Kr.</i> tresorepka; <i>in Kt.</i> plifka	pasterica, pasterička, pliska, tresorepka	tresorepka, <i>serb. poln.</i> <i>böhm.</i> plifka
<i>Bachweide</i>	<i>eig.</i> rakita <i>auch</i> iba	rakita, iva	iba <i>oder</i> iva
<i>Backe</i>	lize <i>seltener</i> zheljuft	lice	lice <i>auch</i> čeljust
<i>Backenstreich</i>	<i>gem. niedr.</i> shlepernica, shlaferniza	zaušnica, klapoušnica, berljuznica	*žapernica, <i>altsl.</i> zaušnica
<i>Backenstein</i>	<i>gem.</i> zigel, <i>auch</i> opeka		†opek †opeka *cegel
<i>Bäckerin</i>	pekinja	pekinja, pekarica	pekarica, pekinja, pekovka
<i>Badewanne</i>	<i>eig.</i> kopelniza, <i>gem.</i> kad, <i>schl.</i> bana	kopelnica, kad za kopanje	kopelska kad, kopelni badenj, <i>nach. Pot.</i> bana
<i>Bahn</i>	pot <i>gem. auch</i> štesa, zefta, tir, gaz	pot, cesta, steza; tir, gaz, kolotek, koleje	pot, cesta
<i>Baldachin</i>	<i>gem.</i> baldahin	nebo, baldahin	*baldahin

4.4 Sklep

Murkov slovar določajo lastnosti, ki v dotedanji slovarski praksi niso bile običajne. Če se pri njihovem specificiranju omejim le na normativno relevantne, moram izpostaviti nenavadno široko zastavljen sistem označevanja v smislu vrednotenja besedja in usmerjanja uporabnika k pravilnejši jezikovni rabi. Vendar pa je Murko ambiciozno zasnovan načrt težko dosledno uresničeval, kar je tudi vzrok za tako veliko število različnih oznak, ki se pojavljajo v slovarju. Temu ustreza tudi netipsko, verjetno sprotno določanje besedja v usklajevalnem smislu. Individualno delo in časovna omejitev pa sta verjetno vzrok, da sistema obeh delov nista prekrivna.

Z današnjega vidika pa je Murko iz seznama besed inovativno napravil vodoravno berljivo besedilo, kjer z gnezdenjem opozarja tudi na besedotvorno motiviranost besed; z medbesednimi povezavami pa ustvarja povezano celoto, ki je tudi z zunajslovarskega, predvsem sociolingvističnega vidika predstavlja informacijo o slovenskem jeziku in njegovem uporabniku tistega časa (pokrajinska opredeljenost besedja; sprejem Linnéjevega sistema; izvor besedja; vrednotenje besedja z ozirom na dvojezičje).

Med izidom Murkovega in Cigaletovega slovarja je Janežičevo slovarsko delo. Označujejo ga prav tako hiter nastanek kot pri Murku, iskanje nadomestil za nemška poimenovanja v slovanskih jezikih, glede na številne vire preskromno citiranje in vrednotenje besedja, ki ga pravzaprav ni. Že tako majhno število oznak (vsaj v prvih izdajah) uporablja zelo redko. Janežičevo normiranje je zato za uporabnika neusmerjevalno oziroma opisno, pri čemer pa je treba upoštevati, da so prve izdaje Janežičevih slovarjev (1850/1851) sovpadle prav z vznikom mnogih jezikovnih reform in polemik, ki so se deloma razrešile do izdaje Cigaletovega slovarja, nekatere pa so ostale brez odgovorov še pri Pleteršniku in Levcu.

Označevanje v Cigaletovem slovarju je osredotočeno na citatno določanje virov in izvora besedja. Zavest o siromašnosti slovenskega jezika v kontrastiranju z nemškim ga je ob navezavi na panslovansko idejo usmerila v sestavljanje slovarja, ki je za področja sporazumevanja, na katerih se dotlej slovenski jezik še ni uveljavil, predvidel slovensko oziroma izvorno slovansko izrazje, kadar ni našel slovenskih ustreznic. Cigaletova inovacija pri načrtnem uvajanju slovanskega izrazja je predvsem v označevalnem smislu: medtem ko je Murko kljub temeljni naslonitvi na sekundarno slovarsko gradivo citiral le Pohlina in Gutsmana, pa je Cigale z natančnejšim označevanjem virov pripravil osnovo v tem smislu dovršenemu Pleteršnikovemu.

Pleteršnikov kompleksni način označevanja je omogočila tudi večja količina slovarskega gradiva, tako v sekundarnih slovarskih virih kot v izpisih iz sočasnega slovstva in časopisja. Iz redakcij, predvsem pa napotil, je razvidno, da je že določeno besedje iz starejših virov ne le označeval oziroma citiral glede na vir, ampak ga je tudi vrednotil. Posamezne variante je določal glede na njihove razlikovalne lastnosti, kar mu je omogočilo, da je do takrat večinoma variantno normo nadomestil z bolj ustaljenim in za uporabnika bolj usmerjevalnim načinom. Seveda pa sistem napotil, ki ga je v tem pogledu izdelal do potankosti, nima tako strogo normativnega značaja kot izrecna napotila sama. S tega vidika predstavlja Pleteršnikov slovar »izraz ustalitve slovenskega jezika in s tem v veliki meri tudi izraz njegove moderne podobe« (Vidovič Muha 1995: 466).

Seznam navedenk in uporabljene literature

- BAJEC, A., 1970: Slovar slovenskega knjižnega jezika. Normativnost. *Naši razgledi*. (6. 3.). 139.
- BÉJOINT, H., 1994: *Tradition and Innovation in Modern English Dictionary*. Clarendon Press. Oxford.

- JEZIKOSLOVNI ZAPISKI 5 • 1999
- BREZNIK, A., 1938: Iz zgodovine novejših slovenskih slovarjev. *Časopis za zgodovino in narodopisje*. 22–32, 87–98, 147–164.
- DULAR, J., 1988: Med jezikovno politiko in jezikovno kulturo. *XXII. SSLJK ZP*. Filozofska fakulteta. Ljubljana. 31–48.
- GRADIŠNIK, J., 1974/75: O normi v knjižnem jeziku. *JiS*. 122–130.
- HAJNŠEK HOLZ, M., 1993: Informativnost in normativnost Slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Zbornik Slavističnega društva Slovenije*. ZRSŠŠ. Ljubljana. 21–34.
- HUMAR, M., 1993: Slovarsko normiranje glede na predpise in rabo. *Jezik tako in drugače*. Ljubljana. 374–383.
- JAKOPIN, F., 1991: Slovenski knjižni jezik in njegov slovar (SSKJ 1–5). *XXVII. SSJLK ZP*. Filozofska fakulteta. Ljubljana. 47–57.
- KROUPOVÁ, L., MEJSTRÍK, V., PETRÁČKOVÁ, V., 1987: Česko-slovenské slovníkařské paralely. *Obdobje socialnega realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Obdobja 7. Filozofska fakulteta. Ljubljana. 585–591.
- MODER, J., 1969: Kako nastane jezikovna norma. *Nedeljski Dnevnik*. (Jezikovni kotichek).
- MÜLLER, J., 1993: Slovar in kritika (1964–1992). *Zbornik Slavističnega društva Slovenije*. ZRSŠŠ. Ljubljana. 51–64.
- NOVAK, F., 1970: O razvoju slovenske leksikografije. *VI. SSJLK ZP*. Filozofska fakulteta. Ljubljana. 162–175.
- OREL, I., 1998: Prvine enojezičnega slovaropisja v Pleteršnikovem slovarju. *Pleteršnikov slovensko-nemški slovar*. Dolenjska založba. Novo mesto. 113–125.
- – 1996: Slovansko besedje v Nemško-slovenskem slovarju iz leta 1860. *XXXII. SSJLK ZP*. Filozofska fakulteta. Ljubljana. 37–51.
- POGORELEC, B., 1975: Politični in socialni dejavniki pri izoblikovanju SKJ v XIX. stoletju. *XI. SSJLK ZP*. Filozofska fakulteta. Ljubljana.
- – 1981: Ustalitev pisne in knjižne norme slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju. *XVII. SSJLK ZP*. Filozofska fakulteta. Ljubljana. 113–116.
- PZD: *France Prešeren. Zbrano delo*. Ur. Janko Kos.
- SKUBIC, M., 1972/73: Norma in sistem. *JiS*. 128–132.
- SNOJ, M., 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Mladinska knjiga. Ljubljana. 387.
- SP, 1997: Slovenski pravopis 1 – Pravila. SAZU-DZS. Ljubljana. 132–138.
- SSKJ, 1998: Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem in Besediščem slovenskega jezika. Elektronska izdaja na plošči CD-ROM. SAZU-ZRC SAZU-DZS. Ljubljana.
- SUHADOLNIK, S., KLOPČIČ, M., 1970: Slovar slovenskega knjižnega jezika. Glavne značilnosti slovarja. *Naši razgledi*. (6. 3.). 137.
- SUHADOLNIK, S., 1959/60: Cigaretov besednjak. *JiS*. št. 8. 225–230.
- – 1963: Problemi slovenske leksikografije. *Sodobnost*. 926–934.
- – 1984: Glonarjev Slovar slovenskega jezika. *Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Filozofska fakulteta. Ljubljana. 505–518.
- SWENSEN, B., 1993: *Practical Lexicography*. Oxford University Press. Oxford – New York.

- TOPORIŠIČ, J., 1977: Problemi norme in kodifikacije v slovenskem knjižnem jeziku. *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Založba Obzorja. Maribor. 328–338.
- 1984: *Slovenska slovnica*. Založba Obzorja. Maribor. 707–725.
- 1991: Družbena pogojenost norme in predpisa. *Družbenost slovenskega jezika*. DZS. Ljubljana. 411–418.
- 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Cankarjeva založba. Ljubljana.
- 1994: Teoretična podstava slovarja novega SP. *SRL* 42, št. 4. 445–473.
- URBANČIČ, B., 1974: *O jezikovni kulturi*. Cankarjeva založba. Ljubljana.
- VIDOVIČ MUHA, A., 1991: Nekatera aktualna vprašanja slovenske jezikovne kulture. *XXVII. SSJLK ZP*. Ljubljana. 17–27.
- 1994: Strukturalistične prvine v slovenskem jezikoslovju prve polovice dvajsetega stoletja (s poudarkom na Voduškovi razpravi iz leta 1932). *Individualni in generacijski ustvarjalni ritmi v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Obdobja 14*. Filozofska fakulteta. Ljubljana. 103–114.
- 1995: Temeljne prvine zasnove Pleteršnikovega slovarja. *SRL* 43, št. 4.
- 1996: Razvojne prvine normativnosti slovenskega jezika. *Jezik in čas*. Filozofska fakulteta. Ljubljana. 15–38.
- VODUŠEK, B., 1952: O slovenskem pravopisu in jezikovnih načelih. *Slovenski poročevalec*.
- WEISS, P., 1994: Teorija in praksa slovenskega narečnega slovaropisja. Doktorska disertacija. Ljubljana. 32–38.

Practical Considerations for Prescribing Norms in Dictionaries

Summary

The introductory part defines the terms norma, normiranje, normativnost and kodifikacija (norm, prescribing of a norm, normativeness and standardization). In the following part an empirical presentation of the normative, prescriptive aspect of the period of standardization of the Slovenian language is given, based on selected 19th century bilingual dictionaries: by Murko (1832/33), Janežič (1850/51), Cigale (1860) and Pleteršnik (1894/95).

The selection of linguistic/lexical units included in the dictionary is made to satisfy the needs of the end user. The inclusion of other dictionary collections in the entry list is very important, since they are usually considered to have the authoritative power. The lexicographers tend to standardize the language according to the norms set by distinguished authors, and although their goal is to remain impartial, the words are evaluated because of ideological or personal interests. Within the framework of evaluation and marking also the foreign borrowings are analysed and their use is taken into consideration; they can be discussed on the microstructure level (the foreign origin is marked within the entry) as well as on the macrostructure level (the principles for selection of individual main entries and the relations with

other entries). For actual treatment of dictionary entries and their positioning according to their form it is absolutely necessary to direct the user (i.e. to provide information on similar or preferred forms). Cross-references link individual dictionary entries and at the same time inform the user on recommended use or form.

In all dictionaries standardization is evident from the main entries included, and in most of the dictionaries also from information on pronunciation, stress, (irregular) inflected forms, derivational and morphonemic patterns; in the so-called explanatory part the norm can be seen in the order of meanings, and marking of core and illustrative materials, and stylistic peculiarities. For most of the above categories variant forms exist, sometimes equal and sometimes less usual, in some instances even deviations and peculiarities are shown. The relations of these words can be either variant (if the words have parallel forms), co-ordinate (if the words denote the same concept but have entirely different forms) and descriptive-explanatory (joining single words and their multi-word equivalents). The relations are marked by following labels: co-ordinate labels draw attention to different sorts of co-ordinate relations of independent words; normative labels prescribe the exclusive norm, sometimes they provide black-and-white evaluation (normative labels in the strict sense); limitation labels indicate time, frequency, area, emotional circumstances, social determination and functional space of their appearance; and finally there is information on source and origin.

Of all discussed dictionaries Murko's dictionary shows the most ambitiously designed system of cross-referencing, but also the most inconsistent realization. Murko did not only label the vocabulary marked for one reason or another but he also categorized the neutral vocabulary. Janežič used the labels and directions less extensively. Cigale accurately marked the sources of the vocabulary and thus prepared the basis for Pleteršnik's dictionary, which is considered to be very precise in this area. Yet Cigale often left equivalent strings unmarked, i.e. he treated them as neutral. Pleteršnik replaced the listing of variants and synonyms with the system of cross-references and, although this dictionary is the largest in scope, the realization is consistent.

Glagoli rekanja v Slovarju slovenskega knjižnega jezika

Nanika Holz

IZVLEČEK: V prispevku sta podana pregled glagolov, povezanih z govornimi dejanji, in njihova obravnava v Slovarju slovenskega knjižnega jezika.

ABSTRACT: The article brings an overview of the verbs describing speech acts and discusses their presentation in the Dictionary of Standard Slovenian.

1 Uvod

Prispevek v skrajšani obliki predstavlja problematiko, ki sem jo obravnavala v diplomski nalogi¹ z enakim naslovom. Gradivo je bilo zbrano po izdaji slovarja v eni knjigi (1994), saj v času zbiranja SSKJ še ni bil javno dostopen v elektronski obliki. Izhodiščno gradivo so predstavljale vse glagolske iztočnice; osnovni pogoj za izbor glagolov pa je bil, da opisujejo dejavnost pri tvorjenju besedil, ki se prenašajo po slušnem prenosniku (tj. govorno dejavnost). Pregledovanje slovarskih razlag in ponazarjalnega gradiva je pokazalo, da razmejitev med slušnim in vidnim prenosnikom ni vedno ostra; prav tako se lahko govorna dejavnost (*govoriti, reči, praviti*) družijo ali prekriva z mišljenjem (*dejati¹, dolžiti, izmodriti*), pisanjem (*citirati, očrtati, opisovati*) in delovanjem ali vedenjem (*bahati se, diplomatizirati, miriti*) – zato ne preseneča dejstvo, da mnoge tradicionalne slovnice vzporedno obravnavajo glagole rekanja in mišljenja, saj jih poleg enakih ali zelo podobnih skladenjskih vzorcev družijo še delno pomensko prekrivanje.

2 Glagoli rekanja v teoriji govornih dejanj

2.1 Raziskovanje govornih dejanj² se je po drugi svetovni vojni razmahnilo predvsem na angleškem govornem področju. Za začetnika te teorije štejemo filozo-

¹ Naloga je bila pripravljena pod mentorstvom prof. dr. Jožeta Toporišiča.

² Glede rabe izraza *govorno dejanje* oz. *govor(jenje)* prim. M. Križaj Ortar, Spremembe v publicističnem poročanju o prvotnih govornih dogodkih v Sloveniji med 1945 in 1996. *Jezik in čas*, Ljubljana 1996, 158.

fa in jezikoslovca J. L. Austina, ki je poskušal razvrstiti govorna dejanja na osnovi performativnih (izvršilnih) glagolov. Izrekanje teh glagolov naj bi pomenilo tudi izvajanje izrečenega; zanje je značilno, da nastopajo v 1. osebi ednine, v sedanjem času, povednem naklonu in tvornem načinu. Austin (1990, 126–139) je govorna dejanja razvrstil v 5 skupin:

a) **Verdiktivi (presojevalniki)**³ mu pomenijo izrekanje presoje, ocene, mnenja (to ponazarja s sojenjem na športnih tekmovanjih ali v sodni dvorani) – izrečene sodbe so lahko resnične ali neresnične, utemeljene ali neutemeljene, pravične ali nepravične. Glagoli, ki jih navaja za to skupino, so npr. *določiti, presoditi, oceniti, oprostiti, obsoditi*.

b) **Eksercitivi (spodbujevalniki, velevniki)** predstavljajo izrekanje odločitve za delovanje na določen način ali proti njemu, torej izrekanje, da naj nekaj bo tako, da naj naslovnik določeno dejanje opravi oz. ga ne opravi, pač v skladu s privolitvijo ali odklonitvijo. Za zgled so navedeni glagoli kot npr. *odsloviti, ukazati, rotiti, siliti, razglasiti, terjati, svetovati, moledovati, priporočiti*.

c) **Komisivi (zavezovalniki)** nalagajo tvorcu, da mora delovati na določen način; naštetni so npr. *obljubiti, predlagati, priseči, zagotavljati, izreči se, nasprotovati, zakleti se, privoliti*.

č) **Behabitivi (odzivalniki)** opisujejo odzive na obnašanje in odnos drugih, tj. opravičila, zahvale, sočustvovanje, pozdrave, želje, izzive. Navedeni so glagoli *opravičiti se, obžalovati, čestitati, grajati, pritoževati se, posloviti se, nazdraviti, želeli, nasprotovati* itd.

d) **Ekspozitivi (razpostavniki)** nastopajo v govornih dejanjih, v katerih razvijamo poglede, izpeljujemo argumente, pojasnjujemo rabo. To skupino členi avtor še na 7 podskupin, navaja pa npr. glagole (1) *pritrđiti, zanikati, opisati*; (2) *pripomniti, omeniti*; (3) *obvestiti, povedati, praviti, odgovoriti, zavrniti, vprašati*; (4) *izpovedati, poročati*; (5) *dopustiti, strinjati se, pomišljati si, oporekati*; (6) *popraviti, argumentirati*; (7) *preiti k, interpretirati, definirati, razlagati, formulirati, sklicevati se*.

V vseh petih skupinah nastopajo poleg glagolov in izrazov mišljenja predvsem glagoli rekanja – med ekspozitivi so v 3. podskupini navedeni prav tipični predstavniki te vrste.

Razvidno je, da vsi naštetni glagoli in izrazi kažejo določen odnos do vsebine povedanega in do naslovnika; ta odnos vzpostavlja razmerja, iz katerih izhaja razvrstitev govornih dejanj. Če ponovno pogledamo Austinove skupine, ugotovimo, da tvorec v teh razmerjih nastopa v enem od naslednjih položajev:

- a) naslovniku z izrekanjem posreduje svojo odločitev, presojo;
- b) naslovniku po svoji presoji priporoča ali odsvetuje;
- c) sam se zavezuje k določenemu ravnanju, obnašanju;
- č) odziva se na okoliščine ali na to, kar se dogaja naslovniku/tretji osebi, ali na početje naslovnika/tretje osebe;
- d) pojasnjuje svoje poglede, razloge.

³ Prevajalec Austinovega dela se je odločil le za podomačenje angleških izrazov, zato v oklepajih navajam možna slovenska poimenovanja.

Avtor se je zavedal, da prihaja do prekrivanja skupin in da lahko kar nekaj glagolov nastopa v več skupinah, saj je raba tista, ki določa, kateri pomen glagola je v besedilu površinsko izražen.

2.2 Z didaktičnega vidika je teorijo govornih dejanj ter vlogo in pomen glagolov rekanja pri nas obravnavala zlasti O. Kunst Gnamuš (1984, 56–66, 151–152). Pri razvrstitvi govornih dejanj je upoštevala tudi dognanja nekaterih drugih raziskovalcev – poleg Austina so to predvsem J. R. Searle, Th. Ballmer in W. Brennenstuhl.

2.2.1 Searle⁴ je, podobno kot Austin, oblikoval pet razredov govornih dejanj: izjavniki (assertives) sporočajo o dejanskih stanjih, velelniki⁵ (directives) so tvorčev poskus vplivanja na naslovnika, ki naj bi dejanje opravil oz. opustil, komisiivi (comissives) imajo enako vlogo kot pri Austinu – tvorec se z njimi zavezuje, da bo sam opravil oz. opustil določeno dejanje, izrazniki (expressives) podajajo duševna stanja in občutja, dejavniki (declaratives) pa združujejo tista govorna dejanja, pri katerih izrekanje pripelje do udejanjenja, torej izvršilnike kot so *krstiti*, *izobčiti*, *napovedati*.

2.2.2 Ballmer in Brennenstuhl⁶ sta oblikovala samo tri skupine govornih dejanj: opisniki (representatives) zastopajo prikazovalno, izrazniki (expressives) razodevalno in velelniki (directives) vplivanjsko vlogo jezikovnega znamenja. Storila pa sta še korak naprej in razvrstila glagole za izražanje govornih dejanj glede na pomen – nista se več omejevala samo na izvršilne glagole, ampak sta poleg glagolov za poimenovanje govornih dejanj – npr. *vprašati*, *ukazati*, *prositi* – upoštevala tudi take kot *lagati*, *nadlegovati*, *prosjati*, *šepetati*, *mrmrati*, *kričati*. Pri zadnjih uporabljamo za uresničitev govornega dejanja druga sredstva, saj zaznamujejo le vrsto govorne dejavnosti, njen namen ali učinek.

2.2.3 Za izražanje vplivanjske vloge sporočila se poleg izvršilnih glagolov uporabljajo še slovnična sredstva, npr. besedni red, stavčna intonacija, glagolski naklon, tako da govornih dejanj ni mogoče sistematično urediti le z razvrščanjem glagolov rekanja in mišljenja. Ob tej ugotovitvi se je O. Kunst Gnamuš odločila za razvrstitev po sporočilnih (sporočanskih) namelih, kakršne želi udejanjiti tvorec.⁷ Predstavljene so štiri skupine: (1) govorna dejanja s predstavitveno sporočilno vlogo, (2) govorna dejanja z usmerjevalno sporočilno vlogo, (3) govorna dejanja z zavezovalno sporočilno vlogo in (4) govorna dejanja z izrazno sporočilno vlogo.⁸

⁴ J. R. Searle, A Classification of Illocutionary Acts. *Language in Society*, 5, 1976, 1–23.

⁵ Zaradi prekrivanja s poimenovanjem glagolske oblike bi bilo morda primerneje *velevalniki*.

⁶ Th. Ballmer, W. Brennenstuhl, *Speech Act Classification. A Study in the Lexical Analysis of English Speech Activity Verbs*, Berlin 1981.

⁷ Avtorica sicer uporablja izraz *sporočevalec*, vendar sem se zaradi poenotenja odločila za izraz *tvorec*.

⁸ Prim. J. Toporišič, *Slovenski jezik in sporočanje 1*, Maribor 1996, 199–200. V razdelku o stalnih oblikah jezikovnega sporočanja obravnava avtor tudi besedilne vloge, in sicer tri glavne in tri stranske. Glavne so: *prikazovalna* (pri drugih avtorjih zasledimo še *predstavitvena*, *spoznavna/kognitivna*, *simbolična*, *zaznamovalna/denotativna*, *nanašalna/referenčna*), *razodevalna* (*ekspresivna*, *čustvenostna*) in *vplivanjska* (*pozivna/apelativna*, *impresivna*, *velevanjska*, *konativna*) vloga; stranske pa so: *govornostnikova* (*stikovna*, *fatična*), *lepotna* (*estetska*) in *ojezikovna* (*metajezikovna*) vloga.

Na osnovi sporočanja namena so razvrščeni tudi glagoli rekanja, in sicer na glagole zatrjevanja, vpraševanja, odgovarjanja, velevanja in obljubljanja – to so osnovne skupine; poleg tega lahko ti glagoli opisujejo način govorenja (kot taki so lahko nevtralni ali čustveno obarvani, npr. *kričati* : *rjuti*) ali pa gibanje oz. delovanje, ki poteka hkrati z govorenjem.

2.3 Tudi drugod na slovanskem jezikovnem območju so se raziskovalci posvečali glagolom rekanja in teoriji govornih dejanj. Na Češkem se je s tem ukvarjal predvsem O. Šoltys, ki je svoja spoznanja objavil v razpravi *Verba dicendi a meta-jazyková informace* (1983).

Pojem metajezikovne vloge je v jezikovlje vpeljal strukturalist R. Jakobson,⁹ njegova shema sporočanja in iz nje izhajajoča razporeditev jezikovnih vlog pa sta Šoltysu služili kot izhodišče za razvrščanje jezikovnih sredstev.

Po opredelitvi metajezikovne vloge v prvem poglavju je avtor v naslednjem poglavju postavil hipotezo, da glagoli rekanja vsebujejo podatke, ki jih je mogoče razbrati iz pomenske analize in jih lahko štejemo za metajezikovne. Za preverjanje hipoteze je bilo izpisano češko jezikoslovje tako, da sta upoštevana sinhroni in diahroni pregled glagolov rekanja, ta zbirka pa je bila dopolnjena še z izpisi drugih raziskovalcev, s podatki iz frekvenčnega slovarja¹⁰ in s stilistično opredelitvijo, celoten korpus pa je bil preverjen še s slovarjem knjižnega jezika.¹¹ Pri izpisovanju je avtorju kot kriterij služila definicija glagolov rekanja F. Daneša, ki izhaja iz skladenjske vloge teh glagolov.¹²

Ob pregledu zbranega gradiva je Šoltys ugotovil, da se največ glagolov rekanja pojavlja v izpisih iz pripovedne proze, leposlovja za mladino in dramatike, manj jih je v pesmih, zapisih govora in publicističnih besedilih, najmanj pa v strokovni in znanstveni literaturi.

V tretjem poglavju je Šoltys razvrstil zbrane glagole rekanja glede na vsebovane metajezikovne podatke – analiza je potrdila, da so ti glagoli res sredstva za posredovanje metajezikovne vloge, kar pomeni, da prenašajo zelo pomembne podatke o jeziku, govoru (realizaciji jezika) in o govornem dejanju. Kar 84 % izpisanih glagolov se pojavlja v spremnih stavkih, zato se je avtor posvetil tudi vlogam teh stavkov v besedilu in ugotovil, da spremni stavek in dobesedni navedek tvorita celoto. Spremni stavek namreč vsebuje tiste podatke, s katerimi se smiselno dopolni vsebina dobesednega navedka, in tako skupaj postaneta samostojna enota znotraj besedila. Šoltys je nato ob primerih pokazal, kako se lahko obvezne sestavine spremnega stavka na različne načine nadomestijo oz. izpustijo. Kot obvezne sestavine, ki jih prinaša spremni stavek, štejemo poleg glagola rekanja (tj. glagola, ki izraža govorno dejavnost) še podatek o tvorcu in naslovniku, medtem ko podatek o načinu sporočanja ali okoliščinah ni nujno sestavni del spremnega stavka. Šoltys prikazuje

⁹ R. Jakobson, *Linguistics and Poetics. Style in Language*, London 1960, 350–377.

¹⁰ Gre za tipkopis H. Šindlerové *Seznam najfrekvenovanějších sloves*, ki ga je l. 1968 pripravila na Karlovi univerzi v Pragi.

¹¹ *Slovník spisovného jazyka českého*, Praga 1960–71.

¹² F. Daneš, *Verba dicendi a výpovědní funkce. Studia slavica Pragensia*, Praga 1973, 115–125.

zamenjavo oz. izpust teh sestavin v šestih korakih: (1) Tvorec ali naslovnik sta kot obvezni sestavini zastopana z metaforo ali metonimijo: »*Mohli bychom být přátelé,*« *řikalo její oko.* (2) Namesto obveznih sestavin so opisane kretnje ali drža: *Karel se mu uklonil: »...« Mával nad ním rukou: »...«* (3) Obvezne sestavine zamenjuje opis dejanja: *Klára vběhla do pokoje: »Kde je Jiří?«* (4) V spremnem stavku so opisane okoliščine: *Mraky se zlověstně kupily: »Budeme muset jít domů, abychom nezmožili.«* (5) Prikazan je kraj dogajanja: *Od obzoru k obzoru se rozprostírala pole: »Jak se cítíš?«* (6) Vse sestavine so opuščene, nastopa t. i. ničti spremni stavek. »*Nezapomeň!*« *Vlak odjížděl a Jiří mával rukou.* (Šoltys 1983, 94–95)

V zadnjem poglavju so najprej opisane vloge spremnih stavkov v besedilu: določevalna, opisna (predmetna ali metajezikovna), povezovalna, sobesedilnoorientacijska, navezovalna (ali napovedovalna) ter uvajalna – zadnji izraz je dejansko nadrejen vsem prej naštetim in hkrati poimenuje osnovno vlogo spremnih stavkov. Sicer pa je avtorja zanimalo predvsem, ali je rekanjske glagole mogoče uporabiti kot besedilne določevalnice. Primerjalni izpis dveh leposlovnih del je pokazal, da je to mogoče: nevtralni glagoli kot *mluvit, odpovédět, ptat se, řici, souhlasit* so bili uporabljeni v prijateljskem pogovoru, zazanamovani, npr. *bouřit, jásat, křičet, odseknout, vrěštět* pa v prepiru (Šoltys 1983, 121–122).

Avtor je v razpravi deloma upošteval teoretična dognanja svojih predhodnikov (npr. Austina, Searla, Jakobsona, Bühlerja), večina dela pa temelji na analizi izpisanih (leposlovnih) besedil. Ob slovarjih je Šoltys preučeval posamezne glagole; znotraj besedila je raziskoval vlogo spremnih stavkov in dobesednih navedkov ter ugotovil, da ti v besedilu ustvarjajo zaključene enote, ki se osamosvajajo, po drugi strani pa imajo spremni stavki (in z njimi glagoli rekanja) povezovalno vlogo, saj dele proznega besedila povezujejo v novo celoto.

2.4 Glagole rekanja je podrobno obravnaval tudi Z. Greń v delu *Semantyka i składnia czasowników oznaczających akty mowy w języku polskim i czeskim* (1994). Razprava se navezuje na Šoltysovo, saj je avtor po metodologiji kontrastivne analize soočil glagole rekanja v poljščini in češčini, predvsem njihovo pomensko stran in skladijske vzorce, v katerih se pojavljajo. Tako je želel shematično prikazati pomensko polje govora in izdelati za oba jezika uporaben tipološki model glagolov, ki označujejo govorna dejanja; upošteval je tako glagole rekanja v ožjem smislu (*verba dicendi sensu stricto*) kot glagole rekanja v širšem smislu (*verba dicendi sensu largo*).¹³ Glagoli rekanja v ožjem smislu so tisti glagoli, ki označujejo predvsem tvorjenje besedil in sporočanje podatkov s pomočjo govornega jezika; glagoli rekanja v širšem smislu pa so tisti, ki označujejo sporočanje procese sploh – tu uporabljeni kod (vez) ni nujno jezikovni oz. prenosnik ni slušni.

Ob analizi gradiva je Greń oblikoval štiri skupine glagolov, ki označujejo govorna dejanja:

¹³ Kot preskus za glagole rekanja v ožjem smislu navaja Greń na str. 22 tvorbo nesprejemljivih tautologij tipa **Jan powiedział mówiąc, szeptał mówiąc*, medtem ko pri glagolih rekanja v širšem smislu do takih tautologij ne pride, npr. *X poinformował nas o tym mówiąc tylko dwa słowa: »To koniec!«*. Pri zadnjih je mogoče uporabiti tudi drug prenosnik, npr. *Poinformował nas listownie*, pri prvih pa ne: **Szepnął nam listownie*.

a) Nevtralni glagoli rekanja v ožjem smislu, ki označujejo izključno rabo jezikovnega koda in slušnega prenosnika (*mówić*).

b) Glagoli rekanja v ožjem smislu, ki označujejo način govorjenja. To so eliptični glagoli, nastali po metonimiji (*mówić szeptem* → *szeptać*) ali metafori (*szczekać jak pies* → *szczekać*). Tako kot pri prvi skupini sta nujna jezikovni kod in slušni prenosnik.

c) Glagoli rekanja v širšem smislu, katerih vloga je uresničitev sporočanj-skega dejanja. Nujna je raba jezikovnega koda, prenosnik pa je lahko slušni ali vidni (*oznajmić*).

č) Glagoli, pri katerih nastopa raba jezika kot spremljevalna dejavnost; ta je lahko bolj, manj ali enako pomembna v primerjavi z drugo dejavnostjo, ki jo glagol zaznamuje (*pożegnać się*). Jezikovni kod je pri tej skupini zamenljiv z drugim in ni odvisen od prenosnika.

Pri izdelavi tipološkega modela glagolov rekanja za poljski in češki jezik je Greñ ugotovil precej podobnosti pri pomenih; večje razlike so se pokazale pri skladenjskih vzorcih (vezljivost, odprta delovalniška mesta).

Poleg navedenih razprav o govornih dejanjih in glagolih, ki ta dejanja opisujejo, obstaja še vrsta prispevkov s to tematiko, tako na germanskem (predvsem anglo-ameriškem) kot na slovanskem jezikovnem območju. Nekateri raziskovalci so se oprli na filozofska izhodišča, drugi so se posvetili psihološki in sociološki strani govornih dejanj, tretji so preučevali jezikovno gradivo, zbrano v prozih in besedilih in slovarjih. Različni pristopi kažejo, da je področje govornih dejanj in z njimi povezanih glagolov rekanja zelo razčlenjeno in ga je mogoče preučevati pomenoslovno, skladenjsko, stilistično, slovaropisno, sociološko itd. oziroma v povezavi dveh ali več strok.

3 Razvrstitev glagolov rekanja po pomenih v SSKJ

Pri določanju rekanjskih glagolov sem izhajala iz razlag in ponazarjalnega gradiva v SSKJ, zato sem najprej primerjala geselske članke pri iztočnicah *govoriti*, *reči*, *vprašati*, *odgovoriti*, *povedati*, *praviti* in *pripovedovati*. Razlage in ponazarjalno gradivo naštetih glagolov sem uporabila kot kriterij pri iskanju preostalih glagolov rekanja, poleg tega pa sem pri zbiranju preverjala še, ali je posamezen glagol mogoče uporabiti v spremnem stavku premega govora in ali dejavnost, poimenovana s tem glagolom, pomeni prenašanje jezikovnih sporočil po slušnem prenosniku. Seveda tudi pri t. i. osnovnih glagolih rekanja oz. glagolih rekanja v ožjem smislu vsi pomeni ne označujejo govorne dejavnosti (tj. tvorjenja besedil za slušni prenosnik), npr. *govoriti* je v 3. pomenu razložen z 'znati, obvladovati jezik, zlasti v govorjeni obliki' (drugače je pri glagolih *francozovati*, *hrvatiti*, *nemčevati*, ki so razložljivi z 'govoriti [tuji] jezik'). *Reči* je v 8. pomenu glagol mišljenja (razložen z 'misлити, meniti'), kar je primer za prehajanje govorne dejavnosti v mišljenjsko (lahko je tudi obratno), s čimer se poleg pomenoslovja ukvarja še psiholingvistika.¹⁴

Podobno glagol *vprašati* v 1. pomenu lahko označuje tudi rabo pisnega prenosnika, *odgovoriti* v 2. pomenu petje, *izraziti* v 1. pomenu pa še pisno sporočanje ali sporočanje s kretnjami.

V razdelku o glagolih rekanja v teoriji govornih dejanj je prikazanih nekaj različnih načinov razvrščanja govornih dejanj in z njimi povezanih glagolov rekanja. Glagole rekanja iz SSKJ je po razlagah in ponazarjalnem gradivu (tj. po pomenuh) mogoče razvrstiti v dve večji skupini: na eni strani so glagoli rekanja v ožjem smislu, na drugi pa glagoli rekanja v širšem smislu.¹⁵ Pri razvrščanju v skupine in znotraj njih je vedno upoštevan le en pomen, podpomen oz. pomenski odtenek posameznega glagola, zato se lahko isti glagol pojavi v več podskupinah, pač glede na to, katero pomensko sestavino zaznamo kot najbolj pomembno.

3.1 Glagoli rekanja v ožjem smislu

Med glagole rekanja v ožjem smislu prištevam tiste, ki poimenujejo predvsem dejavnost za tvorjenje besedil samo in kažejo na rabo slušnega prenosnika. Navznoter jih členim na tri skupine (primeri so pri vseh skupinah navedeni v abecednem redu):

a) osnovni nezaznamovani glagoli, npr. *govoriti*, *odgovoriti*, *praviti*, *pripovedovati*, *reči*, *vprašati*;

b) zaznamovani glagoli s pomenom osnovnih glagolov, npr. *barati* star., *cmevkati* slabš., *čivkati* slabš., *gagati* pog., slabš., *kvakati* nizko, *peti* ekspr., *regljati* slabš., *zakrakati* slabš.;

c) glagoli (nezaznamovani in zaznamovani) z dodatnim podatkom o načinu izvajanja dejavnosti za tvorjenje besedil, npr.:

- za tiho govorjenje: *momljati*, *mrmljati*, *mrmrati*, *šepetati*, *šepniti*, *zaprestiti*;
- za glasno govorjenje: *dreti se*, *javkati*, *klicati*, *kokodakati*, *kričati*, *tuliti*, *vreščati*;
- za posebnost oz. napako v izgovoru: *fafljati*, *gognjati*, *grkati*, *jecljati*, *sesljati*;
- za živahno, lahkotno ali brezskrbno govorjenje: *čebljati*, *čebnrjati*, *čevrljati*, *drobiti*, *gostoleti*;
- za jezno, zadirčno govorjenje: *bevskati*, *lajati*, *regljati*, *renčati*, *revskati*;
- za nerazločno govorjenje: *godljati*, *godrnjati*, *golčati*, *gondrati*, *momljati*, *mrčati*.

3.2 Glagoli rekanja v širšem smislu

V skupino glagolov rekanja v širšem smislu uvrščam vse tiste glagole, pri katerih se po eni strani govorna dejavnost prepleta z mišljenjem, vedenjem, kretnjami ali premikanjem, po drugi strani pa kažejo na rabo tako slušnega kot vidnega prenosnika – torej opisujejo splošne sporočanje procese. Pogosto so v SSKJ pomenu glagolov v tej skupini razloženi po obrazcih 'izražati/izraziti kaj', '(z besedo/besedami, z govorjenjem) delati/narediti kaj'. Naj naštejemo večje pomenske skupine:

a) sporočati določeno vsebino sploh (prikazovalni/razpostavni glagoli): *avizirati*, *javiti*, *najaviti*, *napovedati*, *naznaniti*, *obvestiti*, *odpovedati*, *opozarjati*, *opra-*

¹⁵ Poimenovanje skupin je povzeto po Greñovi razpravi, kriteriji za razvrščanje pa temeljijo na razlagah pomenov v SSKJ.

vičevati, osvestiti, ovaditi, oznanjati, pojasniti, priglasiti, prijaviti, priznati, razglasiti, razkriti, razlagati, razodeti, razširiti, seznaniti, spominjati, sporočiti, telefonirati, utemeljevati, zatožiti, zavajati, zavračati;

b) izražati mnenje, prepričanje, stališče, oceno (presojevalni glagoli):

- na splošno: *deklarirati, demantirati, izjasniti se, izjaviti, izreči se, manifestirati, negirati, obdolžiti, oceniti, odpovedati se, priznati, razsoditi, svetovati, tajiti, trditi, zanikati, zavračati;*

- pohvalno, pozitivno: *dvigati, hvaliti, izdvajati, komplimentirati, laskati se, nahvaliti, pohvaliti, poveličevati, renomirati;*

- pohvalno o samem sebi ali svoji lastnini, negativno: *bahati se, bahatiti se, hvaliti se, imeniti se, izprsavati se, izprsi se, koračiti se, korajžiti se, napenjati se, napeti se, naraščati se, postaviti se, postavljati se, razprsi se, sračiti se, trkati se;*

- kritično, negativno: *kritizirati, mesariti, obdelati, obdelovati, obgodrnjati, obregati se, otriesati se, ožigosati, udariti;*

- žaljivo, sramotilno: *blatiti, difamirati, klevetati, mazati, natolcevati, obmetati, obrekovati, odrekati, ogovarjati, ogrđiti, oklevetati, onečastiti, onečediti, opljuvati, opravlјati, osirati, osramotiti, osrati, osvinjati, ožirati, razžaliti, sramotiti, umazati, žaliti;*

c) izražati zavezanost k čemu (zavezovalni glagoli): *obljubiti, obljublјati, priseči, priveriti se, veriti se, zakleti se, zaklinјati se;*

č) izražati prošnjo, željo, zahtevo (velelno-želelni vplivnjski glagoli):

- na splošno: *apelirati, naročati, odrediti, opominјati, opozarјati, pritiskati, prositi, sklicati, terjati, urgirati, voščiti, zahtevati, zaprositi, želeti;*

- vsilјivo: *beračiti, gnјaviti, krniflati, lotiti se, moledovati, nadlegovati, napasti, navijati, obdelati, obdelovati, pregovarјati, pritiskati, privijati, prosjačiti, rotiti;*

d) izražati spodbudo (spodbujevalni vplivnjski glagoli):

- pozitivno: *bodriti, hrabriti, junačiti, korajžiti, navijati, opogumiti, opogumlјati, osrčevati, podžgati, spodbadati, spodbujati, srčiti, tolažiti;*

- negativno: *dražiti, hujskati, izzivati, kujonirati, kuriti, nahujskati, nakačiti, podžgati, provocirati, razdražiti, ščuvati;*

e) izražati nestrinjanje, nezadovoljstvo, jezo (zavračalni vplivnjski glagoli): *gnevati se, groziti se, hreniti se, ihtiti se, jajcati se, jeziti se, koziti se, kregati se, kričati, lužiti, mrmrati, nadevati, nergati, oblagati, obregati se, okrcati, okrtačiti, opitati, opominјati, ošvrkavati, otriesati se, ozmerјati, ožirati, pestiti, razkoračiti se, regniti, rentaćiti, repenčiti se, robiti, rohneti, roјiti, rotiti se, sporeči se, spotakniti se, spovedati, sršiti se, špotati, togotiti se, ujedati se, vpiti;*

f) z govornjem (glagoli izpolnitve namena):

- skušati kaj doseči, dobiti: *lagati, oblegati, obletavati, sitnariti, zareči, zavzemati se;*

- kaj doseči, dobiti: *izbarantati, izberačiti, izbrbati, izciganiti, izcuzati, izgovarјati si, izgovoriti, izlagati, izlisjačiti, izprositi, izspletkariti, izvablјati, izviti, izvleči, izzvijačiti, izzvitorepiti, nagnati, naprositi, priklicati, priprositi, privabiti, razganјati, razpoditi, vbiti, zavajati, zbohnati;*

- zadostiti potrebi po čem: *izbruhati, nabrbrati se, načebljati se, načvekati se, nagovoriti se, naklepetati se, nakleti se, nakričati se, napridigati se.*

H glagolom rekanja v širšem smislu lahko prištejemo še take s pomenom 'premikati se ob govorjenju' (načeloma so to glagoli premikanja), npr. *doprašati se, prigodrnjati, pripravšati se, prirentačiti, prirobantiti, priščebetati, pristokati*, in take, ki nastopajo v vlogi rekanjskih glagolov v oslavljenem pomenu, npr. *dati, iznesti, nameniti, obsipati, postaviti*, ali po izpustu (elipsi), npr. *končati, nadaljevati, skleniti, začenjati, začeti*.

4 Tematske skupine glagolov rekanja

Glagole rekanja je mogoče razvrščati tudi po drugih skupnih lastnostih. Naj kot primer prikažem tri take skupine glagolov. Pri vsaki skupini najprej navajam značilnosti, na osnovi katerih se glagoli združujejo, sledi razdelitev na podskupine (po razlagah v SSKJ), na koncu pa so po abecedi navedeni vsi glagoli iz posamezne skupine.

4.1 Glagoli s kvalifikatorjem lingvistično

Teh 13 glagolov sodi med strokovno izrazje s področja jezikoslovja. Zaznamujejo predvsem prvine iz glasoslovja (*artikulirati, elkati, švapati*) in naglasoslovja (*akcentuirati, akutirati, cirkumfektirati, naglaševati*). Pomensko jih lahko razložimo s tremi obrazci:

- izgovarjati sploh: *artikulirati, izgovarjati, izgovoriti*;
- izgovarjati značilni glas: *akati, elkati, okati, švapati*;
- izgovarjati glas ali glasove na določen način: *akcentuirati, akutirati, cirkumfektirati, naglaševati, slekati*.

Glagoli: *akati, akcentuirati, akutirati, artikulirati, cirkumfektirati, elkati, izgovarjati, izgovoriti, izpahovati, naglaševati, okati, slekati, švapati*.

4.2 Glagoli, ki opisujejo posebnosti v izgovoru

Ta skupina 25 glagolov označuje poseben, navadno nepravilen način izgovora (z vidika normiranega govora) posameznega glasu ali celih besed ali večjih besedilnih enot; te nepravilnosti so lahko posledica prirojene napake (*jecljati*), nesreče (*jecati*), pijanosti (*šešljati*) ali strahu, zadrege (*jecati*), lahko pa so popolnoma normalen pojav v posameznem narečju (*pogrkovati*; prim. še *slekati* in *švapati*). Po razlagah jih je mogoče razdeliti v pet skupin:

- izgovor s prizvokom glasu f: *faflati*;
- izgovor z nosljanjem: *gognjati, hohnjati, nosljati*;
- izgovor glasu r v zadnjem delu ustne votline: *grkati, pogrkovati*;
- zamenjavanje sičnikov s šumevci in obratno: *šešljati, šušnjati; sesljati, zezljati*;
- sunkovit izgovor s ponavljanjem zlogov: *jecljati, zajecati*.

Glagoli: *fafljati, gognjati, grkati, hohnjati, izjecati, izjecljati, jecati, jecljati, nosljati, pogrkvati, pogrkniti, pogrkovati, pojecljavati, ponosljati, posesljati, sesljati, šešljati, šušljati, šušnjati, zahohnjati, zajecati, zajecljati, zanosljati, zasesljati, zezljati*.

4.3 Glagoli, ki opisujejo govorjenje in živalsko oglašanje

Na splošno bi te glagole lahko označili kot posnemovalne, saj poskušajo čim bolj natančno podati zvočno podobo oglašanja. V SSKJ je 189 takih glagolov, vrstni red pomenov (človeško govorjenje/oglašanje : živalsko oglašanje) ni enak pri vseh glagolih – človeško je na primer na prvem mestu pri *brbljati*, *čebrenjati*, *kričati*, živalsko pa pri *bevsinati*, *gagati*, *kvakati*. Po razlagah pomenov, ki se navezujejo izključno na živalsko oglašanje, je mogoče zbrane glagole razdeliti v naslednje skupine:

a) razlaga navaja splošen opis oglašanja: ‘dajati [X] glas/glasove’ ali ‘oglašati se z [X] glasom/glasovi’, kjer je X lastnostni pridevnik, npr. *cvileč*, *odsekan*, *tanek* (*cmevkati*, *javkati*, *lajati*, *mrčati*, *presti*);

b) razlaga navaja določen glas (tj. posnemovalni medmet), s katerim se žival oglašča (*ceketati*, *gagati*, *kokotati*, *meketati*, *rigati*);

c) razlaga navaja oglašanje z glasom, ki je zapisanemu glasu (posnemovalnemu medmetu) podoben (*sikati*, *žežnjati*).

Drugo in tretjo skupino družijo razlaga, ki dejansko navaja posnemovalni medmet, le da je v SSKJ namesto tega poimenovanja uporabljen izraz ‘glas’.

Zanimivo je, da je največ primerov s ptičjim oglašanjem; od posameznih živali je največ primerov za psa, sledijo mu medved, maček, kokoš, žaba, muren; veliko živali se pojavi samo enkrat, npr. tigar, veverica, ovca, sova. Zbrani glagoli tako opisujejo poleg človeškega govorjenja še oglašanje drugih sesalcev, ptičev, žuželk, plazilcev in dvoživk. Pomeni za človeški govor so ali neoznačeni, npr. *cviliti*, *čebljati*, *čebrenjati*, *godrnjati*, *klicati*, *vabiti*, ali pa označeni z:

a) pomenskim kvalifikatorjem (preneseno: *grleti*);

b) stilno-plastnim kvalifikatorjem (knjižno: *ruliti*, *vzkrikati*, *zaruliti*; narečno: *jaskati*, *lajati*, *sračiti se*, *ščeketati*, *večati*; narečno primorsko: *njurit*; narečno vzhodno: *mrčati*, *regetati*, *zagolčati*);

c) ekspresivnim kvalifikatorjem (ekspresivno: *brbljati*, *cvrčati*, *drobiti*, *godljati*, *peti*, *žgoleti*, *žužnjati*; nizko: *gagniti*, *izlajati se*, *krakati*, *rigniti*; slabšalno: *bevsinati*, *ceketati*, *kokotati*, *meketati*, *režati*, *tuliti*, *žlobudrati*);

č) časovno-frekvenčnim kvalifikatorjem (redko: *čvrljati*, *kregati se*, *kresati*; starinsko: *sovhati*, *udelavati*, *vriščati*, *žvrgljati*; zastarelo: *golčati*, *grliti*);

d) kombinacijo slovničnega in stilno-plastnega ali ekspresivnega kvalifikatorja (prehodno, narečno: *lajati*; prehodno, ekspresivno: *prskati*, *prskniti*; prehodno slabšalno: *trobiti*, *zatrobiti*);

e) kombinacijo naštetih kvalifikatorjev (pogovorno, ekspresivno: *čivkniti*, *oblajati*, *pihati*; pogovorno, slabšalno: *čukati*, *gagati*; ekspresivno, redko: *klopotati*, *zaklopotati*; navadno ekspresivno: *klepetati*, *momljati*, *zamomljati*).

Največ glagolov ima kvalifikatorja ekspresivno oz. slabšalno; nekateri imajo posamezne pomene, podpomene ali pomenske odtenke zaznamovane z različnimi kvalifikatorji, kot na primer *čivkati*, *gosti*, *žlobudrati* (slabšalno in ekspresivno) ter *lajati* (slabšalno in nizko in prehodno, narečno); če je pomen razložen z nadrejeno sopomenko in ima ta ekspresivni kvalifikator, velja isti kvalifikator tudi za podrejeno besedo, čeprav ni posebej zapisan (*bevsniti*).¹⁶ Zanimivo je, da glagola *čebljati*

¹⁶ Prim. Uvod v SSKJ, § 93–112.

in *čebrijati* v prvem pomenu nista označena z ekspresivnim kvalifikatorjem, čeprav pomen ni nevtralen – verjetno gre za nedoslednost pri redakciji geselskih člankov.

Naj opozorim še na nekaj posebnosti in zanimivosti: z eno zvezdico (*) so označeni tisti glagoli, kjer SSKJ navaja primere samo za neartikulirano človekovo oglašanje, torej ne za govorjenje v ožjem smislu, npr. *cmevkniti*, *puhniti*; z dvema zvezdicama (**) so označeni tisti glagoli, kjer je v SSKJ živalsko oglašanje prikazano implicitno – opisano je s primero 'oglašati se kot [žival]', npr. *dreti se*, *godrnjati*; pri *njuriti* en sam primer kaže hkrati na človeško in živalsko oglašanje; 'oponašati [žival]' npr. *sovkat*. Nekateri primeri niso jasni, zato ne moremo ugotoviti, ali opisujejo samo neartikulirano oglašanje oz. samo govorjenje (*grleti* – lahko artikuliran govor, če primerjamo z *gruliti*, *čeblijati*). Ponekod SSKJ navaja primere tako za artikulirano kot neartikulirano človekovo oglašanje, npr. *cmevkati*, *čeblijati*, *oglasiti se*, *zakokodakati*). Pri *sračiti se* naletimo na problem pomenske opredelitve, saj sta v prvi glavni razlagi navedena pomena 'postavljati se', 'bahati se', ki lahko opisujeta tako bahavo govorjenje kot vedenje, v drugi pa 'dreti se' – primer za žival je jasen, medtem ko gre pri pomenskem odtenku verjetno za neartikulirano oglašanje.

Glagoli: *bevskati*, *bevskniti*, *bevsniti*, *brbljati*, *brundati*, *cekatati*, *cmevkati*, *cmevkniti**, *cviliti**, *cvrčati*, *cvrkatati*, *čeblijati*, *čebrijati*, *čevrljati*, *čivkati*, *čivkniti*, *čukati*, *čvrljati*, *dreti se***, *drobiti*, *gagati*, *gagniti*, *godljati***, *godrnjati***, *golčati*, *gondrati*, *gosti*, *gostoleti*, *grčati*, *grkati*, *grleti*, *grliti*, *gruliti*, *hrkati*, *hropsti*, *izlajati se*, *izpeti*, *jaskati*, *javkati*, *javkniti*, *javskati*, *kikirikati*, *klepati*, *klepetati*, *klicati*, *klopotati*, *kokodajsati*, *kokodajskati*, *kokodajsniti*, *kokodakati*, *kokotati*, *krakati*, *krakniti*, *kregati se*, *kresati*, *kričati*, *krikati*, *kvakati*, *kvakniti*, *lajati*, *meketati*, *momljati*, *mrčati*, *nalajati*, *njuriti***, *oblajati*, *oddrobiti*, *oglasiti se*, *oglašati se*, *oponašati*, *peti*, *pihati*, *pihniti*, *piskniti*, *pogodrnjati*, *pogodrnjavati*, *prepevati*, *prepirati se*, *presti*, *prhniti*, *prigodrnjati*, *priklicati*, *priščebetati*, *prskati*, *prskniti*, *puhati*, *razkrakati se*, *razlajati (se)*, *regetati*, *regljati*, *renčati*, *revsati*, *revskati*, *revskniti*, *revsniti*, *rezgetati*, *režati*, *rigniti*, *rjoveti*, *rjuti*, *ruliti**, *sikati*, *sikniti*, *sopsti*, *sovkat***, *sračiti se*, *ščebetati*, *ščeblijati*, *ščeketati*, *ščekniti*, *trobiti*, *tuliti*, *udelavati**, *vabiti*, *večati*, *vikati*, *vreščati*, *vriščati*, *vzkrikati**, *zabevskati*, *zablejati*, *zabrundati*, *zacviliti**, *začeblijati*, *začivkati*, *zadirati se*, *zadreti se*, *zagagati*, *zagolčati*, *zagosti*, *zagostoleti*, *zagrčati*, *zagruliti*, *zahrkati*, *zahreščati*, *zahropsti*, *zajaskati*, *zajavkati*, *zakhirikati*, *zaklepetati*, *zaklopotati*, *zakokodajsati*, *zakokodakati*, *zakrakati*, *zakrehati*, *zakruliti*, *zakukurikati*, *zakvakati*, *zalajati*, *zameketati*, *zamomljati*, *zamrčati*, *zapeati*, *zapihati*, *zapiskati*, *zapresti*, *zaprhati*, *zapuhati*, *zaregljati*, *zarenčati*, *zarevsati*, *zarevskati*, *zarežati*, *zarjoveti*, *zarjuti*, *zaruliti**, *zasikati*, *zasikniti*, *zasopsti*, *zaščebetati*, *zatrobiti*, *zatuliti*, *zavečati*, *zavijati*, *zavikati*, *zaviti*, *zavreščati*, *zažgoleti*, *zažuboreti*, *zažvrgoleti*, *zrigati se*, *žežnjati*, *žgoleti*, *žlobudrati*, *žuboreti*, *žužljati*, *žužnjati*, *žvrgljati*, *žvrgoleti*.

5 Pregled glagolov rekanja po besedotvornih skupinah

V Slovenski slovnici so za tvorbo glagolov navedeni naslednji načini (Toporišič 1991, 119–123, 158–169, 286): izpeljava (iz samostalnika, pridevnika, glago-

la, medmeta, predložne oz. predslonske zveze), zlaganje in sestavljanje. Tukaj so prikazane tiste skupine oz. podskupine, za katere je bilo med zbranimi glagoli mogoče najti ustrezne primere.

5.1 Izpeljava glagola iz samostalnika

Pomeni so:

- a) delati to, kar pove podstava: *akcentuirati, frazariti, ovinkariti*;
- b) biti to, kar pove podstava: *hinavčevati* (v SSKJ način vedenja in govorjenja);
- c) imeti opraviti s tem, kar pove podstava: *basniti*;
- č) delati kot tisto (posnemati tistega), kar poimenuje podstava: *francozovati, hrvatiti, italijančiti, nemčevati, nemškovati*;
- d) govoriti značilno besedo ali glas: *dušati se, elkati, primojdušati se, priveriti se, sesljati, šušljati*;
- e) delovati z lastnostjo podstave: *čenčati, gobcati, gobezdati*;
- f) delati koga za kaj: *bedačiti* (v SSKJ razložen z 'neumno govoriti');
- g) uporabljati imenovano sredstvo: *bičati* (prenesen pomen – 'ostro grajati').

5.2 Izpeljava glagola iz pridevnika

Primer za to vrsto izpeljave je *gostoleti*, kar pomeni 'dajati tak glas, kot pove podstava' (v SSKJ 'žvrgoleti', 'peti' – *žvrgoleti* je razložen z 'oglašati se s prijetnimi, visokimi glasovi, spreminjajoč višino' in 'živahno, lahko govoriti, pripovedovati').

5.3 Izpeljava glagola iz glagola

V to skupino sodijo izpeljava nedovršnikov iz dovršnikov in obratno¹⁷ ter izpeljava z manjšalnimi, ljubkovalnimi ali slabšalnimi medponami:

- a) predponska izpeljava dovršnikov iz nedovršnikov: *hohnjati* → *zahohnjati, jecljati* → *izjecljati, nosljati* → *ponosljati, sesljati* → *posesljati*;
- b) izpeljava nedovršnikov iz dovršnikov z menjavo glagolske pripone: *besediti* → *besedovati, bevskniti* → *bevskati, cmevkniti* → *cmevkati, dostaviti* → *dostavljati*;
- c) izpeljava predponskih nedovršnikov iz dovršnikov: *izgovoriti* → *izgovarjati, najaviti* → *najavljati, pojecljati* → *pojecljavati, pogrhati* → *pogrkvati*;
- č) izpeljava nedovršnika iz dovršnika z nadomestnim korenem: *reči* → *govoriti, praviti* (*rekati* je zastarelo);
- d) manjšalno medpono *-k-* najdemo pri glagolih *kokodajskati, proskati* in *norčkati se* (ti glagoli imajo v SSKJ slabšalen pomen);
- e) večalno-slabšalne medpone so npr. *-anč-, -ast-, -avh-, -ih-, -ič-*: *govorančiti, hlastniti, zahlastati, pravhati se, sopihniti, udrihati, zasopihati, besedičiti, duhovičiti, govoričiti, hvaličiti, jezičiti, pleteničiti, umetničiti*.

5.4 Izpeljava glagola iz medmeta

Tako izpeljani glagoli lahko:

- a) posredujejo slušni vtis, ki ga povzroča medmet: *brenkniti*;

¹⁷ Prim. J. Toporišič, Glagolske »sestavljenske« iz zveze glagol + predložna zveza. *Razprave XV*, Ljubljana 1996, 109–123.

b) opisujejo glas ali oglašanje živega bitja: *bevsinati, cvrčati, čukati, gruliti, kikirikati, regljati*;

c) pomenijo 'govoriti značilno besedo': *ahati, ahniti, hmcati, ohati, uhati*.

5.5 Zlaganje glagolov

Primeri zloženih rekanjskih glagolov so: *dolgoveziti, golomišiti, gostobesediti, krasnosloviti, leporečiti, licemeriti, motoglaviti, sladkoustiti se, slepomišiti, širokoperiti se, širokorititi se, širokoustiti (se)*.

5.6 Predpone pri glagolih rekanja

Predpone lahko služijo za izpeljavo dovršnih glagolov iz nedovršnih, pri sestavljanju pa poleg dovršnosti dajejo še nove pomene, npr. *dopovedati* 'uspešno povedati', 's povedanim kaj doseči'; *doreči* 'reči, povedati do konca'; *izbruhati* 'na tak način povedati, spraviti iz sebe'; *izšepetati* 'šepetaje povedati do konca'; *nakleti se* 'doseči zadostno mero pri preklinjanju', 'zadostiti potrebi po preklinjanju'; *napiti* 'ob pitju povedati določeno besedilo' (nov pomen), podobno je *odpiti*; *odzdraviti* 'pozdraviti nazaj'; *pobesedovati* 'krajši čas besedovati'; *prehvaliti* 'preveč pohvaliti'; *vzpeteliniti se* 'začeti se peteliniti'; *začenčati* 's čenčanjem zapraviti čas'; *začenčati se* 'povedati kaj, kar ni bilo mišljeno, zaželeno'.¹⁸

V zbranem gradivu je največ primerov s predpono *za-*, precej je tudi predpinskih glagolov z *o-/ob-*, nekaj manj je takih s predponami *iz-*, *na-* in *-z/-s*, še manjkrat pa nastopajo predpone kot npr. *do-*, *pri-*, *raz-*, *vz-*. Oglejmo si nekaj primerov za najpogostejše predpone:

a) do-: *dogovoriti, dogovoriti se, doklicati, domeniti se, dopovedati, doreči* *dovprašati*;

b) iz-: *izbrbljati, izbrundati, izcediti, izciganiti, izčeljustati, izklepetati, izmencati, izpsovati se, izšepetati, izustiti*;

c) na-: *nabajati, nabrenkati, načebljati, načebljati se, nadrdrati, nagobezdati, nakleti se, namleti, napiti, naščuvati*;

č) o-: *obrenkati, očenčati, ogovoriti, ogristi, ojezikati, okregati, opsovati, ozmerjati, ožreti*;

d) ob-: *obdelati, obgodrnjati, oblajati, obnergati, obrekovati, obtožiti, obžirati*;

e) od-: *odbrenkati, oddeklamirati, oddrdrati, odgovarjati, odmoliti, odmrirati, odpiti, odpridigati, odzdraviti*;

f) po-: *pobahati se, pobesedovati, počebljati, podebatirati, podražiti, pojo-kati, pokramljati, pošepniti, požlobudrati; spovedati se, sporeči se*;

g) pre-: *pregodrnjati, pregovoriti, prehvaliti, preklepetati, preprosiiti; spregovoriti, sprekleti*;

h) pri-: *pričrniti, pridati, prigodrnjati, priklicati, prišepniti, priščebetati*;

i) raz-: *razblebetati, razčenčati, razklepetati, razkramljati se, razpredati, razustiti*;

j) vz-: *vzbruhniti, vzkipei, vzklikniti, vzpeteliniti se, vzrohneti*;

k) z-/s-: *zboznati, zdeklamirati, zgovoriti se, znarekovati, zrogoviliti; shujskati, sklicati, sklobasati, spleteničiti*;

¹⁸ Prim. M. Hajnšek Holz, O pomenu slovenskih predpon. *SSJLK XIV*, Ljubljana 1978, 33–58.

l) *za-*: *zabasirati, začenciati, zadeklamirati, zagovoriti se, zahudičati, zakramljati se, zanosljati, zapridigati, zarogati se, zašušljati, zatrmoglaviti, zažvrgoleti.*

6 Sklep

Uvodni del prispevka povzema nekatere zanimivejše, predvsem teoretične, razvrstitve govornih dejanj v povezavi z glagoli rekanja. Osrednji del predstavlja razvrstitev zbranih glagolov rekanja iz SSKJ: tako na glagole rekanja v ožjem smislu in glagole rekanja v širšem smislu (s podskupinami), sledi prikaz tematskih skupin glede na pomene oz. razlage in uporabljene kvalifikatorje, glagoli pa so obravnavani tudi glede na besedotvorne postopke.

Pri razvrščanju zbranih glagolov v skupine so se pokazale nekatere nedoslednosti pri redakciji slovarskih sestavkov (*čebljati* in *čebrnjati* sta brez kvalifikatorja, čeprav v pomenu 'govoriti' nista nevtralna, ponekod so primeri nejasni, saj ne moremo ugotoviti, ali gre za govorjenje ali samo za oglašanje, nedosleden je zapis dvoustničnega *u*). Nedoslednost oz. neenotnost je razumljiva, saj je delo za slovar trajalo več kot dvajset let, uredniki pa niso vedno imeli na voljo enotnih navodil za urejanje geselskih člankov.

Vir

Slovar slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana, 1994.

Navedenke

- AUSTIN, J. L. 1990: *Kako napravimo kaj z besedami*. Ljubljana.
GREŃ, Z. 1994: *Semantyka i składnia czasowników oznaczających akty mowi w języku polskim i czeskim*. Varšava.
KUNST GNAMUŠ, O. 1984: *Govorno dejanje – družbeno dejanje. Komunikacijski model jezikovne vzgoje*. Ljubljana.
ŠOLTYS, O. 1983: *Verba dicendi a metajazyková informace*. Praga.
TOPORIŠIČ, J. 1991: *Slovenska slovnica. Pregledana in razširjena izdaja*. Maribor.
TOPORIŠIČ, J. 1996: *Slovenski jezik in sporočanje I*. Maribor.

Verbs of Saying in the Dictionary of Standard Slovenian

Summary

The introductory part of the article discusses several typologies of speech acts, while the core part focuses on verbs of saying and their presentation in the Dictionary of Standard Slovenian. In traditional grammars the verbs of saying are often treated together with verbs of thinking, since they share syntactic as well as semantic features. The corpus material for the presentation was compiled from the single-volume edition of the Dictionary with the aim to give a systematic overview of the collected verbs. According to the explanations and the illustrative material given in the Dictionary verbs of saying can be divided into two large groups: verbs of saying in the strict sense and verbs of saying in the broad sense. The verbs that belong to the first group denote speech activities (i.e. production of sounds), while the verbs from the second group may denote thinking, moving, making gestures or behaving in a particular way, together with speech activities. Verbs of saying can also be grouped on the basis of other features, such as specific way of pronunciation, onomatopoeic origin, word-formation processes involved, etc. A thorough analysis of verbs of speaking might be useful for compilation of a synonym dictionary and for new (or revised) editions of the Dictionary of Standard Slovenian.

O terminološkem slovarju in računalniški podpori – ob izdelavi botaničnega terminološkega slovarja

Maja Košmrlj-Levačič

IZVLEČEK: Namen pričujočega prispevka je opozoriti na nekatere značilnosti terminološkega slovarja in njegove izdelave ter prikazati prizadevanja, da bi prišli do računalniškega orodja, s katerim bi bilo mogoče v Sekciji za terminološke slovarje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU celovito podpreti vse faze pri nastajanju slovarja. Pri tem je bilo potrebno upoštevati dejanske materialne in personalne možnosti in omejitve. Problematiko bomo predstavili tako, kot jo vidi sestavljavec slovarja.

ABSTRACT: The purpose of this article is to draw attention to some typical features of terminological dictionaries and their compilation. Described are the efforts to obtain computer software which would enable comprehensive support for all the stages of dictionary-making in the Terminological section of the Fran Ramovš Institute of Slovenian Language SRC SASA. Actual limitations of means and abilities of personnel had to be taken into account. Here the issues are presented as seen by one of the dictionary compilers.

Vzporedno s pripravljalnimi deli za botanični slovar je potekala tudi izdelava uporabniškega programa. V prvi fazi je bilo načrtovano, da naj bi omogočal ustvarjanje gradivne zbirke in tiskanje kartotečnih listkov, v drugi fazi narejen program pa obdelavo terminov in izdelavo slovarja.¹

1 Terminološki slovar

Nastajanje terminološkega slovarja lahko razdelimo v naslednje faze: opredelitev slovarja, zbiranje gradiva, izbor in določitev izrazja, obdelava terminov in sestava slovarja ter priprava besedila za tisk. Navedene faze si lahko sledijo ali pa potekajo sočasno.

¹ To nalogo sem prevzela v aprilu 1998. Delo je na začetku prve faze zastavil Igor Erjavc. Program v prvi fazi je nato dodelal in dokončal Tomaž Seliškar, tako da smo ga začeli uporabljati v začetku maja 1999, v avgustu 1999 pa je bil narejen tudi program za izdelavo slovarja.

Opredelitev slovarja

Od odločitve sestavljalcev² glede vrste slovarja, njegovega tematskega in časovnega obsega in tega, komu bo namenjen, je odvisno vse nadaljnje delo. Tematsko zajema terminološki slovar izrazje določene stroke v dogovorjenem obsegu, ob njem pa tudi izrazje mejnih strok. Ker se z razvojem stroke spreminja tudi njeno izrazje, je treba določiti obdobje, ki bo zajeto v slovarju, in se odločiti, če in v kolikšni meri bo zajeto tudi drugo, predvsem žargonsko izrazje – praviloma ima namreč terminološki slovar ob predstavitveni in pojasnjevalni vlogi vedno tudi normativno funkcijo. Sprejeti je potrebno načela za izdelavo, ki pa se razlikujejo od načel, veljavnih za splošni slovar knjižnega jezika.

Na razliko med terminološkim/terminografskim in leksikografskim pristopom nas opozarja naslednja praktična izkušnja. Pri opredeljevanju pravnozgodovinskega slovarja se je bilo potrebno pri dogovarjanju s strokovnjaki Pravne fakultete Univerze v Ljubljani³ odločiti med sodobnim terminološkim pravnozgodovinskim slovarjem in slovarjem slovenskega pravnozgodovinskega izrazja, izpričanega v zgodovinskih virih.⁴ V prvem primeru gre za slovar, ki naj bi kar najbolj celovito predstavil pojmovni sistem prava do konca fevdalizma, veljavnega za ozemlje, ki se bolj ali manj ujema z ozemljem današnje Slovenije. To pomeni, da naj bi sestavljavci izhajali iz terminološkega poimenovalnega sistema, ki ga uporablja današnja stroka, vendar bi pri tem upoštevali in na ustrezen način prikazali tudi izpričano slovensko funkcionalno izrazje iz obravnavanega obdobja. V drugem primeru pa gre za historično leksikografsko obdelavo v slovenskih zgodovinskih virih izpričanega izrazja, ki se nanaša na pravni sistem omenjenega obdobja. Poenostavljeno bi lahko rekli, da gremo v prvem primeru od pojma k terminu (poimenovanju zanj), v drugem pa nasprotno od termina (leksema) k pojmu in njegovemu pomenu.

Zbiranje gradiva

Tako kot za splošni slovar je tudi za izdelavo terminološkega slovarja potrebno primerno obsežno gradivo. V ta namen je treba med znanstvenimi in strokovnimi razpravami, monografijami in periodiko, šolskimi učbeniki, priročniki ter poljudnostrokovnim tiskom narediti izbor naslovov, ki bodo najboljše zaobjeli in izpričevali terminologijo izbrane stroke. Primernejša so domača izvorna dela. S prevodno znanstveno/strokovno literaturo se namreč praviloma vpeljujejo tuje teorije

² Ker lahko rečemo, da je terminološki slovar s terminografskimi sredstvi predstavljen pojmovni sistem določene stroke, je razumljivo, da morajo pri njegovem nastajanju sodelovati strokovnjaki izbranega področja in leksikografi. Glede na to, da je med terminološko in splošnoslovaropisno prakso toliko razlik, bi bilo umestno razlikovanje tudi na poimenovalni ravni: leksikografija, leksikografski, leksikograf : terminografija, terminografski, terminograf.

³ V komisiji sodelujejo: mag. Marko Kambič, dr. Janez Kranjc, dr. Vladimir Simič, mag. Katja Škrubej; sodelujemo tudi člani Sekcije Inštituta: Silvo Torkar, Marjeta Humar in podpisana.

⁴ Sama se zavzemam za sodobni terminološki pravnozgodovinski slovar. (Razvidno iz internega predloga načel za izdelavo pravnozgodovinskega slovarja, ki sem ga pripravila v marcu 1998.)

in izkušnje, ki se lahko razlikujejo od domačih. Tako se je npr. pri sistematiziranju živih bitij v stroki na Slovenskem uveljavil sistem štirih kraljestev, tj. kraljestvo ceplivk, gliv, rastlin in živali, drugod po svetu pa družijo enocelične glive, rastline in živali še v dodatno kraljestvo, se pravi, v kraljestvo enoceličarjev – sistem petih kraljestev.⁵

Čeprav so prevedena dela vir znanja in izrazja za posamezna področja, ki jih v našem prostoru iz takih ali drugačnih vzrokov (še) nismo razvili, prihajajo z njimi v naš kulturni prostor tudi novi termini, ki so pogostokrat vzrok za kopičenje motečih sopomenk. Tako sta v poljudnostrokovnem priročniku Sadje avtorja D. G. Hessayona (1996) prevajalca J. Maček in G. Maček sad rastline *Opuntia ficus-indica* (sledječ izvirniku) poimenovala kot **kaktusova smokva**, **kaktusov plod**, **indijska smokva**, čeprav se za rastlino in njen plod najpogosteje uporablja izraz **opuncija**, pa tudi **indijska smokva/figa**.⁶ Glede na njen ameriški izvor bi jo bilo sicer ustrezneje poimenovati **indijanska smokva**.⁷

Izbor med literaturo je potrebno narediti tudi zato, da se lahko opravi delo v racionalno zastavljenem roku. Izkušnje namreč kažejo, da se z odločitvijo za metodo kar se da izčrpnega zbiranja gradiva ta faza dela toliko podaljša, da lahko privede do zastoja in celo prenehanja projekta.⁸ Prezrto bo govorno gradivo, ker za njegovo sistematično zbiranje nimamo ustreznih možnosti niti izkušenj.

Izbor in določitev izrazja

Načelno naj bi terminološki slovar čimbolj celovito in enakomerno predstavljal terminologijo izbrane stroke. Čeprav smo izrazje, ki bo prikazano v nastajajočem slovarju, v grobem določili že s tem, kako smo slovar opredelili in za katere vire smo se pri tem odločili, si je potrebno pri izbiranju in določanju terminov prizadevati poiskati dodatne kriterije, ki naj bi ta izbor olajšali in kolikor mogoče poenotili. Pri tem je manj primeren kriterij pogostnosti, saj število ponovitev posameznega termina v viru/-ih ne prispeva k sistemskosti izbora, je pa v oporo pri določanju prednostnih sopomenk. Pač pa je smiselno upoštevati značilno lastnost strokovnega jezika, tj. sistemskost in hierarhiziranost terminov. Vseh pojmov in v stroki rabljenih terminov ni mogoče zajeti, zato se je treba odločati zlasti za bistvene. Praktično to pomeni, da naj se skoraj brez izjeme upoštevajo termini, ki se v besedilih pojavljajo med naslovi ali v podnaslovih, saj se ti v pojmovni hierarhiji stroke praviloma uvrščajo med pomenke višjega reda in hkrati nazorno opozarjajo na tematsko razčlenitev obravnavane snovi in nanjo vezanih terminov.

Iz hierarhizirane povezanosti pojmov izhajajo tudi medsebojni odnosi med termini, ki se povezujejo v smeri nad-/podrednosti in prirednosti. Tip, po katerem se pomenke enolično povezujejo v navpični smeri, je v terminologiji bolj izjemen. Zgled zanj je v biologiji (in hkrati v botaniki in zoologiji) tematsko izolirana skupina sistematskih/taksonomskih kategorij, ki jo v smeri od najvišje navzdol sestavlja-

⁵ Prim.: A. Podobnik, 1995: Raznolikost živih bitij 1, DZS, Lj., str. 9–11.

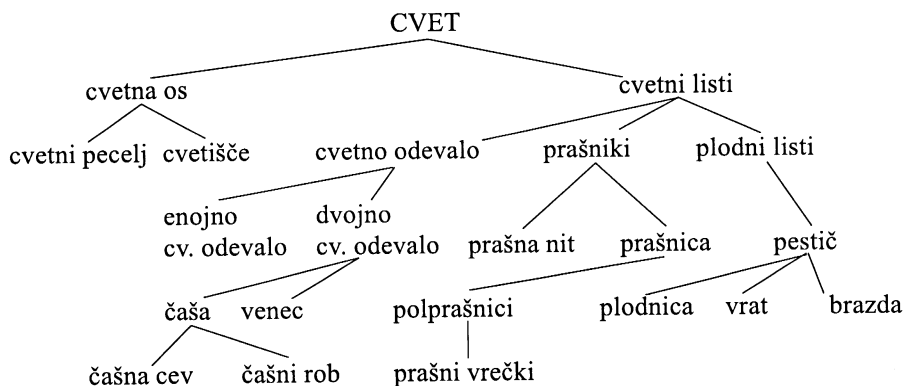
⁶ Prim.: F. Adamič, 1995: Sadjarstvo, in druge vire.

⁷ Prim.: M. Krese Baskar, 1992: Eksotični sadeži. Spoznajmo jih, str. 65.

⁸ Prim. izkušnjo sestavljavcev gozdarskega slovarja.

jo naslednje osnovne stopnje: kraljestvo > deblo > razred > red > družina > rod > vrsta.⁹

Najpogosteje pa se pojmi znotraj pojmovnega sistema povezujejo v različno razvejane trirazsežne mrežaste podsisteme, zato je za termine značilna (obrnjena) drevesasta zgradba medsebojnih povezav. Naj ponazorimo tovrstne povezave z eno od (nepopolnih) shem za cvet:

Čeprav sicer obstaja absolutna nad-/podpomenskost, ki jo določa lega pojma znotraj sistema – nadpomenska najvišjega reda je v prej navedenem nizu kraljestvo, in je za vrsto neposredna nadpomenska rod – pa je za terminološki slovar značilna relativna nad-/podpomenskost, ki jo določa vsakokratni termin iztočnica, ki postane osnovna, izhodiščna stopnja za vrednotenje teh razmerij. Pri tem ne smemo spregledati tudi vzporedne podpomenskosti, ki jo izkazujejo podpomenske istega reda v odnosu do skupne nadpomenske. Npr. (plodnica + vrat + brazda) < pestič. Glede na to, da označujejo plodnica, vrat in brazda dele nadpomenske pestič, bi jih lahko poimenovali delne ali partitivne podpomenske oz. vzporedne pomenke delnega niza. Cvetno odevalo pa združuje podpomenke s pomenom ‘vrste (ne kot taksonomska kategorija) glede na število vsebovanih cvetnih vencev’, tj. cvetno odevalo > (enojno cvetno odevalo : dvojno cvetno odevalo), se pravi, da ne gre za vporedno podpomenskost, pač pa za raznopomenskost.¹⁰

Pri uvrščanju terminov v slovar je torej koristno, če izhajamo iz pojmovne strukturiranosti, in da pri tem sistematično zajamemo posamezne nadpomenske in pripadajoče podpomenske, tako vzporedne podpomenske kot raznopomenke, v izbranem tematskem obsegu.

Na izbor terminov (v botaničnem slovarju) razumljivo vpliva tudi odločitev o tem, katera podpodročja znotraj botanike ter izven nje bodo v slovarju zajeta (izkazujejo jih področni kvalifikatorji). Npr. algologija, bakteriologija, briologija, anatomija, citologija, histologija, fiziologija, paleobotanika, palinologija, agrono-

⁹ Po potrebi ta hierarhični niz dopolnjujejo še vmesne stopnje, npr. poddeblo, podrazred, nadred, podred, poddružina, podvrsta.

¹⁰ Prim.: A. Vidovič Muha, 1997.

mija, biotehnologija, gozdarstvo, geologija, pedologija itd. Seveda je potrebno natančneje opredeliti tematski obseg po posameznih področjih in pojmovnih skupinah. Tako smo se odločili,¹¹ da bomo v botaničnem slovarju upoštevali ob višjih rastlinah tudi nižje rastline, mahove, lišaje, alge, mikrobe in viruse, s katerimi se srečujemo v Sloveniji, pa tudi rastline, znane od drugod. Zaradi velikega števila znanih rastlinskih vrst¹² in ostalih taksonomskih kategorij bomo najverjetneje dokaj sistematično upoštevali predvsem imena rastlinskih debel.

Izbor terminov po kriteriju besedne družine je za terminološki slovar manj sprejemljiv, ker se ravna po izrazni ravni, ki se vedno ne ujema s pojmovno oz. gre le za delno ujemanje. Tako se v splošnem slovarju razumljivo prikažejo vzporedne podpomenke, kot so npr. posamezne vrste iz družine vrb, različno: bela vrba, krhka vrba, vrba žalujka kot podpomenke v slovarskem članku vrba, njihove taksonomske vzporednice beka, iva in rakita pa so prikazane vsaka zase v lastnem članku.¹³ Načelno naj bi bila v terminološkem slovarju vsaka pojmovna enota prikazana enakovredno, ne glede na lego v pojmovnem sistemu in ne glede na njeno izrazno podobo. Zato je po tem načelu neustrezno gnezdenje podpomenk, ki se mu marsikateri terminološki slovar ni (želel) izognil/(-iti).¹⁴

V terminološki slovar naj bi torej sistematično uvrstili termine, s katerimi poimenujemo člene pojmovnega sistema, ki so s stališča stroke pomembni; z drugimi besedami to pomeni, da se upoštevajo le terminologizirani leksemi, praviloma občna imena, lastna le izjemoma, nadalje da ima prednost pred glagolsko obliko njena posamestajena različica (glagolnik), moška oblika pred žensko (feminativi), navajajo se določni pridevniki, nedoločni in svojilni le, če gre za sprevržene vrstne ipd.

Obdelava terminov in sestava slovarja

Terminološki slovar vsebuje različne prvine, ki jih lahko združimo v naslednje sklope: iztočnica, slovnični podatki, pojasnjevalne prvine, razmerno izrazje ter simbolne, metajezikovne ali nejezikovne prvine.

Iztočnica. Kot smo že omenili, opisuje terminološki slovar pojmovni sistem stroke, zato je razumljivo, da v njem praviloma prevladujejo eno- ali večbesedne samostalniške iztočnice, pridevniške, glagolske ali prislovne so navadno redkejšje. Ker se torej upoštevajo le za posamezno stroko značilni termini (terminologizirani leksemi), ne pa tudi polstrokovno ali splošno izrazje, ki se sicer rabi v jeziku posamezne stroke, le izjemoma zasledimo med iztočnicami zaimke, veznike, števnike ipd., saj se le redki leksemi teh besednih vrst terminologizirajo.

¹¹ V komisiji sodelujemo: dr. Franc Batič, dr. Aleksa Cimerman, dr. Nada Gogala, akad. dr. Jože Maček, dr. Andrej Martinčič, mag. Andrej Seliškar, akad. dr. Alojz Šercelj, mag. Bojan Turk, dr. Daniel Vrhovšek, dr. Tone Wraber in podpisana.

¹² Samo v Sloveniji je znano 2979 avtohtonih in naturaliziranih vrst, skupaj z zanesenimi (rastlinami iz drugih delov sveta) in izumrlimi pa je v Mali flori Slovenije (Ključ za določanje praprotnic in semenk, 1999, str. 4) evidentirano 3266 vrst.

¹³ Prim. prikaze v SSKJ.

¹⁴ Prim.: Poskusni snopič Glasbenega terminološkega slovarja, 1983; Meteorološki terminološki slovar, 1990; Pravni terminološki slovar, 1991 – Gradivo, 1999. Gnezdenja ne najdemo v Gumarskem slovarju (1995) in Papirniškem terminološkem slovarju (1996).

Slovnčni podatki. Iztočnica mora biti tudi v terminološkem slovarju predstavljena z ustreznimi slovnčnimi podatki, saj se termini od splošnega besedja knjižnega jezika razlikujejo le po posebni funkciji ter nekaterih izraznih značilnostih, in se kot to, uporabljajo v pisni in govorni različici. Med te podatke spadajo pojasnila o naglasu, značilni neizhodiščni obliki, besedni vrsti, po potrebi o izgovoru in o v stroki uveljavljeni pisni različici (ki se seveda ujema s knjižno normo).

Pojasnjevalne prvine. Te so najpomembnejša sestavina terminološkega slovarja. Gre za področne kvalifikatorje,¹⁵ pomenska kvalifikatorska pojasnila,¹⁶ razlage in morebitne zglede. Termini morajo biti v slovarju pojasnjeni s polnopomensko razlago; izjema so le podrejeni sopomenski izrazi, ki so posredno razloženi z navedbo prednostne sopomenke. Posredne razlage tipa: *nanašajoč se na...*, *ženska oblika od...*, *pridevnik od...*, *glagolnik od...* ipd. so za terminološki slovar neprimerne, saj ne opredeljujejo natančno določene predmetnosti izbrane stroke. Kot smo že omenili, ni glavna naloga terminološkega slovarja izkazovati v stroki rabljeni jezikovni sistem, pač pa prikazati temeljne sestavine in značilnosti pojmovnega sistema posamezne stroke ali področja, seveda z uveljavljenimi jezikovnimi sredstvi. Zato v slovarju ni utemeljeno prikazovanje neterminologiziranih leksemov v obliki samostojnih slovarskih enot, kot jih najdemo npr. tudi v Poskusnem snopiču Bibliotekarskega terminološkega slovarja: besedilen nanašajoč se na besedilo, knjižničarski nanašajoč se na knjižničarstvo, avtorica ženska oblika od avtor – nejasno ali se nanaša na avtorja osebo ali na avtorja korporacijo ali na oba pomena, ureditev razvrstitev česa po določenem sistemu, načelu ipd.

Pojmi se pojasnjujejo s stališča stroke, za katero se izdeluje slovar, in ne stroke prvotne rabe termina, na katero opozarja v slovarju navedeni področni kvalifikator. Pri izbiranju uvrščevalne nadpomenke v razlagi je potrebno smotno izhajati iz mesta termina v sistemu in njegovih razmerij do sorodnih terminov. Uvrščevalna nadpomenka je bodisi neposredna nadpomenka ali nadpomenka višjega reda. Če se neposredna nadpomenka na izrazni ravni ujema s samostalniškim jedrom razlagane večbesedne podpomenke, se pogostokrat navede v razlagi kot uvrščevalna nadpomenka (enoletna rastlina *rastlina*, *ki...*). Nadalje velja, da morajo biti razlage členov vzporednih podpomenskih nizov in nizov raznopomenk medsebojno usklajene tako glede uvrščevalne nadpomenke, kot tudi glede navajanih pomenskih sestavin.

Glede na povedano je razumljivo, da redakcija za terminološki slovar ne poteka po abecednem redu iztočnic, pač pa po tematskih poljih. Zato je pri pripravi gradiva koristno opremljati termine istega polja z ustreznimi ključi, npr. anatropna semenska zasnova cvet, anemofilija cvet, opraševanje, anemohorija cvet, razširjanje, inekvalna delitev rast, razmnoževanje, dvodomne rastline.

Razmerno izrazje. Na pomenski ravni se lahko med termini vzpostavijo različna razmerja. Ne glede na to, da **sopomenke** v strokovnem jeziku niso zažele-

¹⁵ Prim. navedbo nekaterih strokovnih področij oz. znanstvenih panog, ki jih bo obsegal slovar (točka Izbira in določitev izrazja).

¹⁶ Ta bodo tematsko zoževala pomensko polje razlaganega termina, npr. cvet pri kritosemenkah, in opredeljevale zunajjezikovne okoliščine.

ne, so tudi te precej pogoste. Razlogov je več: najpogosteje gre za razmerje med domačimi in prevzetimi termini (prašna nit : filament) oz. za preimenovanja že poimenovanega, do katerih prihaja zaradi prizadevanj posameznikov ali skupin, da bi našli poimenovanje, ki ga motivira ustreznejša pomenska sestavina ali primernejša izrazna oblika (cvetnice : semenovke : semenke). Do sprememb v poimenovalnem sistemu pa prihaja tudi zaradi novih spoznanj, pri čemer dotlej veljavni termin nadomesti drug izraz: laktaza *staro ime* za *beta galaktozidazo*, tj. encim, ki *razkraja galaktozide*.¹⁷ Ker prinaša zadnji tip preimenovanj praviloma tudi delne spremembe na ravni pomenskih sestavin, jih ne moremo šteti za popolne sopomenke.

Med termini najdemo tudi dvojice **protipomenk**, ki ju povezuje samo določeno število enakih pomenskih sestavin, v delu teh sestavin pa sta si nasprotni. Nasprotja se izražajo bodisi na pomenski ali na izrazni ravni (*moški cvet* : *ženski cvet*, *spolno razmnoževanje* : *nespolno razmnoževanje*). Med razmerno izrazje na medjezikovni ravni uvrščamo tudi drugojezične **ustreznike**, ki so koristna sestavina terminološkega slovarja, saj uporabniku olajšajo razumevanje strokovne literature v tujem jeziku in mu pomagajo pri izražanju v drugem jeziku. Za mednarodno strokovno sporazumevanje botanikov je značilno, da so izpeljali na latinščini temelječ poimenovalni sistem, katerega izrazje je tako rekoč obvezna sestavina botaničnega slovarja (*javor* : *Acer*, *cvet* : *flos*).

Naloga sestavljalcev je torej, da to izrazje v dogovorjenem obsegu v slovarju zajamejo in ustrezno ter pregledno ovrednotijo.

Simbolne, metajezikovne ali nejezikovne prvine. Med želenimi lastnostmi terminov je tudi načelo poimenovalne natančnosti, zaradi česar postane marsikateri termin dolg in zato okoren ter nefunkcionalen: mišji virus tumorja mlečne žleze, sindrom pridobljene imunske pomanjklivosti, de(z)oksiribonukleaza, anhidrid žveplove kisline,¹⁸ kvadratni koren. Zato se v besedilu krajšajo na več načinov: bodisi se pri nadaljnjih navedbah navaja le del termina (*virus*), polno obliko lahko nadomesti krajšava, npr. kratica AIDS oz. meta-/nejezikovna prvina, npr. formula SO_3 , znak $\sqrt{\quad}$ ali skica, shema ipd., ki lahko dopolnijo besedilo.¹⁹ Zato je koristno, če v terminološkem slovarju upoštevamo tudi tovrstne lekseme in prvine, ki na pregleden način ponazarjajo njihove polne terminološke vzporednice. To velja zlasti za krajšave in simbole, ki so se v stroki uveljavili, ne glede na izvorni jezik. Po načelih mednarodnih kodeksov je sicer priporočeno, da naj bi avtorji tudi v domačih besedilih raje uporabljali mednarodno poenotene oblike krajšav in simbolov, da bi se tako izognili morebitnim nejasnostim (DNK – deoksiribonukleinska kislina : DNA – angl. deoxyribonucleic acid).²⁰ Pri predstavitvi obravnavanih prvin v slovarju sta dve možnosti, lahko jih uvrstimo med iztočnice in opremimo s slovničnimi pojasnili,

¹⁷ Prim.: Mikrobiološki slovar, 1994.

¹⁸ Vsi primeri so iz Mikrobiološkega slovarja.

¹⁹ Prim. posamezne oznake, ki v nekaterih slovarjih, enciklopedijah nadomeščajo področne kvalifikatorje, npr. v: D. Debenjak, idr.: Nemško-slovenski in Slovensko-nemški slovar.

²⁰ To načelo velja npr. tudi v kemiji (kisik – O), fiziki (čas – t), matematiki (polmer – r), medicini (sindrom pridobljene imunske pomanjklivosti – AIDS).

razlago pa nadomestimo z razvezano obliko v slovenskem jeziku. Ker bomo v botaničnem slovarju predvidoma navajali tudi tujejezične ustreznike, bi seveda ob prednostni iztočnici navedli tudi izvorno razvezavo. Druga možnost pa je, da bi jih ustrezno obdelali, zbrali v poseben seznam, ki bi ga dodali osrednjemu delu slovarja.

Ker lahko pogostokrat formula, shema ali slika pojasni določen pojem oz. termin na bolj jasen, pregleden in razumljiv način kot razlaga, so lahko te nejezikovne prvine dobrodošlo dopolnilo k razlagam, nikakor pa ne morejo biti nadomestilo zanje.

Priprava za tisk

To je zadnja faza slovarskega dela, za katero je značilno končno oblikovanje besedila, pri katerem se posamezne slovarske prvine po določenih kriterijih uskladijo, besedilo pa dobi dokončno obliko.

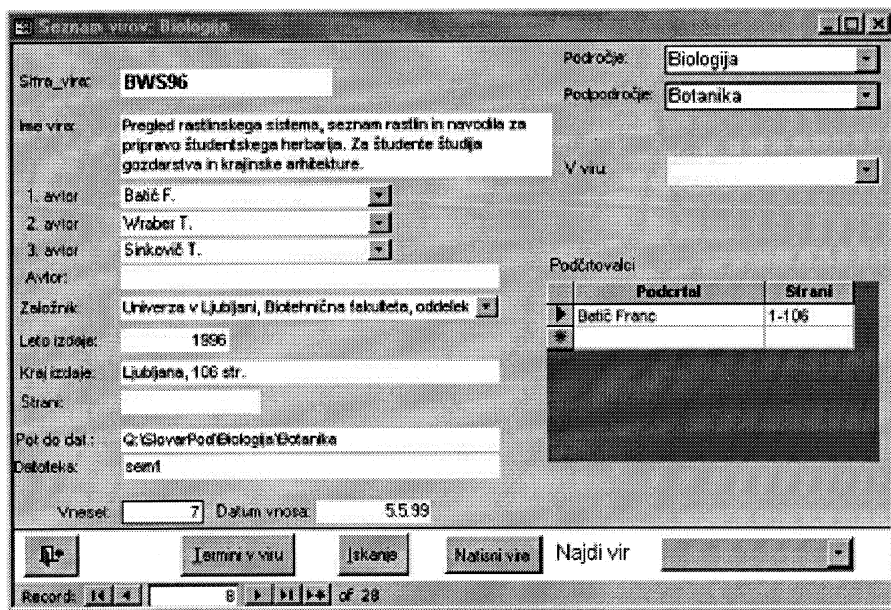
2 Računalniška podpora

Računalniški program, ki bi celovito podpiral priprave in izdelavo terminološkega slovarja, je bil načrtovan za evidentiranje virov, ustvarjanje gradivne zbirke, za tiskanje kartotečnih listkov in geslovniških izpisov (prva faza), za obdelavo terminov, izdelavo slovarskih člankov, njihovo abecedno razvrstitev v slovarju in za končni pregled pred natisom. Doslej smo za botanični slovar izpisali 767 terminov iz 9 enot, skupaj z drugimi viri (ne le botaničnimi) pa 1527 terminov. Preizkušati pa smo začeli tudi del programa za redakcijo terminov in dokončno izdelavo slovarskega besedila.

Evidentiranje virov

Izhodišče za računalniško podporo terminografskega dela je evidentiranje virov, iz katerih se bodo zbirali termini. Pri popisu vira se upošteva področje in podpodročje, na katero spada, ter vsi bibliografsko pomembni podatki: ime avtorja/-ev, naslov dela, podatki o založbi, izdajatelju, letnica, kraj izida, število strani, pri prevedenih delih tudi ime prevajalca. Če gre za delo, ki je vključeno v kako drugo publikacijo, se upoštevajo še podatki o skupni publikaciji, se pravi reviji, časopisu ipd. Vse podatke družijo šifra, ki je navadno sestavljena iz prvih dveh črk priimka in prve črke imena ter zadnjih dveh (po potrebi treh) števk letnice, ko je bilo delo objavljeno. Če smo izbrali dve deli istega avtorja, označeni z isto letnico izida, se doda šifri razlikovalni znak a, b itd. (ŠEA65a = Šercelj, A., 1965: Staropleistocenska flora iz Bukovice pri Ilirski Bistrici...). Pri več avtorjih se praviloma upoštevajo le prve črke priimkov (BWS96 = Batič, F., T. Wraber in T. Sinkovič, 1996: Pregled rastlinskega sistema, seznam rastlin in navodilo za pripravo študentskega herbarija...). Šifre virov se razumljivo ne smejo ponoviti, saj se sicer računalniški zapisi ne bi razlikovali. Sistematično bomo izpisovali tudi termine, ki so jih različni avtorji in novinarji uporabili v prispevkih, objavljenih v prilogi Znanost časopisa Delo. Ker se ti članki funkcijskozvrstno in po naslovniku razlikujejo od drugih virov, jih v zbirki zaznamujemo tako, da na začetek šifre pripišemo opozorilno okrajšavo Zn

(Zn15/99KuB = Kump, B.,1999: Vrednotenje genetske variabilnosti in citogenetska analiza vrst iz rodu *Fagopyrum*, Znanost, šte. 15, Delo...). Po tej metodi bodo evidentirani vsi izbrani viri ne glede na število izpisanih terminov, kar pomeni, če bomo v kakem viru podčrtali le nekaj terminov, bodo ti dokumentirani na enak način. Za naše delo sta pomembna tudi podatka o tem, kdo je posamezno delo podčrtal in kdo je bil vnašalec, zato upoštevamo tudi ta.

Okno s podatki o evidentiranem viru.

Ustvarjanje gradivne zbirke

Ker so za strokovna besedila razen terminov značilni poltermini – termine pa lahko nadomestijo tudi terminološki opisi – je dobro, da vire podčrtajo strokovnjaki, sobesedilo ob podčrtanem terminu pa zamejimo člani Sekcije. Tako obdelano besedilo je pripravljeno za vnos v računalniško obliko. Žal je mogoče pridobiti v elektronski obliki le najnovejše vire, zato moramo termine s sobesedilom iz neelektronskih virov najprej prepisati in šele nato vnesti v dogovorjeni obliki v gradivno zbirko. Uporabniški program sicer omogoča vnos terminov s sobesedilom neposredno v programu Access Microsoftovega operacijskega sistema (MS), vendar je pri večjem številu podčrtanega gradiva iz posameznega vira smotrnejše, če naredimo najprej navadni zapis z urejevalnikom Word (MS). Uporabniški program namreč omogoča shranitev elektronskega vira v celoti, zato je smiselno, da so tudi ti delni zapisi iz strokovnih besedil dodani v obliki datoteke. Ta način nam omogoča, da narejeni izbor terminov iz posameznega vira kadar koli dopolnimo, hkrati pa bo to zametek bodoče bolj ali manj reprezentančne zbirke znanstvenih in strokovnih

besedil, primernih za različne elektronske obdelave, frekvenčne analize, lematiziranje, določanje vezljivosti posameznih terminov ipd.²¹

Besedilno datoteko, ki vsebuje vir, namenjen obdelavi, povežemo s šifro ustreznega bibliografsko popisanega dela, ter začnemo v njej označevati sobesedilo in podčrtane termine. V Accessu (MS), ki je namenjen obsežnim podatkovnim zbirkam, znotraj polja ne moremo izbirati med različnimi tiski, npr. krepkim, ležečim, niti ni mogoče podčrtavanje ali označevanje besed s posebnimi znaki, zato se izbrani termin vizualno (samodejno) označi z dvojnimi narekovajem spredaj in zadaj. Tako bodo označeni termini v sobesedilu tudi na odtisnjenih listkih.

Težava pri označevanju terminov, zlasti večbesednih, je, da na besedilni ravni veljata tudi zanje kriterija kohezije in koherence ter jih zato pri naslednjih pojavitvah v besedilu nadomešča bodisi le del izraznih sestavin (elipsa) ali besednovrstno različna referenčna prvina. Npr. *Cvet je kratek(!) poganjek (steblo) z različnimi listi, ki služijo nespolnemu razmnoževanju sporofita. Kot takšen je (cvet)²² homologen podobnim poganjkom praprotnic s sporofili.*²³ Eliptično obliko večbesednega termina najdemo pri posameznih členih sosledno navedenih podpomenk, katerih samostalniško jedro je izrazno enako skupni nadpomenki: *S postopnim ugrezanjem plodnice v cvetišče dobimo obraslo (plodnico) oz. podraslo plodnico...*²⁴ Podobno velja še za razmerne stavke tipa:²⁵ *Cvet (flos (lat.), anthos (gr.)) je lahko enospolen (-lni cvet) (le prašniki ali plodni listi v cvetu) ali dvospolen (-lni cvet) (obe vrsti listov v istem cvetu).*²⁶ V zadnjem primeru pomeni dodatno težavo omahovanje v rabi določne in nedoločne oblike pri zapisu levega pridevniškega prilastka. Zaradi tega bi lahko v zgornjem zgledu navedeni podpomenki ne šteli za termina. Ker pa je strokovnjak pridevnika podčrtal, in ker stoji za njima v oklepaju pojasnilo o njunih pomenskih sestavinah, je razumljivo, da gre za terminologizirana leksema. Pri dokumentiranju termina s takim nepopolnim ali neustreznim zapisom se nam zato zastavlja vprašanje o njegovi primernosti. Če polne oblike termina ni v besedilu oz. če prinaša izbrano terminovo sobesedilo druge koristne podatke – v omenjenem sobesedilu sta navedena lat. in gr. ustreznik in ob podpomenkah pomenske sestavine – takega zapisa ni mogoče preprosto prezreti.

Ko označimo izbrani termin, se odpre okno s polji, v katera se ta samodejno izpiše – večbesedni v polni obliki in posebej po posameznih izraznih sestavinah – seveda v enaki obliki, v kakršni je v besedilu: ... *medtem ko imajo cvetovi kritosemenk največkrat še liste cvetnega odevala, ki imajo zaščitno in ekološko funkcijo.*²⁷ Zapis popravimo v izhodiščno obliko termina in sestavin: *cvet kritosemenk* in *cvet,*

²¹ Doslej se je izkazalo, da je najustreznejši in najhitrejši način zbiranja terminov ta, ki smo ga izbrali v Sekciji. Prim.: Williams, G. C., 1998: Collocational Networks: Interlocking Patterns of Lexis in a Corpus of Plant Biology Research Articles. International Journal of Corpus Linguistics, Vo. 3, No. 1, J. Benjamins PC, Amsterdam/Philadelphia, str. 151–171.

²² Referenčno prvino in elipso v naslednjih zgledih nadomestila podpisana.

²³ Prim.: F. Batič, idr., 1996, str. 18.

²⁴ Prim.: isti vir, str. 19.

²⁵ Prim.: V. Gorjanc, 1999: Kohezivni vzorec matematičnih besedil, SRL 47/2, str. 139–195.

²⁶ Prim. vir pod opombo 24, str. 18.

²⁷ Prim. vir pod opombo 24, str. 19.

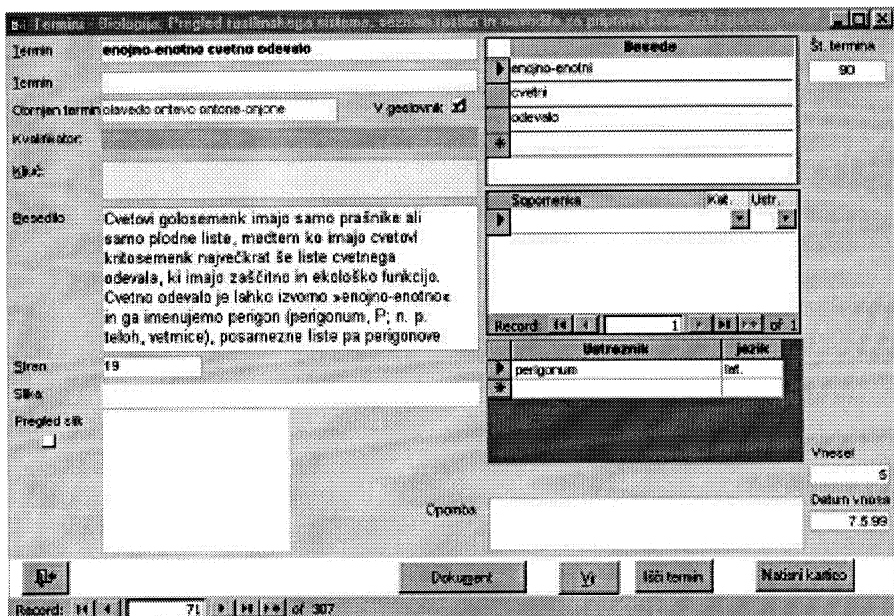
kritosemenke; list cvetnega odevala in list, cvetni, odevalo; ekološka funkcija in ekološki, funkcija. Pri določanju izhodiščne oblike ne smemo pozabiti, da je za nekatere termine značilna praviloma samo množinska raba. Za navajanje izhodiščnih oblik tudi pri izraznih sestavinah smo se odločili zato, da bomo lahko poljubno poiskali vse termine z izbrano sestavino ne glede na njeno mesto v terminu (jedro, prilastek) in ne glede na njeno izrazno različico (npr. pridevnik v različnem spolu). Resda omogočajo podobno iskanje tudi računalniški urejevalniki besedil oz. pregledovalniki podatkovnih zbirk, a so pri tem premalo natančni (npr. ob iskalnem pogoju listn* dobimo ob izhodiščni moški obliki listni in njenih neizhodiščnih oblikah še izhodiščno obliko listnati, v SSKJ pa še listnik in listnjak ter listnica), zato bi bil tak seznam brez predhodnega popraviljanja neuporaben.

S potrditvijo popravljenega zapisa se odpre okno, v katerem so v posamezna polja vpisani termin, njegova odzadnja oblika, celotno izbrano sobesedilo, oznaka področja in podpodročja, ter posamezne izrazne sestavine termina. Celotni okenski zapis je mogoče popraviti in ga dopolniti s prvinami, ki jih najdemo v sobesedilu, kot so: naglašena oblika (termina), pisna dvojnica, sopomenka, protipomenka, nadpomenka, podpomenka, raznopomenka, krajšava, tujejezični ustreznik. Npr. *Cvetno odevalo je lahko izvorno enojno-enotno in ga imenujemo perigon (perigonum, P; npr. teloh, vetrnice), posamezne liste pa perigonove ali tepalne liste (tépalum), lahko pa je diferencirano v čašo (calyx, K; listi čaše so sepalni listi (sépalum) in venec (corolla, C; listi venca so petalni listi (pétalum)).*²⁸ Vnesemo tudi številko strani citiranega sobesedila. Omenjene razmerne izraze je mogoče vpisati v ustrezna polja in jih opredeliti glede na vrsto in vrednost (sopomenka: enakovredna, prednostna, žargonska ipd., ustreznik z oznako jezika). Vsi razmerni izrazi, razen tujejezičnih ustreznikov, bodo v slovarju prikazani kot iztočnice, zato jih moramo vpisati tudi v lastna okna skupaj z vsemi ustreznimi spremljajočimi podatki. Ko izpišemo vse podčrtane termine iz posameznega vira in preverimo točnost zapisov, je gradivo pripravljeno za nadaljnje obdelave.

Izpisi

Uporabniški program je narejen tako, da omogoča systemske povezave med gradivnimi prvinami, kar pomeni, da je mogoče zbrane podatke urejati in izbirati po najrazličnejših kriterijih. Od naših potreb je odvisno, ali bomo odtisnili posamezen termin iz izbranega vira z vsemi vnesenimi podatki, ali pa natisnili podobne kartotečne listke, kot jih poznamo iz naše dosedanje leksikografske prakse, z vsemi termini iz določenega vira, termine iz vseh izpisanih del posameznega avtorja ali več poljubno izbranih avtorjev; odločimo se seveda lahko tudi za izpis terminov, ki spadajo na posamezno podpodročje, področje, ali pa izpišemo zbrano gradivo v celoti. Ker sloni uporabniški program na Microsoftovem operacijskem sistemu Windows, ki vključuje tudi program Excel (MS), je mogoče termine izpisati tudi v obliki preglednic s poljubno izbranimi podatki. Naredimo lahko izpis vseh virov po avtorjih, založniku, založbi, letnici ipd. Nadalje se lahko odločimo za izdelavo geslovnikov, npr. po abecedno urejenih izraznih sestavinah z vsemi pripadajočimi termini (rastlina: andromonoecična rastlina, dvodomna rastlina, enodomna rastlina,

²⁸ Prim. vir pod opombo 24, str. 19.

Okno s podatki o izpisanem terminu.

enoletna rastlina, ginodiecična rastlina, kopenske rastline, lesnate rastline, materinska rastlina, matična rastlina, poligamna rastlina, triecična rastlina, višje rastline ipd.). Z vnašanjem so bile predvidene tudi odzadnje oblike, kar pomeni, da lahko kadar koli naredimo tudi odzadnji seznam poljubno izbranih terminov. Preglednice je mogoče oblikovati tudi v programu Word (MS).

S člani komisije za pripravo botaničnega slovarja smo se dogovorili, da bomo po končanem vnosu naredili izpis vseh terminov iz posameznega vira. Preglednici bomo dodali še polja za vpisovanje kvalifikatorjev, ključev in opomb. Izpolnil jo bo podčrtovalec posameznega vira. Preglednico bomo nato obdelali skupno na seji ter pri tem izločili termine in morebitne druge izraze, ki jih ne bomo upoštevali v slovarju. S tem smo zaključili delo s programom, ki je bil narejen v prvi fazi.

Obdelava iztočnic

V tej fazi zapustimo konkretni zapis termina, vezan na vir, in preidemo na njegovo obdelavo, torej redakcijo, zato bomo odslej termine imenovali iztočnica. Redakcija poteka ločeno po posameznih slovarjih, zato je mešanje prvin med njimi onemogočeno. Obdelava se začne v oknu iztočnice, ki je pravzaprav zbirno okno vseh dosedanjih zapisov posameznega termina. V njem se združijo vsi spremljajoči podatki, ki smo jih vnesli v prvi fazi dela, in ki jih bomo potrebovali pri nadaljnji obdelavi, terminovo sobesedilo in njegove izrazne sestavine pa se izpustijo. Zbirno okno skupaj s podokni vsebuje polja, potrebna za vpisovanje vseh sestavin slovarja, se pravi: za iztočnico, eksponent pri homonimni iztočnici, naglašeno iztočniško obliko, odzadnjo obliko, zapis iztočnice za alfabeterjanje, predpanski del, frekvenč-

ni kvalifikator za vrednotenje različic, pisno dvojnico iztočnice, nadalje polja za vpis besedne vrste in značilnega števila, končniškega obrazila in izgovora. Ker bodo nekatere iztočnice prikazane kot podiztočnice, je v oknu predviden tudi tak zapis, ob katerem je polje za vpis nadiztočnice. Predviden je tudi zapis terminov, ki bodo v slovarju prikazani kot kazalke.

Prvo podokno iztočnice vsebuje polja za vpis zaporedne številke pomena, v naslednja polja pa vpisujemo kvalifikator (mogoče jih bo vpisati tudi več), kvalifikatorsko pojasnilo, razlago in morebitne zglede, za katere je predvideno polje za njihovo razlago ter posebej za zapis vira v okrajšani obliki. Naslednje podokno, ki se navezuje na pomen prejšnjega podokna, je namenjeno navajanju razmernih izrazov skupaj z ustreznimi oznakami, sledi še podokno za navajanje tujejezičnih ustreznikov. Posamezna iztočnica ima eno samo okno, število trojih podoken (za razlago, razmerne izraze in ustreznike) pa je odvisno od števila pomenov večpomenske iztočnice.

Okno iztočnice. Vsaka iztočnica je v gradivni zbirki označena s številko, pod katero se nato družijo vsi podatki, ki jih pripišemo k posameznemu terminu oz. iztočnici. Zato je pomembno, da iztočnico pravilno zapišemo, saj dobi vsak napačni zapis iztočnice novo številko, s tem pa bi se izgubila povezava s pravilno obliko. Program omogoča tudi to, saj lahko s popravkom napačnega zapisa podatke priključimo pravi obliki, napačno pa izbrišemo iz gradivne zbirke.

V oknu je iztočnici namenjeno več polj. Najprej je polje, v katerem je iztočnica zapisana brez vseh oznak, kar omogoča povezavo za nazaj k terminom, izpisanim iz posameznih virov. Sledi polje za vpis onaglašene iztočnice. Za ta namen ima program vgrajen nabor potrebnih znakov. Sledi polje za avtomatični zapis odzadnje iztočnice in polje za zapis, namenjen alfabetiranju. To polje je potrebno zato, ker bodo iztočnice tudi večbesedne (računalniško alfabetiranje praviloma šteje razmike kot znak, zaradi česar iztočnice ne bi bile alfabetirane po absolutni abecedi) in bodo imele različne oblike (velika začetnica: Mason-Pfiserjev opičji virus; samo velike črke: DNK; velike in male: pH; kombinacijo (ne-)latiničnih znakov, praviloma zapisanih z vezajem pred jedrom: D-gen, M antigen(!), H-Y antigen in antigen H-Y, β-žarki; v kombinaciji s števki: interlevkin 3, vitamin B₁). V botaničnem slovarju bodo iztočnice za mednarodna imena rastlinskih taksonov, ki nimajo poslovenjene oblike, zapisane ležeče (*Basidiomycetes*). V polju za alfabetiranje bodo navedeni zglede zapisani takole: masonpfiserjevopičjivirus, dnk, ph, dgen, mantigen, hantigen in antigenhy, bžarki, interlevkin(3), vitaminb(1) in basidiomycetes.

Sledijo polja za vpis slovničnih podatkov: za oznako besedne vrste: m, ž, s, prid., dov./nedov., prisl., izjemoma tudi za druge besedne vrste. Samostalniki z značilnim številom bodo označeni z mn. oz. ed. Pridevniške iztočnice, pri katerih gre za sprevrženo vrstnost, bi lahko označili kot prid., vr. spr., pri glagolih bi lahko razlikovalno navajali, ali gre za prehodni ali neprehodni glagol. V polje za vpis značilne neizhodiščne oblike zapišemo končni/-e del/-e, v katerih se ta razlikuje od izhodiščne oblike iztočnice, pri čemer nadomestimo ujemajoče se sestavine s črtico oz. črticama (zaprti plod s suhim osemenjem -ega -a -- -- --; rod -a in -û). V polje za vpis izgovora vpišemo izgovor cele iztočnice ali njenega dela. Na dnu okna iztočnice je dodano polje za vpis poljubnih opomb, ki se pri (delovnem) iztisu lahko izpišejo ali tudi ne.

Podokno pomena. To je načrtovano tako, da skupaj s podoknomoma za raz-

merno izrazje in za ustrezniške omogoča pregledno in celovito obdelavo tudi večpomenskih iztočnic. Polja si sledijo v enakem zaporedju, kot bodo izpisana v slovarskem članku: polju za vpis zaporedne številke pomena sledi polje z naborom po abecedi urejenih okrajšav področnih kvalifikatorjev, ki jih bomo uporabljali v posameznem slovarju (v botaničnem: agr., alg., anat., bakt., biofiz., biogeogr., biokem., biol., biotehn., bot., brio., cit., ekofizio., ekol., embr., enc., ent., farm. itd.). Enako velja za kvalifikatorska pojasnila, katerih število bo praviloma omejeno. Že izpisan nabor onemogoča, da bi se pri vpisovanju zmotili in, ker jih ne bo zelo veliko, se s potrjevanjem izbrane oblike delo nekoliko pospeši. Naslednje polje je namenjeno razlagi. Pri neprednostnih sopomenkah bo razlago nadomestila prednostna sopomenka. Če se bomo odločili za zglede, s katerimi bomo dodatno podprli razlago, bomo v posebno polje zapisali tudi te. Zgledi bodo obvezna sestavina v pravnozgodovinskem slovarju pri iztočnicah, ki jih podpira tudi zgodovinsko gradivo, zato je dodano še polje, v katerega bo mogoče zapisati podatek o praviloma najstarejšem viru v okrajšani obliki.

Podokno za razmerne izraze. V samostojno podokno bo mogoče vpisati v stroki uveljavljene sopomenke, (terminologizirane) protipomenke, hierarhizirane pomenke, kot so nadpomenka, vzporedne pomenke, raznopomenke, (delne) podpomenke. Vsi ti izrazi bodo navedeni samo pri prednostni iztočnici, medtem ko jih pri neprednostnih ne bomo navajali. Sopomenke bomo lahko členili na enakovredne (oznaka pred njo **S:**), podrejene (**Sp:**), neustrezne podrejene (**Spn:**), žargonske (**Spž:**), zastarele delne sopomenke (**Sz:**). Ker te znotraj računalniškega programa niso vezane, je mogoče sopomenke tudi drugače ovrednotiti in razčleniti, ter jih ustrezno temu označiti. Sistematično naj bi navajali tudi protipomenke (oznaka **P:**), seveda le tiste, ki izražajo v sistemu stroke uresničeno protipomenskost. Namesto oznake prim., ki jo navadno najdemo v slovarjih, tudi terminoloških, je ustrežnejše, da te prvine natančneje poimenujemo, npr. kot nadpomenke (**Np:**), vzporedne pomenke (**Vp:**), podpomenke (**Pp:**) in raznopomenke (**Rp:**).

V polja tega podokna bomo vpisovali tudi krajšave, čeprav niso pravi razmerni izrazi. Možnosti sta dve: da vse oblike označimo s **K:** (za krajšavo), ali pa jih razčlenimo na kratice (**Kr:**), simbole (**Si:**) in okrajšave (**Ok:**). Ker so v strokovni rabi krajšave pogoste, bi jih morali v terminološkem slovarju sistematično upoštevati.

Podokno za ustrezniške. Tujejezični ustrezniški so koristno dopolnilo k podatkom, zbranim v terminološkem slovarju, zato smo se odločili, da jih bomo kolikor mogoče sistematično navajali. Ker so drugojezična sestavina, jih bomo navajali na koncu slovarskega članka oz. pomenskega sklopa, za vsak jezik v lastnih vrsticah. Uvajala jih bo oznaka po prvi črki jezika, npr. **a.:** za angleščino, **f.:** za francoščino, **l.:** za latinščino in latinizirano obliko itd. Ustrezniške bomo opremili z mednarodno oznako za besedno vrsto, značilno število, npr. za samostalnik v angleščini: **n**, **n pl./sg.**, v francoščini: **m**, **f**, za latinščino, nemščino **m**, **f**, **n**. Oznaka **a** naj bi v vseh jezikih opozarjala na pridevnik, **v** na glagol, **adv.** na prislov ipd. Ustrezniške bomo poiskali praviloma po pisnih virih, zato bomo za posameznim ustreznikom v oklepaju navedli šifro uporabljenega vira.

Oblikovanje slovarskega besedila. Zredigirane iztočnice bomo označili z oznako dokončano; pri tem se bo prvotno siva obarvanost ozadja spremenila v zele-

no, s čimer jih bo mogoče na hitro razlikovati, in jih izločiti iz skupine nedokončanih. Ko bodo vse iztočnice obdelane in dokončane, in ko bo opravljen usklajevalni pregled po vseh slovarskih sestavinah – program omogoča iskanje po vseh teh kriterijih – bomo razvrstili iztočnice po abecedi. Abecediranje na stopnji redakcije ni koristno, ker bomo iztočnice obdelovali po tematskem načelu. Ko bomo določili polja za iztis, njihovo zaporedje in definirali grafično podobo besedila, vnesenega v posamezno polje, bo slovarsko delo končano. Z ustrezno dodelavo terminografskega uporabniškega programa bo mogoče pripraviti tudi elektronsko različico slovarja.

Člani Sekcije za terminološke slovarje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU bi se želeli avtorju programa Tomažu Seliškarju zahvaliti, ker je to zahtevno nalogo opravil v izredno kratkem času, in nam izročil program, v katerem so mnogotere sestavine zajete na pregleden in funkcionalen način, tako da bo lahko naše delo potekalo v vseh fazah sistematično in racionalno.

Viri in literatura

- Bibliotekarski terminološki slovar*, 1996: Poskusni snopič. Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani in Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana, 84 str.
- HUMAR, Marjeta, s strokovnjaki za papirništvo, 1996: *Papirniški terminološki slovar* (na podlagi gradiva inž. S. Bonača). Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana, 353 str.
- LEBEN-PIVK, Terezija, in terminologi, 1995: *Gumarski slovar: Trijezični razlagalni slovar gumarskega izrazja*. Sava Kranj, Razvojno-tehnični inštitut, Kranj, 273 str.
- Meteorološki terminološki slovar*, 1990: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Društvo meteorologov Slovenije, Ljubljana, 127 str.
- Mikrobiološki slovar*, 1994. Ur.: S. Banič in sodel. 1. izdaja. Slovensko mikrobiološko društvo, Ljubljana, 248 str.
- Pravni terminološki slovar*, do 1991 – gradivo, 1999. Sestavila Pravna sekcija za terminološke slovarje, ZRC SAZU, Ljubljana, 560 str.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1970, 1975, 1979, 1985, 1991, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, DZS, Ljubljana.
- GANTAR, Polona, 1997: Kritični pretres poskusnega snopiča Bibliotekarskega terminološkega slovarja, *Jezikoslovni zapiski*, Zbornik Inštituta za slovenski jezik F. Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana, št. 3, str. 207–219.
- GJURIN, Velemir, 1983: Ob glasbilih in izvajalcih, SRL XXXI, št. 4, str. 303–310.
- Handbook of Terminology Management*, 1997: Basic Aspects of Terminology Management. Compiled by S. E. Wright, G. Budin. J. Benjamins Publishing Company. Amsterdam/Philadelphia, 370 p.
- LYONS, John, 1995: *Linguistic Semantics*. An Introduction. Cambridge University Press, 376 p.

- MIHALJEVIĆ, Milica, Ljiljana ŠARIĆ, 1994: Terminološka antonimija. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, XX, Zagreb, str. 213–243.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1997: Razmerja med leksemi in homonimija. J. Bálint: *Slovar slovenskih homonimov*. Na podlagi gesel Slovarja slovenskega knjižnega jezika, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, Ljubljana, str. 7–16.
- ZGUSTA, Ladislav, 1991: *Priručnik leksikografije*. Prev.: D. Šipka. I. izd., Svjetlost, Sarajevo, 335 str.

On Terminological Dictionaries and Computer Support – Compilation of the Dictionary of Botany Terms

Summary

Terminological dictionary. *The primary role of a terminological dictionary (of botany) is to give a comprehensive account on concepts of a given subject-field. It should give a representative selection from scientific, expert and popular texts within a certain period. For that reason the main entries (lexemes included in the technical language) should be chosen on the onomasiological principle. Besides that, the hierarchy within a subject-field (superordinate, subordinate and co-ordinate terms) and the position of terms in thematic fields should be accounted for. Botany terms should be covered systematically, also with regard to sub-fields (algology, cytology, paleobotany) and related fields (ecology, pedology). A general rule for terminological dictionaries is that all notions should be given equal treatment regardless of their position in the system, i.e. without nesting of sub-entries. For each main entry (i.e. technical term) information on grammatical features should be given, followed by the explanatory part; its position should also be shown with regard to related expressions, such as homonyms (preferred, equal, jargon), subject-field antonyms and, on the interlinguistic level, foreign-language equivalents. The presentation of a given term may also be supplemented by superordinate, subordinate or co-ordinate terms, as well as by abbreviations, symbols, formulas or non-linguistic features such as sketches or diagrams, etc. All related expressions (with the exception of foreign-language equivalents – they may be alphabetically listed in the appendix) should also be presented as main entries; the lesser used homonyms should only be given indirect explanation directing the user to the preferred term. For multi-word terms cross-reference(s) should be given under content-word(s) without explanation.*

Computer support. *At the request of the Terminological section a computer program, which is now being tested, was written to support the terminographic work. The software is based on Microsoft Windows operating system and enables documentation of the sources chosen, compilation of terminological database, printing of contextualized terms or terms in various tables, editing of main entries, and compilation of dictionary entries and the final preparation for printing of the whole dictionary. The components of the program are interrelated and have transparent structure so as to enable systematic and rational work in all phases.*

Jezikovnokulturna vloga slovarja imen slovenskih podjetij

Alenka Gložančev

IZVLEČEK: Članek uvodoma poudari vlogo slovarja imen podjetij pri jezikovnokulturnem usmerjanju, nato poda teoretično zasnovo slovarja imen podjetij in na koncu na nekaj konkretnih primerih enobesednih imen slovenskih podjetij predstavi njeno realizacijo.

ABSTRACT: The introductory part of the article stresses the role of the dictionary of company names in the function of linguistic and cultural guidelines. The second part brings theoretical outlines and the final part shows the realization for some single-word Slovenian company names.

1 Uvod¹

Vsak slovar sodobnega jezika, četudi povsem tradicionalno naravnani in zasnovani s konceptom zavestnega odmika od dnevno-političnega in trenutno aktualističnega, modnega izrazja, vedno bolj ali manj zrcali tudi družbenostna vprašanja svojega časa. Predstavitev sociokulturnega vedenja je v slovarju do določene mere torej vedno prisotna. Ta neizogibna povezanost je posledica preprostega dejstva, da slovar predstavlja jezik, le-ta pa je vedno odraz človeka – posameznika, skozi medčloveško komunikacijsko interakcijo pa tudi odraz družbe.

Lastna imena, v celoti katerih imajo imena podjetij še posebno mesto, družbeno in jezikovnokulturno stvarnost odslikavajo na povsem svojstven način.

Poslovnoimenska tematika z imeni podjetij je, kljub temu da se v celotnem jezikovnem korpusu giblje bolj na obrobju, eno od pomembnih jezikovnih področij. Zato zlasti ob sproščeni trženjski usmeritvi in s tem ob naraščanju števila zasebnih podjetij (v Sloveniji zlasti po letu 1991) ter posledično oblikovanju imen zanje že samo dejstvo, da evropska leksikografija več kot stoletje pozna slovarje lastnih imen,² sicer drugih tipov, dovoljuje oz. narekuje doslej manj znano, novo leksikografsko potezo, to je slovar imen podjetij. V sklopu lastnoimenskih slovarjev bi bil tak slovar posebej zanimiv, saj imena podjetij kot specifično propagandnooglaš-

¹ Članek je del magistrske naloge z naslovom *Enobesedna imena slovenskih podjetij*, Ljubljana, 1988 (Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani).

² Prim. *Wörterbücher* 2.

valsko naravnano lastnoimensko področje na povsem svoj način zrcalijo narodovo materialno in duhovno kulturo in so s tem zanimiv psiho- in sociolingvistični pojav.

1.1 Zlasti v novejšem času, ko v Sloveniji narašča število večjih ali manjših zasebnih podjetij in se obenem utrjujeta tako marketinškooglaševalska miselnost kot tudi jezikovnokulturno uzaveščenje, lastniki oz. oblikovalci imen večkrat izrazijo željo po strokovnem svetovanju glede izbire imena svojega podjetja. Kaže se torej **potreba po jezikovnokulturnih priročnikih s konkretno tematiko imen slovenskih podjetij**; tudi zato se mi je zdelo primerno pomisliti na izdelavo le-teh.³

1.2 Imena podjetij so lahko predstavljena v različnih (neslovarskih in slovarskih) virih. Od neslovarskih virov sta najbolj znana poslovni imenik in leksikon; seveda ti vrsti del prinašata zanj tipična načina predstavitve: poslovni imenik je le seznam imen podjetij, leksikon pa daje širšo, celovitejšo informacijo o imenu, zlasti pa o samem podjetju. – Imena podjetij so lahko predstavljena tudi v *različnih tipih slovarjev*: npr. splošni slovar knjižnega jezika (seveda pod pogojem, da v svoj koncept sploh sprejme lastna imena) vključi po določenem ožjem kriteriju le nekaj imen podjetij; pravopisni slovar sprejme zlasti tista imena podjetij, kjer se pojavlja pravopisna ali pravorečna problematika; **slovar imen podjetij** pa naj bi v kar največji mogoči meri skozi jezikoslovni pogled predstavil jezikovne procese v vsej njihovi pestrosti.

2 Namen slovarja imen podjetij

2.1 Osnovni namen slovarja imen podjetij je po moji zasnovi **vzgojno jezikovnokulturni**. Ker gre za prvi tak slovar, vsaj v Sloveniji, naj bi bil za začetek skromen: zajel naj bi okrog 500 enobesednih imen slovenskih podjetij, kar je dovolj velik vzorec za prikaz tipologije imen slovenskih podjetij in tudi dovolj velik za ponazoritev različnih tipov in vprašanj v tej veji imenoslovja. Gre torej za nekakšen tendenciozni vidik, konkretnije za jezikovnokulturno usmerjanje v smislu spodbude h gojitvi in razvijanju domačega jezika tudi pri imenih podjetij. Vsak jezik je polnofunkcionalen le in bo živel samo, če ga razvijamo v vseh funkcijskih zvrsteh: to za jezike maloštevilnih narodov, kakršen je slovenski, velja še toliko bolj.

2.2 Slovar imen podjetij ima tudi **leksikalnorazvojni namen**: pokaže naj, v kolikšni meri in na kakšne načine imena podjetij generirajo občno besedje. Pričakovano izimensko besedje so predvsem naslednji tipi: svojilni pridevnik (pogosto), poimenovanje za delavca (*Pionir* > *pionirjevec*, *Tam* > *tamovec*), poimenovanje za izdelke (po konverziji: *Tomos* > *tomos* (motor); z izpeljavo: *Elan* > *elanke* (smučí)). Ker pa vsa imena podjetij ne razvijejo vseh pričakovanih tipov izimenske leksike, je obseg leksikalno razvojnega vidika pomemben kriterij za uvrstitev določenega imena v slovar. (Pri tem gre za besedotvorni in tudi pravopisni vidik izimenskega besedja.)

2.3 Tretji namen slovarja imen podjetij je **prikaz stanja na tem specifičnem lastnoimenskem področju**. Ker zaradi množice imen podjetij slovar, četudi se omeji le na enobesedna imena, ne more zajeti vseh, gre pravzaprav za prikaz

³ Gl. A. Gložančev 1991a (v razdelku Literatura) in magistrsko delo iste avtorice z istim naslovom (Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, 1998).

stanja v pomanjšanem merilu. Menim, da bi bil prej omenjeni vzorec 500 enobesednih imen dovolj velik, da bi prišla do izraza tudi tujejezičnost oz. angleškost imen slovenskih podjetij, kar je pomembna odslikava objektivnega stanja. (Tujejezična imena slovenskih podjetij je pomembno zajeti tudi z jezikovnokulturnega vidika, saj so le-ta predmet ostrih kritik že najmanj 20 let, odkar je slovenščina postala državni jezik (leta 1991), pa še posebej izrazito.

Definiranje ciljev slovarja posledično vpliva tudi na merila za izbor imen podjetij za slovar imen podjetij. – Ker po zakonu o registraciji podjetij v državi ne moreta obstajati dve podjetji z istim imenom, gre pravzaprav za njihovo unikatnost. Zato frekvenca, ki je pri splošnih slovarjih eden najpogostejših meril za uvrstitev besede v slovar, tu ne pride v poštev. Treba je poiskati druga merila, ki žal statistično niso tako objektivna, so pa vendarle dovolj trdna, da slovar s svojim izbranim vzorcem postane reprezentativen za celotno množico enobesednih imen podjetij.

3 Merila za izbor imen podjetij za slovar imen podjetij

3.1 Najpomembnejše merilo za izbor imen (najpomembnejše, ker se najbolj navezuje na v enoti 2.1 omenjeni osnovni namen slovarja imen podjetij) je reprezentativnost v tipologiji načinov pri oblikovanju imen podjetij. Predpogoj za uresničljivost tega merila je raziskava motivacije (vzroka za poimenovanje) imena posameznega podjetja. Za slovar imen podjetij, kot ga predstavljam v svoji zasnovi,⁴ sem ta predpogoj v precejšnji meri že opravila.⁵

Tipologija enobesednih imen slovenskih podjetij je takale:

Prekategorizirana imena podjetij so pomensko nastala z dvema

– pomenotvornima načinoma:

1. metonimija (*Tovarna pohištva Stol < stol; Prehrambena industrija Eta < Eta* (oseb. ime));

2. metafora (*Tovarna oblačil Labod < labod*);

– izrazno pa so prekategorizirana imena podjetij nastala bodisi:

1. upošteva je stilnoplavno zvrstnost (oz. izrazno pestrost) slovenskega besedja: npr. nevtrarno (*Stol*), ekspresivno (*Košek*), pogovorno (*Štrenca*), terminološko (*Integral*), prevzeto, vendar že podomačeno (*Elan*);

2. prvi prevzem iz tujega jezika: iz angleščine (*Seaway*), francoščine (*Voyage*), pogosto iz latinščine (*Certus*), celo iz esperanta (*Meblo*).

Izvirno tvorjena imena podjetij so kot nove besede, tvorjene namenoma za ime določenega podjetja, nastala s pomočjo raznih besedotvornih načinov. Tvorjena so bodisi:

1. po klasičnih slovenskih tvorbenih načinih, znanih iz občnega besedja (6 vrst):

– izvirne izpeljanke (*Jutranjka*),

– izvirne sestavljenke (*Intertransport*),

⁴ Tudi v zasnovi slovarja sem se omejila le na enobesedna imena slovenskih podjetij.

⁵ Gl. opombo 3.

- izvirne zloženske (*Litostroj, Sanolabor, Mikrohit, Svilanit*),
- izvirni sklopi (*Dajdam*),
- izvirna konverzija (*Dekorativna*),
- izvirne kratice (*Peko, Toper, Pekatete*);
- 2. po posebnih, neobčnobesednih tvorbenih načinih (3 vrste):
- izloženske osamosvojenke (*Elektro, Aero*),
- zloženske z enim krajšanim delom (*Donit, Elkroj*),
- krajšanke (*Barvil*).

3.2 Drugo merilo za izbor imen podjetij za slovar imen podjetij je **generativni (tvorni) vpliv na občno besedje**. Nekatera imena podjetij so z izimensko leksiko ustvarila pravo mini besedno družino; npr. z izpeljavo obliko za delavca podjetja (*Tam > tamovec* »delavec«), z izpeljavo ali kar s konverzijo obliko za izdelek (*Elan > elanke* »smuči«, *Tomos > pripeljati se s tomosom* »motorjem«). Lahko torej rečemo, da imena podjetij tvorijo novo občno besedje, saj se te kategorije po slovenskem pravopisu pišejo z malo začetnico.

3.3 Tretje merilo za izbor imen podjetij za ta tip slovarja je **časovna ali/in vplivajska prisotnost kakega podjetja v slovenskem prostoru**, torej starost ali poznanost. (S poznanostjo se vsaj v določeni meri zajamejo tudi novejša, zasebna podjetja.)

4 Potek izbirnega postopka po določenih merilih – način in izvajalci

Potek izbirnega postopka naj bi potekal v treh fazah.

1. faza: Prvo fazo izbirnega postopka naj bi opravil avtor slovarja – jezikoslovec sam. – Za osnovo naj bi vzel širši vzorec 1000 imen podjetij in pri izbiri imen po merilu tipologije imen podjetij in po merilu izimenske leksike iz tega širšega vzorca dobil vsaj po enega konkretnega predstavnika za vsak tip imen podjetij. S tem bi bilo do določene mere zadoščeno merilu 3.1 in 3.2. – Pri tem pa se je treba zavedati, da je za izbirni postopek po merilu leksikalno razvojnega vidika potrebno kartotečno gradivo (npr. izpisi iz glasil posameznih podjetij, kartotečni izpisi za splošni slovar, kjer je zajeto besedje iz raznih virov). *Izimenska leksika mora biti torej v rabi potrjena; to ne smejo biti hipotetične, teoretične oblike*. – Gre namreč za pomembno dejstvo, da so glede generiranja občnega besedja med imeni podjetij velike razlike: ena tvorijo svojo izimensko besedno družino, druga ne. Tovrstno gradivo bo pokazalo tudi pogostnost in distribucijo določenih tipov, npr.: Pri izpeljavi oblik za delavce podjetja bi se verjetno potrdilo pričakovano, da so te oblike veliko pogostejše pri imenih podjetij moškega spola, npr. *Tam > tamovec, Pionir > pionirjevec*. Pokazale bi se torej določene specifičnosti na ravni podstave, še bolj pa verjetno pri frekventnosti priponskih obrazil, npr. razmerje med priponskim obrazilom *-ovec* (*Tam > tamovec*) in priponskim obrazilom *-čan* (*Litostroj > litostrojčan, Seaway > seawayčan*). – Ko avtor – jezikoslovec tako iz širšega vzorca tisoč imen podjetij dobi vsaj po enega predstavnika za vsak tip imena in predvidene izimenske leksike, je prva faza izbirnega postopka končana.

2. faza: V tej fazi avtor pritegne informatorje: ti naj bi določili imena za

slovar po merilu časovne prisotnosti oz. poznanosti v slovenskem prostoru. Struktura informatorske mreže za Slovenijo bi bila npr. taka: po pet informatorjev iz raznih predelov: Ljubljana z okolico (= osrednje področje), Maribor (= Štajerska), Novo mesto (= Dolenjska), Nova Gorica (= Primorska), Kranj (= Gorenjska). Karakteristike informatorjev: srednja generacija (40–50 let), izobrazba – visokošolska, humanistične ali celo poslovne smeri. Ti informatorji naj bi iz skupine 1000 imen izbrali 400 imen.

3. faza: V tej fazi avtor slovarja 400 imen podjetij, ki so jih izbrali informatorji v drugi fazi, razporedi v tipološke vrste (tako je upoštevano osnovno merilo za izbor imen podjetij – gl. točko 3.1). Če se avtorju kateri tip proti pričakovanju zdi preveč ali premalo zaseden, sam doda oz. izbere zamenjavo. Ker je osnovni namen slovarja imen podjetij vzgojno jezikovnokulturni, namenoma izbira dobra imena podjetij, da bodo reprezentativna, za vzorec. (Gre torej za dodatni didaktični vidik, kjer si avtor kot strokovni poznavalec določenega področja vzame vsaj delno pravico ocenjevanja.)

Tako naj bi dobili 500 imen podjetij kot korpus za slovar.

5 Leksikografska obravnava

Pri slovarju imen podjetij gre (po tu predstavljeni zasnovi) za nekakšno *slovarsko-leksikonsko simbiozo*: prevladujoči so slovarski parametri, ki pa jih je brez leksikonskih podatkov težko izpeljati. Glavna vloga leksikonskih podatkov torej ni vsebinska zanimivost, pač pa uresničljivost mejnih slovarskih parametrov.

Vsebinska in tehnična leksikografska ureditev slovarja imen podjetij

Slovarski sestavek ima tri dele: 1. Glava: geslo (= ime podjetja) z obveznimi slovarskimi prvinami. 2. Zaglavje: kombinirani slovarski in leksikonski podatki. 3. Izimenska podgesla.

Podrobnejši opis slovarskega sestavka

(Na leksikonske elemente, ki jih je že zaradi slovarske opredelitve potrebno ločevati od slovaropisnih, bo v zasnovi opozarjala oznaka #.)

Razvrstitev imen podjetij je abecedna.

1. Glava slovarskega sestavka:

Geslo – *ime podjetja* (krepki tisk, podčrtano).

Zapis *naglasa* na geselski obliki, razen če bo v [] sledil cel zapis izgovora; v tem primeru je naglas kot inherentna sestavina izgovora tudi v []. (Npr. *Alpetour* ... [álpetúr].)

Zapis *oblikoslovnih značilnosti: sklanjatvene končnice*: obvezno za roditeljski, če gre za spremembo pa tudi za roditeljski (npr. *Labod* -a, vendar: *Pionir* -ja, s -em, *Voyage* -gea, z -geem). – *Besednovrstna oznaka* pri imenu podjetja seveda ni potrebna, saj so vsa imena po definiciji samostalniki, zato je ni. – *Spolska oznaka* (m, ž, s) je pri vseh imenih podjetij.

Zapis *izgovora* v []:

– pri *domaćih imenih*: le, če gre za posebnost v izgovoru, npr. *l*-ja ali *v*-ja kot dvoustničnega *u* in *e*-ja kot polglasnika;

– pri *tujejezičnih imenih*: vedno izgovor cele besede (razen če se zapis slučajno ujema s slovenskim sistemom en fonem – ena črka) (npr. *Seaway* ... [sívêj], *Mercator* ... [merkátor]).

2. Zaglavje (uvaja ga znak ♦ (pokončni romb)):

V tem razdelku se med tipične slovarske parametre v kar precejšnji meri vpletajo leksikonske prvine (v tem pregledu bodo označene z znakom #).

- # Med pokončnicami navedeno celotno, širše in enobesedno ime podjetja in kraj kot sedež podjetja (npr. |Podjetje za turizem Voyage (Ljubljana)]. Ta navedba omogoči uporabniku vpogled v povezanost med enobesednim imenom in npr. dejavnostjo; da mu torej osnovno motivacijsko usmeritev.

- Z vnaprej določenimi okrajšavami je pri prekategORIZIRANIH imenih zapisano, po kakšnem pomenotvornem postopku je ime podjetja nastalo; npr.: meton. (= metonimija), metaf. (= metafora); oznaki za pomenotvorni proces sledi podpičje, nato pa je zapisana okrajšava za prekategORIZACIJO: prekat. – Pri izvorno tvorzjenih imenih pa je za oznako za pomenotvorni proces pri predmetni sestavini podstave podpičje, nato pa oznaka za besedotvorni način, npr.: meton.; izv. (na) izpeljanka ali meton.; kratica (vse v navadnem tisku). – Če bi šlo za povsem izmišljeno ime, bi bila oznaka fantazij. (sko).

- Sledi *znak* < (nastalo iz).

- Pri prekategORIZIRANIH imenih podjetij je za znakom < občnobesedni ali izhodiščni lastnoimenski ustreznik (npr.: *Labod* ... < *labod* ali *Eta* ... < *Eta* ali *Zlatorog* ... < *Zlatorog*). – Če je šlo pri tujejezičnem imenu za prvi prevzem iz tujega jezika (torej če slovensko občno besedje določene tujejezične besede še ni prevzelo), je takoj za znakom <, torej pred izhodiščno besedo, zapisana *okrajšava za izvorni jezik* (npr. angl. (eščina), franc. (oščina), lat. (inščina), esp. (eranto)); za izhodiščno besedo pa je nadpisana številka 1. Npr. *Voyage* ... < franc. *voyage*¹ ali *Meblo* ... < esp. *meblo*¹.

- Pri izvorno tvorzjenih imenih podjetij so za znakom < zapisane konkretne besedotvorne prvine; npr. *Metalka* ... < *metal* + *-ka* → *metalka**. (Nadpisana zvezdica* pomeni, da v občnem besedju te besede s tem pomenom (»podjetje z metalnimi izdelki«) ni.) Ali: *Peko* ... < *Peter Kozina*.

- Pri kraticah so takoj za kratično večbesedno podstavo v okroglem oklepaju zapisani *leksikonski podatki*, npr. # *prvi lastnik*, # *letnica ustanovitve in poimenovanja podjetja*.

- # Če se letnica ustanovitve podjetja in letnica poimenovanja z obravnavanim imenom ne ujemata, zapisana letnica velja za poimenovanje podjetja; zaznamak, da je imelo podjetje prej drugo ime, pa *predstavlja k letnici nadpisana puščica v levo*; npr. *Aero* ... < *aero* (1946)[←].

- # Znak X uvaja druge motivacijske razloge, nastale po ljudski etimologiji, npr. *Alko* ... meton.; kratica < *Adolf Lorant et Ko.* (lastnik) X: okrajšava za *alko* (hol); *Delamaris* ... meton.; kratica < *De Langlade, Ampelea, Arrigoni* (imena treh prej samostojnih tovarn) X: »iz morja«.

- # Število ponovljenih znakov <: *uvaja število motivacij, danih uradno že ob registraciji imena podjetja*; npr. *Certus* ... <<: metaf. < lat. *certus*; meton.; kratica < *Celovito* ... rekreacijo, turizem ... usluge ... smučanje.

• Za ime podjetja izhodiščni občnobesedni (ali druge vrste lastnoimenski) ustreznik je obvezno še posebej obravnavan kot t. i. izhodiščno podgeslo v polkrepkem tisku. To podgeslo ima označen naglas, roditeljsko končnico in tudi besedno-vrstno oznako, saj se le-ta včasih razlikuje od imena podjetja, ki je že po definiciji samostalnik, npr. *Certus* -a (= samostalnik) < lat. *certus* ...; *certus* -a -um (= pridevnik) lat. 'točen, zanesljiv'. Pomembno pa je, da ima to t. i. izhodiščno podgeslo vedno naveden razlagalni sinonim ali še bolje razlago, ki mora biti taka, da je v njej glavna motivacijska prvina za ime podjetja poudarjena, razvidna.

3. Izimenska podgesla (uvaja jih znak • (polni krožec)):

Ta podgesla so v polkrepkem tisku; navedena so v naslednjem zaporedju:

- svojilni pridevnik, npr. *Tamov* (pri *Tam*),
- oblika za delavca, vedno označena z žarg.(onsko), npr. *pionirjevec* (pri *Pionir*),
- oblika za izdelek, označena z žarg. (onsko) ali pog. (ovorno), npr.: *pripeljati se s tomosom* »motor« (pri *Tomos*); *najraje smuča z elankami* »smučiči« (pri *Elan*).

Izimenska podgesla imajo označen naglas, navedene osnovne oblikoslovne značilnosti, po potrebi stilnoplastni kvalifikator in nato nevtralni sinonim oz. sinonimno zvezo.

6 Primeri konkretnih slovarskih sestavkov za slovar enobesednih imen slovenskih podjetij

Álko -a m

♦ |Industrija za proizvodnjo pijač Alko (Ljubljana)|

meton.; kratica < *Adolf Lorant & Ko.* → Alko*

X: okrajš. *alkohol*

Ádolf Lórant -a -a m, oseb. i. in priimek (*lastnik*)

Ko. -- m, okrajš. *kompanija, podjetje z več solastniki, delničarji*

• Álkov -a -o: ~e pijače

álkovec -vca, z -cem m, žarg. *uslužbenec Alka*

Alpetour -a [álpetúr] m

♦ |Turistično avtobusno podjetje Alpetour (Škofja Loka)| meton.; izv. zloženka < *Alpe* + *tour*¹ → Alpetour*

Álpe Ál p ž mn. *gorovje v srednji Evropi*

*tour*¹ -- [túr] (franc.) m; angl. *krog; pot, potovanje*

• Alpetourov -a -o: ~i avtobusi

alpetourovca -vca, z -em m, žarg. *uslužbenec Alpetoura*

Cêrtus -a m

♦ |Turistično avtobusno podjetje Certus (Maribor)| <<:

meton.; prekat. < *certus*¹; meton.; kratica < *Celovito* bomo skrbeli za rekreacijo, turizem, kvalitetno opravljali usluge in pospeševali vrhunsko smučanje

*cêrtus*¹ certa certum prid.; lat. *točen, zanesljiv*

- **Cêrtusov** -a -o: ~ zimski turistični program
cêrtusovec -vca, s -em m, žarg. *uslužbenec Certusa*

Elán -a m

- ◆ |Tovarna športne opreme Elan (Begunje)|
metaf.; prekat. < *elan*

elán -a m *polet, vnema*

- **Elánov** -a -o: ~ razvojni oddelek
elánovec -vca, z -em m, žarg. *uslužbenec Elana*
elánka -e ž, nav. mn., žarg. *smučka, izdelana v tovarni Elan*

Éta -e ž

- ◆ |Živilskopredelovalna industrija Eta (Kamnik)|
meton.; prekat. < *Éta*

Éta -e ž, oseb. i.; otroš. *Meta (hčerka prvih lastnikov S. in M. Žargi)*

- **Étin** -a -o: ~a marmelada

Kolínska -e ž

- ◆ |Živilskopredelovalna industrija Kolinska (Ljubljana)|

meton.; konverzija + izpeljava < Kolinska tovarna hranil: konverzija > Kolinska; izpeljava < *Kolín* + -ski -ska -sko

Kolín -a m, zem. i. *mesto na Češkem, od koder je bila ustanoviteljska delniška družba*

- /

Labód -a m

- ◆ |Modna konfekcija Labod (Novo mesto)|

metaf.; prekat. < *labod*

labód -a m *vodna ptica z dolgim, gibčnim vratom, navadno bela, z značilnim mirnim, elegantnim videzom*

- **Labódov** -a -o: ~ oblikovalski oddelek
labódovec -vca, z -em m, žarg. *uslužbenec Laboda*

LTH -ja, z -em [eltehá tudi lətəhə] m

- ◆ |Tovarna gospodinjskih aparatov LTH (Škofja Loka)|

meton.; kratica < Loške tovarne hladilnikov

lóški -a -o prid., pokr. *škoffeloški* (< Škofja Loka)

- **LTH-jev** -a -o [eltehájev-]: ~i gospodinjski aparati
eltehájevec -vca, z -em m, žarg. *uslužbenec LTH-ja*

Méblo -a m

- ◆ |Tovarna pohištvene opreme Meblo (Nova Gorica)|

meton.; prekat. < *Meblo*¹

méblo¹ -- m; esp. *pohištvo*

- **Méblor** -a -o: ~ razvojni oddelek
méblovec -vca, z -em m, žarg. *uslužbenec Mebla*

Metálka -e ž

- ◆ |Trgovsko podjetje Metalka (Ljubljana)|
meton.; izv. izpeljanka < *metal* + *-ka* → *metalka**
- metál** -a m, redko *kovina*
- **Metálkin** -a -o: ~e trgovine

Métka -e ž

- ◆ |Tekstilna tovarna Metka (Celje)|
meton.; kratica < *mehanična tkalnica*
- X**: *oseb. žensko ime* (ljud. etim.)
- meháničen** -čna -o prid. *ki deluje ob uporabi stroja*
- tkálnica** -e ž *delavnica, obrat za tkanje*
- **Métkin** -a -o: ~i izdelki

Pekatéte -tét ž mn.

- ◆ |Prehrambeno podjetje Pekatete (Ljubljana)|
meton., kratica < *Prva kranjska tovarna testenin* → *PKTT*
[*pé-ká-té-té* → *pekatéte*] (Anton Žnidaršič, 1924)
- kranjski** -a -o prid.; zgod. *nanašajoč se na deželo Kranjsko*
- **Pekatétin** -a o: ~i rezanci
- pekatétovec** -vca, s -em m, žarg. *uslužbenec Pekatet*
- pekatéte** -tét ž mn., žarg. *testenine tovarne Pekatete*: najraje je pekatete

Seaway -ja, s -em [sívêj] m

- ◆ |Podjetje za pomorstvo Seaway (Ljubljana)|
meton.; prekat. < *seaway*¹
- seaway**¹ -- [sívěj] angl. *morska pot*
- **Seawayjev** -a -o [sívêjev]: ~e jadrnice
- seawayjčan** -a [sívêjčan] m, žarg. *uslužbenec Seawayja*

Šešir -ja, s -em m

- ◆ |Tovarna klobukov Šešir (Škofja Loka)|
meton.; prekat. < *šešir*¹
- šêšir** -íra m; srb. *klobuk*
- **Šeširjev** -a -o: ~a dolgoletna tradicija

Zlatoróg -a m

- ◆ |Podjetje (Industrija kemičnih in kozmetičnih sredstev) Zlatorog (Maribor)|
metaf.; prekat. < *Zlatorog*
- Zlatoróg** -a m, etn., po ljudskem verovanju *bel kozorog z zlatimi rogovi, ki živi visoko v gorah, v Triglavskem pogorju, in naj bi bil nedosegljiv*
- **Zlatorógov** -a -o: ~a zgodovina

Sklep

Pričujoča zasnova slovarja enobesednih imen slovenskih podjetij kaže, na kakšen način bi bila imena podjetij kot zanimiv psiho- in sociolingvistični pojav lahko predstavljena v posebnem slovarju, slovarju imen podjetij.

Slovar imen podjetij naj bi bil *namenjen tako za poljudno in tudi za strokovno rabo*: za to zadnjo praktično in teoretično raziskovalno. Splošni uporabnik bo v slovarju našel zanimive informacije, npr. o motivaciji (vzroku za izbiro določenega imena), podatke o sklanjanju, pravilni pisavi in izgovoru ipd.; *za strokovnjaka, marketinškega jezikoslovca, pa naj bi bil slovar priročnik, kjer bodo v kratki slovarski obliki podani reprezentativni jezikovni vzorci za tvorbo imen podjetij*. – Prepletata se torej vidika poljudne in strokovne uporabnosti. S tem bi slovar imen slovenskih podjetij upravičil svoj temeljni namen, to je jezikovnokulturno usmerjanje v smislu spodbude h gojitvi domačega jezika tudi v poslovnem imenotvorju.

Literatura

- BRATANIĆ, Maja (1991): *Rječnik i kultura*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- GLOŽANČEV, Alenka (1991a): *Enobesedna imena slovenskih podjetij*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- GLOŽANČEV, Alenka (1991b): Enobesedna imena novejših, zasebnih podjetij v delu Ljubljane. V: J. Müller, P. Weiss (ur.): *Jezikoslovni zapiski* 1. 87–99.
- Wörterbücher – Dictionaries – Dictionnaires: Ein internationales Handbuch zur Lexikographie – An International Encyclopedia of Lexicography – Encyclopédie internationale de lexicographie* 2 (1990). Berlin – New York: Walter de Gruyter.

Dictionary of Slovenian Company Names and its Linguistic and Cultural Role

Summary

The core part of the article gives an outline for a dictionary of single-word Slovenian company names. The issue is rather specific and demands symbiosis of lexicographic and encyclopedic principles: in general, pure lexicographic parameters prevail but, in order to realize some of the so-called borderline lexicographic parameters, encyclopedic data is also necessary.

Theoretical outlines are divided into four sections: The purpose of the dictionary of company names (the primary, i.e. the educational linguistic and cultural purposes, followed by the lexical developmental purpose and presentation of the current state of business-related proper nouns), Criteria for selection of company names to be included in the dictionary (a representative sample of formation types of company names, the generative influence on common nouns), Process of selection under given criteria (the way in which this is to be carried out and the persons and/or institutions to perform it), Determinants for lexicographic treatment (with a detailed description of the components included in an entry).

Further on, the given theoretical principles are applied on a limited number of actual instances (e.g. Alko, Alpetour, Certus, Eta, Kolinska, LTH, Pekatete, Zlatorog). The author discussed the dictionary of company names with regard to its general and specialist usage, and in the last part she stressed its primary role which should be cultivation of language, i.e. guidance and encouragement for the use of one's native language in formation of business-related words.

Živalske metafore kot vir imen, vzdevkov in priimkov

Janez Keber

IZVLEČEK: V članku avtor obravnava priimke, ki neposredno ali posredno izhajajo iz živalskih nazivov. Težišče njegove obravnave je na živalskih metaforah in primerah, ki so imele v poimenovalnem oziroma priimkovnem procesu pomembno vlogo.

ABSTRACT: The article discusses last names originating directly or indirectly from animal names. The treatment is focussed on animal metaphors and similes which had important influence on the process of giving names or surnames.

Moje delo *Živali v prisposodobah* odpira v zvezi z živalskimi nazivi mnoge nove aspekte in raziskovalne pobude. Ti se nanašajo med drugim tudi na raziskovanje osebnih imen, tj. imen, vzdevkov in priimkov, ki so nastali iz živalskih nazivov. Iz le-teh so nastala še druga lastna imena, vendar se bom tu omejil samo na osebna imena.

O priimkih, ki so nastali iz živalskih nazivov, je med drugimi¹ pisal Pavle Merkù v članku *Naši živalski priimki (Jadranski koledar 1982, Trst, 117–122)*. Izpostavil in poudaril je predvsem nekatere posebnosti takih slovenskih priimkov s Tržaškega, v Beneški Sloveniji in Reziji. Priimki in imena iz živalskih nazivov so sicer znani v vseh evropskih jezikih. V Sloveniji je skupina takih priimkov zelo opazna in številna. To med drugim potrjujejo statistični podatki Zavoda za statistiko Republike Slovenije.

Živalski nazivi se kot imenske podstave pojavljajo že v staroslovenskih imenih. Otto Kronsteiner npr. v knjigi *Die alpenlawischen Personennamen* omenja naslednja taka imena: **Jagne** (v letih 1060–1064), **Jastreb** (leta 1111), **Jelen** (leta 1030), **Kozar** (8. stol.), **Kozlic** (leta 1203), **Kunigoj** (leta 1130), **Medved** (leta 1156), **Tur** (9. stol.), **Vevera** (12. stol.), **Volkoj** (12. stol.), **Volkonęga** 957–993), **Zveręe** (12. stol.), **Zverec** (12. stol.), **Zverica** (leta 1185), **Zverić** (leta 1134),

¹ Vsak raziskovalec priimkov in imen prej ali slej naleti na imena in priimke, ki so nastali iz živalskih nazivov. Kateri so ti raziskovalci pri nas, je možno prebrati npr. v bibliografiji v moji knjigi *Leksikon imen*, ki je izšla leta 1996. Poimenovanje *živalski priimki*, ki ga uporablja P. Merkù, je zelo praktično, ni pa preveč natančno, saj ga lahko razumemo tudi kot »živalski vzdevki«.

Zverigoj (leta 1134), **Zverina** (12. stol.), **Zverinēga** (12. stol.), **Zverka** (12. stol.), **Zverko** (leta 990), **Živina** (957–993). Izbor imen tu ni posebno velik, saj manjka kar precej znanih živali.² Kot kažete današnje stanje in fond obravnavanih priimkov, pa so bili v poimenovalnih in priimkovnih procesih brez dvoma udeleženi nazivi skoraj vseh na našem ozemlju takrat znanih živali. Zanimiva je velika produktivnost splošnega živalskega naziva *zver*. Glede na to ni presenetljivo, da je dandanes priimek **Zver** zelo pogost.

Dejstvo, da so bila imena iz živalskih nazivov na slovenskih tleh v veljavi že od nekdaj, je za poimenovanje svojih junakov posrečeno uporabil pisatelj Janez Jalen v zgodovinski povesti *Bobri*, npr.: **Bela Ovca**, **Brkati Som**, **Brglez**, **Čopasta Priba**, **Dolgobradi Kozel**, **Dolgogrivi Zober**, **Drobna Grlica**, **Drzni Jastreb**, **Drzni Kozorog**, **Godrnjavi Medved**, **Grabljivi Rak**, **Hrček**, **Jasnooki Orel**, **Jazbec**, **Krivokljun**, **Lepolasa Veverka**, **Mrki Jež**, **Neokretni Karp**, **Okretni Lipan**, **Oprezni Srnjak**, **Ostorogi Jelen**, **Ostrovidni Sokol**, **Pegasti Ris**, **Pikasta Postrv**, **Ponirek**, **Presukani Lisjak**, **Rakar**, **Redkozoba Ščuka**, **Rjavi Medved**, **Sivi Volk**, **Škrjanček**, **Tankonoga Čaplja**, **Tršati Tur**, **Tvegavi Gams**, **Udarni Jalan**, **Urni Sulec**, **Vitorogi Oven**, **Vztrajni Volk**, **Zajček**, **Žvižgajoči Svizec**.³

Staroslovenska imena, med njimi tudi tista iz živalskih nazivov, so bila po pokristjanjenju Slovencev polagoma v nekaj stoletjih, dokončno pa po tridentinskem koncilu konec 16. stoletja, izpodrinjena s tujimi svetniškimi. Zato danes pri nas skorajda nimamo slovenskih ali slovanskih rojstnih imen iz živalskih nazivov.⁴ Poimenovanje z domačimi slovenskimi imeni pa je ostalo v spominu naših prednikov do časa, ko so začeli nastajati priimki. Za tvorbo teh so bili poleg drugih uporabljeni tudi vzdevki in imena, ki so nastali iz živalskih nazivov. To nam dokazujeta današnje veliko število in pogostnost priimkov, ki se povezujejo z njimi.

V oblikovno tvorbenem pogledu bi lahko priimke, ki so neposredno ali posredno nastali iz živalskih nazivov, uvrstili v tri skupine.

V *prvi* so priimki, ki so po obliki enaki živalskim nazivom, npr. **Bolha**, **Čebela**, **Črv**, **Golob**, **Gril**, **Jazbec**, **Jelen**, **Keber**, **Kokot**, **Kos**, **Krt**, **Lisjak**, **Lisica**, **Medved**, **Merjasec**, **Miš**, **Mravlja**, **Muha**, **Orel**, **Petelin**, **Piščanec**, **Prašič**, **Rak**, **Sova**, **Sraka**, **Srna**, **Srnjak**, **Sršen**, **Ščurek**, **Vrabc**, **Volk**, **Žohar**.

² Popolnejšo sliko o obravnavanih imenih bi dobili, če bi upoštevali še druge starejše vire, npr. *Gradivo za zgodovino Slovencev I–V* F. Kosa (gl. vire in literaturo na koncu).

³ Omenjena imena bi bilo zanimivo podrobneje obdelati – npr. katera od naštetih so bila uporabljena v priimkovnem procesu. Za zdaj nisem raziskoval, kaj je o teh imenih povedala literarna veda, kar bi bilo za temeljitejšo imenoslovno obravnavo nujno. Očitno pa je, da je bil pisatelj izbor imen skrbno premišljen, kot je bil npr. tudi v romanu *Pod svobodnim soncem* F. S. Finžgarja. Imenoslovnih razprav o imenih ali (in) priimkih v slovenskih literarnih delih je pri nas še zelo malo (gl. literaturo na koncu).

⁴ Izjeme so nekatera imena, ki so prišla k nam s priseljenci iz drugih nekdanjih jugoslovanskih republik, npr. ime **Vuk** (leta 1994: 6 imen, 1994: 814 priimkov), **Vuka** (1994: 9), **Vukica** (1994: 29), **Vukosava** (1994: 54). Z živalskimi nazivi pa se povezuje pri nas več uveljavljenih rojstnih imen tujega izvora, npr. **Uršula** (medvedka), **Lea** (antilopa, divja krava, kača), **Agneza**, **Neža** (ovca), **Bernard** (močni medved), **Debora** (čebela), **Rahela** (ovca), **Rebeka** (krava), **Wolf** (volk), **Adolf** (plemeniti volk), **Wolfgang** (volčja hoja), **Melita**, **Melisa** (čebela, med), **Jona** (golob).

V *drugi* so t.i. izpeljani priimki, kot npr. **Golobič**, **Koselj**, **Kravanja**, **Kravina**, **Kravos**, **Medvedič**, **Muhič**, **Mušič**, **Sokolič**, **Srnko**, **Volčič**, **Zmajšek**. Priimek **Golobič** je npr. nastal iz imena ali priimka **Golob** s sufiksom *-ič* in je prvotno pomenil 'sin Goloba'. Tako tvorjenih priimkov, tj. iz imen očetov, je v Sloveniji kar precej, seveda pa ne samo iz imen, ki so nastala iz živalskih nazivov. Funkcijo tvorbe *izočetnih* priimkov (*patronimikov*) imajo v slovenskem jeziku še drugi sufixi, kot *-e*, npr. **Mravlje** (: **Mravlja**), **Kozole** (: **Kozel**), *-(e)č*, npr. **Grilec**, **Grilc** (: **Gril**), **Jelenc** (: **Jelen**), *-ko*, npr. **Jelenko** (: **Jelen**), *-ek*, npr. **Prašček** (: **Prašč**), *-ak*, npr. **Mravljak** (: **Mravlja**) itd. Enako Funkcijo ima včasih tudi sestavljen sufix *-šek* (*-šček*, *-šak*: iz **ski + -jak*), npr. **Kebršek** (: **Keber**), **Petelinšek** (: **Petelin**), **Medvedšek** (: **Medved**), kar dokazujejo tudi priimki iz drugih osnov, kot **Kramaršek**, **Fideršek**. Priimke **Petelinšek**, **Medvedšek**, **Medvešek** je možno razlagati tudi iz zemljepisnih imen, pri čemer ti priimki prvotno označujejo prebivalca kraja *Petelinje*, *Medvedje* ipd. ali prišleka iz le-teh.

V *tretji* skupini so priimki, ki so posredno povezani z živalskimi poimenovanji, npr. **Gosar** (: *gosar*), **Jazbinšek** (: *Jazbine*)⁵, **Kačar** (: *kačar*), **Konjar** (: *konjar*), **Kozar** (: *kozar*), **Ptičar**, **Ftičar** (: *ptičar*), **Ribič** (: *ribič*), **Ribičič** (*sin Ribiča*), **Ribnikar** (: *ribnik*, *Ribnik*) itd. Nastali so torej iz besed, ki so večinoma izpeljane iz živalskih nazivov. Tako npr. *konjar*, *ptičar* poimenujeta osebi, ki se ukvarjata s konji, s pticami, *ribič* osebo, ki lovi ribe.

Kako so nastali imena, vzdevki in priimki iz posameznih živalskih nazivov, je na kratko prikazano tudi v živalskih zgodbah mojega dela *Živali v prisposodobah 1, 2*. Izhodišče so po vsej verjetnosti živalske *primere*, s katerimi se nazorno in slikovito označujejo lastnosti ljudi, in sicer tako, da se primerjajo z živalskimi.⁶ Te so lahko resnične, domnevne ali izmišljene. Tako je npr. primera *zvit kot lisjak* v pomenu 'zelo zvit' tesno ali vsaj razvojno povezana z metaforično rabo izraza *lisjak* v ekspresivnem pomenu 'zvit, prebrisan človek'. Enako bi lahko rekli za metaforični izraz *lisica*, ki lahko izhaja iz primere *zvit kot lisica*, potrjujeta pa jo tudi izraza *lisica zvitorepka*, *lisica zvita tica*.

Po podobnem vzorcu, tj. od *živalskega naziva* prek *primere* in *metafore* so nastali mnogi vzdevki, imena in priimki. Ni pa nujno, da bi vsak današnji priimek, ki je nastal iz živalskega naziva na opisan način, dandanes tudi imel ustrezno primero in metaforo. Tako npr. v zvezi s priimkom **Sraka** (1971: 232) lahko pomislimo na primeri *dreti se*, *krasti kot sraka*, kot metafora pa je *sraka* slabšalno 'kdor govori s kričavim, neprijetnim glasom'. Izraz *sraka* pa se uporablja tudi kot psovka, npr. *Kaj se pa dereš, sraka*.

⁵ Priimek **Jazbinšek** je prvotno pomenil 'prebivalec Jazbine' ali 'prišlek iz kraja, zaselka Jazbine'. Krajevno ime, ime zaselka ali ledinsko ime *Jazbina*, *Jazbine* izhaja iz besede *jazbina* 'prebivališče, brlog jazbeca', *jazbina* pa je izpeljanka iz besede *jazba* 'jama, votlina'. Iz te besede izhaja živalski naziv *jazbec*, ki je tako poimenovan po predstavi 'jamar, votlinar', torej po mestu prebivanja.

⁶ Predstave o tipičnih, ustaljenih lastnostih posameznih živali so se izoblikovale že v basnih, od Ezopa prek Krilova do Lafontainea in še koga. Te predstave se ne ujemajo vedno z resničnim stanjem v živalskem svetu. Treba je tudi vedeti, da celo živali ene vrste niso vse čisto enake in da ima vsaka svoje posebnosti. To se da zlahka ugotoviti že s pozornim opazovanjem.

Priimek **Kalin** je nedvomno povezan z živalskim nazivom *kalin* 'ptica pevka s kratkim, debelim kljunom'. V prenesenem pomenu, torej kot metafora, je *kalin* ekspresivno 'moški, navadno prebrisan, sleparski'. **Kalinu** ustrežni priimek je **Gimpelj** (1971: 79), ki je nemškega izvora (der *Gimpel* 'kalin; butec, gumpec', *gimpelhaft* 'butast'). Pomenska razlika med slovensko in nemško metaforo kaže, da se isti živali pri različnih narodih lahko pripisujejo različne lastnosti, kar vpliva na različen pomen primer in metafor. Razlike v pripisovanju lastnosti živalim pa se lahko pojavijo celo v okviru enega jezika.

Slovenski priimek **Jazbec** (1971: 1121) je prek vzdevka najverjetneje povezan s primero *spati kot jazbec* 'trdno spati' in metaforo *jazbec* slabšalno 'čudaški, samotarski človek'. Z isto živaljo je povezan nastanek priimka **Daks** (1971: 20), ki izhaja iz nemškega *der Dachs* 'jazbec', preneseno 'predrznež, zelenec'. Primera *schlafen wie ein Dachs* se ujema s slovenskim *spati kot jazbec*, a v nemščini obstajata še primeri *faul wie ein Dachs* (tj. 'len kot jazbec') in *arbeiten wie ein Dachs* (tj. 'delati kot jazbec') v pomenu 'naporno delati, delati kot živina'. Nemški **Daks** je za razliko od **Jazbeca** lahko torej nastal iz vzdevka z več možnimi pomeni, tj. od zaspanca ali lenuha do pridnega človeka.

Priimek **Kapelj** (1971: 160) se povezuje z živalskim nazivom *kapelj* 'sladkovodna riba z zelo veliko in široko glavo', ki pa se vsaj po SSKJ ne uporablja metaforično, ampak samo v primeri *zijati kot kapelj*. Vprašanje je, kakšnega človeka so prvotno poimenovali z vzdevkom **Kapelj**. Je bil to morda človek z zelo veliko in široko glavo ali tisti, ki ima vedno odprta usta?

Živalske metafore, tj. živalski nazivi v prenesenih pomenih, so poleg primer zelo priročne za poimenovanje ljudi po njihovih telesnih, značajskih ali vedenjskih lastnostih. Tako so nastali vzdevki in imena, iz teh pa v posebnem, tj. v priimkovnem procesu, priimki. V našem primeru tudi priimki **Lisjak** in **Lisica** z različicama **Lesjak** in **Lesica**, **Sraka**, **Kalin**, **Jazbec**, **Kapelj** itd. Imena, ki so nastala iz nazivov pomembnejših, večjih, nevarnejših živali, niso nastala samo na osnovi primerjanja njihovih lastnosti, ampak predvsem iz želje ljudi, da bi poimenovanci postali tako močni, pomembni kot te živali, da bi torej zlasti njihove dobre lastnosti prešle nanje. Kot taka bi lahko imeli imena **Medved**, **Volk**, **Jelen**, **Lev**, **Merjasec**, **Bik**, **Orel**, **Oven**, **Petelin**. Pri nazivih večjih, pomembnejših živalih je na poimenovanje z njimi gotovo vplivala tudi njihova *simbolika*, ki je v tesni povezavi z *metaforiko* in *frazologijo* posamezne živali. O tem je več povedano v delu *Živali v prisposodobah 1, 2*.

V nadaljevanju navajam izbor priimkov, katerih nastanek je povezan z živalskimi nazivi na zgoraj opisan način, tj. prek primer in metafor, ter nekaj priimkov, ki posredno izhajajo iz živalskih nazivov (glavna vira za to predstavitev sta SSKJ in delo *Živali v prisposodobah 1, 2*):

Bolha (1971: 135 oseb): po SSKJ ni primere ali metafore (prim. nemško pogovorno *Floh* 'rekrut; jezikov, predrzen, nesramen človek'; francosko *la puce* 'oseba majhne postave' itd.);

Cucek (1971: 52): *tresti se kot cucek*; *cucek* nizko 'pohleven, bojazljiv človek';

Čebela (1971: 55): *delaven, marljiv, priden kot čebela* 'zelo delaven,

marljiv, priden'; *čebelica* 'najmlajša članica taborniške organizacije' tudi 'pridna učenka' (prim. rojstno ime **Debora** iz hebrejskega *deborah* 'čebela, pridna');

Črv (1971: 179), **Čeru** (1971: 99), **Červ** (1971: 52): *zvijati se kot črv*; *črv* ekspresivno 'nepomemben, neznamenit človek';

Golob (1994: 4039): 'miroljuben človek' v zvezi *golobi in jastrebi* (prim. *golob miru* 'podoba goloba kot simbol miru' in *golobica, golobičica, golobička* ekspresivno 'mlada, ljubka ženska'; v angleškem slengu *pigeon* 'prismoda, tepec, lahkovernež', francosko *pigeon* 'naivnež, opeharjenec' itd.);

Gosak (1971: 266): *biti neumen kot gosak*; *gosak* 'mož porodnice' (prim. *gos* slabšalno 'neumna, navadno tudi domišljava ženska');

Govedič (1971: 127): *govedo* slabšalno 'neroden, navadno surov človek'; tudi psovka: *govedo* neotesano (gl. še spodaj);

Jastrobnik (1971: 16): *gledati, prežati kot jastreb*; *jastreb* redko 'grabežljivec', publicistično 'zagovornik vojne';

Jazbec (1971: 1121): *spati kot jazbec* 'trdno'; *jazbec* slabšalno 'čudaški, samotarski moški';

Kobilica (1971: 69), **Kobilca** (1971: 89): *kobila* nizko 'ženska močne postave, navadno mlajša';

Kokošar (1971: 104): *kokošar* 'rejec, prodajalec kokoši; kurji tat; kragulj';

Kokot (1971: 578): narečno vzhodno *kokot* 'petelin' (gl. **Petelin**);

Komar (1971: 263): starinsko *komar* 'kdor prisostvuje igri s kartami, šahovski igri ter posega vanjo navadno z nezaželenimi pripombami, nasveti'; *'majhen, suh, nepomemben človek';

Konjar (1971: 123): *konjar* 'kdor se poklicno ukvarja z oskrbovanjem konj', starinsko 'konjski prekupčevalec';

Konjc (1971: 13), **Konje** (1971: 32), **Konjiček** (1971: 24): *garati kot konj, močen kot konj*; *konj* slabšalno 'velik, neroden človek'; tudi kot psovka: Glej, kam stopiš, *konj!*

Košmrlj (1971: 256): *brenčati kot čmrlj* (več o priimku gl. *Živali v prisposodobah* 1, 30);

Kozar (1971: 715): *kozar* 'kozji pastir';

Kozel (1971: 381): *smrdeti kot kozel* 'zelo, močno'; *kozel* slabšalno 'neumen, neresen človek' in 'objesten, pohoten moški';

Krt (1971: 175), **Kert** (1971: 150): *riti kot krt*; *zakopati se v kaj kot krt*;

Kur (1971: 28): narečno vzhodno *kur* 'petelin' (gl. **Petelin**);

Lesica (1971: 34): gl. zgoraj;

Maček (1971: *priti potih*) *kot maček*; *maček* ekspresivno 'izkušen, spreten, prebrisan človek, zlasti moški';

Medved (1971: 2356): *močen kakor medved*; *hoditi kot medved*; *medved* ekspresivno 'močen, okoren, navadno dobrodušen človek';

Miš (1971: 28): *biti tiho kot miš* 'zelo', *biti moker kot miš* 'zelo; popolnoma'; ekspresivno *ne biti ne tič ne miš* 'ne imeti izrazitih lastnosti, značilnosti';

Mravlja (1971: 121): *priden kot mravlja*;

Muha (1971: 202): *pijan, siten kot muha* 'zelo, hudo'; ekspresivno *On je*

muha proti tebi 'zelo nepomemben; zelo slaboten, šibek'; **muha* 'nemiren, siten, majhen človek';

Orel (1971: 559): *vreščati kot orel*; *orel* knjižno, ekspresivno 'odločen, pogumen človek';

Osel (1971: 17), **Oselj** (1971: 46): *trmast, uporen kot osel*; *osel* slabšalno 'omejen, neumen človek'; tudi kot psovka: Molči, *osel!*

Ovca (1971: 50): *krotek kot ovca*; *razbežati se kot ovce*; *ovca* ekspresivno 'pohleven, ubogljiv človek';

Oven (1971: 500): *blejati, meketati kot oven*; **oven* 'trmoglavec, zakrknjenec, kujavec';

Pajek (1971: 232), **Pajenk** (1971: 61), **Pajk** (1971: 721): *suh kot pajek*;

Pesjak (1971: 240): *pesjak* redko 'rejec psov'; 'prostor za pse, pasja hišica' (gl. **Cucek**);

Petelin (1971: 510): *držati se, hoditi kot petelin* 'ponosno, bahavo'; *petelin* 'kdor se hitro razburi, stepe; kdor domišljavo, oblastno govori, se vede' (prim. še glagol *peteliniti se*);

Polh (1971: 129), **Povh** (1971: 285): *spati kot polh* 'trdno'; *debel kot polh*;

Povž (1971: 29): *hoditi, lesti, obračati se kot polž* 'zelo počasi';

Ptičar (1971: 34), **Ftičar** (1971: 88): *ptičar* 'kdor lovi ali prodaja ptiče' in 'lovski pes';

Ptiček (1971: 32): *jesti kot ptiček* 'zelo malo', *ptiček* ekspresivno 'iznajdljiv, prebrisan človek';

Pur (1971: 33), **Purič** (1971: 72): *biti rdeč kot puran*;

Racman (1971: 88): *hoditi kakor racman*;

Rak (1971: 476): *rdeč kot kuhan rak* 'zelo';

Ribič (1971: 1532): *ribič* 'kdor se ukvarja z ribolovom';

Sokol (1971: 36): *imeti oči kot sokol* 'zelo dobro videti'; *sokol* knjižno ekspresivno 'odločen, pogumen človek';

Sova (1971: 27): *gledati kot sova* 'jezno, neprijazno'; *sova* slabšalno 'grda, neprijazna ženska';

Sraka (1971: 232): *dreti se, krasti kot sraka*; *sraka* slabšalno 'kdor govori s kričavim, neprijetnim glasom';

Srna (1971: 28): *boječ kot srna*; *hoditi kot srna* 'lahkotno'; *hitra, vitka kot srna*; *srna* ekspresivno 'ljubka, vitka ženska';

Sršen (1971: 279): *gledati kot sršen*; *hud kot sršen*;

Volk (1971: 1083), **Vovk** (1971: 1387), **Vouk** (1971: 198): *krvoločen, požrešen kot volk*; *lačen kot volk*; *volk* slabšalno 'krvoločen, neusmiljen človek; pohlepen, brezobziren človek';

Vrabec (1971: 291): *živeti brezskrbno kot vrabec v prosu*; *vrabec* evfemiistično 'hudič';

Zajc (1971: 2660), **Zajec** (1971: 466), **Zavec** (1971: 517): *slišati kot zajec* 'zelo dobro'; *spati kot zajec* 'zelo rahlo'; *teči kot zajec* 'zelo hitro'; *zajec* slabšalno 'bojazljiv, strahopeten človek';

Zmajšek (1971: 14): *rjoveti kot zmaj*; *zmaj* ekspresivno 'človek, navadno ženska, ki silovito napada, navadno z besedami'; 'neugnan, zelo živahen otrok';

Žabar (1971: 54): *žabar* 'kdor lovi ali prodaja žabe'; slabšalno 'prebivalec področja z žabami';

Žuna (1971: 24): *piti kot žolna* 'zelo dosti, pogosto'; *žolna* ekspresivno 'kdor dosti, pogosto pije'.

Vse živalske metafore, tj. živalska poimenovanja v prenesenih pomenih, pa vsaj glede na današnje stanje niso bile uporabljene kot imenske podstave. To velja posebno za živalske metafore z zelo negativnim pomenom, ki se uporabljajo tudi kot psovke, npr. *bik*, *konj*, *krava*, *osel*, *pes*, *svinja*. Zanimivo je, da je med takimi metaforami izjema *osel*, iz katere je v slovenskem jeziku prek vzdevka nastal priimek **Osel**, ki pa se večinoma skuša prikrivati s pisavo **Oselj**. Nasprotno v nemškem jeziku ni priimka **Esel**. Vendar pa je v njem priimek **Hund**, medtem ko ustreznega slovenskega priimka **Pes** ni. Obstaja samo priimek **Pesjak**, ki je izpeljanka na *-ak* iz *pes* prek pridevnika *pesji* 'pasji' in je pomenila 'rejec psov', morda tudi podobno kot beseda *pesjan* 'hudoben, nasilen človek'.

Očitno so ali so bile v posameznih jezikih razlike v ocenjevanju negativnih metafor in psov. To vpliva na njihovo uporabo za imenske podstave. Včasih o tem odločajo že pomenski razločki med sopomenkami, v slovenščini npr. med besedama *pes* in *cucek*. Slednja pomeni slabšalno 'majhen, zanikr pes' ali 'pes nasploh' (tudi narečno). Njen metaforični pomen 'pohleven, bojazljiv človek' je bil uporabljen za imensko podstavo, iz katere je prek vzdevka nastal priimek **Cucek**.

Podobno kot *pes* ni bila za imensko podstavo uporabljena beseda *svinja*⁷, ki se razen v zelo negativnem metaforičnem pomenu nizko 'ničvreden, malovreden človek' rabi kot huda psovka. Obstajajo pa priimki **Prašiček** (prim. manjšalno in ljubkovalno *prašiček*), **Krulc**, **Krulčič**, **Krulec**, **Krulej**, **Kruljc**, **Kruljec** (prim. *kruliti* in ekspresivno *krulec* 'prašič'), a tudi **Merjasec** (prim. *merjasec* 'odrasel samec prašiča', preneseno nizko 'pohoten, nasilen moški').

Iz goveje družine se kot zelo negativne metafore in psovke uporabljajo *bik* slabšalno 'neumen, omejen, zabit človek', a tudi ekspresivno 'zelo močan in orjaški moški', *vol* slabšalno 'neumen, nedomiseln človek' in *krava* nizko 'grob, nevzgojen človek' in 'kdor veliko, požrešno pije'. Kot imenske podstave so danes prepoznavni samo v priimkih izpeljankah, kot so **Bikošek**, **Bikovič**, **Bikovšek** (tj. prek pridevnikov *bikov*, *bikovski* – **bikovski* + -jak = **Bikovšek**, **Bikošek** in *Bikov sin* = **Bikovič**), **Volaj**, **Volarič**, **Volavc**, **Volavec**, **Volc**, **Kravanja**, **Kravarič**, **Kravec**, **Kravina**, **Kravos**. Mlajša in metaforično manj negativna člana goveje družine *junec* in *tele* sta v priimkih **Junc** in **Telč**, **Telček**, **Telič**. Pri priimkih **Telč**, **Telček**, **Telič** je očitno, da se negativna metaforičnost besede *tele* nizko 'nespameten, neumen človek zlasti zaradi mladosti, nezkušenosti' omili z manjšalnimi ali ljubkovalnimi sufiksi *-č*, *-ček*, *-ič*. Skupni naziv za govejo družino je *govedo*, ki je imenska podstava za priimke **Govedič**, **Govednik**, **Govejšek**, **Govek**, **Govekar**. Na nastanek prvih dveh je vplivala verjetno metaforična raba izraza *govedo* slabšalno 'neroden, navadno surov človek' (prim. pridevnika *govedast* in *goveden* v pomenu

⁷ Tudi nemško *Schwein* 'svinja' ni uporabljeno kot imenska podstava ali vsaj ne splošno nemška. Tako bi lahko sklepali po tem, da je ni v knjigi *Das große Buch der Familiennamen* Horsta Naumanna iz leta 1994.

‘neumen kot vol, kot živina’ ter *zagoveden* slabšalno ‘neroden, surov’ in *zagovednež* slabšalno ‘neroden, surov človek’). Priimki **Govejšek**, **Govek** in **Govekar** so izvorno povezani s pridevnikom *goveji* ‘nanašajoč se na govedo’, pri čemer je pri **Govejšek** in **Govekar** treba izhajati iz krajevnega, zaselskega ali ledinskega imena *Govejek*, *Goveji dol* ipd. Prvotni pomen teh dveh priimkov je bil torej ‘prebivalec Govejka itd. ali prišlek iz Govejka itd.’. Priimka **Govek** in **Govekar** sta se prvotno glasila **Govej(e)k**, **Govejkar**. Priimek **Govek** je torej tudi povezan s krajevnim, zaselskim ali ledinskim imenom *Govej(e)k*, možno pa ga je prek vzdevka razlagati tudi iz besede *govejek* ‘goveji iztrebek’.

Kot psovka se poleg negativne metaforične rabe uporablja tudi *konj*: slabšalno ‘velik, neroden človek’. Zato ta naziv ni bil uporabljen kot vzdevek oziroma priimek, ampak samo njegove manjšalnice, kar dokazujejo priimki **Konjc**, **Konje**, **Konjiček**. Podobno bi lahko rekli za feminativ *kobila*, s katerim so danes povezani priimki **Kobilca**, **Kobilica**, **Kobiljšek**, **Kobilšek**.

V priimkih so dobro zastopani poimenovanja članov ovčje družine in z njo povezani izrazi: **Ovca**, **Oven**, **Jarc**, **Jarec**, **Merkač**, **Bravc**, **Bravec**, **Bac**, **Ovčak**, **Ovček**, **Ovčakar**, **Učak**, **Učakar**, **Jagnje**. Sem spadata tudi priimka **Koštrun** (1971: 48) in **Pugelj** (1971: 451, 1994: 467). Priimek **Pugelj** izhaja iz naziva *pugelj* v pomenu ‘koštrun’ (gl. Pleteršnik II, 362). Narečno *pugelj* ‘koštrun’ se je torej v priimkih bolj uveljavilo kot splošno slovensko *koštrun* ‘skopljen oven’, ki sicer izhaja iz italijanskega *castrone* ‘skopljenec; skopljen oven’ (podrobneje gl. *Živali v prispodobah 1* pri *ovca*, 279–280).

Najbolj opazno po številu in pogostnosti pa se v priimkih pojavljajo nazivi ptic – od domačih do ostalih, kar seveda velja tudi za metaforiko, frazeologijo in simboliko. Tako sta najpogostejša med temi priimki **Kos** (1994: 4051) in **Golob** (1994: 4039), ki zavzemata 10. in 11. mesto med priimki v Sloveniji. Leta 1994 so jima sledili: 31. **Zajc** (2445), 32. **Medved** (2411), 49. **Erjavec** (1849), 50. **Jereb** (1830), 53. **Lesjak** (1749), 68. **Ribič** (1603), 70. **Maček** (1589), 71. **Jelen** (1585), 90. **Rus** (1436), 99. **Kosi** (1374), 103. **Zver** (1347), 104. **Žizek** (1343), 105. **Vovk** (1330), 109. **Jarc** (1300), 117. **Jazbec** (1241), 122. **Šinkovec** (1217), 132. **Volk** (1164), 152. **Čuk** (1084), 219. **Strnad** (881), 221. **Kukovec** (878), 225. **Brglez** (875), 227. **Muhič** (867), 256. **Zajec** (819), 259. **Vuk** (814), 285. **Fink** (765), 296. **Rijavec** (748), dalje **Krapež** (735), **Kozar** (711), **Gril** (708), **Pajk** (704), **Kokot** (689), **Kurnik** (674), **Senica** (667), **Čuček** (644), **Pišek** (636), **Murn** (620), **Medvešek** (597), **Oven** (582), **Mulec** (578), **Grilec** (577), **Vučko** (577), **Žerjav** (574), **Jelenc** (573), **Orel** (563), **Jazbinšek** (558), **Žužek** (555), **Petelin** (523), **Zavec** (516), **Švab** (509), **Keber** (505), **Janc** (501), **Škrli** (500), **Rak** (493), **Škrjanec** (490), **Kravanja** (489), **Kozjek** (488), **Mulej** (477), **Kozel** (474), **Žohar** (469), **Jež** (468), **Kozole** (467), **Pugelj** (467), **Šegula** (465), **Sovič** (459), **Kapun** (458), **Golobič** (453), **Jelenko** (448), **Vodeb** (441), **Rakuša** (440), **Lisjak** (437), **Škorjanc** (431), **Ovčar** (409), **Remic** (406), **Čuš** (405), **Škrlec** (393), **Nahtigal** (378), **Berglez** (377), **Jerebic** (368), **Žerjal** (367), **Pajek** (360), **Žunič** (359), **Vrabec** (347), **Vuga** (344), **Rakar** (341), **Zajšek** (341), **Ureh** (339), **Čibej** (336), **Žabkar** (335), **Kozlovič** (330), **Legat** (328), **Povh** (321), **Škerjanc** (321), **Merhar** (320) (gl. prvih 1200 priimkov

v Sloveniji 1994 po podatkih Centralnega registra prebivalstva Zavoda za statistiko Republike Slovenije).

Iz seznama prvih 1200 priimkov v Sloveniji je mogoče razbrati, da imajo priimki iz nazivov ptic zelo opazno vlogo v tudi sicer zelo veliki skupini priimkov, ki izhajajo iz nazivov za živali. Izven tega seznama je ostalo precej priimkov iz nazivov za živali, ki so obravnavane v *delu Živali v prispodobah* (podatki so iz leta 1971): **Bolha** (135), **Cucek** (52), **Čebela** (55), **Čeru** (99), **Červ** (52), **Črv** (179), **Črvek** (15), **Črvič** (14), **Gosak** (266), **Gosar** (201), **Govedič** (127), **Govednik** (71), **Govejšek** (52), **Govek** (62), **Govekar** (241), **Jastrobnik** (16), **Kač** (193), **Kačar** (58), **Kačič** (246), **Kačičnik** (116), **Kačnik** (29), **Kačun** (11), **Kokošar** (104), **Komar** (263), **Konjiček** (24), **Krt** (175), **Kert** (150), **Krulc** (150), **Krulčič** (19), **Krulec** (92), **Krulej** (26), **Krulič** (29), **Kruljc** (28), **Kukojca** (31), **Kukovica** (96), **Kukec** (301), **Kur** (28), **Kuraj** (39), **Kure** (184), **Kuri** (86), **Kurnjek** (26), **Kurnja** (153), **Lesica** (34), **Miš** (28), **Mišak** (12), **Mišič** (241), **Miše** (19), **Mišica** (20), **Mišigoj** (90), **Mišjak** (26), **Mravinec** (81), **Mravlak** (19), **Mravlja** (121), **Mravljak** (331), **Mravlje** (220), **Muha** (202), **Muhar** (50), **Orlač** (77), **Orlačnik** (22), **Orlčnik** (17), **Orlič** (55), **Orličnik** (28), **Osel** (17), **Oselj** (46), **Pesjak** (240), **Peteh** (86), **Petelinc** (111), **Petelinek** (27), **Petelinkar** (40), **Petelinšek** (222), **Polh** (129), **Povh** (285), **Ptičar** (34), **Ftičar** (88), **Ptiček** (32), **Rac** (111), **Race** (68), **Racman** (88), **Raček** (11), **Račič** (378), **Račnik** (67), **Rakun** (114), **Rakuš** (85), **Rakušček** (104), **Rakovnik** (70), **Rakovič** (98), **Ribar** (36), **Ribarič** (114), **Ribaš** (50), **Ribičič** (15), **Ribnikar** (263), **Sokol** (36), **Soko** (62), **Sokolič** (42), **Sokolov** (19), **Sokolovič** (33), **Sova** (27), **Sovan** (10), **Sovec** (96), **Sraka** (232), **Srakar** (94), **Srna** (28), **Srne** (12), **Srnc** (48), **Srnjak** (25), **Srnko** (53), **Sršen** (279), **Ščurek** (24), **Ščurk** (43), **Vovčko** (53), **Vovko** (180), **Vrabc** (291), **Vrabel** (35), **Vrabelj** (58), **Vrabič** (250), **Vrabl** (236), **Zmajšek** (14), **Žabar** (54), **Žabčič** (14), **Žabjek** (101), **Žabnikar** (24), **Žolnik** (24).

Navedena statistična spiska seveda ne vsebuje vseh priimkov, ki so nastali iz živalskih nazivov, omogočata pa bralcu, da razmišlja tudi o pravopisni podobi obravnavanih priimkov. Pogosto so narečne, neknižne oblike priimkov številnejše, kar je razvidno iz naslednjih primerov: **Zajc** (2445): **Zajec** (819): **Zavec** (516); **Vovk** (1330): **Volk** (1164); **Žerjav** (574): **Žerjal** (367), **Brglez** (875): **Berglez** (377); **Erjavec** (1843): **Rijavec** (748); **Lesjak** (1749): **Lisjak** (437); **Lesica** (34): **Lisica** (15); **Škrjanec** (490): **Škerjanc** (321): **Škorjanc** (431); **Pajk** (721): **Pajek** (232); **Pajenk** (61); **Povh** (150): **Polh** (321); **Kert** (150): **Krt** (175), **Ptičar** (34): **Ftičar** (88); **Ščurek** (24): **Ščurk** (43); **Vrabc** (291): **Vrabel** (35): **Vrabelj** (58): **Vrabič** (250): **Vrabl** (236).

Ugotovitev, da mnogi priimki niso zapisani v skladu z današnjim pravopisom, velja tudi za priimke iz drugih imenskih osnov, ne samo živalskih.

O zgodovinski razsežnosti priimkov je bilo nekaj povedano že v začetku. Dodal bi samo še to, da se ti priimki pojavljajo že v naših najstarejših listinah, urbarjih in drugih virih. Razpravljanje o zgodovinskem aspektu obravnavanih priimkov zasluži posebno obravnavo. Tu sem hotel pravzaprav le opozoriti na pomembno skupino priimkov, ki je tesno povezana s človekovim zaznavanjem in pojmovanjem živalskega sveta in narave sploh. Iz tega zaznavanja in pojmovanja izhajajo

vse živalske primere, dalje metafore kot višja stopnja tega pojmovanja, za temi pa frazeologemi in pregovori, ki izhajajo iz človekovih predstav o živalskem svetu in človekovi vlogi v njem. Vse to je v sintetizirani obliki združeno v živalski simboliki, ki je v organskem sozvočju z živalsko frazeologijo v najširšem pomenu. Glede na to so priimki, ki so neposredno ali posredno nastali iz živalskih nazivov, poimenovanj, pomemben del človekovega odnosa do živalskega sveta, pojmovanja tega sveta in vedenja o njem. Zato brez dvoma zaslužijo našo pozornost in težnjo po razkrivanju njihovega nastanka.

Viri in literatura

- BAJT, M., LIPIČAR, M., Osebna imena, *Varnost* 1979, 7/8, 332–338.
- BELA, K., *The world of Names*, Budapest 1978.
- BEZLAJ, F., *Eseji o slovenskem jeziku*, Ljubljana 1967.
Etimološki slovar slovenskega jezika, Prva knjiga A–J, Ljubljana 1976.
 Druga knjiga K–O, Ljubljana 1982. Tretja knjiga P–S, Ljubljana 1995.
Slovenska vodna imena I. del (A–L), Ljubljana 1956, II. del (M–Ž), Ljubljana 1961.
 Slovenski imenotvorni proces, *JiS X* (1965), 113–118.
 Stratigrafija Slovanov v luči onomastike, *JF XIII* (1958), 83–95; *SR XI* (1958), 35–56.
Začasni slovar slovenskih priimkov, Ljubljana 1974.
- BLAZNIK, P., *Urbarji freisinške škofije, Srednjeveški urbarji za Slovenijo*, Zvezek četrti, SAZU v Ljubljani 1963.
- BOSANAC, M., *Prosvjetin imenoslov*, Zagreb 1984.
- BRONIŠ, P., *Die slavischen Familiennamen in der Niederlausitz*, Bautzen, 1867.
- BREZNIK, A., O zloženkah v slovenščini, *Razprave AZU II*, 55–76.
 Priimki iz starih svetniških imen, *Koledar Mohorjeve družbe 1942*, 68–70.
- BUNC, S., Janez v slovenskih priimkih, *Slovenski narod* 26. 3. 1945.
 Jurij v slovenskih priimkih, *Slovenski narod* 30. 4. 1945.
 O nastanku, razvoju in pomenu priimkov, *JiS VIII* (1962–1963), 174–177.
 Pogled v slovensko onomastiko, *SR IV* (1951), 77–86.
- BURKART, W., *Neues Lexikon der Vornamen*, Köln 1987.
- BYSTRONŃ, J., *Nazwiska polskie*, Lwów 1927.
- COTTLE, B., *The Penguin Dictionary of Surnames*, second edition, London 1978.
- DAUZAT, A., *Dictionnaire étymologique des noms de familles et prénoms de France*, Paris 1951.
Les noms de famille de France, Paris 1949.
Les noms de personnes, origine et évolution, Prenoms – Noms de famille – Surnoms – Pseudonymes, Paris 1950.
- GESTRIN, F., *Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem*, SAZU Ljubljana 1972.
- GLONAR, J., *Poučni slovar*, Ljubljana 1931–1938.
Slovar slovenskega jezika, Ljubljana 1936.

- GORBANEVSKIJ, M. V., *V mire imën i nazvanij*, 1983.
V mire imën i nazvanij, 2. izd., Moskva 1987.
- GORIČAR, M., Doneski k postanku in pisavi rodbinskih priimkov in hišnih imen med Slovenci, *Etnolog* XII (1939), 82–122.
- GOTTSCHALD, M., *Deutsche Namenkunde*, Berlin 1971.
- GRKOVIĆ, M., *Rečnik ličnih imena kod Srba*, 1977.
- HAJNŠEK HOLZ, M., Lastna imena v Murkovem slovarju, *Murkov zbornik*, Referati s simpozija Anton Murko in njegov čas, ur. Marko Jesenšek, Maribor 1999, 292–303.
- HANKS, P., HODGES, F., *The Oxford Minidictionary of First Names*, Oxford 1986.
- IVAŠKO, V. A., *Kak vybirajut imena*, Minsk 1988.
- JAKOPIN, F., Jezikovna in pisna adaptacija imen v besedilih 16. stoletja, *Zbornik Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*, SAZU Ljubljana 1986, 69–75.
O naših imenih in priimkih, *Slovenski koledar* 1979, 153–155.
Osebna imena na Slovenskem ob prehodu v 16. stoletje, *XX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 1984, 275–284.
Slovenski priimki, *Naši razgledi* 28. 1. 1977.
Poglavja iz slovenske antroponimije, Ljubljana 1979 (doktorska disertacija).
Struktura slovenskih priimkov v statistični osvetlitvi, *SRL* (1977), *kongresna*, 5–25.
- JURANČIČ, J., O priimkih pri južnih Slovanih, *SRL* (1977), *kongresna*, 27–39.
Kartoteka za Slovar slovenskega knjižnega jezika.
- KEBER, J., *Leksikon Cankarjeve založbe*, področje Rojstna imena, Ljubljana 1973.
Priimki v Skokovem in Bezlajevem etimološkem slovarju, *Onomastica jugoslavica* 8, 1979 (izšlo 1980), 125–136.
O slovenskih priimkih, *Pionir* 1981/82, št. 1, 6–7.
Naši priimki, *Nova raziskovalna naloga*, *Pionir* 1981/82, št. 2, 12–14.
O izvoru naših priimkov, *Pionir* 1981/82, št. 2, 14–15.
O izvoru priimkov na -šek, *Onomastica jugoslavica* 9, 1982, 229–236.
Leksika in frazeologija iz osebnih imen, *Zbornik šeste jugoslovenske onomastične konferencije*, Beograd 1987, 437–443.
Leksikon imen, *Izvor imen na Slovenskem*, Celje 1988.
Leksikon imen, *Izvor imen na Slovenskem*, druga, dopolnjena izdaja, Celje 1996.
Srečati, poljubiti Matildo ali matildo?, *Glasnik slovenskega etnološkega društva* 1993, 33/4, 95–97.
Nekateri semantični vidiki in motivi prehoda osebnih imen v občna imena v slovenščini, *Traditiones* 23, Ljubljana 1994, 27–32.
Namenforschung in Slowenien, v knjigi *Namenforschung, Name Studies, Les noms propres, 1. Teilband / Volume 1 / Tome 1*, Walter de Gruyter, Berlin, New York 1995, 233–235.
The Origin of Slovene Surnames, *Slovenija* 6, 1992, št. 2, 47–49, 1992/93, št. 4, 48–49; *Slovenija* 7, 1993, št. 2, 58–59, št. 3, 57–58; *Slovenija* 8, 1994,

- št. 1, 61–62, št. 2, 49–50, št. 3, 62–64, št. 4, 53–54; *Slovenija* 9, 1995, št. 1, 57–59, št. 2, 59–62, št. 3, 59–61, št. 4, 62–63; *Slovenija* 10, 1996, št. 1, 56–57, št. 2, 60–61, št. 3, 57–58, št. 4, 57–59; *Slovenija* 11, 1997, št. 1, 62–64, št. 2, 58–60, št. 3, 60–62, št. 4, 52–54; *Slovenija* 12, 1998, št. 1, 57–59, št. 2, 50–52, št. 3, 58–60, št. 4, 56–58; *Slovenija* 13, 1999, št. 1, 52–55, št. 2, 59–61,...
- Živali v prispodobah* 1, 2, Celje 1996, 1998.
- Priimki v Sloveniji, *Slovenski izseljenski koledar '96*, Ljubljana 1996, 84–86.
- Osebna imena v Sloveniji kot dokazila slovenske identitete, *Traditiones* 26, Ljubljana 1997, 101–108.
- Ženska imena v Sloveniji, DERGANČ, Aleksandra (ur.), *XXXIII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Zbornik predavanj, Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1997, 33–43.
- KNAPPOVÁ, M., *Jak se bude jmenovat?*, Praha 1985.
- KONDRAT'EVA, T. N., *Metamorfozy sobstvennogo imeni*, 1983.
- KOS, D., *Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.–18. stoletje) I, II*, Ljubljana 1991.
- KOS, F., Črtice o priimkih, *LZ XIII/1893*, št. 3, 170–172.
Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, Prva knjiga, Ljubljana 1902, Druga knjiga, Ljubljana 1906, Tretja knjiga, Ljubljana, 1911, Četrta knjiga, Ljubljana 1915, Peta knjiga, Ljubljana 1928.
 Ob osebnih imenih pri starih Slovencih, *LMS* 1886, Ljubljana, 107–151.
- KOS, M., Slovenska osebna imena v Liber confraternitatum Seccoviensis, *ČZN*, Maribor 1913/10, št. 1–2, 8–25.
Urbarji salzburske nadškofije, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Zvezek prvi, AZU v Ljubljani 1939.
Urbarji Slovenskega Primorja, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Zvezek drugi, SAZU v Ljubljani 1948.
- KOŠMRLJ, M., Dvočlenska antroponima v slovenskih krajevnih imenih, *Onomastica jugoslavica* 2, Ljubljana 1970, 102–117.
- KOŠTIÁL, I., Nekaj o naših imenih. Rodbinski priimki in krajevna imena, napravljena iz imen svetnikov, *Dom in svet* 17 (1904), 562–564, 626–629.
 Rodbinski priimki, napravljene iz krajepisnih imen, *Dom in svet* 28 (1905), 44–45, 110–111, 174–175, 243–244, 367–368, 439, 496, 562–563, 627–628, 691.
 Rodbinski priimki iz zemljepisnih imen, *Dom in svet* 19 (1906), 500, 562–563, 630–631, 705–706, 776.
- KOTNIK, B., *Zgodovina hiš južne Koroške*, 1. knjiga (občina Bilčovs), 2. knjiga (občina Kotmara vas), 3. knjiga (občina Bistrica v Rožu), 4. knjiga (občina Rožek), 5. knjiga (občina Št. Jakob v Rožu), Celovec – Ljubljana – Dunaj 1992, 1993, 1995, 1996, 1997.
- Krajevni leksikon Slovenije*, I. knjiga, Ljubljana 1968, II. knjiga, Ljubljana 1971, III. knjiga, Ljubljana 1976, IV. knjiga, Ljubljana 1980.
- KRONSTEINER, O., *Die alpenlawischen Personennamen*, Wien 1975.

- Leksik prezimena socijalističke republike Hrvatske*, Zagreb 1976.
- LUCU, A., *Imenski horoskop*, Ljubljana 1990.
- MAKOVEC, J., *Korenine. Priimki na Murskem polju (1669–1900)*, Murska Sobota 1987.
- MARETIČ, T., O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba, *Rad* LXXXI, 1886, 81–146, *Rad LXXXII*, 1886, 69–154.
- MARUŠIČ, A., Imena in priimki, *Domovina* 1867, št. 33, 35, 37, 38, 40, 43, 46–52.
- MERKŪ, P., *Slovenski priimki na zahodni meji*, 1982.
- Svetniki v slovenskem imenoslovju, *Mladika*, Trst 1988, XXXII, št. 1, 1–8, št. 2/3, 9–12, št. 4, 13–16, itd.
- Svetniki v slovenskem imenoslovju*, Trst 1993.
- Il »*Libro di perticationi*« del Notaro Giusto Ravizza (1525): il testo e l'analisi dei nomi personali, di istituzioni e di luoghi, Trieste 1994.
- MIHELIČ, D., *Najstarejša piranska notarska knjiga (1281–1287/89)*, SAZU 1984.
- MIKLOŠIČ, F., *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*, Heidelberg 1927.
- MIŠIČ, F., O ledinskih in hišnih imenih okoli Solčave, *ČZN* XXXIII, 1938, 191–201.
- MRDAVŠIČ, J., *Krajevna in domača imena v Črni na Koroškem in njeni širši okolici*, Ravne na Koroškem 1988.
- Namenkundliche Informationen*, Leipzig.
- NAPOTNIK, M., Imenopis konjiške nadfare, *Kres* 1886, 37–47, 122–131, 193–204, 289–299.
- NAUMANN, H., *Das große Buch der Familiennamen*, Niedernhausen, 1994.
- NIKONOV, V. A., *Imja i občestvo*, Moskva 1974.
- Iščem imja*, Moskva 1988.
- Onomastica jugoslavica*, 1, Ljubljana 1969, 2, Ljubljana 1970, itd.
- OVSEC, D., Imena, *Pionir* 1980–1981.
- Nomen est omen, *Mladina* 1978, št. 52, 44 d.
- Jožef. O izvoru imena ter vse moške in ženske oblike, Kranj 1996.
- PLETERŠNIK, M., *Slovensko-nemški slovar*, Prvi del A–O, v Ljubljani 1894, Drugi del P–Ž, v Ljubljani 1895.
- RAMOVŠ, F., *Zbrano delo, druga knjiga, Razprave in članki*, ur. akademik Jože Toporišič, Ljubljana 1997.
- RIBNIKAR, P., *Blejske podložniške prisege patrimonialnega sodišča Bled*, Ljubljana 1976.
- Rječnik simbola*, Priredila J. Chevalier in A. Gheerbrant, Zagreb 1983.
- ROGIĆ, P., Lična i porodična imena u jeziku, *Rad JAZU*, knjiga 303, Zagreb 1955, 211–231.
- RÖHRICH, L., *Lexikon der sprichwortlichen Redensarten*, 1, 2, Freiburg, Basel, Wien 1973, 1974.
- RYMUT, K., *Nazwiska Polaków*, Wrocław 1991.
- SEIBICKE, W., *Die Personennamen im Deutschen*, Berlin, New York 1982.
- Vornamen*, Frankfurt am Main 1991.
- SKOK, P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I, Zagreb 1971, II.

- Zagreb 1972, III. Zagreb 1973, IV, Zagreb 1974.
Slovar slovenskega knjižnega jezika I, Ljubljana 1970, II, Ljubljana 1975, III, Ljubljana 1979, IV, Ljubljana 1985, V, Ljubljana 1991.
Slovenska krajevna imena, Leksikon Cankarjeve založbe, Ljubljana 1985.
SMOLEJ, V., O osebnih imenih v Finžgarjevem romanu *Pod svobodnim soncem*, *Jezik in slovstvo* XXX, 1984/85, 204–206.
SNOJ, M., *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana 1996.
STOMATOSKI, P., Nadimak u sistemu imenovanja kod Makedonca, *Četrta jugoslovska onomastična konferenca*, Ljubljana 1981, 479–489.
Makedonska onomastika, Skopje 1990.
SVOBODA, J., *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, Praha 1964.
SCHEINIGG, J., Slovenska imena v starih listinah, *IMK* III, Ljubljana 1893, 8–13, 47–53, 94–101, 140–148.
ŠIMUNOVIČ, P., *Naša prezimena*, porijeklo – značenje – rasprostranjenost, Zagreb 1985.
ŠIVIC-DULAR, A., Slovenski priimki na -en, *Četrta jugoslovska onomastična konferenca*, Ljubljana 1981, 507–518.
O osebnih imenih in priimkih v *Požganci* Prežihovega Voranca, *Odmev živega človeka in krajine*, Ravne na Koroškem 1983, 94–103.
ŠTREKELJ, K., *Slovenske narodne pesmi I–IV*, Ljubljana 1895–1898.
ŠUPUK, A., Klasifikacija prezimena po značenju, *Jezik* 15 (1967–1968), 121–127.
SCHWARZ, E., Orts- und Personennamen, Sonderdruck aus *Deutsche Philologie im Aufriß*, 2. überarbeitete Auflage, 1423–1594.
TAVČAR, Z., *Poklical si me po imenu*, Koper 1985.
TROST, P., Poznámky k teorii vlastního jména, *ZMK* XX (1979), št. 3–4, 307–315.
WENZEL, W., *Studien zu sorbischen Personennamen I, Systematische Darstellung*, Bautzen 1987, *II/1 Historisch-etymologisches Wörterbuch A–L*, Bautzen 1991, *II/2 Historisch-etymologisches Wörterbuch M–Ž*, Bautzen 1992.
WIMMER, O., *Handbuch der Namen und Heiligen*, Innsbruck 1956.
Zpravodaj místopisné komise, Praha.

Animal Metaphors as a Source for Names, Nicknames and Surnames

Summary

Author's book Animals in Language Imagery (Živali v prispeodobah) is a source of various parallel studies on animal names. One of such studies covers names, nicknames and surnames originating directly or indirectly from animal names. Animal metaphors and similes played an important role in the process of giving names and surnames. They represent a more or less obvious link between real, supposed or invented characteristics of animals, and the name, the nickname or the surname of the person who was named after a certain animal according to its characteristics.

The author found evidence that despite the implementation of foreign names of Christian saints the old Slovenian names from animal names were fully included in the process of assigning surnames on Slovenian territory. The large fund of contemporary surnames originating from animal names is divided into three groups, according to form and derivation:

- 1. surnames that are equal in form to the animal names from which they originate;*
- 2. surnames derived from the first group by suffixation;*
- 3. surnames in indirect connection with animal names.*

In the central part of his article the author shows the connection between surnames and contemporary animal similes and metaphors, based on material from the book Animals in Language Imagery and the Dictionary of Standard Slovenian (Slovar slovenskega knjižnega jezika). Exhaustive presentation of these surnames with regard to their frequency follows the central part.

The author's conclusion is that studies on surnames related to animal names, combined with studies on animal phraseologemes and symbols, may help to discover the old concepts and ideas of people in their co-existence with the animal world and nature in general.

Določila za razvrščanje podobno in enako pisanih iztočnic v slovarskem delu novega Slovenskega pravopisa

Peter Weiss

IZVLEČEK: V prispevku so najprej obravnavani načini abecednega razvrščanja in načini razvrščanja podobno in enako pisanih iztočnic v slovenskih slovarskih in enciklopedičnih (ali leksikonskih) delih. Za slovarski del nastajajočega Slovenskega pravopisa so predlagana določila, ki omogočajo enotno razvrščanje podobno in enako pisanih iztočnic ter rabo indeksov pri iztočnicah z enakimi značilnostmi (pisna podoba, naglas, besednovrstni podatek, spol in podatek o neprvi osnovni slovarski obliki).

ABSTRACT: The principles which Slovenian dictionaries and encyclopedias (lexicons) use in alphabetization and ordering of main entries having similar or homonymous spellings are discussed in the first part of the article. For the dictionary part of the new Slovenian Orthographic Code guidelines are suggested for uniform ordering of main entries with similar or homonymous spelling, and the use of index numbers for main entries sharing equal features (spelling, stress, information on word class, gender and the first inflected form to be included in the dictionary).

A

Pri izdelavi slovarskih in tudi enciklopedičnih (ali leksikonskih) del se je treba odločiti za zaporedje iztočnic, ki je v njih največkrat abecedno, ker je optimalno (Zgusta 1991: 265), seveda pa je lahko tudi drugačno, npr. v slikovnih ali tematskih slovarjih, v katerih pa so po navadi abecedno urejeni priloženi seznama besed (indeksi, registri). Nemško-slovenski slikovni slovar 1987 ima dodan abecedno urejeni nemški in slovenski seznam, medtem ko je v Angleško-slovenskem slikovnem slovarju (Parnwell 1986) sicer dodan abecedno urejeni angleški seznam, kljub naslovu pa so slovenski v njem le prevodi angleških izrazov na posameznih ilustriranih straneh. V slovarju govora Gozda Martuljka in Srednje vasi Stanka Koširja (Košir 1997) je na primer besedno gradivo urejeno načeloma po besednih vrstah in pri posameznih besednih vrstah abecedno z upoštevanjem posebnih znakov; marsikdaj samovoljno urejeni narečni slovar nima priloženega abecednega seznama (prim. Weiss 1998: 195).

Pri abecednem razvrščanju glede osnovne abecede v slovenskem jeziku sko-

rajda ni težav: posebnosti ob 25 črkah, ki sestavljajo slovensko abecedo, so črke *q* (ta stoji za *p*), *w*, *x* in *y* (te stojijo med *v* in *z*) ter *ć*, ki stoji za *č*, in *đ*, ki stoji za *d* (SP 1997: § 6). Pri *ć* in *đ* torej ne velja pravilo, da »črke z ločevalnimi znamenji (npr. *â q ü ø ç ñ k*) [...] po abecedi uvrščamo, kot da ne bi imele teh znamenj« (SP 1997: § 6). Če za ti dve črki ne bi veljala izjema, bi bil *ć* položajno izenačen s *c* in *đ* z *d*, čeprav bi goli *c* in *d* še vedno imela prednost; tako bi bilo zaporedje npr.:

Cosgrave

Ćosić

Cosimo

ali

Jugovic

Jugović

Jugovič

Na dva načina se že zdaj obnaša npr. črka *z*: poljski priimek *Żeromski* [žerómski], ki bi ga bilo treba abecedno uvrstiti pod *z*, v slovenskih enciklopedičnih in slovarskih priročnikih praviloma najdemo pod *ž*. Tako npr. v leksikonu Svetovna književnost iz leta 1984 priimka *Želenski* in *Żeromski* stojita med priimkoma *Zweig* in *Žukovski*; geslo *Żeromski* stoji v LCZ iz leta 1994 med gesloma *žerka* in *žgalna dlačica*, v VSL iz leta 1998 pa med gesloma *žerka* in *žeruh*.

V abecedah različnih jezikov in tudi v črkopisih, ki so bili v rabi v slovenščini v posameznih obdobjih, so posebnosti glede na (današnjo knjižno) slovenščino pri abecednem razvrščanju lahko prav velike. Digraf *ch* se v nemščini obravnava, kot da gre za črki *c* in *h*, v češčini pa kot monograf, katerega mesto v češki abecedi je za *h* in pred *i* (Zgusta 1991: 265). Na koncu švedske abecede črki *z* sledijo črke *å*, *ä* in *ö*, kar kaže, da univerzalno abecedno zaporedje za vse jezike, čeprav bi bilo zelo priročno, ni možno. Posebni so s tega stališča tudi različni slovenski črkopisi (različice bohoričice ter metelčica in dajničica), pri katerih lahko napačno razumevanje abecednega zaporedja povzroči celo napačne zaključke. (Za abecedno zaporedje v slovensko-nemškem slovarju Antona Murka iz leta 1832 prim. Weiss 1999: 211, točka 1.6.)

Pri abecednem zaporedju iztočnic (tudi v golih abecednih seznamih) se pojavi prva težava pri razvrščanju večbesednih iztočnic, pri katerih se presledek (a) zanemari (razvrščanje po črkah, angl. *letter-by-letter* – manj jasen je izraz *absolutna abeceda*, ki ga je prav tako mogoče srečati, npr. v ES 6: XI s ponazorilom *BOJEVNIK :: BOJ ZA MEJE*) ali pa se (b) upošteva kot poseben znak, ki se razvršča, kot da bi stal na začetku abecede (razvrščanje po besedah, angl. *word-by-word*) (Landau 1991: 82–83; Svénén 1993: 223–224). Status posebnega znaka, kakršnega ima presledek, lahko ima tudi kak drug znak, npr. opuščaj, kot v obrnjenem Gutsmanovem slovarju, ki ga je pripravil Ludvik Karničar (Karničar 1999). (Prim. ES 6: XI: »Morebitna ločila (vejica, vezaj, okrogli oklepaj, opuščaj) in druge pisne posebnosti v geselski besedi ne vplivajo na abecedni red.«) To niti ni slaba rešitev, saj bi bile iztočnice z začetno sestavino *v'*.. sicer pomešane med vse druge, ki se začnejo s črko *v*. (Vendar pa je tu prišlo še do neustreznega (računalniškega?) ločevanja polkrepkega in navadnega tiska, kar vpliva na abecedno razvrstitev. Pri predlogih *v'*, *k'* in *z'* polkrepkim iztočnicam (s takim tiskom je označeno Gutsmanovo

zaporedje sestavin) od *v'bieg* do *v'žoudjemati*, sledijo navadno tiskane (kar opozarja na to, da jih je obrnil urednik) od *v'briezni* do *v'zaton*, pri tem pa samo navadno natisnjena iztočnica *v'žlahti* stoji na abecedno ustreznem mestu med polkrepkimi (Karničar 1999: 615–617; prim. Weiss 199a).

V slovenskem knjižnem slovaropisju se je uveljavilo razvrščanje po črkah (SSKJ, LCZ, VSL), predvsem v golih abecednih seznamih pa je zelo uveljavljeno razvrščanje po besedah. Tako so različno razvrščene tele iztočnice, napaberkovane iz SSKJ-ja. V SSKJ-ju je dalo razvrščanje po črkah zaporedje, kot je predstavljeno tule v stolpcu A (edino *à la* in *ala* sta razvrščena v nasprotju s siceršnjim pravilom), iste iztočnice pa bi bile z razvrščanjem po besedah razporejene precej drugače, tako kot je navedeno tule v stolpcu B:

A: razvrstitev po črkah

a
abak
abuzus
a capella
accelerando
ačih
ad
ad acta
adagio
ad infinitum
akviziterski
à la
ala
alabaster
à la carte
alarm
alfa
alfabetški
alfa romeo
al fresco
alga
alimentirati
a limine
aktiven
averzija
a vista

B: razvrstitev po besedah

a
a capella
à la
à la carte
a limine
a vista
abak
abuzus
accelerando
ačih
ad
ad acta
ad infinitum
adagio
aktiven
akviziterski
al fresco
ala
alabaster
alarm
alfa
alfa romeo
alfabetški
alga
alimentirati
averzija

Iztočnice so razvrščene po besedah npr. v slovenskem seznamu v Nemško-slovenskem slikovnem slovarju 1987, kjer se srečamo tudi s težavno določitvijo, kaj pravzaprav sploh je iztočnica, saj so tu iztočnice praviloma enobesedne in za njimi, če jim je dodana še kaka sestavina, največkrat stoji vejica, pa najsi je to potrebno ali ne: v *strelac*, *cirkuški* je vejica potrebna, saj gre za zamenjavo sestavin, medtem ko je v primerih *strel*, *iz kota* ali *streljanje*, *kleče* ali *stresalo*, *pretresalne verige* odveč; vejice ni recimo v primeru *strežba kave v kavarni*, kar je seveda prav (Nemško-slovenski slikovni slovar 1987: 835). Iztočnica (pravzaprav začetna bese-

da) je v primeru, ko bi se ista pojavila drugič, tretjič itd., nadomeščena s pomišljajem pred dodano sestavino. V geslu *stožec* je zaporedje dodanih sestavin *vulkanski* :: *z mlevnimi noži* :: *z ogljikovimi vlakni okrepljen nosni* :: *zavorni*, kar kaže, da so v seznamu iztočnice (pravzaprav podiztočnice) abecedno razvrščene po besedah. – Gesla so razvrščena po besedah tudi v seznamu zemljepisnih imen na Turistični avtokarti Slovenije iz leta 1999 in v Atlasu Slovenije iz leta 1985, kjer se kot poseben znak, ki vpliva na abecedno razvrstitev, šteje tudi pika; tako si npr. sledijo: *Sužiška planina* :: *Sv. Križ* (popolnoma nejasno, zakaj je tu) :: *Sv. Ana* :: [...] :: *Sv. Volbenk* :: *Sv. Ana* :: *Sv. Andrej* :: *Sv. Avguštin* :: *Sv. Katarina* (v zadnjih štirih primerih ni presledka, kar spet vpliva na abecedno razvrstitev) :: *Svačica* (AS 1985: 354). – Podobno so razvrščena tudi gesla v Telefonskem imeniku Slovenije 1998: *DDC* :: *DE BREA* :: *DE CECCO* :: *DE CORTTI* :: [...] :: *DE ZORDO* :: *DEAN* :: *DEANKOVIČ* (TIS 1998 I: 65). Tovrstna razvrstitev (po besedah) zahteva od uporabnika po svoje večji napor kot razvrstitev po črkah, saj mora iskalec podatka recimo v telefonskem imeniku natančno vedeti, kako se piše ime, ki ga išče, npr. s presledkom ali brez njega (to lahko zelo moti pri iskanju v računalniški obliki, v kakršni je dostopen telefonski imenik, seveda pa je kdaj zaradi razlikovalnosti lahko tudi v pomoč), poleg tega pa je v računalniškem programu, s katerim so bile iztočnice v TIS 1998 razvrščene po abecedi, še nekaj pasti in nejasnosti, saj šteje za črkovne znake poleg presledka tudi številke, ločila in simbole, le da ni nikjer razloženo, v kakšnem zaporedju. Tako povsem na začetku seznama telefonskih naročnikov na področju Ljubljane najdemo imena v takemle zaporedju:

A + 3
 A & B AGENCIJA
 [...]

 A & O SISTEMI
 A ATLANTA
 A FORM
 A INŽENIRING
 A 2
 A 3
 A.A. BUSINESS CENTER
 A.A.L. ALPE ADRIA LEASING
 [...]

 A.V.T.
 A – COSMOS
 A – FINIŠ
 A – MARKETING
 A – PERFECT
 A–TRADE
 A–Z FINANCE
 A – Ž CONSULTING
 AA & SARA
 AA BUSINESS CENTER
 [...]

 AA TRADE BIO 92

AA – ANONIMNI ALKOHOLIKI

AANIMA

AARON [ki je v tem zaporedju prvi priimek] (TIS 1998 1: 15)

Računalniški program bi moral pri razvrščanju po črkah presledek, ločila in simbole praviloma zanemariti in številke postaviti pred črko *a*, medtem ko so pri razvrščanju po besedah pravila manj jasna. (Tako ima TIS 2000, ki ima v primerjavi s TIS 1998 pri abecednem razvrščanju nekaj prav slabih rešitev, še pred začetkom črke *A* rubrične naslove 1 (od *1 MAH* do *14*), 2 (od *2 M* do *2B*), 3 (od *3-TEC* do *3TRADE*), 4 (*4M*), 7 (*7 TRADE*) – TIS 2000: 13.) Sicer pa je za TIS 1998 pretežka že črka *ć*, saj stoji takoj za *c* in pred *č*, tako da je v njem zaporedje res *JUGOVIC* :: *JUGOVIC-KOFOL* :: *JUGOVIĆ* :: *JUGOVIĆ-KRALJ* in *JUGOVIČ* (TIS 1998 1: 137). TIS 2000 te napake nima več, črka *đ* pa stoji v obeh izdajah telefonskega na ustreznem mestu, takoj za črko *d* (prim. Weiss 1999b).

V TIS 1998 je ustrezno tudi zaporedje priimkov *KUHAR* (od *Ivan* do *Vojko*) in *KŪHAR* (*Stanislav*), čemur sledi priimek *KUHAR-MEVŽELJ* (TIS 1998 1: 172). Herbert Ernst Wiegand (1989: 377–378) se boji, da bi lahko formulacija, ki jo je mogoče najti v nemških slovarjih, namreč da so črke s preglasi razvrščene kot črke brez preglasov, botrovalo zaporedju *Bar*¹ :: *Bär* :: *Bar*². Neustrezno ravna ES 6: 64–65, ki ima zaporedje *KUHAR*, *Alojzij* :: *KUHAR*, *Boris* :: *KUHAR*, *Janez* :: *KŪHAR*, *János* :: *KUHAR*, *Lovro*. V TIS 2000 je zaporedje priimkov in njihovih različic še bolj nenavadno, že kar nepregledno: *KUHAR-MEVŽELJ* :: *KUHAR-REŽEK* :: *KUHAR-ZAJEC* :: *KUHAR* (od *Amalija* do *Silva*) :: *KŪHAR* (*Stanislav*) :: spet *KUHAR* (od *Štefan* do *Vojko*) :: *KUHARIČ-MAHKOVEC* :: *KUHARIČ* (od *Aleksander* do *Neva*). Dvojni priimki seveda morajo stati za enojnimi – rešitev v TIS 1998 je bila glede tega povsem ustrezna –, pa tudi zaporedja *MÜLLER*, od *Aco* do *Andreja*, nikakor ne bi smel prekiniti primer *MULLER* (*Blažka* – tu gre pri priimku skoraj gotovo za pomoto), kateremu potem sledi zaporedje *MÜLLER*, in sicer od *Bogdan* do *Zvonka* (prim. Weiss 1999b).

Abecedno razvrščanje v narečnih slovarjih, ki nimajo poknjiženih iztočnic, je lahko precej nepregledno in tudi samovoljno (gl. Novak 1996: geslu *bùša* sledi geslo *būditi*, kar kaže, da se črka *ü* šteje za posebno črko, ki se abecedno uvršča za *u*; prim. Kenda-Jež – Weiss 1999: 33–36; Weiss 1998a: 191). Tudi poskusni snopič Slovarja stare knjižne prekmurščine ima pri abecednem razvrščanju glede na normativne priročnike slovenskega knjižnega jezika posebnosti, kakršne so že v Slovarju beltinskega prekmurskega govora Franca (in Vilka) Novaka, vendar so razvidne le iz građiva, saj ni nikjer navedeno abecedno zaporedje uporabljenih črk; tako npr. *d'* stoji za *d* – geslu *dvor* sledi geslo *d'am* – in *ü* za *u* – geslu *mujvalnica* sledi geslo *müdba* (Novak 1988: 19).

Danes, ko gesla po abecedi v slovarskih in enciklopedičnih delih namesto človeka veliko hitreje in učinkoviteje razvrsti računalnik, je seveda težko uvajati izjeme, kakršna je v angleških slovarskih in enciklopedičnih delih recimo pri predimku *Mc.*, ki abecedno stoji tako, kot da bi bil *Mac.*, ali pri *St*, ki v imenih svetnikov in v zemljepisnih imenih pomeni *Saint* in ga nekateri slovarji postavljajo na to mesto (za to dvojje gl. Webster 1980: 10a; pravilo velja glede *Mc.* tudi v Longman

1992, v katerem pa je recimo v geslu *Saint Bernard* mogoče najti kazalko k *St Bernard*, in glede upoštevanja nepolnopomenskih besed pri abecednem razvrščanju (v angleški zvezi *accessory sinuses of the nose se of in the* pri abecednem razvrščanju ne upoštevata – Landau 1991: 82–83). Tudi razvrščanje nemških črk s preglasi, npr. *ö* kot *oe*, je čudaško (prim. Metzler Lexikon Sprache 1993: 434: *Occidental – Interlingue :: Öffnungslaut :: [...] :: Özbekisch :: Offen*).

Vendar pa bo vsakdanja praksa še naprej stregla z nečrkovnimi primeri, ki jih bo treba uvrščati v slovarje, enciklopedije in leksikone ter raznovrstne abecedne sezname. Tako je naslov revije *2000* priporočljivo uvrstiti po abecedi na mesto, kjer bi se nahajal s črkami izpisani naslov (tako ravnajo tudi bibliografi), namreč *dva tisoč*, kar je v natančnejših slovarjih tako zapisano tudi kot izgovor tega imena. Naslov *1551* je mogoče brati na dva načina, kot *tisoč petsto enainpetdeset* ali kot *petnajststo enainpetdeset* – v Enciklopediji Slovenije je za zdaj na tem mestu le kazalčno geslo (z naslovom, ki je v oglatem oklepaju zapisan z besedami), ki kaže na (bolj uveljavljeni izgovor) *tisoč petsto enainpetdeset*, kjer bo predstavljeno celotno geslo (ES 8: 327; toda prim. omejitev na str. XII: »Gesla so razporejena po absolutni slovenski → abecedi zapisa (ne izgovora) geselskih besed«). Podobno težavo predstavljajo še npr. imena *7D* [revijal, *V-1*, *V-2* [orožje], *B-52* [bombnik]. Po enem pravilu se številke pri abecednem razvrščanju zanemarijo, čeprav se v enciklopedičnih delih upoštevajo pri imenih vladarjev, ki imajo dodane identifikacijske rimske številke (Landau 1991: 84 ima zaporedje *Hg :: hG :: HG :: hG :: Ihg :: hgI :: hg⁻¹ :: hg_∞* itd.), vendar potem sploh ni mogoče upoštevati imen *1551* ali *2000*, po drugem se številke in številke upoštevajo, kot da bi se izpisovale z besedami, po tretjem se abecedno razvršča, kot da bi se izpisoval z besedo/črko, le številčni del, ki stoji pred črkovnim delom (*7D* bi npr. stal na mestu pod *sedem D*), medtem ko se tisto, kar stoji na koncu (ali vmes), razvršča po velikosti, torej od *I :: 2 :: 3* ali od *I :: II :: III* ali od *I :: II :: III*. naprej. (Računalnik lahko sicer števila razvršča kot besede (v zaporedju *I :: 12 :: 123 :: 2 :: 21 :: 213 :: 3* – Muren 1989: 184) ali pa po (naraščajoči ali padajoči) velikosti, torej *I :: 2 :: 3 :: 12 :: 21 :: 123 :: 213*.) V specialnih, recimo terminoloških slovarjih se po abecedi in z upoštevanjem nadaljnjih določil razvrščajo še simboli, npr. *H₂O* (Wiegand 1989: 375; Koblischke 1983: 8), vendar glede tega še nimamo ustreznih izsledkov, do katerih lahko pripelje le izdelovanje dovolj natančnih terminoloških slovarjev (prim. Gjurin 1986: 157: »Kam npr. uvrstiti – pri abecedni površčeni gesel – arabske, kam rimske številke, kakšna je hierarhija med alografi iste črke (a, a, A, A ...), kako obravnavati indekse (H_s, K⁻¹, H₂O, °C ...).«). V besedotvorni ali morfemski slovar so uvrščene npr. ničte končnice (-∅), ki v ustreznih ruskih slovarjih stojijo pred *a*, torej dejansko na samem začetku abecede (Kuznjecova – Jefremova 1986: 579). Vendar pa v druge enojezične slovarje taki podatki ne spadajo, saj jih je težko razvrščati na mesta, kjer jih bo uporabnik našel. (Prim. Toporišič 1994:461: »V slovarju bo [neglasovni (ničti) morfem – P. W.] zapisan za črko Ž [...].«) Zato je najbrž najbolje, da pridejo v posebne sezname v dodatke, povsem na konec abecednega zaporedja (kot ravna npr. Koblischke 1983: 471–504).

V slovenščini se nam v razvrščanje po abecedi poleg (1) osnovnih črk (*a, b ... z, ž*) ponujajo še (2) dodatne črke, ki so (a) onaglašene, pri katerih je naglas (*aa*)

obvezna sestavina (npr. v čeških, francoskih in španskih besedah *ó*) ali pa (ab) fakultativna (npr. v onaglašeni iztočnicah – v slovenskih besedah po navadi naglasa ne pišemo, vendar pa je obvezen, ko je uveden, npr. v jezikoslovni rabi), (b) preglasne ipd. črke (*ü*), in (c) črkam komajda še podobni znaki (*β*, @, Ω, *b*, \$) ter (3) zunajabecedni znaki (številke, npr. v *H₂O*, ipd.) (po Wiegandu 1989: 374–375).

B

Pri razvrščanju iztočnic za slovar ali enciklopedično delo se pojavi težava, kako razvrstiti več podobno ali enako pisanih iztočnic (najmanj dve), ki so razvrščene abecedno, pa najsi bo odsprednje ali odzadnje, kot so na primer v OSSJ-ju. Pri delih manjšega obsega je tovrstnih zadreg malo, kopičiti pa se začnejo pri slovarskih in enciklopedičnih delih srednjega obsega, kakršno je SSKJ. Zato so v uvodu k SSKJ-ju, ki je slovar srednjega obsega, navedena sorazmerno natančna navodila za razvrščanje podobno in enako pisanih iztočnic (SSKJ 1: § 7–18), kjer pa vendarle manjkata določili o razvrščanju podobno ali enako pisanih iztočnic tipa **Jézus** :: **jézus** (torej ko se razlikujeta velika in mala začetnica) ali **à la** :: **àla** (ko je v eni od iztočnic presledek) ali o razvrščanju glagolov, ki se razlikujejo od neprve osnovne slovarske oblike dalje (**obíti** -idem :: **obíti** objíjem) – tako so razvrščene iztočnice v SSKJ-ju.

Slovar slovenskih homonimov (Bálint 1997) ima iz SSKJ-ja nabranih veliko besed, ki so problematične za razvrščanje (večinoma gre za enako pisane besede) in zanimive tudi za tukajšnjo obravnavo, vendar seznam ni zanesljiv: če je bila »zaradi besednovrstne značilnosti« (Bálint 1997: 18) opuščena homonimna vrsta *plésen*¹ ž 'glivična bolezen' :: *plésen*² prid. 'nanašajoč se na ples', ni jasno, zakaj je avtorica uvedla nove homonimne vrste *mát* m (pri šahu) :: *mát* prid. 'ki je brez močnega sijaja', *prst* m :: *prst* ž in *striči* m 'stric' :: *striči* nedov. 'krajšati lase, dlako' ali zakaj ob *pót* m 'pot' ž :: *pót* m 'sel' :: *pót* m 'znoj' ni upoštevala tudi *pót* ž. V tem slovarju pripisani indeksi le redko izvirajo iz SSKJ-ja.

SP 1962 ima podobno in enako pisane iztočnice razvrščene na različne načine: **goríca** :: **Goríca**, **hríb** :: **Hríb**, **vřh** m :: **Vřh** :: **vřh** predl., **zèl** zlà -ò prid. :: **zél** -í ž, toda **bél** -í ž :: **bél** -a -o, **gòst** -a -o :: **gòst** gòsta m, **lùk** medm. :: **lúk** -a m.

Tudi OSSJ Milene Hajnšek-Holz in Primoža Jakopina ima v uvodu navedena na videz zelo natančna določila za razvrščanje podobno in enako pisanih iztočnic, vendar se jih potem začuda ne drži (OSSJ: VIII; vezaji namesto odstavčnih pomišljajev so že v izvorniku):

»Gesla so razvrščena po abecedi s končne strani. Pri razvrščanju sva upoštevala naslednje:

- absolutna abeceda: a, aa, aba;
- naglasno mesto in kvaliteta samoglasnikov: a, á, à; e, é, è, ê; i, í, ì; o, ó, ò, ô; r, í; u, ú, ù; snubačica, snubáčica; mézda, mèzda, mēzda;
- [...]

Ker so gesla »razvrščena po abecedi s končne strani«, je zaporedje *snubačica* :: *snubáčica* napačno, saj bi moral glede na navedeno določilo imeti nenaglašeni *i* v *snubáčica* prednost pred naglašeni v *snubačica*. Izvedba (seveda odzadnja) je sicer v skladu s SSKJ-jem (SSKJ 1: § 8: »Enako pisana gesla iz iste besedne vrste

so razvrščena: [...] 3. po kvantiteti naglašnega samoglasnika: geslo z dolgim naglasom stoji pred geslom s kratkim naglasom ali brez naglasa (*bór : bòr*) [...]« in ni jasno, zakaj jo je OSSJ v navodilih zabrisal. Glede na določila, navedena v OSSJ-ju, je zaporedje *mézda :: mèzda :: mēzda* ustrezno. (Prim. Weiss 1996/97: 81.) SSKJ je seveda moral biti nadgrajen, saj se v OSSJ-ju srečajo iztočnice in dvojnice k njim ter podiztočnice in dvojnice k njim. Na nekatere primere pa pisci SSKJ-ja niso bili pozorni, kot je bilo že rečeno (**Kristus :: kristus**). OSSJ to izrecno popravlja, tako da stojijo v njem iztočnice z malo začetnico pred tistimi z veliko in je torej zane-marjeno neustrezno načelo razvrščanja podobno- in enakopisnic po tvorjenosti, ki je bilo najbrž upoštevano v SSKJ-ju.

In kako ravnajo v takih primerih slovenska enciklopedična (in leksikonska) dela?

ES v uvodu izčrpno in ustrezno navaja pravila, po katerih se razvrščajo gesla, še posebej homonimna (npr. ES 6: XI), le da ni povsem jasno, ali je za iztočnico treba šteti tudi ime ob priimku ali ne; razvrstitev primerov pri *KUHAR* oz. *KÛHAR* kaže, da je osebno ime del iztočnice, zaporedje iz uvoda *BOJC, Ruža :: BOJC-BIDOVEC, Franja* pa, da ni (ES 6: XI, 64–65).

LCZ 1994 glede razvrščanja po abecedi in razvrščanja homonimov nima navedenih pravil, ravna pa nerazvidno, saj je zaporedje v njem npr. *bill* 'listina' :: **Bill** lšvicarski arhitektl (v pokončnicah so moja pojasnila), vendar pa tudi **Viktorija** lkraljica Velike Britanije :: **Viktorija** |avstralska zvezna državal :: **viktorija** llokvanjl.

VSL ravna pri razvrščanju nasploh malce nejasno in ima v uvodu navedeni dve pravili glede zaporedja, in sicer pri članih družine z enakim priimkom, ki so obravnavani v istem geslu (tu so »bližnji in daljni sorodniki [...] razporejeni po starosti, od najstarejšega do najmlajšega«), vendar pa pod isto iztočnico niso združena enakozvočna osebna in zemljepisna imena, npr. **Aš**, Šalom |pisatelj :: **Aš** |mesto na Češkem|. »V takšnem primeru je po abecednem redu na prvem mestu vedno osebno ime, na drugem zemljepisno« (VSL 1: XIII). Očitno je to premalo, saj marsikaj ostane nerazloženo; tako je v samem leksikonu zaporedje npr. **AL** |Alabama :: **al** |arabski določni člen :: **Al** |aluminijl :: **a. l.** lad libituml, **MRK** :: **mrk**, **Mrak** :: **mrak**, **MP** :: **m. p.**, **Mura** lrekal :: **Mura**, **d. d.** lpodjetjel :: **mura** (to zaporedje je toliko bolj nenavadno, ker je dodatek *d. d.* 'delniška družba', če sodimo po vrsti tiska, del iztočnice), **pH** :: **ph**, **Vas** :: **vas**. Velike črke ali več velikih črk imajo prednost pred (več) malimi črkami, vendar vrsta iztočnic od *AL* do *a. l.* ni urejena po tem pravilu.

Tovrstna določila – če so se pisci slovarjev sploh dokopali do njih – so v uvodih k slovarjem nasploh navedena le redko ali pa so zelo kratka. Tako France Verbinc v uvodu k Slovarju tujk piše: »Vsa gesla so urejena po strogem abecednem redu. To velja tudi za kratice, citate in zveze s predlogi. Gesla en face, en gros, in absentia, in causa itd. so torej uvrščena po abecedi tako, kakor bi bili sestavini ena beseda.« (Verbinc 1979: 8) Kako težki primeri čakajo slovaropisca, se vidi iz začetka Verbinčevega slovarja (Verbinc 1979: 19):

A lamperl

Å langstreml

A = A liz logikel

- a llatinski predlogl
- a litalijanski predlogl
- a larl
- à lfrancoski predlogl
- A lAnnol
- a. lannol
- a- 'ne..'
- a. a. lad actal

To res niso kake velike in usodne stvari. Slovar si prizadeva napraviti red v jeziku (poskuša torej skorajda nemogoče), zato je nerodno, če mu spodleti že pri povsem tehnično obvladljivem. Pri vsakem slovarskem ali enciklopedičnem oz. leksikonskem delu je treba pravila določiti ob samem začetku in se jih potem držati in jih dopolnjevati glede na posebnosti v gradivu. Splošnih pravil zaradi posebnosti posameznih del ne more biti.

C

Pri urejanju iztočnic za slovarski del novega Slovenskega pravopisa, ki nastaja na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, so veliki množini besed iz SSKJ-ja dodana še lastna imena, tako da prihaja do srečanj tipa **delo** :: **Delo** [časopis] ali **drava** [cigaretal] :: **Drava** [reka]; istovrstni primeri morajo biti razvrščeni kar se da enako, uporabnik pa jih mora najti na pričakovanih mestih. Pravila morajo biti trdna, tako da jih lahko obvladajo tako sestavjalci kot uporabniki.

Določila, ki so objavljena tule, niso zavezujoča (niti za sestavjalce slovarskega dela Slovenskega pravopisa ne) in jim bo mogoče treba dodati tudi kaj takega, kar se do zdaj še ni pokazalo kot problem. Nanašajo se samo na konkretno slovarsko delo, torej na slovarski del Slovenskega pravopisa, in bodo mogoče morala biti glede na spremembe v gradivu še spremenjena in dopolnjena. Izbrani primeri izvirajo iz pripravljanih različic pri izdelovanju slovarskega dela Slovenskega pravopisa in iz SSKJ-ja, ponekod pa so skonstruirani.

Gradivo, ki se ponuja v razvrščanje, je pripeljalo do rezultata, kot je predstavljen, ponekod pa pušča še odprte rešitve. Natančno razvrščanje je pomembno tudi zato, ker se ob njem pokaže potreba po dodajanju indeksov pri iztočnicah, ki se ne razlikujejo v pisni podobi, naglasu, besednovrstnem podatku, spolu ali podatku o neprvi osnovni slovarski obliki, indeksi pa olajšajo ali sploh omogočajo rabo kazalk in vodilk ter sopomenk v slovarju (npr. **dreti**¹ |silovito in hitro teči| :: **dreti**² |odstranjevati kožo|).

Prvotna pravila za razvrščanje podobno in enako pisanih iztočnic je obravnavala Komisija za sestavo slovarskega dela novega Slovenskega pravopisa, ki ji predseduje akad. prof. dr. Jože Toporišič, in sicer na 85. seji 13. oktobra 1992 ter na 216. in 217. seji 17. decembra 1996 in 15. januarja 1997.

0.0 Nasploh veljajo pri razvrščanju podobno in enako pisanih iztočnic v slovarskem delu pripravljajočega se Slovenskega pravopisa smiselno prirejena do-

ločila, ki so zapisana v uvodu v SSKJ v paragrafih 17 (tule v točki 2) in 18 (tule v točkah 3.1–3.6).

0.0.1 Določilo, ki stoji bolj na začetku, ima pri razvrščanju podobno in enako pisanih iztočnic prednost pred nadaljnjimi.

0.0.2 Tu ne gre za razvrščanje iztočnic in s tem gesel po večji pravopisni ipd. primernosti, tako da zaporedje **nasvidenje** :: **na svidenje** ne govori o večji pravopisni ipd. ustreznosti iztočnice **nasvidenje** pred sicer primernejšim pisanjem narazen, torej **na svidenje**.

0.1 Podobno pisane iztočnice (tudi podobnopisnice) so tule sicer povsem enake kombinacije malih ali velikih črk v iztočnicah (te črke so lahko tudi podpisane ali nadpisane – prim. točko 4.2), brez upoštevanja velikosti različno velikih črk (gl. točko 1.0), različnih onaglasitev (prim. točke 3.3–3.5), presledkov (prim. točko 4.1) ali ločil (prim. točko 4.5), števk (prim. točko 4.3) in drugih nečrkovnih znamenj (npr. ° za ‘stopinja’ – prim. točko 4.4), ki pa se vsaj v eni od teh sestavin razlikujejo. Primeri za podobnopisnice bi bili **iskra** in **Iskra**, **nasvidenje** in **na svidenje** (če zadnje sploh nastopa kot iztočnica), **Nuk** in **NUK**, **m** lmeterl :: **m²** kvadratni meterl, **bór** :: **bòr**, **Húgo** :: **Hugo** [igól].

0.2 Enako pisane iztočnice (tudi enakopisnice) so povsem enake kombinacije malih oz. velikih črk ter drugih znamenj na njih oz. ob njih v iztočnicah; nadaljnji podatki za njimi se lahko razlikujejo (**pót** -a m lpot žl :: **pót** -a m lsel, kurirl :: **pót** -f ž, **blodilka** :: **blodilka** [uk], **Kos** stvar. i. :: **Kos** oseb. i.

1.0 Z malo začetnico ali v začetku z več malimi črkami pisane iztočnice imajo – ne glede na besednovrstno pripadnost – prednost pred tistimi, ki so pisane z veliko začetnico ali z več velikimi črkami (**b** :: **B**; **ba** :: **Ba** :: **BA**; **na** :: **Na**; večino-
ma skonstruirano je **jis** :: **jiS** :: **jIs** :: **jIS** :: **Jis** :: **JiS** :: **JIs** :: **JIS**).

2.0 Podobno- ali enakopisnice, ki pripadajo različnim besednim vrstam, si sledijo takole:

2.1 po besednih vrstah:

(a) (aa) samostalnik, ki se pregiba z glasovnimi končnicami, (ab) samostalnik, ki se ne pregiba z glasovnimi končnicami (prim. točko 2.1.1);

(b) samostalniški zaimек;

(c) (ca) pridevnik, ki se pregiba z glasovnimi končnicami, (cb) pridevnik, ki se ne pregiba z glasovnimi končnicami (prim. točko 2.1.1);

(č) števník;

(d) pridevniški zaimек;

(e) glagol;

(f) prislov;

(g) povedkovnik (prim. točko 2.1.2);

(h) predlog;

(i) veznik;

(j) medmet;

(k) členek;

2.1.1 iztočnica z glasovno končnico v rodilniku (pa čeprav kot variantno)

ima prednost pred tisto z zgolj neglasovno (**B --** in **B-ja :: B --**); to določilo sicer ni dosledno, saj nasprotuje tistemu v točki 3.6, vendar pa nam pri posameznih črkah edino lahko zadrži imena črk na prvih mestih;

2.1.2 povedkovniki so večinoma nepregibni (in tvorjeni iz prislova), včasih pa se vendarle pregibajo (npr. *rad -a -o*); glede na to bi moralo biti mesto povedkovnika pravzaprav med glagolom in prislovom;

2.2 besednovrstno ne natančneje opredeljene iztočnice:

(a) prosti morfemi ipd. (**se**);

(b) krajšave (**e. c.** 'exempli causa', **est.** 'estonsko, estonščina', **o.** 'oče', **u.** 'umrl');

2.3 orientacijske iztočnice (v zvezi z besedotvorjem):

(a) predpona v sestavljenkah (**hipo.., o.., u..**);

(b) prvi del podrednih zloženk (**belo.., hipo.., backhand**);

(c) prvi del prirednih zloženk (**belo-**);

(č) medpona (**..o..**);

(d) drugi del prirednih zloženk (**..basen, ..bus, ..tonski**);

(e) priponsko obrazilo (**..aš, ..ast, ..ec, ..est**); če bi bilo enako pisanih priponskih obrazil več, si sledijo, kot izhaja iz točk 2.1 in 3.1–3.7;

2.3.1 enako pisani enakovrstni prvi deli zloženk se razvrščajo po nadaljnjih pravilih (**bákro.. :: bakro..**; prim. točke 3.3–3.5 in 4.4);

2.4 kazalke (**baklja, bil** oblika glagola *biti seml*).

3.0 Enako ali podobno pisane iztočnice iz iste besedne vrste (točka 2.1) ali enako ali podobno pisane orientacijske iztočnice (točka 2.3) so razvrščene:

3.1 po spolu: moški spol ima prednost pred ženskimi in srednjim, ženski pred srednjim (**brst m :: brst ž**);

3.2 po glagolskem vidu: dovršni ali nedovršni glagol ima prednost pred dvovidskim (**dotirati dov. :: dotirati dvovid.**);

3.3 po mestu naglasa: iztočnica z naglasom na prvem zlogu stoji pred iztočnico z naglasom na drugih zlogih (**blagôvnica :: blagovníca, àtóničen :: atóničen**);

3.3.1 iztočnica z nepremičnim naglasnim tipom ima prednost pred tisto s premičnim, končniškim ali mešanim (**Jádran -a m, oseb. i. :: Jádran -ána** 'Jadransko morje'), **dúh -a :: dúh -á**);

3.4 po kolikosti naglašene samoglasnika:

(a) iztočnica z dolgim naglasom stoji pred iztočnico s kratkim naglasom ali brez njega (**bór :: bòr, Húgo :: Hugo** [igól]);

(b) iztočnica z dolgim naglasom v izgovoru v oglatih oklepajih ima prednost pred tisto s (samo) kratkim naglasom ali brez njega (**back..** [bék] :: **back..** [bèk]);

3.5 po kakovosti naglašene samoglasnika:

(a) iztočnica z ozkim samoglasnikom stoji pred iztočnico s širokim samoglasnikom (**bébav :: bêbav**);

(b) iztočnica z ozkim samoglasnikom v izgovoru v oglatih oklepajih stoji pred tisto s širokim samoglasnikom;

3.6 po tem, ali je iztočnica brez dvojnice ali z dvojnico (**bisus** -a :: **bisus** -a ... tudi **bis** -a); ponekod je dvojnica navedena za podpičjem na koncu gesla za oznakama in ali tudi; toda prim. omejitev v točki 2.1.1;

3.7 od tod dalje navedenih določil ni v SSKJ-ju:

3.7.1 iztočnica brez posebnega izgovora stoji pred tisto s posebnim izgovorom v oglatih oklepajih (**blodilka** :: **blodilka** [ɥk]); različne omejitve izgovora tipa in in tudi ne vplivajo na razvrstitev enakopisnic;

3.7.2 nezaznamovana iztočnica ima prednost pred zaznamovano (**božica ubožica** :: **božica** star. *boginja*); zaznamovanost se šteje v zaporedju (a) socialnozvrstno, (b) funkcijskozvrstno, (c) splošno normativno, (č) čustvenostno, (d) časovno, (e) pogostnostno, (f) izraziško (npr. **dr̄galka** zastar. :: **dr̄galka** agr.);

3.7.3 samostalniška iztočnica, ki se ji osnova v roditelju ne podaljšuje, ima prednost pred tisto, ki se ji (**drevče** -a s :: **drevče** -ta s);

3.7.4 pri samostalniški iztočnici ima »čisti« samostalnik prednost pred samostalnikom z dodatkom, da gre za simbol (**B** -- m :: **B** -- m, simb.); geslo z golim besednovrstnim podatkom ima nasploh prednost pred geslom s takim podatkom z dodatkom (**srčno** prisl. :: **srčno** nač. prisl.);

3.7.5 pri samostalniku moškega spola ima iztočnica z golim podatkom m (za golega se šteje tudi podatek m z dodatki poj., skup., števn.) prednost pred tistim s podatkom m živ. (ta ima pač bolj zapleten sklanjatveni vzorec) ali takim, ki to oznako skriva, npr. m, oseb. i. ali m člov. (**kuli** m |kemični svinčnik| :: **kuli** m živ. Inekvalificirani delavec (v Aziji));

3.7.6 pri pridevniku ima iztočnica brez neobstojnega glasu prednost pred tisto z neobstojnim glasom, večinoma polglasnikom (**določen** -a -o :: **določen** -čna -o);

3.7.7 pri pridevniku ima geslo brez zapisane oblike primernika (ki se torej (lahko) stopnjuje s prislovom *bolj*) prednost pred tisto z navedenim primernikom (**bučen** -čna -o :: **bučen** -čna -o, -ejši -a -e);

3.7.8 pri lastnih imenih si dodatki sledijo v zaporedju (a) stvarno ime, (b) zemljepisno ime, (c) osebno ime, saj ima osebno ime pri moškem spolu zaradi sicer nezapisanega podatka o podspolu živosti (živ.) bolj zapleten sklanjatveni vzorec (**Kos** stvar. i. :: **Kos** oseb. i.; **Lev** astr. i. :: **Lev** oseb. i.; **Amazonka** zem. i. :: **Amazonka** oseb. i.; **Kočevar** preb. i. :: **Kočevar** oseb. i.);

3.7.9 pri zemljepisnih imenih ima prednost geslo, ki vsebuje manj izpeljank (**Pesnica** lrekal :: **Pesnica** |kraj|);

3.7.10 pri enako pisanih imenih enakovrstnih zemljepisnih danosti (kraj, reka ...) ima prednost tista, ki je prostorsko bližja (**Tržič** lv Slovenijil :: **Tržič** lv Italijil);

3.7.11 pri slovenskih krajevnih imenih, pri katerih so enaki vsi podatki do (izključno) tonemskega naglasa, si gesla sledijo po abecednem zaporedju pripisanih imen občin, ki so navedena v pokončnicah (**Brode** |o. Braslovčel| :: **Brode** |o. Škofja Lokal|);

3.7.12 pri enako pisanih simbolih iz različnih strok si iztočnice sledijo po abecednem zaporedju označevalnikov (**Pa** fiz. :: **Pa** kem.);

3.7.13 pri enako pisanih glagolih ima prednost geslo, v katerem ima neprva

osnovna slovarska oblika:

(a) samoglasnik, ki je nepremenjen ali glasovno bližji samoglasniku v nedoločniku (**obstáti** -stánem :: **obstáti** -stojím, **napéti** -pôjem :: **napéti** -pnëm, **bíti** bĭjem :: **bíti** sëm, **napásti** -pásëm :: **napásti** -pádem);

(b) krajšo predpono (**obrisati** obríšëm :: **obrisati** -ríšëm);

3.7.13.1 v težavnejših primerih se je najbolje opreti na rešitve v SSKJ-ju;

3.7.14 pri iztočnicah, ki jih ni mogoče razvrstiti po navedenih pravilih, se upošteva možna pomenska uvrstitev, in sicer po zaporedju, ki izhaja iz točke 2.1 (**blago..** *lblago* sl :: **blago..** *lblag* prid.l, **B** -- [bè in bé] m Belgija :: **B** -- [bè in bé] m blok 18 B).

4.0 Iztočnice, tudi tiste, katerih sestavina je vsaj en presledek, eno ločilo ali dodatno znamenje (brez njega ali njih bi se dve iztočnici pisali enako), se – potem ko so upoštevana in izčrpana že navedena določila – razvrščajo takole:

4.1 enobesedna iztočnica, tudi taka z ločili med posameznimi sestavinami, ima prednost pred tako z ločilom med sestavinami ali pred dvo- ali večbesedno (**nasvidenje** :: **na svidenje**, **bledomoder** :: **bledo-moder** :: **bledo moder**);

4.1.1 gola, zgolj črkovna iztočnica ima prednost pred tisto, ki ima (tudi notranje) ločilo (samo teoretično: **ti** :: **ti** :: **t.i** 1.1 :: **t.i** :: **t.-i** :: **t i** :: **t. i**); šele nato (prim. točke 2.2–2.4) so zapisane morebitne orientacijske iztočnice; iztočnice z ločili si torej sledijo takole: pika, stični dve piki, vezaj, pomišljaj (če bi kje nastopila taka zadrega po upoštevanju vseh dosedanjih določil);

4.2 z navadnimi črkami ali številkami zapisana iztočnica ima prednost pred sicer podobno zapisano iztočnico z nad- ali podpisano črko ali števkou oz. nad- ali podpisanimi črkami ali števki (**Cie** :: **Cie**);

4.3 gola iztočnica ima prednost pred iztočnico z (a) nad- ali (b) podpisano števkou, tiste s števki pa si sledijo po naraščajoči številski velikosti (**cm** :: **cm²** :: (teoretično) **cm¹³**);

4.3.1 nadpisane črke ali števkje je treba ločiti od drugih znamenj, ki se razvrščajo za podobno pisane gole iztočnice, torej za podobno pisane iztočnice brez ločil in znamenj (npr. nadpisani *o* v primeru **ƒ** 'folio' – ta se razvršča, kot da bi bil *fo*) od stopinje v primeru **°F** 'stopinja Fahrenheita');

4.4 nemški *ß* stoji za črkama *ss*, ligatura *æ* sledi črkama *ae* in ligatura *œ* sledi črkama *oe* (**Gross** :: **Groß**);

4.5 turški *ı* stoji za slovensko črko *i* in turški *İ* za slovensko črko *I*, s katerima sta sicer položajno izenačena;

4.6 islandski *ð* stoji za črko *d*, islandski *þ* pa za črko *t*, s katerima sta sicer položajno izenačena;

4.7 latiničnim črkam podobni simboli za valute stojijo (če so sploh uvrščeni v slovarski del) na koncu z veliko pisanih latiničnih črk kot iztočnic, npr. **€** (simbol za evro) za **E**, **£** (simbol za funt) za **L**, **\$** (simbol za dolar) za **S** in **¥** (simbol za jen) za **Y**; te simbole je sicer bolje predstaviti v posebni preglednici;

4.8 male grške črke stojijo (če so sploh uvrščene v slovarski del) na koncu malih latiničnih črk kot iztočnic (**β** torej pride med **b** in **b-**); velike grške črke stojijo na koncu velikih latiničnih črk kot iztočnic za latiničnim črkam podobnimi simboli

(**Π** torej pride za **P**); nekatere grške črke se v slovenščini namreč razvežejo v dve črki, zato je njihovo uvrščanje v slovarski del lahko zelo sporno; če so že uvrščene, je zaporedje samih grških črk tákole (velja tudi za velike): **δ** in s kazalko **ζ** (**ζ** sicer za **z**), **τ** in s kazalko **θ** (**θ** sicer za **th**), **κ** in s kazalko **ξ** (**ξ** sicer za **x**), **π** in s kazalko **ψ** (**ψ** sicer za **ps**), **ε** in **η**, **ο** in **ω**; te črke je sicer priporočljivo predstaviti v posebni preglednici, kar je v SP 1997: § 1107 z drugimi nameni že storjeno.

5.0 Indeksi

5.1 Ponekod so pri enakopisnicah uvedeni indeksi (nadpisane številke), npr. **enkrátnost**¹ in **enkrátnost**², ki pri sklicevanjih pomagajo k bolj natančni določitvi iztočnice, na katero se kaže. Indeksi se ne pišejo, če je razlika med dvema ali več podobno- ali enakopisnicami:

- (a) v pisni podobi iztočnice (**drava** lcigaretal :: **Drava** lrekal);
- (b) v naglasu (**ênoqlásen** :: **enoglásen**);
- (c) v besednovrstnem podatku (**jaz** zaim. :: **jaz** m);
- (č) v spolu (**prst** m :: **prst** ž);
- (d) v podatku o neprvi osnovni slovarski obliki (**določen** -a -o :: **določen** -čna -o, **drevče** -a :: **drevče** -ta), ki lahko vsebuje naglasni podatek (**dúh** -a :: **dúh** -á).

5.1.1 Indeks je pripisan, če eni od iztočnic sledi naglasna dvojica (**cépati** -am :: **cépati** -am tudi **cépati** -am; **gúmar** lvozl :: **gúmar** tudi **gumár** ldelavecl).

5.1.2 Nadaljnje razvrščanje indeksiranih iztočnic naj bo pri različnih predponah (a) po možnosti enako glede na osnovo, (b) zaznamovane iztočnice pa si sledijo, kot je navedeno v točki 3.7.2.

5.2 Razlikovalne sestavine – in tudi indeksi – se pišejo pri morebitnih kazalkah in vodiľkah, ki kažejo na enako pisane iztočnice, ter pri sopomenkah. Indekse je smiselno dokončno pripisati in pregledati v eni od zadnjih faz dela, vmes pa jih ni dobro navajati, saj njihove spremembe lahko med delom povzročijo zmedo in škodo.

Navedenke

AS 1985 = *Atlas Slovenije*, Ljubljana: Mladinska knjiga – Geodetski zavod SR Slovenije, 1985.

BÁLINT 1997 = Júlia Bálint, *Slovar slovenskih homonimov: Na podlagi gesel Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1997 (Razprave Filozofske fakultete).

ES 6 = *Enciklopedija Slovenije 6: Krek–Marij*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992.

ES 8 = *Enciklopedija Slovenije 8: Nos–Pli*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994.

KARNIČAR 1999 = Ludvik Karničar (ur.), *Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter, und einiger vorzüglichern abstammenden Wörter von Oswald Gutschmann, Klagenfurt 1789: Auf Slowenisch-Deutsch umgekehrt und bearbeitet von Ludwig Karničar*, Graz: Institut für Slawistik der Universität Graz, 1999 (Slowenistische Forschungsberichte 3).

- KENDA-JEŽ – WEISS 1999 = Karmen Kenda-Jež – Peter Weiss, Posebnosti (slovenskega) narečnega slovaropisja, v: *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj* 35, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1999, str. 27–46.
- KOBLISCHKE 1983 = Heinz Koblischke, *Großes Abkürzungsbuch: Abkürzungen – Kurzwörter – Zeichen – Symbole*, Leipzig: Bibliographisches Institut, ³1983.
- KOŠIR 1997 = Stanko Košir, *B's 'dnjak rutarščê 'n srenščê šprašê* (Slovar rutarške in srenške govornice), Rute [= Gozd Martuljek]: samozaložba, 1997.
- KUZNJECOVA – JEFREMOVA 1986 = A. I. Kuznecova – T. F. Efremova, *Slovar' morfem russkogo jazyka*, Moskva: Russkij jazyk, 1986.
- LANDAU 1991 = Sidney I. Landau, *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*, Cambridge idr.: CUP, 1991.
- LCZ = *Leksikon Cankarjeve založbe*, Ljubljana: Cankarjeva založba, ³1994.
- LONGMAN 1992 = *Longman Dictionary of English Language and Culture*, Essex: Longman, 1992.
- Metzler Lexikon Sprache 1993 = *Metzler Lexikon Sprache* (ur. Helmut Glück), Stuttgart – Weimar: J. B. Metzler, 1993.
- MUREN 1989 = Hinko Muren, *Priročnik STEVE: Urejevalnik besedil, slik in podatkovnih zbirk*, Ljubljana: Fakulteta za strojništvo, 1989.
- Nemško-slovenski slikovni slovar 1987 = *Oxford – Duden – Cankarjeva založba: Nemško-slovenski slikovni slovar*, Mannheim: Bibliographisches Institut – Ljubljana: Cankarjeva založba, 1987.
- NOVAK 1988 = Vilko Novak, *Slovar stare knjižne prekmurščine: Poskusni snopič*, Ljubljana: ZRC SAZU, 1988.
- NOVAK 1996 = Franc Novak, *Slovar beltinskega prekmurskega govora*, Drugo, popravljeno in dopolnjeno izdajo priredil in uredil Vilko Novak, Murska Sobota: Prekmurska založba, 1996.
- OSSJ = Milena Hajnšek-Holz – Primož Jakopin, *Odzadnji slovar slovenskega jezika po Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana: ZRC SAZU – SAZU, 1996 (Slovarji).
- PARNWELL 1986 = Eric Charles Parnwell, *Oxford English Picture Dictionary: Angleško-slovenski slikovni slovar*, Oxford: Oxford University Press – Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986.
- SP 1997 = *Slovenski pravopis 1: Pravila – Peta, ponovno pregledana izdaja*, Ljubljana: SAZU (izd.) – DZS (zal.), 1997.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika 1–5*, Ljubljana: SAZU oz. ZRC SAZU (izd.) – DZS (zal.), 1970–1991.
- SVENSÉN 1993 = Bo Svensén, *Practical Lexicography: Principles and Methods of Dictionary-Making*, Oxford – New York: OUP, 1993.
- Svetovna književnost 1984 = *Svetovna književnost*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1984 (Leksikoni Cankarjeve založbe).
- TIS 1998 1 = *Telefonski imenik Slovenije 1998 1: Ljubljana, Trbovlje*, Ljubljana: Telekom Slovenije, 1998.
- TIS 2000 = *Telefonski imenik Slovenije 2000: Ljubljana, Trbovlje*, Ljubljana: Telekom Slovenije, 1999.

- TOPORIŠIČ 1994 = Jože Toporišič, Teoretična podstava novega slovarja SP, *Slavistična revija* 42 (1994), št. 4, str. 455–473.
- Turistična avtokarta Slovenije 1999 = *Turistična avtokarta Slovenije* (1 : 270.000), Ljubljana: Avto-moto zveza Slovenije, 1999.
- VERBINC 1979 = France Verbinc, *Slovar tujk*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.
- VSL 1–8 = *Veliki splošni leksikon* 1–8, Ljubljana: DZS, 1997–98.
- WEBSTER 1980 = *Webster's New Collegiate Dictionary*, Springfield, Mass.: G. & C. Merriam Company, 1980.
- WEISS 1996/97 = Peter Weiss, Odzadnji slovar, dve gospe in en stavek, *Slava: Debatni list* 10 (1996/97), št. 1, str. 65–86.
- WEISS 1998 = Peter Weiss, *Slovar govorov Zadrebčke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami: Poskusni zvezek (A–H)*, Ljubljana: ZRC SAZU, 1998 (Slovarji).
- WEISS 1998a = Peter Weiss, Trije narečni slovarji, v: *Jezikoslovni zapiski* 4 (1998), str. 189–196.
- WEISS 1999 = Peter Weiss, Slovnčni podatki v Murkovem slovensko-nemškem slovarju, v: *Murkov zbornik: Referati s simpozija Anton Murko in njegov čas*, Maribor: Slavistično društvo Maribor (Zora 9), str. 204–224.
- WEISS 1999a = Peter Weiss, Iz nemško-slovenskega slovarja po 210 letih še slovensko-nemški, *Delo – Književni listi* 1999 (23. sept.), str. 21.
- WEISS 1999b = Peter Weiss, Skoraj vsi tatovi so notri, a kaj ko jih ne bodo našli niti kompanjoni ..., *Delo – Znanost* 1999 (6. okt.), str. 16.
- WIEGAND 1989 = Herbert Ernst Wiegand, Aspekte der Makrostruktur im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch: alphabetische Anordnungsformen und ihre Probleme, v: *Wörterbücher – Dictionaries – Dictionnaires: Ein internationales Handbuch zur Lexikographie* 1, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1989 (Handbuch zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5.1), str. 371–409.
- ZGUSTA 1991 = Ladislav Zgusta, *Priručnik leksikografije*, Sarajevo: Svjetlost, 1991.

Guidelines for Ordering of Main Entries Having Similar or Homonymous Spellings in the Dictionary Part of the *New Slovenian Orthographic Code*

Summary

The principles which Slovenian dictionaries and encyclopedias (lexicons) use in alphabetization and ordering of main entries having similar or homonymous spellings are discussed in the first part of the article. For the dictionary part of the new Slovenian Orthographic Code guidelines are suggested for uniform ordering of main entries with similar or homonymous spelling (e.g. iskra and Iskra, o and o. and ..o.. and o.., prst -a : prst -i, določen -a -o and določen -čna -o, biti bijem and biti sem), and the use of index numbers for main entries sharing equal features such as spelling, stress, information on word class, gender and the first inflected form to be included in the dictionary. Lexicographers should pay more attention to this stage in preparation of a dictionary or an encyclopedia, since the users tend to distrust any work that fails to list the main entries according to given principles.

Šestdeset in šeststo petdeset šestdelnih šeststopenjskih petdejank

Peter Weiss

IZVLEČEK: V slovenskem knjižnem jeziku se nekatere črkovne skupine v števnih sklopih in tvorjenkah iz njih (npr. stst v šeststo, std v šestdeset in td v petdeset) izgovarjajo drugače kot v drugih tvorjenkah (npr. v šestdelen, šeststopenjski in petdejanka). Na to jezikovni priročniki ne opozarjajo.

ABSTRACT: In standard Slovenian individual letter-sequences are pronounced in one way for compound numerals and some of their derivatives (e.g. stst in šeststo 'six hundred', std in šestdeset 'sixty' and td in petdeset 'fifty'), and in another for other derivatives (e.g. in šestdelen 'six-part', šeststopenjski 'six-level' and petdejanka 'a five-act play'). Language reference books do not draw any attention to that problem.

0 Za začetek o pravorečni vrzeli

0.1 Slovenski jezikovni priročniki – niti najnovejši izčrpní, kakršna sta *Slovar slovenskega knjižnega jezika* in *Slovenski pravopis: Pravila* iz leta 1997 (sicer navajam večinoma SP 1994, česar pa ne pišem, če je naveden samo konkreten paragraf) – ne dajejo potrebnih navodil (1) za izgovarjavo črkovne skupine ⟨stst⟩¹ v primerih, kot sta *šeststo* in *devetnajststo*, ko se izgovarja kot [st] in hiperkorektno kot [s:t] ali [sct], kar je drugače kot v primerih *šeststezen* in *poststrukturalizem*, za kar je npr. v SP 1994 predpisan izgovor [sct], čeprav le posredno. Prav tako v priročnikih ni določen (2) izgovor črkovne skupine ⟨std⟩ v primerih, kot je *šestdeset*, ko se izgovarja kot [zd], kar je prav tako drugače kot v primerih *šestdelen* in *šestdneven*, ko se izgovarja kot [zd:] ali (pogojno, namreč v hitrem govoru, kadar ne povzroča dvoumnosti – SP 1994: § 689) kot [zd]. Ob tem opozarjam (3) na skupino ⟨td⟩ v besedah *devetdeset* in *petdeset* ter tvorjenkah iz njiju, ki se izgovarja kot [d] ali [d:], torej spet drugače kot v vseh drugih tvorjenkah, kot sta *devetdelen* in *petdejanka*, kjer se izgovarja kot [d:] ali (pogojno) kot [d], (4) na skupino ⟨tst⟩, ki se nasploh – tudi v besedah *devetsto* in *petsto* – izgovarja kot [ct], in (5) na skupino

¹ V širokokotno lomljenih oklepajih (⟨ ⟩) je v ležečem tisku navedena črkovna skupina, v oglatih ([]) pa glas ali glasovna skupina.

⟨stn⟩ v besedi *šestnajst* in tvorjenkah iz nje, ki se v pogovornem jeziku včasih izgovarja kot [sn], medtem ko se v *šestnadstropen* in *listnica* prav tako v pogovornem jeziku večinoma izgovarja kot [stn] in le redko kot [sn].

0.2 Neposrednih napotkov o posebni izgovarjavi teh skupin ni niti v nekoliko starejših pravorečnih priročnikih, kot sta knjigi Mirka Rupla *Slovensko pravorečje: Navodila za zborna ali knjižna izreka* (1946) in Jožeta Toporišiča *Slovenski jezik: Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama* (Toporišič 1961), čeprav si najbrž ni mogoče misliti, da bi do spremembe izgovarjave črkovnih skupin ⟨stst⟩ in ⟨std⟩ v besedah *šeststo* in *šestdeset* ipd. prišlo šele v zadnjih desetletjih.²

Edino izjemo predstavlja prvi del tudi v marsičem drugem odličnega Groebmingovega in Lesičevega (ter Breznikovega³) slovensko-srbohrvaškega slovarja (za gesla od *a* do *parček*), ki je izšel leta 1950 (Groebming – Lesica 1950), čeprav je bil natisnjen že leta 1935. Ta na vseh mestih, ki bi lahko bila težavna za srbsko oz. hrvaško govorečega uporabnika, navaja izgovor (npr. tudi zvonečih nezvočnikov v izglasju), večinoma tudi pri podiztočnicah, hkrati pa so vse iztočnice in podiztočnice v njem tudi tonemsko naglašene. Na uporabne podatke iz njega opozarjam na ustreznih mestih.

Opozorilo na posebno izgovarjavo nekaterih števnikov v priročnike ni bilo uvedeno, ker se to njihovim piscem ni zdelo vredno, saj gre za na videz malenkosten pojav, ali ker je niso opazili, kar pa je malo verjetno. Tu naletimo na premalo učinkovito in na nepazljivo normiranje, ki je pravopisno enako škodljivo kot (vsiljeno) predpisovanje, saj oboje zavaja.

0.3 Navedene črkovne skupine se v števnških sklopih in tvorjenkah iz njih izgovarjajo drugače kot v drugih tvorjenkah.

1 Skupina ⟨stst⟩

1.1 Skupina ⟨stst⟩ se v števnških sklopih *šeststo* in od *enajst.. do devetnajst..* + *..sto* (za izražanje letnic od 1100 do 1900) ter v tvorjenkah iz njih v knjižnem jeziku izgovarja kot [st] (in hiperkorektno kot [s:t] – samo tako se izgovarja npr. skupina ⟨zst⟩ v primerih *izstop*, *razstava* ali *razstlati*) ter hiperkorektno ali pogovorno kot [sct], v vseh preostalih tvorjenkah pa kot [sct]. Kot [sct] se ta skupina izgovarja tudi na meji dveh besed, npr. *šest stoletnikov* [šésctolétnikou̯].

1.2 Posredna navodila za izgovor skupine *stst* lahko najdemo v SP 1994 v paragrafih 694 in 695. Če bi jim verjeli tudi glede *šeststo*, bi morali to besedo

² V dodatku k navedenemu Toporišičevemu priročniku govorka Vlasta Pacheiner skupino ⟨st st⟩ celo v (na stari način, po Slovenskem pravopisu iz leta 1950 zapisanem) primeru *devetnajst sto* izgovarja z enim samim [st], skupino ⟨td⟩ v *devetinpetdesetega* pa z [d:] (Toporišič 1961: 89 in 38. vaja na plošči).

³ Antona Breznika navajata kot soavtorja tega sicer nepodpisanega slovarja Jana Hafner in Stane Suhadolnik v: Anton Breznik, *Jezikoslovne razprave*, Ljubljana: Slovenska matica, 1982, str. 433. V *Slovenski bibliografiji za leto 1950* in v *Bibliografiji izdaj Državne založbe Slovenije 1945–1965* (Ljubljana: DZS, 1965, str. 151) Jožeta Munda in Maksa Perca sta kot avtorja navedena le Groebming in Lesica.

izgovoriti kot [šescto], saj je »v govorni verigi« (§ 694) zvezo *ts* (ali *ds*) mogoče izgovoriti edinole kot [ts] ali [c:] (§ 694) ali pa kot [c] (§ 695); primer za to je *podse*, ki se izgovarja kot [pótse/póc:e], [póce]. Tako je v vseh tvorjenkah, kjer se prvi del konča na ⟨st⟩ (ali ⟨zd⟩, če tak primer sploh obstaja), drugi pa se začne s st, npr. *šeststezen* [šesctəzən] in *poststrukturalizem* [pósctrukturalízəm], in v zvezi dveh besed, od katerih se prva konča na ⟨st⟩ ali ⟨zd⟩, druga pa se začne s ⟨st⟩, npr. *gost stika* [gòsctíka] in *grozd stiska* [gròsctíska]. (Skupina ⟨st st⟩ se po Vladu Nartniku sprosti v [s-st]: *hrást stoji* [hrás-stojí] (Nartnik 1972: 84). – Par k temu je iz pisnega končnega ⟨zd⟩ ali ⟨st⟩ in začetnega ⟨zd⟩, kar se izgovarja kot [zʒd], npr. v primerih *prost zdravnik* [pròzʒdraùnik], *gost zdravi* in *gozd zdravi* [gòzʒdrávi].)

1.3 Tule navedene primere je mogoče najti v iztočnicah *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (e-SSKJ 1998) in *Besedišča slovenskega jezika* (e-BSJ 1998). V prvem stolpcu (z izgovarjavo [st]) so navedeni vsi primeri, v drugem (z izgovarjavo [sct]) pa le nekateri.

e-SSKJ 1998 (vsega 8 primerov)	[st] <i>devetnájststo</i> <i>osemnájststo</i> <i>petnájststo</i> <i>sedemnájststo</i>	[sct] <i>šéststèzen</i>
e-BSJ 1998 (vsega 23 primerov)	<i>šéststo</i> <i>štirinájststo</i> <i>trinájststo</i> <i>dvánajststó</i>	 <i>dvánajststoléten</i> <i>póststrukturalizem</i> <i>šéststanovánjski</i>
	<i>šéststoléten</i> <i>šéststolétnica</i> <i>šéststolitrski</i> <i>šéststométrski</i>	 <i>šéststópenjski</i> <i>šéststópičen</i> <i>šéststopínjski</i>
	<i>šéststóti</i> (dejansko <i>šéststoti</i>) <i>šéststotísočen</i>	 <i>šéststránski</i>
	<i>tisočšéststolétnica</i> <i>tisočšéststopêti</i>	 <i>trínajststòp</i>

1.4 Med temi primeri – v Slovarju slovenskega knjižnega jezika ali v Besedišču slovenskega jezika manjkata besedi *dvánajststrunski* in *šéststrunski* – je sorazmerno pogosto rabljen števec *šeststo*, ki se zorno izgovarja kot [šéscto] (in

hiperkorektno kot [šés:to]), hiperkorektno in pogovorno kot [šéscto] in pogovorno kot [šéc:to] ali [šéccto].⁴ – Iz izgovora [šéscto] izvira pogosta pisna napaka *šesto*.⁵

2 Skupina <std>

2.1 V števniskem sklopu *šestdeset* in v tvorjenkah iz njega v knjižnem jeziku se <std> izgovarja kot [zd] (in le hiperkorektno kot [zd:]), v vseh drugih tvorjenkah, kot je npr. *šestdelen*, pa kot [zd:] ali (pogojno) kot [zd]. (Na meji dveh besed se izgovarja kot [zd:], npr. *šest desetin* [šézd:esetín].) Razlika med obema izgovarjavama najbrž ni tako velika, da bi priročniki opozarjali nanjo, čeprav obstaja. Posebnost je pač vedno mogoče preprosto razglasiti za pogovorno.

2.2 V zvezi s skupino <std> lahko v SP 1994 iz paragrafov 677–681, kjer so obravnavane premene po zvonečnosti, posredno izvemo, da se <td> izgovarja kot [d], vendar pa ne tudi tega, ali je izgovorjeni [d] podaljšan ali navaden (k izrazju prim. tukajšnjo točko 6.2). Potrditev obeh možnosti dobimo v paragrafu 222: »Če ne gre za običajne meje besed ali besednih delov (*med delom, oddati, superrevizija*), kjer so tudi v slovenščini možni t. i. dolgi soglasniki, tudi vse tuje dolge soglasnike izgovarjamo navadno: *Anna, Schiller, allegro* = [ána, šíler, alégro].« Iz tega izhaja, da je primere *oddati* ipd. mogoče izgovarjati tudi z navadnim (kratkim) soglasnikom, čeprav iz navedenega ni jasno, kaj ima prednost. (Iz paragrafa 694 vendarle vemo, da v takih primerih »dolgi zlitni glas« (torej ne zlitnik), medtem ko je navadni (enojni) dopusten v hitrem govoru, kadar ne povzroča dvoumnosti.) To velja le za primere, kot je *šestdelen*, kar se izgovarja kot [šézd:élɔn] ali [šézdélɔn], medtem ko se skupina <std> v sklopu *šestdeset* ipd. izgovarja kot [zd]. (Skupina <st d> se po Vladu Nartniku (1972: 85) izgovarja kot [zd]: *pròst dán* [pròz dán]. – Par k <std>, kar se izgovarja kot [zd:] ali (pogojno) kot [zd], je <st̩>, kar se izgovarja kot [st:] ali (pogojno) kot [st], npr. v besedi *šesttonski*.)

2.3 Tudi za skupino <std> so tule navedeni primeri različnih izgovarjav iz iztočnic e-SSKJ 1998 in e-BSJ 1998; spet so v prvem stolpcu (z [zd]) iz njiju navedeni vsi primeri, v drugem (z [zd:] ali [zd]) pa le nekateri.

	[zd]	[zd:] ali (pogojno) [zd]
e-SSKJ 1998		<i>pétnajstdnéven</i>
(vsega		<i>póstdiplómski</i>
12 primerov)	<i>šéstdeset</i>	
	<i>šéstdeseti</i>	
	<i>šéstdesetína</i>	
	<i>šéstdesetínka</i>	

⁴ Tako je bilo na Radiu Slovenija v drugi polovici marca 1999 mogoče slišati oglas, ki je vabil na uprizoritev Škofjeloškega pasijona, pri kateri je sodelovalo »[šéscto igráucej]«.

⁵ Predvsem nekateri trgovci so o njeni pravilnosti prepričani tako zelo, da lahko pri njih pravilni zapis pri pisanju čekov povzroči hujše zaplete. Najde pa se tudi kak samovoljen zapis, npr. *šestnajstoleten* (BSJ 1998), kar bi najbrž moralo biti *šestnajststoleten*.

	<i>šestdesetlétén</i>	
	<i>šestdesetlétnica</i>	
	<i>šestdesetlétnik</i>	<i>šéstdnéven</i>
		<i>štírinajstdnévnik</i>
e-BSJ 1998	<i>čezšestdesetlétén</i>	
(vsega	<i>devétinšestdeset</i>	
47 primerov)	<i>devétinšestdesetletén</i>	
	<i>dváinšestdeset</i>	<i>dvánajstdélen</i>
	<i>ênainšestdeset</i>	
	<i>nàdšestdeseten</i>	
	<i>óseminšestdeset</i>	
	<i>pétinšestdeset</i>	
	<i>pétinšestdesetlétén</i>	<i>póstdóktorski</i>
	<i>sédeminšestdeset</i>	
	<i>stóšestdeset</i>	
	<i>stóšestdesetínka</i>	<i>šéstdejánka</i>
		<i>šéstdélen</i>
	<i>šestdeseten</i>	

2.4 Izgovor [šézdeset] ipd. za *šestdeset* ipd. včasih pri tistih, ki so manj večji pisanja, povzročí, da ta števník pišejo kot *šezdeset*.

3 Skupina ⟨Vtd⟩

Prav tako se tudi ⟨Vtd⟩ – V tu pomeni samoglasnik – v sklopih *devetdeset* ipd. in *petdeset* ipd. ter v tvorjenkah iz njiju v knjižnem jeziku izgovarja predvsem kot [d] in – po mojem mnenju – le hiperkorektno kot [d:], v drugih tvorjenkah pa kot [d:] ali (pogojno) kot [d] (*petdelen*, *petdejanka*, *petdolarski*); tako – kot [d:] ali (pogojno) kot [d] – se ta skupina izgovarja tudi na meji dveh besed (*pet delov*). – Pri pisanja manj večjih je mogoče najti zapisane oblike *devedeset* in *pedeset* ipd. – Slovensko-srbohrvaški slovar iz leta 1950 (oz. 1935) ima v geslih in podgeslih *devetdeset*, *devetdesetero*, *devetdeseti*, *devetdesetič*, *devetdesetkrat* in *devetdesetletén* zapisano izgovarjavo -*vêde*-, vendar pa z enojnim *d* zapisuje izgovor skupine ⟨td⟩ tudi v geslih *devetdanski* in *devetdnevni* ter v podgeslu *devetdnevnicá* (Groebming – Lesica 1950: 76).

4 Skupina ⟨Vtst⟩

V besedah *devetsto* in *petsto* (in tudi v drugih, kot so npr. *bogokletstvo*, *kmetstvo*, *prekletstvo*, pa tudi na meji dveh besed, npr. *pet stotin* ali *pet stalinistov*)

se v knjižnem jeziku skupina ⟨Vtst⟩ izgovarja kot [ct] in najbrž ne kot [c:t], kot bi izhajalo iz določila v SP 1994 (§ 694), ki se nanaša na položaj skupine ⟨ts⟩ ali ⟨ds⟩ za samoglasnikom (*podse* [pótse/póc:e]). – Oblike *devecto* in *pecto* ipd. je mogoče najti zapisane pri slabo ozaveščenih pišočih. – Izgovor -vêctotí- v geslu *devetstotina* navaja slovensko-srbohrvaški slovar iz leta 1950 (oz. 1935) (Groebming – Lesica 1950: 77).

5 Skupina ⟨stn⟩

V pogovornem jeziku se izgovor soglasniške skupine ⟨stn⟩ v besedi *šestnajst* in tvorjenkah iz nje (npr. *šestnajsti*, *šestnajstletnik*, *šestnajstmetrski*, *šestnajsterec*) včasih olajša v [sn]. (V narečjih je tega več.) V drugih besedah (npr. *šestnadstropen*, *cestnina*, *častnik*, *dolgoprstnež*, *listnica*) se večinoma izgovarja neolajšano, torej kot [stn], le v hitrem govoru redko tudi kot [sn], kar potem pri pisno manj ozaveščenih zaide tudi v pisavo kot *šesnajst* ipd.

6 Za konec o izrazju, želji in »grehu«

6.1 Najbrž bi bilo koristno, če bi bilo v pravilih Slovenskega pravopisa na enem samem mestu več podatkov o izgovoru posameznih včasih komajda problematičnih, drugič pa zelo zapletenih glasovnih ali črkovnih skupin. SP 1994 ne navaja vseh, ki povzročajo težave. Uporabnik v njem iz paragrafa 689 izve, kako se izgovarjajo primeri, kot so *brezzobi*, *gledal v vzorec* ali *oddati*, nejasno pa ostaja, kako se izgovarjajo npr. skupine ⟨td⟩ in ⟨dt⟩ v besedah *odtrgati*, *petdelen* in *štirinajstdnevnik* ter ⟨stč⟩ v *naprstčev* ali *šestčlenski*. V SP 1997 si lahko uporabnik pomaga s stvarnim kazalom, kjer pa pod *soglasniki*, *dolgi* (§ 222, 1070, 1135) in *dvojni* (§ 607, 689, 980, 1069, 1073) ne more najti mesta, kjer bi bila predstavljena ta izgovorna problematika.⁶

6.2 V SP 1994 je poleg tega zmeda pri poimenovanju podaljšanih soglasnikov, saj so poimenovani takole:

(1) *dolgi* (§ 222, 690, 692–695 in § 1135, kjer je zapisana razlaga: »v slovenščini soglasnik, ki se piše z dvema črkama, izjemoma tudi s tremi: *izza*, *vas stolpom*«; § 694: »dolgi zlit glas«) – z opozicijo *navadni* (§ 222, 690 in 693) in *navadni enojni* (§ 695);

(2) *dvojni* (§ 607, 980 in 1073, kar vse se nanaša bolj na črke in je torej upravičeno) – opozicija je *enojni* (»Dvojne soglasnike izgovarjamo in pišemo enojno«, § 1073), nekakšna opozicija pa je tudi *poenostavljanje* (»Dvojne soglasnike [...] poenostavljamo«, npr. v *bonski* iz *Bonn*, § 980);

⁶ Pomanjkljivost izvira iz delovnega postopka, saj bi kazalo moralo nastajati hkrati s pravopisnimi pravili, kar bi dalo bolj sestavljena pravila, v katerih bi se uporabnik lažje znašel, ter pregledno in zanesljivo kazalo, tako pa kazalo še dodatno razkriva razdrobljenost prikaza posameznih pojavov in stvari.

(3) *dolgi ali dvojni* (zlitniki) (§ 697: [stridžán]) – opozicija je *navadni enojni* (zlitniki) (§ 697);

(4) *en daljši* (§ 689) – opozicija: »če sta zapornika ali zlitnika, se lahko izgovarjata tudi vsak posebej« (§ 689);

(5) *podaljšani* (§ 689 in 1069 pri *c, č, s, š, t, z, ž, l* – »podaljšani ali mehčani *l* [...] (tu se izgovarja tudi le navadni *l*): *polj, poljski*«, toda pri *n* – »malo podaljšani ali omehčani *n* [...] (podaljšanje ali mehčanje neobvezno): *konj, konjski*«, ter § 1070, kjer sta kot podaljšana navedena le *l* in *n*).

V SP 1994 v preglednicah Glasovna vrednost črk in Zapisovanje glasov (str. 143–151) povsem manjkajo primeri za podaljšane soglasnike, kakršni nastopajo npr. v primerih *oddati* (§ 222), *odtrgati, petdeset, rdeččev* (iz *rdečec* 'Indijanec') ali *sedemmetrovka*. Pisanost je na videz še večja zaradi nenavadnega in nepričakovanega uvrščanja podaljšanih soglasnikov v stvarno kazalo (SP 1997: 247): v paragrafu 689 je govor o daljšem (soglasniku), ne o dvojnem, in v paragrafu 1069 o podaljšanem (zlitniku), ne o dvojnem, kot piše v stvarnem kazalu.

6.3 Iz gradiva v tukajšnji točki 1 izhaja ugotovitev, da zapis *ts* oz. [ts] namesto [c:] ali [c] (npr. SP 1994 v paragrafu 694: *podse* [pótse]) ni najustreznejši, saj zapis *šeststo* brez izrecne navedbe, da gre za izjemo, omogoča in celo zapoveduje izgovor [šéscto]. V tem in podobnih primerih mora biti izjemni izgovor zapisan tudi v slovarjih, ki tudi sicer zapisujejo izgovarjavo, tak pa bo npr. slovarski del Slovenskega pravopisa (Toporišič 1994: 458, 468).

6.4 S tem prispevkom, ki opozarja na razliko med pisno in izgovorno obliko besede in tvorjenk iz nje in tudi na kolizijo med (vsiljenim) predpisom in normo, bi rad dosegel, da predvsem izjemna izgovarjava [šéscto] za *šeststo* (in na ta način še nekaterih drugih navedenih števnških sklopov in tvorjenk iz njih) od vključno šeste izdaje pravil Slovenskega pravopisa naprej ne bi bila več neknjižna. Vsaj jezikovni priručniki, ki nadomeščajo neobstoječi pravorečni slovar in hočejo biti izčrpni in zadostni tudi na pravorečnem področju, tak pa je npr. Slovenski pravopis, bi morali to jasno in nedvoumno zapisati, in sicer pri izjemnih primerih, kot je npr. *šeststo*, tudi v slovarskem delu, saj bodo tako omogočili iščočim priti do pravih podatkov o tem, kako naj izgovarjajo težje soglasniške skupine. Pravopis ne more obvezovati, torej je dejansko brez predpisovalne moči, če ne upošteva splošne in prevladujoče rabe (implicitne norme – prim. Škiljan 1999: 166), ki ni v nasprotju z njegovimi izhodišči, in če hkrati splošno občutenje govorcev ne kaže, da bi bilo s tako rabo kaj narobe.⁷ Tudi sicer bi gotovo lahko večkrat opisoval, namesto da predpisuje.

6.5 Slovenski pravopis normira tudi s pravili, ki niso izrecno zapisana, vendar bi opis, ki teži k popolnosti, moral registrirati izjeme in jih jasno navesti. Kdor se slepo drži pravopisnih pravil, se bo npr. z izgovarjavo [šéscto] za *šeststo*, [šéz:eset] za *šestdeset* in [péd:eset] za *petdeset* spakoval in govoril izumetničeno, kot iz knjige,

⁷ Za odstopanje od pravopisnih pravil in za jezikovni razvoj očitno ni nikakršnih možnosti: »V pravilih so podana obvestila o rezultatih pravopisja, v slovarju pa so navedene besede (in besedne zveze), v katerih so ta pravila uveljavljena, pa bi se jezikovni uporabnik zoper njih lahko pregrešil« (Toporišič 1992: 204 pod *pravopis*). O teži teh besed prim. Kržišnik 1992/93: 11–12.

torej papirnato. Navadno, večinsko, živo in hkrati tudi knjižno (zborna) izgovorjeni konstrukt iz naslova pa se glasi: [šédzdeset in šesto pédeset šédz:élnih šésctôpènskih péd:ejájnk].

Navedenke

- BSJ 1998 = *Besedišče slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki: A–Ž*, Ljubljana: Založba ZRC, 1998 (Slovarji).
- e-BSJ 1998 = *Besedišče slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki: Elektronska izdaja v1.0*, ZRC SAZU (izd.) – DZS (zal.), 1998.
- e-SSKJ 1998 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika: Elektronska izdaja v1.0*, ZRC SAZU (izd.) – DZS (zal.), 1998.
- GROEBMING – LESICA 1950 = [Adolf Groebming – Ivan Lesica – Anton Breznik], *Slovensko-srbohrvatski slovar I: 1.–31. pola: A–O* (dejansko *a–parček*), Ljubljana: DZS, 1950. (Kot izhaja iz uvoda k slovarju in iz *Slovenske bibliografije za leto 1950*, str. 25–26, je bila knjiga natisnjena leta 1935.)
- KRŽIŠNIK 1992/93 = Erika Kržišnik, *Pravopis v slovenski državi in slovenskem jezikoslovju, Slava: Debatni list* 6 (1992/93), št. 1, str. 8–17.
- NARTNIK 1972 = Vlado Nartnik, *Poskus nove obravnave slovenskega fonološkega sistema, Jezik in slovstvo* 18 (1972/73), št. 3, str. 81–91.
- SP 1994 = *Slovenski pravopis 1: Pravila – Tretja, pregledana izdaja*, Ljubljana: SAZU (izd.) – DZS (zal.), 1994.
- SP 1997 = *Slovenski pravopis 1: Pravila – Peta, ponovno pregledana izdaja [s stvarnim kazalom]*, Ljubljana: SAZU (izd.) – DZS (zal.), 1997.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika 1–5*, Ljubljana: SAZU oz. ZRC SAZU (izd.) – DZS (zal.), 1970–1991.
- ŠKILJAN 1999 = Dubravko Škiljan, *Javni jezik: K lingvistiki javne komunikacije*, Ljubljana: Studia humanitatis, 1999 (Studia humanitatis, Apes 11).
- TOPORIŠIČ 1961 = Jože Toporišič, *Slovenski jezik: Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama*, Zagreb: Institut za fonetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (izd.) – Jugoton (zal.), 1961 (Acta instituti phonetici 9).
- TOPORIŠIČ 1992 = Jože Toporišič, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992 (Leksikoni Cankarjeve založbe, Zbirka Sopotnik).
- TOPORIŠIČ 1994 = Jože Toporišič, *Teoretična podstava slovarja novega SP, Slavistična revija* 42 (1994), št. 4, str. 455–473.

Special Pronunciation of Letter-Sequences in Compound Numerals and their Derivatives

Summary

In standard Slovenian individual letter-sequences are pronounced in one way for compound numerals and some of their derivatives (e.g. stst in šeststo 'six hundred', std in šestdeset 'sixty' and td in petdeset 'fifty'), and in another for other derivatives (e.g. in šestdelen 'six-part', šeststopenjski 'six-level' and petdejanka 'a five-act play'). Language reference books do not draw any attention to that problem. The author suggests that appropriate guidelines be included in reference books, especially in new editions of the Slovenian Orthographic Code.

Vezljivost kot razvojna kategorija

Andreja Žele

IZVLEČEK: Namen prispevka je opozoriti, kako se s spremenjeno (razširjeno ali zoženo) rabo glagolov spreminja tudi njihova pomenskoskladenjska vezljivost (obravnavani so glagoli, ki še niso vključeni v Slovar slovenskega knjižnega jezika). Vezljivostni vidik bo torej pri posodabljanju oz. preurejanju slovarskih člankov glagolov moral imeti vodilno vlogo.

ABSTRACT: The article discusses variant (broadened or narrowed) use of verbs and the subsequent changes in their semantic and syntactic transitivity (for the verbs not included in the Dictionary of Standard Slovenian). For this reason the issue of transitivity should be put in central position in the process of modernization or re-editing of dictionary entries for verbs.

0 Vezljivost je pomenskoskladenjski pokazatelj sprememb in razvoja glagolskih pomenov. Pomensko in strukturnoskladenjske spremembe znotraj posameznih glagolov pa morajo biti tako razlagalno kot gradivno predstavljene v Slovarju slovenskega knjižnega jezika.

1 Najpogostejša sprememba glagolske vezljivosti je iz **enovezljivih glagolov v dvovezljive glagole**. Primerjalno koristne so vezljivosti glagolov, ki se jim pogostnost povečuje šele v zadnjih dveh desetletjih, zato niso bili vključeni v Slovar slovenskega knjižnega jezika.¹ Nekateri **enovezljivi** so šele postopoma, s pogostejšo uporabo, postali dvovezljivi, npr. *abstinirati* (abstinirati glasovanje), *balirati* (balirati železne odpadke/hmelj/krmno/seno), *blefirati* (blefira veselje), *diplomirati* (diplomirati iz zgodovine/na zgodovini, še vedno redko diplomirati zgodovino), *fikcionizirati* (fikcionizirati pot), *pamfletirati* (pamfletirati dogodke), *tumbati* (tumbati neumnosti), proti **obveznim dvovezljivim** *foulirati* (foulirati nasprotnika), *lastniniti/olastniniti* (lastniniti/olastniniti kapital), *onaglasiti* (onaglasiti izraze), *zaimeniti/pozaimeniti* (zaimeniti/pozaimeniti sopomenke), *praižvesti* (praižvesti igro),

¹ Glagoli so vzeti iz dodatka k Besedišču, ki ga je izdal Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša (ur. M. Humar 1994). To besedišče pa zaradi manjše pogostnosti ni bilo vključeno v Slovar slovenskega knjižnega jezika.

miksati/premiksati (miksati/premiksati material), preblefirati (preblefirati nastop), stekleniti (stekleniti steno), vprogramirati (vprogramirati v rom), zdogovoriti (zdogovoriti intervju).

Samo enovezljive ostajajo nekatere glagolske tvorjenke (izpeljanke, zloženke), npr. *diskati (diskati cel večer), klošariti (klošariti po mestu), samoohranjati se (dobro se samoohranjati).*

1.1 Neke vrste vezljivostna posebnost so prednostno levovezljivi glagoli, ki namesto običajnejše predložnomorfemske vezave desnih (predložnih) določil vse pogosteje vežejo tudi premoprehodna tožilniška določila. Tako npr. pri **glagolih premikanja**, kot so *teči/skočiti/plavati/voziti*, v *teči maraton, skočiti raznožko/skrčeko, plavati žabo/metulja, voziti reli/formulo ena/slalom, voziti tovornjak/avto* tožilniška določila (posebno pri športnih dejavnostih) označujejo in pomensko poudarjajo vsebinske udeležence oz. predmetna določila, tako da so okoliščine premikanja pomensko postavljene v ozadje. Tožilniško določilo pomensko poudarja vsebino dejavnosti tudi pri glagolskih tvorjenkah tipa *diplomirati/magistrirati/doktorirati slavistiko* ipd.

1.2 Samo levovezljive pa ostajajo glagolske izpeljanke, ki še pomensko vključujejo notranjega udeleženca, npr. *klošariti (klošariti po mestu)*, ali pa izražajo samo določen način premikanja, npr. *razkomotiti se (razkomotiti se na kavču)* ipd.

2 Glagoli, ki s svojo pomenskoscladenjsko vezljivostjo uvajajo novo predmetnost z udeleženskimi lastnostmi, so npr. *igrati (se) (igrati (se) na računalnik)* v pomenu 'obvladovati napravo', *surfati (surfati po/v mreži)* v pomenu 'pregledovati podatke' ipd.

2.1 Glagolom se z novo vezljivostjo dodajajo tudi novi pomeni ali podpomeni, npr. pri *kuhati* v zvezi *kuhati s kisom* v pomenu 'pripravljati kaj s čim'. Ali pa se z novim pomenom vezljivost ukinja, npr. *cvikati* v slengovskem pomenu 'bati se' proti pomenoma *cvikati karte, cvikati nasprotnika z nogami*.

2.2 Opozorjeno bo na vedno pogostejšo nepolnopomensko rabo predložnomorfemskih glagolov premikanja z neobičajnim udeležencem, npr. *hoditi v (hoditi v škornjih), iti k/podati se k (Krilo gre/se poda k majici), nositi se z/s (Jakna se nosi s kopuco)* ipd.

3 Povečuje se uporaba glagolov tipa *zaasfaltirati, zamoralizirati, zamuzicirati, zmasakrirati*, kjer domača predpona obrazila ohranjajo samo faznost.

4 Nekaj vzorčnih poskusnih redakcij glagolov, ki še niso v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, ker so pogosteje uporabljani ali pa so se kakor koli aktualizirali šele v zadnjem desetletju:

lastniniti -im nedov. (îî) **1.** *dobivati, jemati kaj v svojo last*: Zasebniki so začeli lastniniti državno posest **2.** *dajati kaj v last*: Lastninil je za tujce *lastninjen* -a -o: lastninjena posest

olastniniti -im dov. (îî) **1.** *dobiti, vzeti kaj kot celoto z lastninjenjem*: Olastninil je del družbenih posesti **2.** *dati kaj z lastninjenjem*: Olastninil je posest za

otroke, otrokom, Olastnili so družbeni kapital s prenosom deležev na zaposlene **olastnínjen** -a -o: olastninja posest

analogizírati -am nedov. in dov. (i) *ugotavljati enakost, podobnost ali različnost med dvema ali več lastnostmi, značilnostmi, primerjati*: Medsebojno so analogizirali podatke, zmerjene temperature // *kazati na enakost stvari, zlasti glede na stopnjo kake značilnosti*: Svojega stanja ne more analogizirati z njihovim // *kazati na podobnost stvari, pojavov po kaki lastnosti*: Pesnik analogizira življenje vrelcu **analogizíran** -a -o: analogiziran predmet, pojav

balírati -am nedov. (i) *pod pritiskom povezovati v bale*: Balirajo seno / Balirajo železne odpadke s hidravlično stiskalnico // *z delovanjem sile delati, da kaj dobi določeno obliko*: Tam balirajo tudi krmo **balíran** -a -o: balirano seno

blefírati -am nedov. (i) **1.** *kazati se drugačnega, kot biti v resnici, pretvarjati se*: Zna dobro blefirati / Spet blefira prijaznost **2.** *delati se, da se nekaj zna, razume*: Ne pozna stvari, samo blefira **3.** *delati se nepoučenega, neobveščenege, sprenevedati se*: Noče izdati skrivnosti, ampak samo blefira **blefíran** -a -o: blefirana prijaznost, blefirano veselje, znanje

preblefírati -am dov. (i) **1.** *narediti se, da se nekaj zna, razume*: Preblefiral je celo srednjo šolo **2.** *narediti se nepoučenega, neobveščenege*: Preblefiral je vse obveznosti, zadolžitve, težave **preblefíran** -a -o: preblefirano življenje

Viri in literatura

- DANEŠ, F., 1987: Větné vzorce v češtině. Praha: Academia.
 SAMARDŽIJA, M., 1986: *Valentnost glagola u suvremenom hrvatskom književnom jeziku* (disertacija). Zagreb.
Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V. Ljubljana 1970–1991.
 VIDOVIČ MUHA, A., 1978: Pregled slovničnih kvalifikatorskih pojavnih v 3. knjigi SSKJ (Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša – interna izdaja).
 VIDOVIČ MUHA, A., 1986: Besedni pomen in njegova stilistika. Ljubljana: XXII. seminar SJLK, zbornik. 79–91.

Transitivity as a Developmental Category

Transitivity is presented as developmental category in semantic and syntactic structure marking semantic shifts and changes for verbs in general. The semantic and syntactic changes of individual verbs should be evident from explanations and illustrations given in the Dictionary of Standard Slovenian. The article brings samples for possible treatment of transitivity in future revised and modernized editions of the Dictionary.

The following types are taken into account with regard to transitivity: 1) verbal derivatives such as analogizirati, balirati, namaskirati, zaasfaltirati, zamoralizirati,

zamuzicirati, zamaskirati; 2) *verbs that introduce an additional object, e.g. igrati (se) na računalnik, surfati po/v mreži*; 3) *transitive verbs of moving with the accusative teči maraton, voziti reli/formulo ena, etc. Attention is also drawn to the increasing use of prepositional verbs without their specific meaning, e.g. hoditi v škornjih, Krilo gre/se poda k majici, Jakna se nosi s kapuco, etc.*

Fonološki opis govora kraja Zgornje Gorje (SLA 198)¹

Jožica Škofic

Fonološki opis govora kraja Zgornje Gorje (Slovenski lingvistični atlas, točka št. 198) je predstavitev fonološke ravnine gorenjskega gorjanskega govora. V prvem delu je predstavljen inventar fonemov (samoglasnikov in soglasnikov) in prozodemov, sledi predstavitev distribucije/razporeditve fonemov in njihovih položajnih različic/alofonov ter prozodemov, v tretjem delu je prikazan izvor fonemov in prozodemov.

The phonological description of the local speech of Zgornje Gorje (SLA 198) presents the phonological level of this Gorenjsko speech. The first part contains the inventory of phonemes (vowels and consonants) and prosodemes, the second presents the distribution of phonemes, together with their allophones, and prosodemes, and the third part discusses their origin.

1 INVENTAR

1.1 Samoglasniki

1.1.1 Dolgi naglašeni samoglasniki

i:

u:

e:

o:

e:

o:

ə:r

a:

¹ Fonološki opis je nastal na osnovi zapisa govora kraja Zgornje Gorje po vprašalnici za SLA, ki ga je zapisala Rosana Čop leta 1976 in je shranjen v gradivu Dialektološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, in na osnovi avtoričinih zapisov.

1.1.2 Kratki naglašeni samoglasniki

u
e *o*
 ə
 a

1.1.3 Kratki nenaglašeni samoglasniki

1.1.3.1 Prednaglasni samoglasniki

i *u*
 e *o*
 ə
 a

1.1.3.2 Ponaglasni samoglasniki

u
e *o*
 ə
 a

1.1.3.3 Izglasni samoglasniki

u
e *o*
 a

1.2 Soglasniki

1.2.1 Zvočniki

v/w/ŷ *m*
 l *r* *n*
j

1.2.2 Nezvočniki

<i>p</i>	<i>b</i>	<i>f</i>	
<i>t</i>	<i>d</i>		
<i>c</i>		<i>s</i>	<i>z</i>
<i>č</i>		<i>š</i>	<i>ž</i>
<i>k</i>	<i>g</i>	<i>x</i>	

1.3 Naglas

- 1.3.1 Naglas ni vezan na določeno mesto v besedah – naglasno mesto je svobodno.
- 1.3.2 Govor pozna kvantitetno opozicijo (dolge naglašene, kratke naglašene in kratke nenaglašene zloge).
- 1.3.3 Govor pozna tonemsko opozicijo na dolgih zlogih: rastoči naglas (akut) in padajoči naglas (cirkumfleks).
- 1.3.4 Na kratkih naglašanih zlogih je naglas le jakostni.
- 1.3.5 Inventar prozodemov torej zajema tri naglase (V̇:, V̇:, V) in nenaglašeno kračino (V).

2 DISTRIBUCIJA

2.1 Samoglasniki

2.1.1 Dolgi naglašeni samoglasniki

2.1.1.1 Dolgi naglašeni samoglasniki so mogoči v katerem koli besednem zlogu, /ə:r/ ni mogoč v izglasju.

2.1.1.2 Samoglasniki /o:/, /ɔ:/, /u:/ večinoma niso mogoči v vzglasju – pred njimi je protetični /w/ (*wò:gle* 'oglje') – toda *ú:č* 'luč'.

2.1.1.3 Samoglasnika /e/, /o/ se govorita v (izvorno) predzadnjih besednih zlogih (*žé:na*, *nó:ga*).

2.1.2 Kratki naglašeni samoglasniki

2.1.2.1 Ti so mogoči le v zadnjih ali edinih besednih zlogih.

2.1.2.2 Govor nima kratkega naglašene /i/.

2.1.2.3 V položaju pred istozložnim /j/ oz. /j/ se /a/ ne pojavlja – namesto njega govorijo /e/ (*deĵ* 'daj' – vel., 2. os. ed.).

2.1.3 Kratki nenaglašeni samoglasniki

2.1.3.1 Govor ima v prednaglasnem položaju šest samoglasnikov (/i/, /e/, /a/, /o/, /u/, /ə/), v ponaglasnem pet (ni /i/), v izglasnem pa štiri samoglasnike (ni /ə/ in /i/).

2.1.3.2 Kratka nenaglašena samoglasnika /o/ in /u/ večinoma nista mogoča v vzglasju – pred njima je protetični /w/ (*wò:kən* 'okno').

2.1.3.3 V položaju pred istozložnim /j/ oz. /j/ se /a/ ne pojavlja – namesto njega govorijo /e/ (*deĵmo* – 'dajmo').

2.1.3.4 V prednaglasnem položaju se /o/, ki je nastal iz *o* + *y* lahko zoži v [ɔ]

(*dôžən* 'dolžen', *spodní:ca* 'spovednica') in predstavlja njegovo prosto različico.

2.2 Soglasniki

2.2.1 Zvočniki

2.2.1.1 Zvočnik /n/ ima pred mehkonebniki različico [ŋ] (*aŋga* 'enega').

2.2.1.2 Zvočnik /j/ ima pred soglasniki in v izglasju različico [j] (*dé:vej* 'delaj', *dé:vejta* 'delajta').

2.2.1.3 Zvočnik /v/ se pred sprednjimi samoglasniki govori [v], pred zadnjimi samoglasniki se govori [w], pred soglasniki in v izglasju pa [u] (*čové:ka* 'človeka', *wò:u* 'vol', *krà:u* 'krav' – R mn. ž. sp., *urà:t* 'vrat').

2.2.1.4 Zvočnik // se ne govori pred zadnjimi samoglasniki – za govor je značilno švapanje.

2.2.1.5 V skupini čre, žre je /r/ navadno izpadel (*žebəl* 'žebelj', *žbe* 'žrebe', *žé:bəc* 'žrebec', *čé:wəl* 'čevelj', *čé:da* 'čreda', *čé:wa* 'čreva', *čwò:* 'črevo', *čpí:na* 'črepinja') – toda *čré:su* 'čreslo'.

2.2.2 Nezvočniki

2.2.2.1 Po zvonečnosti se nezvočniki prilagajajo sledečemu nezvočniku – asimilacija po zvonečnosti (*gné:st* 'gnezdo', *opxají:u* 'obhajilo', *sú:žga* 'suhega').

2.2.2.1.1 Pred zvonečimi nezvočniki ima /č/ različico [ʒ] (*žbú:wa* 'čebula', *tá:žga* 'takega').

2.2.2.2 V izglasju so možni le nezvoneči nezvočniki – zvoneči nezvočniki imajo tam svoje nezvoneče pare (*mò:s* 'mož', *stò:rt* 'strd, med', *želé:s* 'železo').

2.2.2.2.1 /g/ ima v izglasju nezvonečo različico [x] (*drò:x* 'drog', *krò:x* 'krog', *rò:x* 'rog', *bò:x* 'bog').

2.2.2.2.2 Soglasnik /b/ se ne pojavlja v izglasju, razvil se je v /f/ (*xlɔf* 'hleb', *rò:f* 'rob', *gowò:f* 'golob', *jè:rof* 'jerob, skrbnik', *s'wɔf* 'slab' – po analogiji tudi *swá:fga* 'slabega').

2.2.2.2.3 Soglasnik /d/ se ne pojavlja v izglasju – pri mlajših govorcih je izgubil zvonečnost, pri starejših pa se je spirantiziral (*zi:t/zi:s* 'zid', *grà:t/grà:s* 'grad', *gət'gəs* 'gad').

2.2.2.3 Soglasnik /b/ se ne govori pred /t/, /c/, /k/ – na njegovem mestu je /f/ (*na xərfto* 'na hrbtu', *xwà:fca* 'hlapca', *rò:fkate* 'robkati, ružiti').

2.2.2.4 Pred sprednjimi samoglasniki se /k/, /g/, /x/ navadno ne pojavljajo – govor pozna sekundarno palatalizacijo velarov/mehčanje mehkonebnikov (*ščí:ra* 'sekira', *nojè:* 'noge', *mú:še* 'muhe').

2.2.2.5 Med /z/ in /r/ se /d/ ne pojavlja (*zrou* 'zdrav', *zrà:wa* 'zdrava').

2.2.2.6 Soglasnik /č/ se ne pojavlja pred /k/ (*mà:ška* 'mačka').

2.2.2.7.1 V sklopu /dn/ je /d/ izpadel (*zapò:nana* 'dopoldanska', *popò:ne* 'popoldne').

2.2.2.7.2 V sklopu /dč/ je /d/ izpadel (*razrè:če* 'razredči').

- 2.2.2.7.3 /d/ in /t/ se pred /k/ ne pojavljata, pač pa sta se asimilirala v /x/ (*swá:xka* 'sladka', *pó:xku* 'podkev').
- 2.2.2.8 V sklopu /td/ se je /t/ asimiliral z /d/ v en glas (*pè:deset* 'petdeset', *šè:deset* 'šestdeset').
- 2.2.2.9 V sklopu tv-, sv- (v zaimkih) se /v/ ne govori (*tó:íga* 'tvojega', *só:íga* 'svojega').
- 2.2.2.10 Znano je analogno menjavanje med // in /v/ (*ta prà:lga* 'ta pravega', *gwá:le* 'glave', *cé:rkle* 'cerkve', *mərʔle* 'mrtve', *po čé:lax* 'po črevih', *stà:tle* 'statve').

2.3 Naglas

- 2.3.1 Dolgi naglašeni samoglasniki so možni v vseh besednih zlogih.
- 2.3.2 Kratki naglašeni samoglasniki so možni le v zadnjih ali edinih besednih zlogih.
- 2.3.3 Nenaglašeni dolgi samoglasnikov govor ne pozna.
- 2.3.4 Možne so zložene in sestavljene besede z več naglasi.
- 2.3.5 Govor ima dolgi nedoločnik (*smejá:t(e) se* 'smejati se', *pokopá:te* 'pokopati', *stegni:te se* 'stegniti se', *kropi:te* 'kropiti', *obračá:te* 'obračati').

3 IZVOR

3.1 Samoglasniki

3.1.1 Dolgi naglašeni samoglasniki

- i:* ← *i:* (*zí:ma*, *sví:na*, *lí:st*, *zì:t*, *pí:šem*)
 ← staroakutirani *i* v nezadnjih besednih zlogih (*lí:pa*, *rí:ba*, *xí:ša*)
- u:* ← *u:* (*xrù:ška* 'hruška')
 ← staroakutirani *u* v nezadnjih besednih zlogih (*kú:pa*, *krú:xa* – R ed., *mú:xa*)
 ← *ɤ:* (*wosù:ɤk* 'oselnik')
 ← včasih *lu:* (*ú:č* 'luč', *ú:šəm* 'luščim', *gù:x* 'gluh')
- e:* ← *e:* (*pè:t*, *pé:tək*, *imè:*)
 ← staroakutirani *e* v nezadnjih besednih zlogih (*dé:tela*)
 ← *ě:* (*mlé:k*, *zvé:zda*, *své:ča*, *lè:p*, *mè:x*, *besè:da*)
 ← staroakutirani *ě* v nezadnjih besednih zlogih (*bré:za*, *cé:sta*, *nevé:sta*, *polé:n*)
 ← dolgi cirkumflektirani *e:* (*lè:t* 'led', *pè:č*, *pepè:u*, *večè:r*, *sərcè:*, *dərvè:sa* – R ed.)
 ← naglašeni *e* v nezadnjih besednih zlogih (*zé:le*, *žé:nən*, *ušé:sa* – R ed., *ré:ku* – del. -1, 3. os. ed. m. sp.)
 ← včasih *e:* (*gré:da*, *pé:ta*, *klé:čou* – del. -1)
 ← *e:j* (*poglé:* – vel., 2. os. ed., tako v vseh os. in št.)

- o:*
- ← *q:* (*drò:x, krò:x, pò:t, mò:š*)
 - ← staroakutirani *q* v nezadnjih besednih zlogih (*dò:ga, kò:ča, tò:ča, gò:ba*)
 - ← dolgi cirkumfektirani *o:* (*nò:č, mò:č, rò:x, bò:x, gnò:ĵ, mesò:, əlpò:*)
 - ← naglašeni *o* v nezadnjih besednih zlogih (*wò:la, xò:ja, nò:ša, škò:da, dò:ta, nò:səm, prò:səm* – 1. os. ed. sed.)
 - ← *u:* pred *r* (*dəxò:r* 'dihur')
 - ← *ʃ:* (*wò:k* 'volk', *mò:st* 'molsti', *dò:x* 'dolg' sam., *pò:noči* 'polnoči', *zapò:na* 'dopoldne', *upò:ne* 'opoldne', *popò:ne* 'popoldne') – vendar tudi: stalno dolgi *ʃ:* → *o:u* (*žò:una, čò:un*)
 - ← staroakutirani *ʃ* v nezadnjih besednih zlogih (*wò:na* 'volna', *dò:ga* 'dolga' – prid.)
 - ← kratki naglašeni *ʃ* (*pò:x* 'polh', *pò:xən* 'poln')
 - ← *o:w* (*kowò:ret* 'kolovrat', *spò:t* 'spoved')
 - ← *lò:* ← *lo:* (*pò:t* 'plot')
 - ← *lq:* (*kò:p* 'klop')
- e:*
- ← *e*, ki je prišel pod naglas po premiku naglasa s končnega kratkega besednega zloga (*žé:na, té:ta, cé:u, né:sem*)
 - ← *e*, ki je prišel pod naglas po premiku naglasa s končnega kratkega besednega zloga (*mé:xka, té:ška*)
 - ← *ě*, ki je prišel pod naglas po premiku naglasa s končnega kratkega besednega zloga (*vé:ža, žré:u, bré:me, uré:me*)
- o:*
- ← *o*, ki je prišel pod naglas po premiku naglasa s končnega kratkega besednega zloga (*kó:tu, kó:za, wó:sa, kó:nc, wó:nc*)
 - ← *q:*, ki je prišel pod naglas po premiku naglasa s končnega kratkega besednega zloga (*só:set, tó:žba*)
 - ← včasih *lo* (*pò:x* 'ploh')
- a:*
- ← *a:* (*grà:t, prà:x, krá:l, trá:wa*)
 - ← staroakutirani *a* v nezadnjih besednih zlogih (*krá:wa, má:te* 'mati', *brá:ta* – R ed.)
 - ← *ə:* (*dà:n, wà:s, mà:x*)
 - ← novoakutirani *ə* v nezadnjih besednih zlogih (*má:ša, sá:ne, pá:sji*)
- ə:r* ← *r:* (*pò:rst pò:rsta, smò:rt, tò:rt*)
- 3.1.2 Kratki naglašeni samoglasniki
- u*
- ← kratki naglašeni *-əl* v del. -l m. sp. ed. (*žwu* 'živel', *m'lu* 'mlel', *cu'du* 'cvetel')
 - ← kratki naglašeni *-il* v del. -l m. sp. ed. (*pəx'nu* 'pahnil')
 - ← kratki naglašeni *-əl* v del. -l m. sp. ed. ('šu 'šel')
 - ← kratki naglašeni *-ul* v del. -l m. sp. ed. (*o'bu* 'obul')
- e*
- ← kratki naglašeni *e* v zadnjem ali edinem besednem zlogu – novoakutirani *e* (*kmet, žrem*)
 - ← kratki naglašeni *ě* v zadnjem ali edinem besednem zlogu (*x'ren*)
 - ← kratki naglašeni *ę* v zadnjem ali edinem besednem zlogu ('več)

- ← kratki naglašeni *a* v zadnjem ali edinem besednem zlogu v položaju pred istozložnim *j* oz. *j* ('*dej*'daj' – 2. os. ed. vel.)
- o* ← kratki naglašeni *o* v zadnjem ali edinem besednem zlogu – novoakutirani *o* ('*pot*, '*škof*, '*koš*, '*kon*, '*dno*)
- ← kratki naglašeni *o* v zadnjem ali edinem besednem zlogu (*stəzo*, *məg'wo* – T ed., *s'trok*, *k'rop*)
- ← včasih kratki naglašeni *f* ('*dox*'dolg' prid.)
- ← kratki naglašeni *u* (preko ə) v izglasju prid. in sam. v D, M ed. (*t'mo*, *p'so*)
- ← kratki naglašeni *a* pred istozložnim *u* v zadnjem ali edinem besednem zlogu (*p'rou*'prav' *z'rou*'zdrav')
- a* ← kratki naglašeni *a* v zadnjem ali edinem besednem zlogu v izglasju (*d'ga*'tega', *š'wa*'šla')
- ə* ← kratki naglašeni ə v zadnjem ali edinem besednem zlogu (*pəs*, '*təš*, '*vəs*, *stə'bər*)
- ← včasih kratki naglašeni *ě* v zadnjem ali edinem besednem zlogu (*səm*)
- ← kratki naglašeni *i* v zadnjem ali edinem zaprtem besednem zlogu (*nət*, '*təč*, '*məš*, '*nəč*, *mər'ləč*)
- ← kratki naglašeni *u* v zadnjem ali edinem zaprtem besednem zlogu (*krəx*, '*kəp*, *grənt*)
- ← kratki naglašeni *a* v zadnjem ali edinem zaprtem besednem zlogu (*brət*, '*gət*'gad', '*fənt*, '*kət*'kad')

3.1.3 Nenaglašeni samoglasniki

3.1.3.1 Prednaglasni samoglasniki

- i* ← včasih *i* – po analogiji na naglasni položaj in disimilaciji z *a*-jem v naslednjem zlogu (*pisà:wa*, *tišà:u*, *zidà:r*)
- u* ← *u* (*pluwá:te*'pljuvati', *klučà:wəncə*)
- ← *lu-* (*uši:te*'luščiti', *uši:ne*'luščine', *upí:na*'lupina')
- ← včasih vzglasni in prednaglasni nenaglašeni *o-* (*ukò:*, *utrok*, *ubò:ru*, *učì:*, *bulè:zən*)
- ← včasih *vi* (*suná:k*'svinjak', *u'sok*'visok')
- ← včasih *ve/vě* (*ulí:ka*'velí:ka', *cu'du*'cvetel')
- ← včasih *ol-* (*utá:r*'oltar')
- ← včasih *lə-* (*ugá:te*'lagati')
- e* ← *e* (*nebò:*, *zelé:no*, *vesè:wa*, *letí:*, *besè:da*)
- ← *ě* (*lenó:ba*, *leví:ca*, *plení:ca*, *resní:ca*, *cedí:t*, *snežè:n*)
- ← *ę* (*mesò:*, *pestí:*)
- ← ə (*stə'bər*, *čə'bər*, *pe'ku*)
- ← redko *i* pred *r* (*šə'rok*)
- ← redko *o* za *r* (*precè:sja*'procesija')
- o* ← *o* (*okò:*, *gowò:f*)

- ← *q* (*zobjè:*)
- ← *ʃ* (*ko'nem* 'kolnem', *do'bem* 'dolbem', *mo'zem* 'molzem', *sozè:* 'solze')
- ← včasih *ov* (*spodwá:t se* 'spovedovati se')
- ← *lo* (→ *wo* → *o*) (*gobè:wa* 'globela', *čové:ka* 'človeka', *kobá:se* 'klobase', *godá:te* 'glodati', *kobú:k* 'klobuk')
- a* ← *a* (*pwačá:te*)
- ← *e* (*na bô:m* – v nikalnici 'ne', *aŋga* 'enega')
- ə* ← *ə* (*məg'wa*)
- ← *i* (*təši:*)
- ← *u* (*stədə:nc*, *dəši:te*)
- ← *ě* (*cvəřna*)
- ← prednaglasni *ʃ* pred soglasnikom skupaj z *r* (*ə + r*) (*pəřsti:* – R ed. ž. sp.)
- 3.1.3.2 Ponaglasni samoglasniki v zaprtem zlogu
- u* ← *ʃ* (*já:buk* 'jabolko')
- e* ← *e* (*né:sem*, *zé:len*)
- ← *ɛ* (*pá:met*)
- ← *ě* (*só:set*)
- ← *i* v priponi *-nik* (*wô:jtərnek* 'lojtrnik', *lé:šnek* 'lešnik')
- ← redko *a* (*smé:tena* 'smetana')
- ← *a* pred istozložnim *j/i* (*dé:vej* 'delaj' – vel., 2. os. ed.)
- o* ← včasih *a* pred *v* (*bradví:ca* 'bradavica')
- ← *a* pred istozložnim *u* v del. -l (*dé:wou* 'delal' – 3. os. ed. m. sp.)
- a* ← *a* (*žá:gate*, 'žagati', *dé:wate* 'delati')
- ← *o* (*já:gada* 'jagoda', *ná:xat* 'nahod', *s fá:ntam* – končnica O ed. m. sp.)
- ə* ← *ə* (*xlə:bəc*, *pé:sək*, *pé:tək*)
- ← *i* (*xô:dəm* – sed., 1. os. ed., *na žná:bləx* – sam., M mn., *jé:zək*)
- ← *u* (*tré:bəx*, *kó:žəx*)
- ← *e* (*tri:dəsət*)
- ← *ɛ* (*tri:dəsət*)
- ← včasih *o* ob zvočniku (*fá:jməštər* 'fajmošter, župnik')
- ← redko *a* ob *r* (*pó:grət* 'pograd')
- 3.1.3.3 Izglasni samoglasniki
- u* ← *ʃ* (*wô:gu* 'vogel'; v deležniku na -l za *r*: *dô:ru*, *cvô:ru*, *umô:ru*)
- ← *ev* (*pí:tu*, *pó:xku*, *cé:rku*, *brè:sku*)
- ← *vo* (*ková:štu* 'kovaštvo', *zwončá:rstu* 'zvončarstvo', *župá:nstu* 'županstvo', *kwá:du* 'kladivo')
- ← *lo* (*gó:ru* 'grlo', *žná:bu* 'žnablo, ustnica')
- ← *-ěl* v del. -l (*wó:tu* 'hotel', *vé:du* 'vedel')
- ← *-il* v del. -l (*xó:du* 'hodil', *uzí:gnu* 'vzdignil')
- ← *-el* (*dé:bu* 'debel')
- ← *-al* (*pí:šu* 'piščal')

- e* ← *e* (*pò:le*, *mò:rje*, *né:se*, *té:če*)
 ← *ɛ* (*té:le*, *mí:ze* – R ed. ž. sp.)
 ← *i* (*zdé:te* 'sedeti', *grabì:te* 'grabiti', *dé:wate* 'delati'; *tí:če* – I mn. m. sp., *na mí:ze* – M ed. ž. sp.; *xò:de* – 3. os. ed. sed.; *má:te* 'mati'; *s fà:nte* – O ed. m. sp.; *be* 'bi'; *se* 'si')
 ← redko *-ji* (*tré:te* 'tretji')
- o* ← *ɔ* (*lí:po*, *mí:zo* – T ed. ž. sp.)
 ← *-u* v D, M ed. sam., prid. m., sr. sp. (*brá:to*, *sì:no*, *semè:no*, *na čé:wo* 'na čelu', *na nó:so* 'na nosu')
 ← včasih *-u* v prislovih (*blí:zo* 'blizu')
- a* ← *a* (*já:gada*, *xrù:ška*, *sò:ra*, *xí:ša*, *tò:ča* – I ed. ž. sp.)

3.2 Soglasniki

Soglasniki so nastali iz ustreznih soglasnikov v izhodiščnem splošno-slovenskem sistemu. Razen tega:

3.2.1 Zvočniki

- v* ← *w* pred sprednjimi samoglasniki (*ví:le*)
- w* ← *w* pred zadnjimi samoglasniki (*gwá:wa* 'glava')
 ← kot proteza pred *o*, *ɔ*, *u* v vzglasju (*wó:kən* 'okno', *wó:rgle* 'orgle', *wú:žda* 'uzda', *wó:us* 'oves')
 ← *l* pred zadnjimi samoglasniki – švapanje (*wú:kna* 'luknja', *wó:nc* 'lonc', *gwá:wa* 'glava', *mwà:t* 'mlad')
- ɥ* ← *l* v izglasju (*dé:wou* 'delal' – del. -l)
 ← *l* pred samoglasnikom *o* po onemitvi le-tega (*ché:ɥ* 'čelo', *šf:ɥ* 'šilo', *dé:ɥ* 'delo')
 ← *p* pred *š* (*ušení:ca/ušení:ca* 'pšenica')
 ← nenaglašeni *bɔ-* v prihodnjiku glagola biti: *uš* 'boš', *ɥ* 'bo', *ɥta* 'bosta'...
- l* ← *Í* (*krá:l* 'kralj', *zé:m̩la* 'zemlja', *klú:č* 'ključ', *wó:la* 'volja')
 ← v skupini *-vje-* (*satò:ɥle* 'satovje', *gərmò:le* 'grmovje', *í:ɥle/í:ɥje* 'ivje', *skawò:ɥle* 'skalovje')
 ← *v* po analogični menjavi med *l* in *v* (*cé:rkle* 'cerkve', *gwá:le* 'glave', *poxklí:ca* 'podkvica')
- n* ← *n̩* (*wó:gən* 'ogenj', *sví:na* 'svinja', *wú:kna* 'luknja', *ní:wa* 'njiva', *kam'ne* 'kamenje') – toda tudi *lobá:nja*
- j* ← včasih kot proteza pred sprednjimi samoglasniki (*jí:šem* 'iščem', *ježes* 'igo')
 ← včasih kot prehodni *j* pred sičniki in šumevci (*wú:žda* 'uzda', *potpà:jšxo* 'pod pazduho', *pwá:jš* 'plašč')
 ← *g* pred sprednjimi samoglasniki – narečna palatalizacija velarov (*nojè:* 'noge', *drù:žga* 'drugega')

3.2.2 Nezvočniki

- p* ← izjemoma *b-* (*petonì:ram* 'betoniram')

- b* ← *m* pred *n* – disimilacija (*gə'bən* 'gumno/skedenj')
- f* ← *b* v izglasju (*zò:f* 'zob', *pog'ref* 'pogreb', *g'rof* 'grob')
- ← *b/p* pred *t* (*grá:ft* 'grabiti', *na xərfto* 'na hrbtu')
- ← *b/p* pred *c* (*žé:fca* 'žrebca', *xwà:fca* 'xlapca')
- ← *b/p* pred *k* (*rò:fkate* 'robkati, ružiti', *tè:fka*)
- ← *x* pred *c* (*wò:fcət* 'ohcet')
- c* ← *k* – 2. praslovanska palatalizacija velarov (*na ró:ce* 'na roki', *na potò:ce* 'na potoku')
- č* ← *k* pred sprednjimi samoglasniki – narečna palatalizacija velarov (*snošé:če* 'senoseki, kosci' – I mn. m. sp., *ročè:* 'roke', *čí:swa* 'kisla', *či:kla* 'kikla', *čové:šče* 'človeške', *tmi:nšč* 'tolminski')
- ← *kj* pred sprednjimi samoglasniki (*čé:* 'kje')
- ← *tj*, nedosledno pred sprednjimi samoglasniki (*'če* 'tja')
- š* ← *šč* (*təš* 'tešč', *goní:še* 'ognišče', *gó:ša* 'gošča', *klé:še* 'kleščé', *koší:ca* 'koščica')
- ← *č* pred *k* (*mà:ška* 'mačka')
- ← *č, s* pred *č* (← *k*) – disimilacija (*bá:šče* 'bački', *tmi:nšč* 'tolminski')
- ← *x* pred sprednjimi samoglasniki – narečna palatalizacija velarov (*mú:še* 'muhe', *woré:še* 'orehi', *məší:r* 'mehur', *ərjú:še* 'rjuhe')
- g* ← redko kot (sekundarna) proteza pred *u* v vzglasju (*gù:na* 'ona, tista')
- x* ← *t* ← *d* pred *k* (*swax'ka* 'sladka', *ré:xka* 'redka', *pó:xku* 'podkev', *poxklí:ca* 'podkvica na čevlju', *poxkowá:te* 'podkovati', *sí:raxka* 'sirotka')
- ← *t* ← *d* pred *p* (*pó:xpwat* 'podplat', *oxpré:te* 'odpreti')
- ← *k* pred *p* (*xpù:jem* 'kupujem')
- ← izglasni -*g* (*brè:x, krò:x, snè:x*)

3.3 Naglas

3.3.1 Naglasno mesto v besedi je kot v izhodiščnem sistemu, le s to razliko, da sta naglašena refleksa za *e* in *o*, ki sta bila prej pred naglašeni kratkimi zadnjimi zlogi: *sé:stra, kó:sa*.

3.3.2 Kvantiteta je kot v izhodiščnem sistemu z naslednjimi razlikami:

3.3.2.1 Dolgi so samoglasniki, ki so bili kratko naglašeni (akutirani) v nezadnjih besednih zlogih (*krá:wa*).

3.3.2.2 Dolgi so samoglasniki po mladem umiku naglasa s končnega kratkega zloga na prednaglasna *e* in *o* (*sé:stra, kó:sa*).

3.3.3 Tonematika je kot v izhodiščnem sistemu z naslednjimi razlikami:

Ú: ← po podaljšavi starega akuta v nezadnjem besednem zlogu (*krá:wa*)

← po podaljšavi novega akuta v nezadnjem besednem zlogu (*kó:ža*)

- ← po mladem umiku naglasa s kratkega končnega zloga na prednaglasna *e* in *o* (*sé:stra*, *gó:ra*)
- Ÿ: ← stari cirkumfleks (*lí:st*)
- ˘V ← naglašeni samoglasnik v zadnjem ali edinem besednem zlogu – novi kratki akut v prvotno zadnjem ali edinem besednem zlogu (*'kon*, *'mǎš*)
- V ← nenaglašeni samoglasnik (*žélé:s*)
- ← 'V po umiku naglasa s končnega kratkega naglašene samoglasnika (*sé:stra*)

4 IZGUBA GLASOV

4.1 Samoglasniki

- i* – v prednaglasnih zlogih (*srǒ:ta* 'sirota', *šrok* 'širok', *žví:nsk* 'živinski', *tǎrjǎ:* 'trije', *pšá:nc* 'piščanec', *pǎrjǎ:tu* 'prijatelj', *zwon'mo* 'zvonimo'),
- v ponaglasnih zaprtih zlogih (*pré:šč* 'prašič', *ta vē:lka* 'velika', *kǎ:mǎnčanje* 'kamničani – žebli iz Kamne Gorice', *prí:dga* 'pridiga', *precǎ:sja* 'procesija', *trepǎ:vǎnce* 'trepalnice', *wǒ:špce* 'ošpice', *tná:lca* 'tnalica', *tú:ršca* 'turščica, koruza', *pá:lca* 'palica', *gwá:žouna* 'glaževina', *wǒ:šouna* 'jelša', *pǎ:ǐčna* 'pajčevina', *jǎ:tka* 'jetika', *z usó:čme* 'z visokimi', *grǎ:ft* 'grabiti', *mwá:twa* 'mlativa'),
- v izglasju: – včasih v nedoločniku (*smejǎ:t se* 'smejati se'),
- včasih v D, M ed. sam., prid. ž. sp. (*rǒ:k/rǒ:če* 'roki', *pǎr rǒ:k/na rǒ:ce* 'na roki', *na pé:č* 'na peči'),
- v prid. besedi., I mn. m. sp. (*so rmé:n* 'so rumeni', *ní:sk* 'nizki'), I ed. (*lú:bǎnsk wǒ:nc* 'ljubenski lonec', *kǎrni:šk* 'krniški', *fǎ:rǎn* 'farni', *kǎ:rstǎn* 'krstni', *ta sprǎ:dǎn* 'sprednji'),
- u* – v prednaglasnih zlogih (*sšǐ:te* 'sušiti', *tli:wa* 'tulila', *xpi:wa* 'kupila', *rmé:n* 'rumen', *sxǒ:* 'suho'),
- včasih v izglasju (*na pǒ:t/na pǒ:do* 'na podu', *na vi:nk* 'na ovinku'),
- ě* – v prednaglasnih zlogih (*snǒ:* 'seno', *ó:rx* 'oreh', *ǎlpǒ:* 'lepo', *čpǐ:na* 'črepinja', *zdǎ:te* 'sedeti', *ǎlsǎ:n* 'lesen', *cpǐ:te* 'cepiti', *na tǎrbǔ:xo* 'na trebuhu', *dǎrwǒ:* 'enojni plug, drevo', *sjǎ:te* 'sejati', *ǎrcǎ:x* 'rečeh'),
- v prid. končnici *-ěga* (*ǎrǐga* 'enega'), *-ěmu* (*ǎr'mo* 'enemu'),
- v ponaglasnih zlogih:
- v prid. končnici *-ěga* (*usó:žga* 'visokega'), *-ěmu* (*usó:čmo* 'visokemu'),
- v glag. priponi *-ě-* v nedol. (*vi:tte* 'videti'), v sed.

- v mn., dv. (*wó:čwa* 'hočeva'), v del. -l (*ví:dwa* 'videla', *wó:twa* 'hotela'),
- o – v prednaglasnih zlogih (*na ví:nk* 'na ovinku', *əncó:j* 'nocoj'),
 – v ponaglasnih zlogih (*bí:nkšte* 'binkošti'),
 – v izglasju v I ed. sr. sp. – maskulinizacija nevter (*čé:u* 'čelo',
sté:gən 'stegno', *kolé:n* 'koleno', *ví:n* 'vino'),
- ə – v prednaglasnih zlogih (*kté:r* 'kateri'),
 – v ponaglasnih zlogih (*dó:ns* 'danes'),
 – v priponi -*əc* (*kó:nc* 'konec', *wó:nc* 'lonec', *pá:uc*
 'palec', *mərjá:sc* 'merjasec', *komò:uc* 'komolec',
mè:sc 'mesec'),
 – v priponi -*ək* (*tó:rk* 'torek', *ní:sk* 'nizek').

4.2 Soglasniki

O izgubi soglasnikov glej točke 2.2 in 3.2.

Ob tem še:

- 4.2.1 *zju-* → *zu-* (*zú:trej* 'zjutraj')
- 4.2.2 V sklopu -*rg-* se je *g* včasih reduciral (*perí:še* 'prgišče').
- 4.2.3 V sklopu *pt-* se je *p* včasih reduciral (*təč* 'ptič', *tí:če* 'ptiči').
- 4.2.4 Pomožni glagol bom, bova, bomo se kot naslonka večinoma govori *m*,
wa, *mo*, v 2. in 3. os. ed., mn. in dv. tega glagola pa se bo obrusi v *u* (*u*
 'bo', *uš* 'boš', *ujo* 'bojo'...).
- 4.2.5 *adv-* → včasih *uf-* (*u'fənt* 'advent').
- 4.2.6 *a:j* → včasih *jɛ:* (*jé:da* 'ajda')

5 PREMET SOGLASNIKOV

- 5.1 Metateza *m-č* → *č-m* (*čomó'rət* 'močerad').
- 5.2 Metateza *c-t* → *t-c* (*wò:ftəc* 'ohcet' – poleg *wò:fcət*).
- 5.3 Metateza *č-b* → *b-č* (*bečuná:k* 'čebelnjak', *bečè:wa* 'čebela').

Literatura

- LOGAR, T., Izhodiščni splošnoslovenski fonološki sistem, Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora, obuhvačenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1981, str. 29-33.
- SMOLE, V., Fonološki opis govora vasi Šentrupert (SLA 262), Jezikoslovni zapiski 4, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 1998, str. 73-88.

ŠKOFIC, J., Fonološki opis govora Kroke (SLA 202), Jezikoslovni zapiski 3, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 1997, str. 175-189.

Phonological Description of the Local Speech of Zgornje Gorje (SLA 198)

Summary

The speech is one of the Gorenjsko speeches with a typical monophthongal vowel system and quantitative opposition (long stressed, short stressed and unstressed vowels). Long stressed vowels can appear in any syllable of a word, they can be either circumflexed or acute, while short stressed vowels are possible only in the final syllable or in monosyllabic words and bear dynamic stress. A typical feature of short vowels (stressed and unstressed) is strong reduction (the unstressed vowels /i/ and /e/ show the highest degree of reduction and others smaller). The word-final /i/ did not weaken to schwa but to /e/, resulting in the specific acoustic impression of this speech. The word-final /u/ in the dative and the locative of singular masculine nouns and adjectives changed to schwa, and then to /o/. In pre-stressed position /o/ narrowed to /ø/.

Before back vowels in the word-initial position the prothetic /w/ appears. The sonorant /v/ is pronounced before front vowels, /w/ before back vowels, and /u/ before consonants and in word-final position. Another typical feature of this speech is the change of /l/ into /w/ before back vowels – the so-called »šva« assimilation. Also present is the analogous change from /l/ to /v/. Voicing is dependent on the following voiceless consonant, only voiceless consonants are pronounced in word-final position, adaptation from stops to spirants occurs only in the speech of older people. Palatalization of velars occurs before front vowels. Frequent consonant changes (such as assimilation, dissimilation, differentiation, metathesis, consonant reduction) have important influence on the typical acoustic impression of this speech.

Fonološki opis govora Vnanjih Goric (SLA 226)

Vlado Nartnik

IZVLEČEK: V članku je podan fonološki opis govora Vnanjih Goric, stičišča dolenjskih, gorenjskih in (rovstarsko)horjulskih narečnih posebnosti.

ABSTRACT: The phonological description of the local speech of Vnanje Gorice, reflecting the peculiarities of the Dolenjsko, the Gorenjsko and the (Rovte-)Horjul dialects, is presented in this article.

1 PARADIGMATIKA

Glasovje govora Vnanjih Goric se kakor sicer v jeziku najprej deli na dve skupini: na skupino tonsko izrazitih zložnih (samo)glasnikov (G) in skupino navadno odprnih nezložnih soglasnikov (S), ki v govornem toku prvim navadno predhajajo ter se dalje delijo na podskupino zvočnikov (Z) in šumnikov (Š). Sledeč akustični fonologiji slavista Romana Jakobsona, je romanist Žarko Muljačić trikotno paradigmo šumnikov in glasnikov prilagodil še izgovorni fonologiji tako, da je široki šumnik /k/ in glasnik /a/ postavil desno od visokega in svetlega šumnika /t/ oziroma glasnika /i/ ter nizkega in temnega šumnika /p/ oziroma glasnika /u/

1.1 Glasniki

Za glasnino govora Vnanjih Goric je značilno zlasti to, da je kolikostna protistava dolgih in kratkih glasnikov prepoznavna posredno, skozi kakovostno protistavo čistih in motnih glasnikov.

1.1.1 Dolgi glasniki

i:

e:

a:

o:

u:

1.1.2 Kratki glasniki

i

[*ɛ*]

e

ə

u [ɤ] *a*

1.2 Soglasniki

Med nezložnimi soglasniki so na prvem mestu zvočniki, ki pomenijo prehod med zvočno najbolj ubranimi glasniki ter zvočno najmanj ubranimi šumniki. Glasnikoma /i/ in /u/ sta namreč bližja izrazito nešumna zvočnika /j/ in /w/, izrazito neglasni zvočniki /n/, /l/, /r/ ter /m/, /v/ pa so bližji nevlačljivo-vlačljivim šumnikom /t/, /d/, /s/, /z/ ter /p/, /b/, /f/.

1.2.1 Zvočniki

n *l* *r*
j

[ŋ]

m *v* *w*

1.2.2 Šumniki

t *d*
c [ʒ] *s* *z*
č [ʒ̣] *š* *ž*
k [g] *x* ***g***
p *b* *f* [v]

1.3 Prozodija

1.3.1 Mesto naglasa kot posplošene toničnosti in kot znamenje zanjo je razpeto med oblikoslovnim ustrojem ter vzratnim štejetjem besednih zlogov.

1.3.2 Dolgi glasniki so samo tonični.

1.3.3 Kratki glasniki so lahko tonični ali atonični.

1.3.4 Tonični glasniki so lahko zategli (akutirani) ali obločni (cirkumfektirani).

1.3.5 Inventar prozodemov obsega četvero toničnost (Ĝ:, Ğ:, Ġ, Ğ) in atonično kračino (G).

2 SINTAGMATIKA

Kot opis glasovja je paradigmatika izjemen vidik govornice (jezikovne dejavnosti). V govoru se namreč glasovi poustvarjajo sintagmatično, se pravi tako, da si sledijo v govornem toku in vplivajo eden na drugega.

2.1 Glasniki

2.1.1 Dolgi glasniki

2.1.1.1 Pred zvočnikom /r/ se /i:/ izravna z /e:/ (*mè:r*, *nabé:rat*).

2.1.1.2 Glasnik /e:/ ni mogoč za vzglasnim zvočnikom /j/ (*sné:*, *snéja* – *jó*, *jéja* – *jòz*, *jóž*).

- 2.1.1.3 Zategli (včasih tudi obločni) /o:/ ni mogoč za vzglasnim zvočnikom /w/ oziroma /v/ (*wájstər* ‘oster’, *wále* ‘olje’, *wázk* ‘ozek’, *wáži* ‘ožji’, *wágleja* ‘ogljje’ – *vále* ‘volja’, *vágu* ‘vogel’).
- 2.1.1.4 Obločni /o:/ za vzglasnim zvočnikom /v/ ni ohranjen (*ù:z* ‘voz’, *ù:sk* ‘vosek’).
- 2.1.2 Kratki glasniki
- 2.1.2.1 Tonična kratka glasnika /ə, e/ se pojavljata predvsem v zadnjem zlogu (*pàs, pàsà, pá:si* – *ərděč, zəlěn, šəràk* – *ərdě:če, zəljàna, šərwàka* – *igrèj(te), nòw(cat)*)
- 2.1.2.2 Pred zvočnikom /j/ se najde tudi prehod /ə/ v [ɛ] (*səmèj* ‘semenj’, *rèja* ‘rja’)
- 2.1.2.3 Pred zapornim zvočnikom /j/ se kot položajna varianta /a/ govori [ɛ] (*krèj* – *krà:ja*).
- 2.1.2.4 Pred zapornim zvočnikom /w/ prehajajo /ə, ě, i/ tonični v [ɔ] (*šòw* ‘šel’, *səđòw* ‘sedel’, *skròw* ‘skril’), atonični pa se z njim zlivajo v /u/ (*ná:jdu, ví:du, xwádu*).
- 2.1.2.5 Pred zapornim zvočnikom /w/ se kot položajna varianta /a/ govori [ɔ] (*stòw* – *stáwa* – *stwál, wastòw* – *wastá:wa* – *wastá:l*)
- 2.1.2.6 Predtonični /e/ prehaja v [ə], razen v predlogu in predponi *pre-* (*presé:kòw* – *səgətət* ‘ščegetati’).
- 2.1.2.7 Za soglasniki /l ← l', č, š, ž/ je potonični glasnik /a/ izjemen (*šù:la* – *dì:le, pò:jstle, kà:ngle, sré:če, sré:čet, xí:še, dú:še, ujáže, grì:že*).
- 2.2 Soglasniki
- 2.2.1 Zvočniki
- 2.2.1.1 Odporni zvočnik /j/ se pred glasnikoma /i:;, i/ ne pojavlja (*(n)í:va* ‘njiva’, *krà:vi* ‘kravji’).
- 2.2.1.2 Zvočnik /w/ in glasnik /u/ oblikoslovno alternirata z zvočnikom /l/, prim. ed. – mn.: *pì:w pí:wa* – *pì:l pí:le, rjù:w rjù:wa* – *rjù:l rjù:le, djà:w djà:wa* – *djà:l djà:le, stá:u stá:wa* – *stá:l stá:le, dàru dárwa* – *dàrəl dārle*).
- 2.2.1.3 Zvočnik /v/ niha med odporno neglasnostjo [v], zaporno nešumnostjo [w] in zložno glasnostjo [u] [*vərvjò:* – *vərwí:* – *vàru, sòw/si:w* – *sí:va* – *sí:wkast*].
- 2.2.1.4 Odporni zvočnik /v/ se pred /u:/ in /o:/ ne pojavlja (*ù:z* ‘voz’, *ù:sk* ‘vosek’, *paù:di* ‘povodenj’, *žò:ù:* ‘živo’, *tù:r, sù:ra* ‘svora’ – *mò:j, tò:j, sò:j, xò:ja*).
- 2.2.1.5 Zobni zvočnik /n/ se pred zadnjenebnimi šumniki razširja [*ugà:ŋka*].
- 2.2.1.6 Za zadnjenebno varianto [ŋ] zobnega zvočnika /n/ se znotraj besede vzpostavlja tudi nevlačljiva varianta [g] vlačljivega šumnika /g/ [*wabèn gwa:s* – *wabènga gwasù:*].
- 2.2.1.7 Pred šobnimi šumniki zobni zvočnik /n/ potemni (*brà:mba, klà:mfa*).
- 2.2.2 Šumniki
- 2.2.2.1 Šumniki se po zvonečnosti/nezvonečnosti prilikujejo sledečim šumnikom [*škàfja* – *škàv bò:*]. To velja tudi za zlitnika /c, č/ [*tá:žga, ərdě:žga*].

- 2.2.2.2 Zveneči šumniki so sredi povedi dopustni tudi v izglasju (*zò:b, lè:d, rù:g, mrèz ja*).
- 2.3 Prozodija
- 2.3.1 Kratki obločni glasniki so bolj navadni v zadnjih ali edinih besednih zlogih.
- 2.3.2 Kratki zategli glasniki so bolj navadni v predzadnjih besednih zlogih (*zəljána, šərwáka*). Kolikor jih najdemo tudi v zadnjih, gre za onemitve končnega atoničnega /i/ iz /i, ě/ in /u/ iz /u, o/. Kratka zateglost v zadnjem zlogu je torej drugotna (*njás ← nesì, nwás ← nosì, mwást ← mostù, rəšját ← rešetò*).
- 2.3.3 Dolgi glasniki so možni v vseh besednih zlogih.
- 3 IZVOR**
- 3.1 Glasniki
- 3.1.1 Dolgi glasniki
- i:* iz /i:/ (*zí:ma, sí:n*)
 - iz toničnega /i/ v nezadnjem besednem zlogu (*lí:pa*)
 - iz /de:/ (*kí:*)
 - u:* iz /u:/ (*lú:č*)
 - iz toničnega /u/ v nezadnjem besednem zlogu (*kú:xa*)
 - iz /o:/ (*kədu:., nù:č, mù:rja*)
 - iz /q:/ (*gù:s – mò:ž*)
 - iz /ho:/ (*pù:t*)
 - iz /vo:/ (*naù:, gàu:ru*)
 - iz /o:ʔ/ (*pù:nù:č – pòwne*)
 - iz /o:w/ (*gərmù:ja*)
 - ɛ:* iz /e:/ (*pè:č*)
 - iz toničnega /e/ v nezadnjem zlogu (*né:su*)
 - iz /ɛ:/ (*pè:t*)
 - iz toničnega /ɛ/ v nezadnjem zlogu (*glé:dəw*)
 - iz /ě:/ (*rè:č*)
 - iz toničnega /ě/ v nezadnjem zlogu (*bré:za*)
 - iz /i:/ ter /i/ v nezadnjem zlogu pred zvočnikom /r/ (*pasté:r, ské:ra*)
 - o:* iz /o:/ (*mó:j, tó:j, só:j – mù:č*)
 - iz toničnega /o/ v nezadnjem zlogu (*kó:že*)
 - iz /q:/ (*zò:b*)
 - iz toničnega /q/ v nezadnjem zlogu (*gó:ba*)
 - iz /ʃ:/ (*čò:n, sò:nce*)
 - a:* iz /a:/ (*và:s, wà:s, stá:t, bá:t se*)
 - iz toničnega /a/ v nezadnjem zlogu (*žá:ba*)

iz /ə:/ (*mà:x*)

iz toničnega /ə/ v nezadnjem zlogu (*gá:ne*)

iz umično naglašene /o/ (*dá:m – ká:m*)

3.1.2

Kratki glasniki

i iz vzglasnega /i/ (*igràt*)

iz potoničnih sklopov /ji, je/ (*krà:vi, dávi/dí:vi, brá:ti*)

iz potoničnih sklopov /əń, ij/ (*wági, škà:ri*)

u iz vzglasnega /u/ (*ugá:ne*)

iz vzglasnega /ʉə/ (*ugàt se*)

iz predtoničnega /o/ (*kugá: – ragà:*)

iz predtoničnega /w/ (*usà:k*)

iz potoničnega /H/ (*stá:u, bá:u se*)

iz potoničnega /ʃ/ (*já:buk, dāru*)

iz potoničnega /ul/ (*tré:bux, kwážux – mu*)

iz potoničnih diftongov /əw, ow/ (*cé:rku, cè:rkuca, pì:šuka, bú:kujā, lè:šujā*)

iz potoničnega sklopa /vi/ za zvočnikom /r/ (*máruca*)

iz izglasnih sklopov /əʃ, iʃ, ěʃ/ (*né:su, xwádu, ljātu*)

ɛ iz toničnega /ə/ pred zvočnikom /lj/ iz /ń/ (*měj, səměj*)

iz umično naglašene /e/ pred /lj/ (*mėja*)

iz /a/ pa tudi /a:/ pred zvočnikom /lj/ (*děj, mějxən*)

ə iz toničnega /ě:/ za odpornim /lj/ (*jóm*)

iz toničnega /ě/ v nezadnjem zlogu za odpornim /lj/ (*jádwa*)

iz toničnega /e/ v nezadnjem zlogu za odpornim /lj/ (*jótra*)

iz /o:/ za odpornim /w/ (*wókna*)

iz izglasnega /ol/ (*dnə, səkən*)

iz /li/ (*cvəli:wa, sət, xwádət*)

iz /ul/ (*səknə, čè:wlə*)

iz /ě/ (*cədí:, xrən, ví:dət*)

iz /ə/ (*məgwà, rəž, gá:bər*)

izpred atoničnega /r/ (*smərdí:*)

izpred sklopa /lě/ (*mələt*)

iz predtoničnega /e/ (*lədù:*)

iz predtoničnega /e/ (*məsù:, jəzí:ka*)

iz predtoničnega /a/ (*čəkà:wa*)

o iz /ʃ:/ in /ʃ/ v diftongu z /w/ (*vəwk, dəwg*)

iz izglasnih sklopov (*iʃ, ěʃ, əʃ, oʃ, ovi, ow, aw, aʃ*) pred zvočnikom z /w/ (*zašəw, məw, šəw, fəžəw, mastəw, mastəw, iskəw, dé:wəw*)

iz /e/ ob zanikanem prihodnjiku *ne bo* (*nəw*)

e iz toničnega /i/ pred zapornim zvočnikom /r/ (*sér*)

iz toničnega /e/ (*kmèt, prèc, šafèr, cəgarèta*)

iz toničnega /e/ v zadnjem zlogu (*věč*)

iz toničnega /e/ (*njáse*)

iz potoničnega /e/ (*pá:met*)

iz potoničnega /a/ v položaju za /l ← l', č, š, ž/ (*wəle, ká:če, xí:še,*

- ujáže*)
- a iz umično naglašeneda /e/ z odpornim /j/ (*sjástra*)
 iz umično naglašeneda /e/ z odpornim /j/ (*jáčmen, jázk*)
 iz umično naglašeneda /o/ z odpornim /w/ (*stáwa/stwála*)
 iz umično naglašeneda /o/ z odpornim /w/ (*mwášk*)
 iz umično naglašeneda /ə/ z odpornim /w/ (*dwáns*)
 iz umično naglašeneda /a/ za odpornim /w/ (*swádka*)
 iz umično naglašeneda /a/ z odpornim /j/ (*djáleč*)
 izpred toničnega /r/ znotraj besede (*pàrst, srəbàrən*)
 izpred sklopa /rě/ (*smaré:ka*)
 izpred sklopa /rě/ po onemitvi /i/ iz /ě/ (*žàrt*)
 iz toničnega /a/ v zadnjem zlogu (*bràt, jàst 'jaz'*)
 iz toničnega /o/ v zadnjem zlogu (*stràp*)
 iz toničnega /o/ v zadnjem zlogu (*stràk*)
 iz atoničnega /a/ (*navà:da*)
 iz atoničnega /o/ (*nagè:, bri:taf*)
 iz atoničnega /o/ (*rakè:, rwáka*)
 iz atoničnega /e/ (*jà:strab*)
 iz /e/ v klitiki in priponi *je* (*ja, rəsjà*)
 iz /e/ v spolniku *en* in nikalnici *ne* (*an nau: mən čwəwk, nasrè:če, na vé:m, nám 'ne bom'*)

3.2 Soglasniki

3.2.1 Zvočniki

3.2.1.1 Nešumna zvočnika /j, w/ sta posebej nastala:

- j iz /j/ (pri starejšem rodu) (*kwàj kwáj(n)a, lù:kja/lù:kna, lù:kje/ lù:kne, učéja/učéjne*)
 iz /j/ (*mějxən*)
 iz /r/ (*fá:jmaštər*)
 iz drugotno naglašeneda /e/ po umiku naglasa s kratkega oksti-
 toničnega zloga (*eː → é- → já*) (*sjástra, njáswa, jádən*)
 je drugotni /j/ pred glasnikom /ə/ iz /i/ (*jət*)
 je drugotni /j/ v položaju med glasnikom in vlačljivimi zobni-
 ki pa tudi prednjenebniki (*wəjstər, pə:jstle, fějst, gnéjzd, gràjzd, gró:jzdja, pà:jsxa, bğjž*)
- w iz /w/ v izglasju in v sklopu z /a, o, ə/ (*dà:w – dá:wa, čwavé:ka, pà:wc*)
 iz drugotno naglašeneda /o/ po umiku naglasa s kratkega oksti-
 toničnega zloga (*oː → ó- → wá*) (*kwáza, nwásu, wáda*)
 je drugotni /w/ pred glasnikom /a/ iz /o/ (*wabwà:k, wabràz*)
- 3.2.1.2 Neglasni zvočniki /n, l, r, v, m/ so posebej nastali:
- l iz /l/ (*všle, pè:lem, Iblá:na – iblá:jtar*)
 iz /l/ (*lú:č, lú:na, lú:že*)
 iz /h/ (*kalù: – kalè:sa, lò:g – Padò:g*)

- r iz /w/ (bù:ku – bù:k|e)
 je drugotni /r/ v položaju med glasnikom in vlačljivim pred-
 njenebnikom /ž/ (feržòw)
- v iz /w/ (vi:dəm, vé:m, pavá:bəm)
- 3.2.2 Šumniki
- 3.2.2.1 Šumniki so se razvili posebej:
- t iz /xt/ (tət)
 /pt/ (təč)
- d iz /t/ (cvədè)
 /dv/ (lədí:ce)
- č iz /t' / (své:če, sré:če)
 /čr/ (čé:va, čè:vəl)
- š iz /st' / (gó:še, təš, pi:šk, tú:ršca)
 /č/ (pəškà, nəškè:)
 /pš/ ((u)šəní:ca)
 /boš/ (uš)
- k iz /t/ (kná:wa)
 /tj/ (kè, tré:k|tré:t)
- x iz /d/ (xčè:r, paxpwət)
 /k/ (xrá:sta)
- g iz /g/ (grá:bt, grà:d)
 /gʃ/ (gabàk)
- /w/ (grá:bc, zgù:n)
- f iz /b/ (draftí:na)
 /g/ (nù:fi)
- b iz /m/ (bròwli:nc 'mravlja')
- 3.2.2.2 Zveneči šumniki se vrh tega pojavljajo kot variante nezvenečih fone-
mov.
- 3.3 Prozodija
- 3.3.1 Ġ: ← Ġ:
← Ġ v nezadnjem zlogu
- 3.3.2 Ġ̇: ← Ġ̇:
- 3.3.3 ZĠ ← G po umiku naglasa s kratkega oksitoničnega zloga na
predtonična kratka glasnika (e, o)
- 3.3.4 Ġ̇ ← Ġ v zadnjem ali edinem zlogu
- 3.4 Nemenje glasov
- 3.4.1 Nemenje glasnikov
Najbolj pogosto nemijo atonični glasniki /i, u, ə, o/ glede na položaj v besedi. Praviloma preminejo izglasni glasniki in glasniki v položaju za zvočniki.
Tako premine izglasni i (← i, ě) v DM ed, ITdv, Omn samostalnikov a-

in *i*-debla v Red in Dmn, samostalnikov *i*-debla (*rí:b, ní:t, rí:bam, ní:təm*), v Imn pridevnikov, zaimkov in deležnikov na *-r, -l, -n* (*dwábər, dé:wal, plè:l, zdè:wán – mwáj, twáj, swáj*), v 3. os. sedanjika ednine glagolov (*xó:d, ví:d, grà:b*), verjetno analogično po tem tudi v dvojini in množini (*xó:dva, xó:dta, xó:dma, xó:dte, xó:dja*), v velelniku (*xwád, xwádta, xwádma, xwádtē*), v prislovih (*dà:w, drè:w, dwást*). V Imn samostalnikov moškega spola je */i/* preminil samo občasno. Pri tem je predvsem važno, da Ied in Imn zaradi nemenja ne bi sovpadla. Glasnik */i/* je navadno preminil, če je kljub temu ostala oblikovna razlika med Zed in Ied ter Ied in Imn (*màt! – má:t, tšć – tí:č*).

Glasnik */o/* je preminil samo v ITed srednjih samostalnikov in pridevnikov ter v prislovih na *-o* (*mé:st, ší:w, dwábər*). Preminek */o/* je tudi oblikoslovne narave.

Osrednji kratki glasnik */ə/* je v potoničnih zaprtih zlogih (*pé:sk, pé:tk*) morda preminil kar po oblikoslovni naliki (*pé:ska, -ə, -am → pé:sk*).

Najbolj poredko je preminil končni */u/* v DMed moških samostalnikov (*brà:t, pər brà:t*), kjer so bolj običajne oblike z ohranjenim *-ə* (*brá:tə*).

3.4.2 Preminki soglasnikov

Od soglasnikov sta po prilikovanju najbolj pogosto preminila */j/* in */w/*. Zvočnik */j/* je preminil v položaju pred */i:/*, */i/* (*(n)í:va, krà:vi*), zvočnik */w/* pa v položaju pred */u:/* (*ù:z, na ù:da* 'na vodo', *paù:di*),

Zvočnik */r/* je preminil za zlitnikom */č/* (*čé:da, čè:vəl*)

Šumnik */d/* je preminljiv pred homorganim zvočnikom */n/* (*jáden – jána, dà:n – pəwne*)

Zlitnik */č/* je preminil v skupini */šč/ ← /st/* (*kà:še* 'kašča', *darí:še*).

Literatura

- BENEDIK, Francka, 1997, Fonološki opis govora vasi Pungert, v: *Jezikoslovni zapiski* 3, Ljubljana 1997, str. 157–166.
- BENEDIK, Francka, 1999, Vprašalnica za SLA, v: *Vodnik po zbirki narečnega gradiva*, Ljubljana, str. 26–102.
- LOGAR, Tine, 1993, *Slovenska narečja*, str. 112–114.
- LOGAR, Tine, 1996, Fonološki opisi, *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Uredila K. Kenda-Jež, Ljubljana, str. 241–216.
- MULJAČIĆ, Žarko, 1972, *Opća fonologija i fonologija suvremenoga taljanskog jezika*, Zagreb, str. 1–320.
- NARTNIK, Vlado, 1972/73, Poskus nove obravnave slovenskega fonološkega sistema, *Jezik in slovstvo* XVIII, str. 81–91.
- NARTNIK, Vlado, 1987/88, Med fonemi in sindemi, *Slava* II, str. 79–86.
- NARTNIK, Vlado, 1995, Dinamika oblikoslovnega naglasa v slovenskem knjižnem jeziku, *Języki słowiańskie 1945–1995: Gramatyka – Leksyka – Odmiany*, Opole 1995, str. 167–171.
- PEZDIR, Marija, (ok. 1955), *Glavne značilnosti govora vasi Vnanje Gorice: Semi-*

- narska naloga, Ljubljana, str. 1–8.
SMOLE, Vera, 1999, Fonološki opis govora vasi Šentrupert (SLA 262), *Jezikoslovni zapiski* 4, Ljubljana 1998, str. 73–88.
ŠKOFIC, Jožica, 1999, Fonološki opis govora Kroke (SLA 202), *Jezikoslovni zapiski* 3, Ljubljana 1997, str. 175–189.

Phonological Description of the Local Speech of Vnanje Gorice

Summary

The speech of Vnanje Gorice joins and combines the Dolenjsko, the Gorenjsko and the (Rovte-)Horjul dialectal peculiarities. The stress position is not determined by counting syllables of a given word and, besides the short unstressed vowel (V), four stresses are possible (V̇:, V̇:, V̇, V̇). The system of five long stressed vowels /i:/ – /e:/ – /a:/ – /ɔ:/ – /u:/ forms a non-centralized triangle. The system of seven short stressed or unstressed vowels forms a centralized rectangle [ɛ] – /e/ – /a/ – [ɔ] behind a hanging triangle /i/ – /ə/ – /u/ representing a bridge to the consonants /j/ – /x/ – /w/. The consonants /j/ – /w/ originating also from the palatalized-velarized juxtaposition of the consonants /j/ – /l/ simultaneously acquired the ability to form the complexes /ja/ – /wa/ from /e/ – /o/ with the shift-back stress, while the sibilant consonant /x/ is juxtaposed to the voiced phoneme /g/, similarly as the sibilant consonants /s/ and /š/ are juxtaposed to the voiced phonemes /z/ and /ž/.

Fonološki opis govora kraja Cerčno (OLA 6, SLA 166)

Karmen Kenda-Jež

IZVLEČEK: Druga predstavitev govora kraja Cerčno v obliki fonološkega opisa na podlagi obsežnejših dialektoloških raziskav dopolnjuje in razširja vedenje o glasovnem ustroju tega značilnega rovtarskega govora, kakršno je na podlagi gradiva OLA predstavljeno v fonološkem opisu Jakoba Riglerja (1981). Osrednja pozornost je pri tem namenjena posebnim slovenskim glasovnim razvojem, zlasti redukciji.

ABSTRACT: The local speech of Cerčno is presented for the second time in the form of phonological description. Based on extensive dialectal research it supplements and broadens the knowledge on this speech from the Rovte dialectal group, previously presented in the phonological description on OLA materials by Jakob Rigler (1981). The article focuses on typical Slovenian phonemic development, especially reduction.

- 0.1 Riglerjev fonološki opis govora kraja Cerčno (1981: 66–72) je nastal na podlagi narečnega gradiva, zbranega po Vprašalnici za Splošnoslovanski lingvistični atlas (OLA 1965), ki obsega 3454 fonetičnih, prozodičnih, oblikoslovnih, besedotvornih, leksikalnih, pomenskih in skladenjskih vprašanj. Ta vprašalnica z vseh jezikovnih ravnin »načrtno« zajema tiste prvine, ki naj bi omogočile proučevanje slovanskih jezikov oz. njihovih narečij s »primerjalnozgodovinskega« in »tipološkega« (OLA 1974: 3) vidika, hkrati pa so primerne tudi s stališča lingvistične geografije, torej naj bi izkazovale tolikšno stopnjo »narečne diferenciacije« (n. m.), da bi bil njihov kartografski prikaz smiseln. Zato seveda ne moremo pričakovati, da bi lahko to gradivo vsebovalo dovolj podatkov za natančno obravnavo vseh posebnih slovenskih narečnih pojavov ali razvojev. Rigler na več mestih omenjenega fonološkega opisa (1981: 68 (2.12, 2.211, 2.222), 71) opozarja, da zaradi pomanjkanja gradiva ni mogel potrditi obstoja določenega narečnega pojava ali pa ga ni mogel ustrezno opredeliti.
- 0.2 Zaradi velikosti obravnavanega ozemlja je za fonetično transkripcijo OLA značilna precejšnja stopnja fonologizacije zapisa, zlasti pri sredinskih samoglasnikih (OLA 1988: 6), pri katerih je obveljalo načelo, da se njihova kako-

vost zaznamuje samo takrat, kadar v samoglasniškem sestavu posameznega govora obstajata vsaj dva fonološko relevantna istovrstna sredinska samoglasnika (npr. *e* : *ɛ*, *o* : *ɔ*). Takšna fonologizacija pri kartografski predstavitvi samoglasniških razmerij v slovenskih narečjih ne more priti v poštev že zaradi preverjanja »odvisnosti vokalne kvalitete od kvantitete« (Ramovš 1951: 4), na katero se od Baudouina naprej opirajo interpretacije razvoja slovenskih samoglasniških sestavov.

- 0.3 Ta prispevek je bil sprva zasnovan kot seznam pripomb in dopolnil k Riglerjevemu fonološkemu opisu. V njem naj bi bile Riglerjeve ugotovitve preverjene in dopolnjene na podlagi obsežnejše gradivske zbirke (16000 besednih oblik), ki je nastajala v letih 1985–1995 kot podlaga za monografsko obdelavo glasoslovja osrednjecerkljanskih govorov (poglavje v disertaciji Cerkljansko narečje – teoretični model dialektološkega raziskovanja na zgledu besedišča in glasoslovja). Med delom pa se je izkazalo, da za fonološki opis značilna tridelnost obravnave gradiva (Inventar, Distribucija, Izvor) in izjemno zgoščeno besedilo tako rekoč onemogočata natančno, predvsem pa pregledno navajanje podatkov. Hkrati bi bil zaradi narave dopolnitev, ki se dotikajo zlasti posebnosti in podrobnosti, zamegljen vpogled v glasovni ustroj narečja in članka brez Riglerjevega besedila tako rekoč ne bi bilo mogoče brati. Zato je v prispevku ohranjena shema fonološkega opisa: inventar je zaradi transkripcijskih popravkov (v smeri načina zapisovanja pri SLA) predstavljen v celoti, v poglavju Distribucija so tisti podatki, ki nastopajo že pri Riglerju, opremljeni z ustreznimi navedki, pri Izvoru pa so postavke, ki se popolnoma ujemajo z Riglerjevimi, brez ponazarjalnega gradiva.
- 0.4 Po načinu predstavitve in podrobnosti obravnave fonološki opis ni zamišljen kot neke vrste model za prikaze glasovja govorov točk v SLA, ki naj bi omogočili preverjanje transkripcije in usmerjali kartografiranje, ampak kot gradivo zanj. Na podlagi opisov, ki se opirajo na bogato narečno gradivo – taki so npr. že objavljeni fonološki opisi Pungerta (Benedik 1997), Kroke (Škofic 1997) in Šentruperta (Smole 1998) – bo namreč lažje izluščiti tiste slovenske narečne posebnosti, ki bodo v fonoloških opisih deležne natančnejše obravnave, po drugi strani pa izločiti tiste prvine, ki so bolj ali manj enake in predvidljive v vseh govorih.

1. INVENTAR

1.1. SAMOGLASNIKI

2.1. Dolgi samoglasniki

<i>i:</i>	<i>u:</i>
<i>iɛ</i>	<i>uɔ</i>
[e:]	[ɔ:]
<i>a:</i>	

1.1.2. Kratki samoglasniki

1.1.2.1. Naglašeni

<i>i</i>				<i>u</i>
	<i>e</i>	<i>ə</i>	<i>o</i>	
		<i>a</i>		

1.1.2.2. Nenaglašeni

<i>i</i>				<i>u</i>
	<i>e</i>	<i>ə</i>	(<i>o</i>)	
		<i>a</i>		

1.1.2.2.1. Nenaglašeni *o* je zelo redek. V vsem gradivu je zanj le sto primerov.1.1.3. Zlogotvorni zvočniki so tudi *ʃ, ʒ, ŋ, ŋ*.

1.2. SOGLASNIKI

1.2.1. Zvočniki

<i>w</i>	[<i>ɥ</i>]			<i>m</i>
	<i>l</i>	<i>r</i>	<i>n</i>	[<i>ŋ</i>]

1.2.2. Nezvočniki

<i>p</i>	<i>b</i>	<i>f</i>		
<i>t</i>	<i>d</i>			
<i>c</i>	[<i>ʒ</i>]	<i>s</i>	<i>z</i>	
<i>č</i>	[<i>ʒ̣</i>]	<i>š</i>	<i>ž</i>	
<i>k</i>	[<i>g</i>]	<i>x</i>	<i>ɣ</i>	

1.3. PROZODIJA

ˈV: ˈV V

2. DISTRIBUCIJA

2.1. SAMOGLASNIKI

2.1.1. Dolgi samoglasniki

2.1.1.1. Dolgi samoglasniki nastopajo le pod naglasom (Rigler 1981: 68).

2.1.1.2. */i:/* stoji pred */j/* le na morfološki meji (v 3. mn. sed.) – *'i:je* 'jejo', (*wat-*, *pa-)'wi:je* '(od-, po-)vejo', *s'mi:je*, *s'ni:je* 'snejo' –, pred */r/* pa ne nastopa (Rigler: n. m.). *liɛ/* ne nastopa pred *j* (Rigler 1981: n. m.).2.1.1.3. V vzglasju imata *liɛ/* in *luɔ/* varianti [*je*] in [*uɔ*], primeri z */i:/* v vzglasju so zelo redki (*'i:t* 'jed', *'i:st* 'jesti', *'i:s* 'jez', *'i:š* 'jež').2.1.1.4. [*e:*] in [*o:*] nastopata pred */ɥ/* in */j/*, v drugih položajih pa izjemoma v mlajših izposojenkah – *pami'do:rja* (≈ *pami'duɔra*), R ed., *n'jo:ki* 'krom-pirjevi svaljki' – ter medmetih – *'e:* in *'e:ɣa* 'eha'; [*o:*] pred */j/* je zelo

- rederek, razen v medmetih – 'o:j, 'jɔ:j, γʲγɔ:j 'klic konju' – ga najdemo le še v oblikah z /lj/ < wi (izvor gl. spodaj) – γʲa'tɔ:j 'gotovi', ne'γɔ:jja.
- 2.1.2. Kratki samoglasniki
- 2.1.2.1. Kratki samoglasniki so naglašeni in nenaglašeni.
- 2.1.2.2. /i/ ne nastopa pred /r/ (Rigler 1981: 68). /ə/¹ nastopa le pred /r/, v zelo redkih posameznih primerih pa med dvema členoma v narečju sicer mogočega, a težje izgovorljivega soglasniškega sklopa – sʲsi:kal 'sesekali', wa'bɛ:jsəš (2. ed.), usəp'wa:l 'vsipovali'.
- 2.1.2.3. Nenaglašeni /o/ se običajno ne pojavlja v vzglasju² in izglasju, pa tudi sicer je rederek (gl. zgoraj). Za vzglasni /o/ je v gradivu en sam primer – ox'cujeje (po 'uox), pogost pa je v nadnarečju (poleg wo-), kjer zamenjuje narečni vzglasni wa-. /o/ izjemoma stoji v izglasju npr. v novejšem 'a:uto, njegovo pojavljanje pa je prav tako znamenje za uporabo enega izmed nadnarečnih različkov.³
- 2.1.2.4. Nenaglašeni /e/ v vzglasju stoji le v posameznih primerih.⁴ Kot /e/ + /n/ je redkejša različica [ɲ] – en'ca:jt, en, drugače pa ga najdemo v novejših besedah – e'lektrika (poleg 'leftrika ipd.).
- 2.1.2.5. Ponaglasni /a/ običajno za /j/ ne nastopa. V gradivu je vsega le nekaj primerov z novejšim -ja – daŋka'rja, 'ma:ja (R ed.), najbolj pogosto v RT ed. 1. m. sklanjatve sam. na -r – 'du:xtarja, 'lɔ:uβerja, ma'ža:karja, pam'ɖɔ:rja, para'žuoŋarja.
- 2.1.3. Zlogotvorni zvočniki
- 2.1.3.1. /r, r̥, m, n/ ne nastopajo ob samoglasnikih ali pod naglasom (Rigler 1981: 68).
- 2.1.3.2. /r/ navadno razpade v ə + r (oz. v govorni verigi za V izgubi zlogotvornost), zato se običajno pojavlja le kot varianta na začetku besede za pavzo – r̥'nije, r̥'sula 'razsula', r̥'dɛ:jče, r̥'ja:u, r̥'bidajca, r̥'men, r̥'žien.
- 2.2. SOGLASNIKI
- 2.2.1. Zvočniki
- 2.2.1.1. /w/ ima v položaju ne pred samoglasnikom varianto [ɥ], ki pred zvenečimi soglasniki lahko alternira z [u], kadar ne stoji za samoglasnikom (Rigler 1981: 68), pred nezvenečimi soglasniki pa je taka alternacija obvezna.
- 2.2.1.2. /j/ je zaradi neznatnih razlik med variantama v položajih pred V in K/∅ vedno zaznamovan z <j>.

¹ Rigler ga nima v samoglasniškem sestavu, njegovo gradivo namesto zveze ə + r izkazuje bodisi /r/ bodisi o + r (Rigler 1981: 70).

² V gradivu za OLA za vzglasni o in e ni bilo primerov (Rigler 1981: 68).

³ Rigler (n. m.) omenja, da je nenaglašeni /o/ v glavnem omejen na sosesčino /r/ in /w/, vendar za to v mojem gradivu ni potrditve. Res so primeri z /o/ pred [ɥ] dokaj pogosti (bo'ŋni, doŋ'ja: (R ed.), koŋ'ca:lu itd.), a nič manj številne niso drugačne povezave – bo'xiɛ 'bolhe', bo'b'la: 'beblja', fo'f'la:jne 'čvekanje', ko'p'čije 'kupčija', mo'č'ka:t 'mečkati', mo'ŋ'liɛ 'megle', sto'ziɛ 'steze', u'ŋo'na:š 'uganeš'.

⁴ Gl. op. ².

- 2.2.1.2. /n/ ima pred mehkonebniki varianto [ŋ] – 'ra:jŋk, 'še:jŋkam, ŋkuɔdər; w'beŋya, 'mačŋya (R ed.).
- 2.2.2. Nezvočniki
- 2.2.2.1. Po zvenečnosti se nezvočniki prilagajajo sledečemu nezvočniku in pavzi (Rigler 1981: 68).
- 2.2.2.2. Zveneči nezvočnik se na koncu besede pred sledečim zvočnikom ne ohranja le pri pravih predlogih (*wab mər'liču, nad'miza, brez'nit*), ampak je mogoč nasploh – *sŋ p'dseb'ma: zas'ta:jla, ka b'lix'jest'wi:dla, 'čierbod'ma: 'kfersibodi malo', 'tud w'pɔ:ɔdne, p'rɔ:ɔ s'ku:z'nisma* ipd.⁵
- 2.2.2.3. Pred zvenečimi nezvočniki /c/ in /č/ zastopata [ʒ] in [ʒ̣] – *ʒya:na; dā'mažya, ər'de:jžya, kra:žya* 'kratkega'. /ʒ/ se, sicer redko, pojavlja še v novejših izposojenkah iz italijanščine – 'zuketete.
- 2.2.2.4. Podvojeni soglasniki se lahko izgovarjajo podaljšano (Rigler 1981: 68).
- 2.3. PROZODIJA
- 2.3.1. Omejitev naglasnega mesta ni (Rigler 1981: 68).
- 2.3.2. Dolgi samoglasniki nastopajo le pod naglasom. Razvrstitev dolgih in kratkih samoglasnikov glede na mesto v besedi ni omejena (Rigler 1981: 68).
- 2.3.3. V položaju pred *j* in *ɥ* se kolikostno nasprotje izgublja, kar je značilno tudi za nekatera druga slovenska narečja (prim. Rigler 1980: 24, Smole 1990: 260):
- 2.3.3.1. Najbolj trdno je v tem položaju nasprotje med *i*: in *i* – 'wi:je 'vejo', 3. mn. : 'wije, 3. ed. (zato pa sta glag. *viti* in *veti* v narečju homonimna – (z-)wít, 'wije, 'we:ɥ, 'wíl, 'wíla, 'wílu), *sŋ'piɥ ŋ pa'pi:ɥ* 'pil in pel' – ter *u*: in *u* – 'mu:je 'moje' : 'muje 'muja'. Redki primeri izravnave ali dvojnih oblik nastopajo pred veččlensko soglasniško zvezo (*j + n(ŋ) (+ K)*, *ɥ + n(ŋ) (+ K)*) ali za *ll*, *ln* < *l*, *n* – *c'piɥɥca* (≈ *c'pi:ɥɥca*) 'vrsta sekire' : *ɣa'siɥɥca* 'gosenica', 'ni:ɥca, *ɣrab'liɥčne* (≈ *ɣrab'li:ɥčne*); 'ru:jne, 'ru:jnewa, 'pu:jŋkɥ.
- 2.3.3.2. O izravnavi kolikostnih nasprotij lahko govorimo pri *e* in *o* (za izvor gl. 3.1.2.1.) pred /j/ in /ɥ/. Fonetično sta samoglasnika navadno dolga (daljša od običajnih kračin) in ozka [e:] in [o:] (ožina kot pri *iɛ*, *uɔ*, torej nekoliko širša od knjižnih *e*: in *o*:, blizu knjižnima srednjima *e* in *o*, ki nastopata v istem položaju), vendar pri *e* ne dosledno in ne pri vseh go-

⁵ Rigler (1981: 68) je predpostavljal, da zveneči nezvočnik ohranjajo besede z novim izglasjem, ki še imajo ob sebi različico z nereduciranim samoglasnikom, vendar to velja le za prva dva zgoraj navedena primera (*pa'siebi, 'be*), poleg tega pa je v posameznih primerih v tem položaju mogoče tudi zveneč izgovor nezvенеčega nezvočnika, zlasti pogosto pri vezniku kot – *je ɥlu le'ta:ku kod'miɥka; 'ma: 'weč kod na'li:ta 'eno leto'; 'dal, kod je 'tist 'mu:st*. Zanimivi, a redki so primeri, ki bi potrjevali tako prilagajanje nezvенеčega nezvočnika sledečemu zvočniku tudi sredi besede – *kabz'nik* (< *kapusnik*). Zaradi menjavanja med zvenečimi in nezvенеčimi soglasniki prihaja do različnih izravnav – *ɣrat* – *ɣra'du* 'grot', 'fɥnɣrat – 'fɥnɣrada, *pa'čiesɥca* (≈ *pa'čiesna* 'ža:ɣa 'počeznica'), 'mi:sɥkast 'medeninast' itd.

- vorcih enako – fonetična kračina je kot možna različica najpogostejša pri umično naglašnem *e* – *'mejeu* 'visel', *'reje* 'rja', *'smejeu* 'smejal', *'kreuše* 'kravše' – ter v m. ed. opisnega del. s (prvotno) kratkim naglasom – *m'leu* ($\approx m'l\acute{e}:u$), *pa'kreu* ($\approx sk'r\acute{e}u$), *u'meu* ($\approx u'm\acute{e}:u$), *z'deu* ($\approx z'd\acute{e}:u$).
- 2.3.3.3. Pri /a:/ in /a/ izenačevanje poteka v dveh smereh. V prvem zlogu besede je za /a:/ pogost [a] (morda pogojen tudi z dejstvom, da je ob naglasnem umiku s končne kračine prišlo do enakega refleksa za prednaglasni *o* in *a* – *ust'rajen* 'ustrojen' : *u'sajen* 'vsajen', *wa'kajen*, *wa'yrajen*, *na'sajena* ...) – *'bajta*, *'kajt* 'veliko', *'lajšta*, *'pajn*, *'zajc*, *'yajtraš*, *'ajbeš*, *'ajnfax*, *'ajnkart* (skoraj vse imajo dvojnice z dolžino). Po drugi strani pa se za naglašeni *a*, *o* v edinem (zadnjem) zlogu ob kračini pojavlja tudi dolžina – *'kajn* ($\approx 'ka:jn$), *'wa:u* ($\approx 'wa:u$), *ta'na:u* 'nov', *ə'rja:u* 'rjav', *z'ra:u* 'zdrav', *k'la:u*, *s'ta:u*, *γ'na:u* ($\approx \gamma'na:u$), *z'na:u* ($\approx z'na:u$) itd.
- 2.3.3.4. Vsa zgoraj obravnavana razmerja so zelo nestabilna, vsekakor pa bi bili za dejansko ocenitev razmerij potrebni še preučitev frekvenčnih razmerij med posameznimi oblikami ter posebna obdelava oblik pod stavčnim poudarkom. Seveda bi se bilo pri tem treba opirati tudi na akustične meritve in ne le na slušni vtis.

3. IZVOR

3.1. SAMOGLASNIKI

3.1.1. Dolgi samoglasniki

- i:* ← *ě:*
 ← naglaščenega *ě* v nezadnjem besednem zlogu
 ← *'ij(i)* < *iwi* – *pa'γri*: 'grivi', *na'ni*: 'njivi', *'ži*: 'živi' (ž. 1. dv.), možne so tudi dvojnice z *li*
- u:* ← *o:*, tudi iz zgodaj podaljšanega novoakutiranega *o* – *'nu:x*, *wa'r'u:k* (vendar *'kas* 'kos'), *'mu:j* 'moj' (: *'maje -u*), *ka'du:* ($\approx g'du:$), vel. 2. ed. *'bu:j*, *s'tu:j*, *'u:n* 'oni', *'ku:lku*.
 ← v posameznih primerih iz *o:* – *'γu:s*, *'bu:bp*
 ← iz *ʃ:* v besedi *'su:nce*
 ← (-) *wu:-* < *wo:-* – *'u:s* ($\approx 'wu:s$), *'u:sk* 'vosek', *'du:jčk* 'dvojček', *'du:jnu*, *'tu:j*, *'su:j*, *pd'u:j* 'povoj', *pd'u:dp*, *'tu:r* ($\approx 'tur$), *d'ru:* 'plug', *z'at'u:rȳca* 'zatvornica'
- ię* ← *e:*
 ← naglaščenega *e* v nezadnjih zlogih
 ← *ę:*
 ← naglaščenega *ę* v nezadnjih zlogih
 ← *ě:* in *i:* ter naglaščenega *ě* in *i* v nezadnjih zlogih v položaju pred *r*
 ← *-(V)j'ię(-)* – *z'đięu*, *w'e'ię* 'veje', *na'ię* 'noge', *ra'ię* 'roge' (T mn.), *u'ię* 'ujela'

- uo* ← naglašeneda *o* v nezadnjih zlogih
 ← *q*:
 ← naglašeneda *q* v nezadnjih zlogih
 ← *łə-* – 'luoži (≈ 'luoš) 'lažje' (prisl.) (Ramovš 1936: 168)
 ← (*K*)*wo-* – 'žuot, 'cuode 'cveti'
- a:* ← *a*:
 ← naglašeneda *a* v nezadnjih zlogih
 ← *ə*:
 ← naglašeneda *ə* v nezadnjih zlogih
- [*e:*] ← *ě*:, *e*:, *ę*: in naglašenedi *ě*, *e*, *ę*, *ə* v položaju pred */j/* – *ne'dę:jle*, *s'we:jčca*, *s'we:jčpca*, *u'le:jčt*, *'se:jčt* (3. ed. *'se:jče* in *'si:če*), *wab'le:jčt*, *dre:j* 'drevi'; *'pe:jč*, *'ze:jle*, *stę:jle*, *'me:jlem*, *'pe:jlem*, *pastę:jlem*, *'ne:jčem* 'nočem', *'že:jnska* (≈ 'zięnska), *wa'že:jnen*; *s're:jče*, *'že:je* (≈ 'žeje), *p're:je* (p'reje); *'tę:jņku*, *'sę:jneų* 'sanjal'
- ← *la:/* in naglašeneda *la/* različnega izvora v položaju pred *[j/ų]* – *z'dę:j*, *k'fke:j* 'tolikaj', *'dę:j*, *'dę:jte*, *'ję:jce* (≈ 'ja:jce⁶), *'ję:jda*, *'ję:jdajca* 'ajdovica', *'me:jņkra:t*, *'tę:jčas* 'takrat', *'tę:jst* 'tisti'; za *lrl* – *uk're:j* 'vkraj', *k're:ųše* 'kravše'
- ← *r*: skupaj z *lrl* (*r* + *e:*) v položaju pred */j/* – *pat're:jen*, *trę:jņk* 'trnek', *γ're:jš* 'grši'; *ta p're:j* 'prvi', *wab're:j* 'obrvi', *na u're:j* 'vrvi', *b're:j* 'brvi'
- ← naglašeneda *ě* v zadnjem zlogu v položaju pred *[ų]* (< *ł*) – *z're:ų* (≈ *z'reų*), *'tę:ų* 'hotel', *'me:ų* (≈ 'jemu) 'imel', *'dę:ų*, *s'mę:ų*, *γ're:ų*, *z'dę:ų* (≈ *z'dęų*)
- ← naglašeneda *i* v zadnjem zlogu v položaju pred *[ų]* (< *ł*) – *wab're:ų*, *sk're:ų* (≈ *sk'reų*), (*pa-*, *u-)**me:ų* (≈ 'meų) (*pər-*, *z-*, *za-)**bę:ų*, *u'pę:ų*, tudi (*z-*, *za-)**wę:ų*, (*da-*, *wab-*, *z-)**lę:ų* (vendar *γ'nių*, *'pių*; *u'bo:ų*)
- ← *i*, ki je prišel pod naglas po poznem umiku naglasa s končnega kratkega zloga v položaju pred *[j/ų]* – *'dę:ųje* 'divja'
- [*o:*] ← *ł*: in naglašeneda *ł* skupaj z */w/* (*o:* + *ų*) – *'po:ųš*, *'wo:ųk*, *'to:ųst*, *'ko:ųne*, *'do:ųx* 'dolg' (sam.), *'mo:ųze*, (*na-*)*to:ųče*, *'po:ųxņ*, *'do:ųx* (prid.), *'po:ųxi*, *'wo:ųna*, *'žo:ųna*
- ← *o:*, *q*: in naglašeneda *o*, *q* v položaju pred *[ų]* – *'so:ų*, *'po:ųmlat*, *'po:ųnem* 'pomnim', *kl'a'so:ų*, *kra'jo:ų* 'krajev', *ŋ'so:ų*, *pa'jņo:ų* 'panjev', *pl'ašt'o:ų* 'plasti' (R mn.), *'zo:ųpərņ*, *k'lo:ųčk* 'klobčič'
- ← naglašeneda *ə* v položaju pred *[ų]* – *'do:ųr* 'duri' (Ramovš 1936: 166), *'šo:ų*, *ka'zo:ųc*
- ← *r*: in *r* skupaj z *lrl* (*r* + *o:*) pred istozložnim *ų* – *č'ro:ų*, *b'ro:ų*, *u'ro:ų*, *ž'ro:ų* 'žrd', *d'ro:ų* (≈ 'dərų), *m'ro:ų* 'drobtin' (R mn.), *m'ro:ųce* 'drobtinice', (*wa-*)*č'ro:ų*, *um'ro:ų*, (*pa-*, *wa-*, *za-*)*d'ro:ų*, (*pa-*)*ž'ro:ų*, *up'ro:ų*, (*pat-*, *'wat-*, *za-*, *u-*)*p'ro:ų*, *wa'z'ro:ų*

⁶ Dvojnica že pri Baudouinu de Courtenayju (1885: 432).

← /a:/ in naglašeneda /a/ v položaju pred /u/ – *p'ro:u*, *žo:u*, *m'ro:ule* 'mravlja', *ro:unat* 'delati', *žo:utau* 'žaltav'

3.1.2. Kratki samoglasniki

3.1.2.1. Naglašeni samoglasniki

- i* ← *i*:
 ← naglašeneda *i* v nezadnjem zlogu
 ← *a*: in *a* pred *j* – *'ki* 'káj in kàj', *za'ki*, *mars'ki*, *'kipi* 'kajpa', *'mixp* 'majhen', *'mičkp*, *'micen*
 ← -(V)ji(-) – *sta'i*, *bd'im se*, *yna'it*, *napd'it*, *padd'it*
 ← *'ij(K)*-/*'ij(i)* – *pa'pima* (vel. 1. mn.); *w pekd'ri*, *mo'bili* 'pohiš-tva' (R mn.)
- u* ← *u*:
 ← naglašeneda *u* v nezadnjem zlogu
 ← *u*, naglašeneda po umiku s končne kračine – *'utar* 'utor', *'zu-čen* 'izučen', *pə'pušen* 'pripuščen'
 ← *'uū* < *u* – *ra'su* (≈ *řsu*) 'razsul', (*u*-, *na*-, *pa*-, *za*-)*'su*, *sa'zu* 'se-zul', *wabu* 'obul', (*pə*-)*p'lu* poud. '(pri-)hitel', *sp'lu* 'razmešal'
- e* ← naglašeneda *ě*, *e*, *ę* v zadnjem zlogu – *x'ren*, *x'lep*; *'welp*, *k'met*, *y're* (3. ed.), *'nes* (vel. 2. ed.), *c'wek*, *'cent*, *d'rek*, *'žet* (≈ *žiet*), *b'rest*; *'weč*
 ← naglašeneda *u* v zadnjem zlogu v položaju za *j* – *'jex* 'jug'
 ← naglašeneda *i* v zadnjem zlogu – *'set* (vendar *'siu*), *za'neč* 'za-nič' in iz tega *za'nečeū* (prid.), *'nex*, *'nem* 'njih ...', pa tudi *'nema*; o *i* pred *u* < *ř* (*sk'reu*, *sm'leū* itd.) gl. pri [ę:]
 ← umično naglašeneda *e*
 ← *i*, *ě*, *ę*, naglašeneda po umiku s končne kračine
 ← *ř-lru*-, naglašeneda po umiku s končne kračine, skupaj z *r* (*r* + *e*) – *'reje*, *'rejeū* (≈ *'rejaū*), *'rekl* 'rkelj', *'remen* (≈ *ə'men*, 'romen)
 ← v nekaterih primerih iz umično naglašeneda *ə* – *'čebər*, *'skedp*, *na* 'teše
 ← *'ej* < *'ij* – *da'le* 'dolij', *sk're* 'skrij', *z'we* 'zvij' (vel. 2. ed.)
 ← pri besedah, prevzetih iz knjižnega jezika, za *ę*: – *kilo'metər*, *pa'ket* -*a*, *ta'blete*
- o* ← *ə* v zadnjem zlogu
 ← umično naglašeneda *ə* – *s'tobər*, *'somp*, *'loxt*, *'bosx* 'bezeg', *s'tonc* 'stenica', *'posc* 'pezdec', *'poku*, *'mojla*, *s'toza*, *'toma*, *'doska*, *s'tokla* 'manjša steklenica' (s.), *'žokna* 'odprtina pred kuriščem kmečke peči', *'posa*, *'dožje* (R ed. m.), *'u'jonalca* 'uganka', *'modu* 'slaboten', *'sosat* 'sesati', *'sose* (3. ed.), *pa'močkat* (: *zmoč'ka:t*, *zmač'ka:t*), *'cobat* 'brcati', *'cobpř* 'brcniti', *'xobpř* 'suniti, dreg-niti', *'foflat* 'čvekati', *u'toknu*, *'boblaū* 'bebljal', *'u'yonau* 'uga-nil', *se j u'yonu* 'ognil', *z'loyau* 'zlagal', *'poxau* 'pehal'
 ← naglašeneda *u* v zadnjem zlogu
 ← *ř*, naglašeneda po umiku s končne kračine
 ← *i* in *u*, naglašeneda po umiku s končne kračine, ko sta že bila

reducirana – 'wosak, 'fožu, 'coyan; z'γoblen 'zgubljen, slabega spomina', w'dsošen 'osušen', 'dopla, 'kopc 'kupec', 'kopčk 'kupček', 'koplēna 'kupljena'

← *r*: in *r* skupaj z *l*/*r* –

a) *o* + *r* – redneje le za ustničniki in mehkonebniki⁷ – č'morley, p'dmorzļnu, s'mort, 'mortu (≈ 'mǝrtu), 'worsta (≈ 'wǝrsta), 'worže (≈ 'wǝrže), 'worx, 'worxanu, z'dporta (≈ z'dpǝrta), 'porst (≈ 'pǝrst), 'port, 'borš (≈ 'bǝrš), 'tordu (≈ 'tǝrdu), 'torpu (≈ 'tǝrpu), 'torxla 'trhlina', 'toryaje, wap'torya, 'doržat (≈ 'dǝržat, dǝr'ža:t), 'doryne (≈ 'dǝryne), w'dort, 'sorp (≈ 'sǝrp), 'zorna (≈ 'zǝrna), 'kort, 'kortna 'krtina', 'γorla (≈ 'γǝrla), 'γort (≈ 'γǝrt) 'grd

b) *r* + *o* – v vzglasju ali pred ustničniki (razen pred istozložnim [ɥ]) – 'roš; x'ropt, γ'rom 'grm', č'rowi (I mn.), m'rowa 'drobtina, ščepec', d'rowa (≈ 'dǝrwa), (ta) p'rowa (≈ 'pǝrwa), z'rowat 'izruvati'

← *o*: pred *l*/*w*

← pri besedah, prevzetih iz knjižnega jezika za *o*: – 'bolnica 'bolnišnica', 'xodnik, 'γolaš

← posamezni primeri z *a* v zadnjem zlogu ali umično naglašanim *a* – 'poč 'pač'; kl'dbosat 'klobasati', 'žokļc, 'žokļč

← posebnost so prihodnjiške oblike glag. *biti* in sed. oblike glag. *močil*/morati – 'bom, 'boš, 'bo ... in 'morm (≈ redkeje 'muorm), 'morš ...

a ← naglašena *a* v zadnjem zlogu

← naglašena *o* in *q* v zadnjem zlogu

← umično naglašena *o*

← *a* in *q*, naglašanih po umiku s končne kračine – 'bapše, x'ladp, s'latka, s'trašnu, 'napne, 'začne (3. ed.), 'packay, 'baxay (del. -l, m. ed.), 'zapǝr (vel. 2. ed.), 'naxaj 'nehaj', 'takrat; 'mašk 'moški', 'raka, 'sadba, 'tažba, š'tapne 'stopinja'

ə ← *r*: in *r* skupaj z *r* (*ə* + *r*) kot možna različica za ustničniki in mehkonebniki (primere gl. pod *o*), redneje pa za č, *c* – 'cǝrka-je, 'čǝrne (≈ 'čǝrne), 'čǝrta

3.1.2.2 Nenaglašeni samoglasniki

i ← vzglasnega *i* – i'mi:t (≈ 'mi:t), i'mie

← prednaglasnega *i*, navadno pod vplivom oblik z naglašanim *i* < *i*: in *i* v nezadnjem zlogu – z'i'da:r, pari'wa:č, z'i'mie, γlišta:wa, (na-, s-, za-)p'i'sa:l, pač'i'wa:l, skr'i'wa:l, pali'wa:l, paš'i'la:l, p'i'sa:l, p'i'xa:lu⁸

⁷ Rigler (1981: 70) zapisuje *o* + *r* v vseh položajih. V mojem gradivu je na širšem cerkljanskem območju *o* + *r* bolj razširjen med pripadniki starejše generacije samo v Lazcu (JV od Cerknega).

⁸ Pri tem pred naglašanim *i* deluje načelo vokalne disimilacije (prim. Rigler 1955: 226–227) – *te*'ši, *te*'šije : ti'ša:le, ti'ša:l, ti'ša:lu 'tiščati'; *de*'ši, *de*'šije : di'ša:, di'ša:lu; za položaj pred naglašanim *u* prim. *zayli'xu*je.

- ← ponaglasnega *i*, kadar ni popolnoma reduciran – najpogosteje v končnici RM mn./dv. prid. m. sp. – *s'la:bix*, *kra:čix* 'kratkih', *kmiętauškix*
 - ← izglasnega *i*, kadar ni popolnoma reduciran – navadno se ohranja v končnicah I mn. sam. m. sp. – *'pu:bi*, *γ'dluōbi*, *x'la:pci*, *'karci* 'korci', *'ja:sci* 'jazbeci', *waka'pa:či*, *ka'liči* 'količi', *'ma:čki*, *ba'ka:li* 'bokali', *paŋ'nowi* 'panji', *'ma:lni*, *kaš'truōni*, *'na:γŋni*,⁹ v M ed. 1. sklanjatve sam. ž. sp. imamo -i pri sam. na -ev – *'cięrkwi*, *m'la:twi*, *'pa:jštwi*, *p'li:twi*, *'panwi*, *'bu:štwi*, *'ziętwi* (≈ *'ziętu*), v drugih primerih gre verjetno za zgledovanje po knjižnem jeziku, torej poleg običajnega *'ba:jt*, *b'ra:st* 'brazdi', *'ci:st*, *da'lin*, *'ja:m*, *'kas*, *ma'sšin*, *'si:nc*, *'sięrkajn* 'sirkovini', *tap'lu:t*, *'ža:j* 'žagi' tudi *'ku:lci*, *ap'nięnci*, *sm'ri:ki*, *γ'ra:pi* itd.; enako velja tudi za I ed. m. prid. na -ski, -ški in I mn. oblik m. (slednje so podprte še s končniško naglašanimi oblikami – *doŋ'γi*, *dra'γi*, *laŋni* ...) ter M ed. ž. sp. prid. (razen tistih s končajem -ji) – *'zimski*; *'di:cauški*, *de'bięli*, *'bi:li*, *'mačni*, *wa'be:ĵleni*
 - ← prednaglasnega *ě* pod vplivom oblik z naglašanim *i*: < *ě*: in *ě* v nezadnjem zlogu – *ci'γla:rna*, *ci'stię* (I mn.), *di'wa:t* 'devati', *li'ta:t*, (z-) *m'ša:l* (≈ *měša:l*), *wat'pa:l* 'otepali', *pami'ta:le* 'pommetale', *zadri'ma:lu*
 - ← ne povsem dosledno iz -*ěj*, -*aj* – *z'lu:di* (≈ *z'luōdi* ?); *'ni:ki* 'nekaj', *'ku:mi* (≈ *'ku:měj*), *pač'a:ki* (≈ *pač'a:k*), *'za:di*, *pa'siębi*, vendar tudi *'mięrkaj*, *'di:laj*
 - ← -*je(-)* – *'luōži* (v počasnem govoru, ≈ *'luōš*), *s'la:bi* (≈ *s'la:pš*), *'deli*, *'kurimu* 'kurjemu', *'wišimu* 'višjemu'
 - ← -*ij* – *'liędi* 'ledij', *'γa:ri* 'garij'
 - ← -*ji* – *peč'a:ri*, *'žō:ūdari* 'dninarji', *'ba:bi*, *ta b'liži*, *'baži*, *'dewi*, *'ka:či*, *wa'truōči*, *d'ra:ži*, *'ni:ži*, *pər 'sa:di* 'sadju', *ŋ w'resi*, *dra'bowi*, *b'ri:zi*, *na 'doži* ('dožju), *'a:jmari*, *la'pa:ri*, *pa'pi:ri*, *'ta:leri*
- u*
- ← vzglasnega *u* – *u'čit*, *uka'za*, *uma'za*: (del. -l, ž. ed.)
 - ← prednaglasnega *u*, navadno pod vplivom oblik z naglašanim *u* < *u*: in *u* v nezadnjem zlogu – *xu'dič*, *du'xa*: (R ed. m.), *luk'nię*, *suk'nię* (I mn.), *xu'di*, *sku'sa*: 'skušala', *su'siје* (3. mn.), *pu'sa:l* 'puščali', (*da-*, *wat-*) *kup'wa:l*¹⁰

⁹ Kot je opozoril Rigler (1981: 72), se končnica ne ohranja, če je sklon že izražen z drugimi sredstvi – *'butaŋč* 'žličniki', *d'reč*, *ka'liędŋč* (≈ *ka'liędŋki*), *wa'lupč* (≈ *wa'lupki*) ('*kajŋči* 'konjiči'), *wa're:jš* 'orehi', *wa'trac* 'otroci', ob nereducirani pa se v posameznih primerih lahko pojavlja tudi reducirana oblika – *'di:ci* (≈ *'di:c*), *'di:laŋci* (≈ *'di:laŋc*), *x'li:pci* (≈ *x'li:pc*), *ka'sci* (≈ *'kasc*), *pa'riępci* (≈ *pa'riępc*), *'maški* (≈ *'mašk*).

¹⁰ Zdi se, da vnašanje *u*-ja v nenaglašeni položaj ni do take mere odvisno od narave (višine) naslednjega naglašene samoglasnika kot pri *i*-ju (prim. Rigler 1955: 226) – *bru'sit*, *ču'dit*, *kupit*, *ku'rit*, (*pa-*) *pulit*, *slu'žit*; *ču'til*, *tulil*, (*wa-*) *žu'lil*, *γulile*; *ku'pujem*, *watku'puje*.

- ← prednaglasnega *o* pod vplivom oblik z naglašanim *u*: < *o*: – *zyu'ne:jne, kul'kra:t*
- ← izglasnega *u*, kadar ni popolnoma reduciran – ohranjen je kot variantna končnica R ed. – '*walu, 'atu, 'waču* – ter v končnicah DM ed. 1. m. sklanjatve (reducirane oblike so redke) – '*b'ri:γu, 'čeb'ru, d'ri:wu, x'li:pcu, k'la:su, 'kuo'ru, 'la:su, 'muo'žu, wab'ru:j'jku, ple'welu, wa'raku*, pa tudi '*x'li:wu* (≈ '*x'li:u*), '*k'ra:ju* (≈ '*k'ra:j*), '*k'rižu* (≈ '*k'riš*), '*u'oylu* (u'oyl), '*sa'si:du* (≈ '*sa'si:t*), '*s'wi:tu* (≈ '*s'wi:t*), '*zidu* (≈ '*zit*) : *wa 'pust, wa ba'žič, pər 'kanc*¹¹
- ← prednaglasnega *f* – '*du'ža:n* 'dolžan', '*u'niēn* 'volnen', '*pu'zi:lu* 'polzelo', '*su'za:* 'solza', '*mu'čim, tu'ka:č* (≈ '*to'f'ka:č*, gl. še pod nenaglašeni *o*), '*u'kowi* (< *wf*-) 'volkovi', '*zdu'bil* '(i)z dolbli'
- ← -*əw, -əf, -if, -əw, -ət* – '*waru, 'kazu, 'ciərku, 'mortu* (≈ '*mərtu*), '*γ'riēbu, p'riēdu, 'poxnu, c'wilu, 'kupu, γd'wu:ru, 'wazu, pər'ženu; 'zibu, 'jemu* (≈ '*mə:u*), '*s'mərdu, 'torpu* (≈ '*tə'rupu*), '*letu* (≈ '*le'teγ*), '*žiwu* (≈ '*žiγ*) (del. -l, m. ed.), pa tudi '*č'məru* (≈ '*čmər*), '*waš'petu* (≈ '*waš'petf*), '*čeyu* 'kegelj'
- ← (K)il(K)-l(K)əl(K) – '*žu'lə:jne* (≈ '*žiγ'lə:jne*), '*ču'la:r* 'čevljar'
- ← (K)wi(K)-l(K)wē(K) – '*su'niē, cu'llit, su'tit, su'ta:r* 'svetar', '*su'ta:* 'sveta', '*su'čie* (≈ '*swe'čie*), '*mərtuγa* (R ed.)
- ← ((K)ol(K) (< *ow, of*) – '*u'cie, u'ca:* (≈ '*a'uc*), '*u'siēn* (≈ '*u'siēn*), '*u'ta:r* 'oltar', '*ku'nik* 'kolovoz'
- ← (K)wo(K) – '*du'ra:na, du'riše*; kot možna dvojnica v nenaglašeni skupini *zvo-* ('*zyu:*) – '*zu'nawe* (T mn.), '*zu'nik*
- ← -*o* v končnici s. sp. pridevniških besed in del. -l ('*z'ba:lu, uš'ca:lu, p'rēda:lu* 'prodalo', '*d'ja:lu, m'e'ja:lu* 'viselo') ter v končaju prislovov – '*čie'dnu, da'maču, γla'baku, 'mačnu, pa'duobnu* 'primerno', '*ra:xlu, s'la:bu, 'tə:j'jku* itd.; -*u* se kot variantna končnica pojavlja celo pri posameznih sam. s. sp. – '*di:la* (≈ '*di:lu*), '*si:kala* (≈ '*si:kalu*)¹²

¹¹ Med rabo *u*-jevskih končnic v DM ed. 1. s. sklanjatve, pa tudi (v M analogično vzpostavljениh) sklanjatve prid. m. in s. sp., so opazne razlike – medtem ko je pri prvem z redkimi izjemami dosledno -*u*, pri drugem prevladujejo oblike brez njega – po eni strani torej vedno '*di:lu, ka'ritu, 'miēsu, 'waknu, s'tuožju, t'e'lietu; 'dabərmu, γ'arkmu, 'mič'kmu, 'sit'γmu, 'usnatmu, u'sakmu* 'visokemu' (D ed.), po drugi pa poleg '*čel, 'diētel's, dər'wies, i'miēn* (≈ '*īmiēnu*), '*ka'rit* (≈ '*ka'ritu*), '*k'riš'pajn, 'mestu* (≈ '*mest*), '*waγ'niš* (≈ '*waγ'nišu*), '*wakp* (≈ '*waknu*), '*u'ol* 'olju', '*wa'ra:jn, paγd'riš, 'tərp, zme'ja:jn, žiγ'lə:jn; č'e'biēlnp, d'e'biēlnp, 'dabrp, γ'la:unp, γ'arčp* 'toplem', '*γu'ostp, 'sušp* (≈ '*suxp*) tudi '*dniesu* 'dnu', '*γ'ni:zdu, 'niebu, wabna'sa:jnu, r'e'setu, 'žit; 'li:sakjmu, 'čərnmu*.

¹² Zemjepisna razširjenost ter pogostost in obseg kategorij, v katerih se na osrednjecerkljanskem področju pojavlja -*u* namesto pričakovanega -*a*, potrjuje Ramovševo tezo o »vdoru« črnovrške izoglose -*o* > -*u* na območje cerkljanskega narečja (Ramovš 1936: 233). Že samo dvojnice, ki jih za ponazorilo navaja (*tistu jžera* in *tista jžera, sama* in *samu*), obstajajo samo še v predelu severno od Cerknega (Zakojca: '*tista p'la:tna*, Poče: '*tista 'li:ta*) ali pa so izginile ('*sa:mu* in '*sa:m*). Pri pridevniški besedi so bili posamezni primeri z -*a* zabeleženi le v gradivu iz Zakojce, Gorij, Poč in Šebrelj – '*bi:la p'la:tna*,

- ← v posameznih primerih iz prednaglasnega *o*, *e* – čeku'la:da, murmu'la:da (≈ mormu'la:da), s porcu'la:na (R ed.)
 Za [u] v alternaciji z [y] gl. 2.2.1.1.
- e ← nenaglašenega *ě* (kadar ni reduciran) – *te'stu:*, *te'lu:*, *dre'wu:*, *ple'więu*, *mle'fna:* (R ed.), *ce'dit*, *prežwi:l*, *tre'bil*, *patreb'wa:* (del. –l, ž. ed.), *werjem* (vel. 2. ed.); *'suošet*, *'sedet* (≈ *se'di:t*), *'wi:dey*, *'zapreje*
- ← nenaglašenega *ę*
- ← nenaglašenega *e*
- ← nenaglašenega *i* (kadar ni vpliva oblik z naglašanim [i: , i] oz. pred sledečim visokim (*i*-jevskim) samoglasnikom, gl. še zgoraj) – *de'ŷja:k*, *part'eza:n* (≈ *parti'za:n*), *be'ciklŷ* 'kolo', *le'muŷn* 'limona', *se'nička*, *ce'kuŷrje* 'cikorija', *ce'ya:ra*, *ceya'ret*, *žne-da'rije* 'krojačnica', *me'ru* (R ed.), *me'lja:rde*, *me'ljuŷn*, *še'raku*, *če'ya:y*, *ce'wilna* 'civilna', *međwa:*, *međruj* 'mi', *weze'ti:rat*, *jex'tint* 'ihtiniti', *der'ja:* 'dirja' (3. ed.), *de'ŷja:l*, *je'ŷra:l*, (*na-*, *wa-*, *pre-*, *z-*)*be'ra:l* 'nabirali', (*pa-*, *y-*)*de'ra:l*, *patpe'ra:l*, *prepe'ra:l* 'prepirali', *skre'wa:l*, *spe'ra:l* 'spirali', (*wat-*, *za-*)*pe'ra:l*, *waze'ra:l*, *yme'ra:l*, *paže'ra:l*, *te'ši* 'tišči', *paswe'na:* 'posvinjala', *jes'ka:* 'iskala', *wace'ya:nu* 'ociganil', *teš'la:ru* 'mizaril', *šte'na:jst*, *wap š'terex*, *nd'dušley*
- ← prednaglasnega *u* – *ste'denc*, *je'nica* 'junica', *šte'dent*, *pa-šte'dięrat*, *šte'dięra*
- ← iz *ə* (pod vplivom naglašene oblike) – *te'na:k*
- ← *a* (različnega izvora) po preglasu v položaju
- a) za *j*, *n* (< *n̂*), *l* (< *l̂*), kot možna dvojnica (poleg *a*) za č različnega izvora¹³ in *j*. V položaju za *č* je *a* sicer pogostejši, zlasti če gre za oblikospreminjevalne morfeme (posebej v I ed. ž.), vendar se redno, predvsem v pogostih besedah in besednih zvezah (*wat xu'diče*, *wad zaŷwa:lęce da bažiče*, (*s'la:ba*) *s're:jče* itd.), pojavlja tudi *e*). Tako imamo npr. pri sam. m. sp. v R(T) ed. – *be'ra:če*, *xu'diče*, *paŷaj'na:če*, *ka'wa:če*, *te'sa:če*, vendar *ŷriča*, *mə'liča*, v O ed. – *nad 'bočem*, *bažičem*, *'najščem*, *plejŷka:čem*, vendar *k'lučam*, v M mn. – *y'x'la:čax*; pri sam. ž. sp. v ITO ed. – *'buča*, *kə'ta:ča*, *p'ja:ča*, *pa'ya:ča*, *y're:jča*, *'tuoča*, vendar tudi *'piče*, *s're:jče*, *na's're:jče*, v I mn. – *p'luča* (≈ *p'luka*), pri pridevniški besedi v I ed. ž. – *da'mača* (≈ *da'mače*), *ta tre:jče*

we'lika ka'rita, *'cisle m'li:ka* –, le v Zakojci pa bi lahko govorili tudi o sledih feminizacije nevtar: *j'mayla 'bit* [s'ięna ka'lu:], *de j'jermen 'da:y'yar*, vendar: – *'ta:ka b'ri:zje l..l ka se j wabl'e'ti:lu*, *sa ŷa wak's'til*. Kot končaj prislovov se *-a* še pojavlja – *'li:wa* 'levo', *'dabra* (≈ *'dabru*), *'do:yya*, *d'ruya* 'spet', *'xitra* (≈ *'xitru*, *'xitər*), *'laxka*, *'nayla* (≈ *'na:ylu*), *'pazna*.

¹³ Rigler (1981: 70) za samo Cerkno potrjuje le preglas za *l̂*, *n̂*, *t'*. Treba pa je pripomniti, da je skoraj nemogoče, da bi bil eden od obeh tam navedenih primerov preglasa za *t'* – *s'wi:če* – res iz cerkljanskega govora – v gradivu je bila ta oblika potrjena le za Cerkljanski Vrh in Podlanišče, drugače pa v Cerknem *s'we:jča* (≈ *s'we:jče*).

'tretja' itd., v notranjih zlogih pa *'kiflčer, patko:učeri, pri:ščeri, č'eka:t* (≈ *č'a'ka:t*) 'čokat', *'dō:uxčes, dap'la:čet, wab'ra:čet, wab'ra:češ, s'rē:jčet* in celo ≈ *čeku'la:da*, vendar *'rančar* 'kljukec, srpu podobno orodje z zakrivljenim rezilom', *'bulčast, k'lečat*. Za *n, l* in *j* je preglas dobro ohranjen (o tem gl. še 2.1.2.3.) – *štapne* 'stopinja', *'cu:jne, 'či:šne, k'line, 'kuxne, 'ža:γajne* (R ed.), *'cu:jnest, p'li:sney, na'pē:jnet* 'napenjati', *'mē:jnet, 'je:jne* 'jenja' (3. ed.); *ne'de:jle, s'tē:jle, 'γuōdle, 'budle, na 'bięrklex* 'bergljah' (M mn.), *'xa:klen* 'kvačkan', *'filet* 'polniti', *'čeylet* 'kegljati', *pašiley, naštielel; 'burje, 'žē:je, p'luōje* 'naliv, hudournik(?)', *'xuōstje, baydtije, 'barječ, 'dože* 'dežja', *'ja:warje* (R ed.), *pa'mujet* 'pomujati', *'xuōdje* 'hodijo', *na'xa:je* 'nehajo', *š'tē:jeje, 'začneje, 'čeje* 'hočejo' (3. mn.).

b) za *r* – pri čemer prehod ni dosleden – *ka'lō:ūret, re'ža:nc* (≈ *ra'ža:nc*) 'podboj', *γre'muōnka* 'harmonika', *kreyššieta, pre'sieta* (R ed.), *'jeyreja* (vel. 2. ed.), *z'mięrej* (≈ *z'mięraj*), *zjutre, pre'su* (≈ *pra'su:*), tudi *pre'da:l* 'prodali', *pre'da:jal, pre'pa:dla* 'propadla'¹⁴

- o
- ← prednaglasnega *o* pod vplivom oblik z naglašanim */uō/ – jo'ka:*, *zjo'ka:* '(z-)jokala', *ox'cujeje* (3. mn.)
 - ← prednaglasnega *o* pod vplivom naglašanih oblik – *sto'zię* (I mn.), *moč'ka:t* (≈ 'močkat), *moč'ka:la, zmoč'ka:n* (≈ *zmač'ka:n*), *bob'la:t* 'bebljati'
 - ← prednaglasnega *u* pod vplivom oblik z naglašanim */ol/ (< u* v zadnjem zlogu in umično naglašena *u, i*) – *kopčije* 'kupčija', ≈ *co'γa:ni*
 - ← prednaglasnega *f* pod vplivom naglašanih oblik – *bo'xię* 'bolhe'
 - ← naglašena *[o:]* v skupini *[o:u]* (različnega izvora), analogično vneseni iz naglašena v nenaglašeni položaj
 - ← nenaglašena *o* v primerih novejšje izposoje – *ko'ruznu* (≈ *ka'ruznu*), *'kamjon* 'kamion', *kamjon'čin, pom'đō:r* 'paradižnik', *kilo'metre* (T mn.), *mo'bilje* 'pohišstvo', *'silos, kontro'lięra, telefo'nięra* itd.
- a
- ← nenaglašena *a*
 - ← nenaglašena *o* (razen izglasnega v končnici s. sp. pridevniških besed in del. *-l* ter končaju prislovov)
 - ← nenaglašena *o*
 - ← prednaglasnega *u* – *xa'du:* (≈ 'xudu), *xa'dabnu, xa'daba, xada'ba:č, xada'ba:r, xada'urrk, γa'ba:nca* 'pecivo iz zvitega testa', *kap'čoway, sa'rawa* 'surova'
 - ← prednaglasnega *e* – *kala'ra:ba, bra'xa:t* 'brehati', *ma'luōn* 'buča'

¹⁴ Če ne gre za menjavo predpon *pre-* in *pro-* (prim. Ramovš 1971: 334), vendar *p'rastar – pras'tuōra*.

- ← *e* v nikalnici *ne*, tudi *na'wi:sta* (\approx *ne'wi:sta*), ter števniku *enajst* – *d'na:jst*
- ← prednaglasnega *i* – *sd'ru:ta* (prek *o*), *ca'ya:jnsku* (pod vplivom oblike, naglašene na prvem zlogu)
- ← drugotnega *ə* – *ka'du:* (\approx *g'du:*), *ka'da:j* (\approx *g'da:j*), *ka'tiɛr* (\approx *'kier, ktier*); *sazi'da:l*, *sa'zul*, *sa'zuwat*, *saž'ya:l*, *saž'iya:je*, *sa'ynije*, *sa'yrɛ:je* (toda tudi *s'si:kan*, *sm'li:t*)
- ə
 - ← nenaglašenega (drugotnega) *ə* pred *r* – *'duɔbɔr*,¹⁵ *'stɔbɔr*, *'wi:tɔr*
 - ← nenaglašenega *r* skupaj z *r* (*ə* + *r*) (*o* vzglasnem nenaglašenem *r* gl. še 2.1.3.1. in spodaj) – *sə'r'ciɛ*, *'ku:kərs'na*, *bə'r'liɥka*, *mə'r'twa:šk*
 - ← iz *r* (*> r > ə + r*), če se je ob njem reduciriral samoglasnik in ne stoji poleg drugega samoglasnika:
 - ← (*K*)*ri*(*K/∅*) – *'fa:bərka*, *kə'r'wica*, *'dabɔr*, *'idərsk* (prid. I mn.), *'wapɔr* 'odpri', *pə'r'bu:lšk*;
 - ← (*K*)*ru*(*K*) – *də'r'žica*, *də'r'žina*, *də'r'ya:č*, *stə'r'piɛne*;
 - ← (*K*)*re*(*K*) (< (*K*)*rě*, (*K*)*re*, (*K*)*rɛ*) – *də'r'wiɛsa*, *'makərya*, *'nar'xitərs*, *patə'r'bil* 'potrebili', *ə'r'sil* 'rešili', *mə'r'ja:sc*, *kə'r'dit* (\approx *kr'e'dit*) 'ugled',
 - ← (*K*)*ra*(*K*) (< (*K*)*ro*, (*K*)*rɔ*, (*K*)*ra*) – *bə'rda'wita* 'Viburnum Lantana', *pərt* 'proti', *də'r'γowi* 'drogovi',
 - ← (*K*)*ur*(*K*) – *fə'r'la:jnska* 'furlanska';
 - ← (*K*)*or*(*K*) – *blayə'r'wa:n*, *fə'r'tuna* 'neurje';
 - ← (*K*)*ar*(*K*) – *kə'r'bidajka*, *kə'r'bot* 'karkoli'

3.1.2.3. Zlogotvorni zvočniki

- r*
 - ← vzglasnega *r* – *r'dɛ:jča*, *r'žiɛna*
 - ← vzglasnega *r*, če se je ob njem reduciriral samoglasnik – *ru*(*K*) – *r'mə'na:k*; ← *ar*(*K*) – *r'c'nije*; ← *ra*(*K*) – *r'sula* 'razsula'; ← *ro*(*K*) – *r'bidajca*
- l*
 - ← *ə* + *l*
 - ← *l* in *l*, če se je ob njiju reduciriral samoglasnik in ni ob njem še drugega ali ob redukciji obeh samoglasnikov (*i*): ← (*K/∅*)*li*(*K/∅*) – *'badl*, *'mɔ:ɥz*, *pap'ra:jl* 'popravili', *'ra:xl* (prid. m. I mn.), *'cislca* 'kislica', *l'ja:k*, *l'sica*; ← (*K/∅*)*lě*(*K*) – *'cisl'ya*, *b'l'sa:t*, *wasl'pi:t*, *wakl'stil*, *l'wica*, *l'pu:*, *l'sa:* (R ed.); ← (*K*)*li*(*K*) – *γ'ra:bļše*, *γ'riebļca*; ← (*K*)*il*(*K*) – *parayd'wilļa*, ← (*K*)*ili*(*∅*) – *'bentļ*, *'luožļ*, *'silļ* (del. -l, m. mn.); ← *lu*(*K*) – *l'pina*, *l'skina*; (*K/∅*)*lu*(*K*) – *wakl'wa:le*, *l'diɛ*; ← (*K*)*ol*(*K*) – *t'l'ku:j* 'toliko, tolikanj'
- m*
 - ← *ə* + *m*
 - ← *m*, če se je ob njem reduciriral samoglasnik: ← (*K*)*mi*(*∅*) – *'pərstm*, *'ustm* (O mn.); ← (*K*)*imi*(*∅*) – *ba'li:znm*, *'a:nm* (O mn.); ← (*K*)*im*(*∅*) – *'bi:lm* (sed. 1. ed.), *'tešk*m (prid. m. O ed.); ← (*K*)*ěm*(*∅*) – *pə'r'dabr*m, *pa'suš*m, *tɛ:jŋk*m, *wa'sut*m 'svetem';

¹⁵ V gradivu ni bilo potrditve za to, da bi tudi v tem primeru lahko nastopal polglasnik *o*-jevske barve, kakršnega izpričuje Riglerjev (1981: 70) zapis – *'duɔbor*.

- ← *mě(K)* – *ɲxowi* ‘mehovi’; ← *mo(K)* – *ɲzelci*; ← *(K)am(K)*
– samo v ≈ ‘*imɲ*, ‘*nimɲ* ‘(ni)mam’
- ← *ɲ* pred *p*, *b* – *ɲ pa* ‘in pa’, *ɲpa:r*, *ɲ'ba:rt* ‘enkrat’
- ɲ* ← *ə + n*, *ń*
- ← *n* in *ń*, če se je ob njiju reduciral samoglasnik: ← *(K/θ)ni(K/θ)*
– ‘*ba:bɲc*, ‘*cepɲt*, ‘*cukɲ* (vel. 2. ed.), *ɲka:r*; ← *(K)ně(K)* –
‘*čəɲɲmu*, *sɲžen*; ← *(K)ńi(K/θ)* – ‘*lukɲ* (D ed.), ‘*lukɲca*, *(K)ińi(θ)*
– ‘*kuxɲ* (D ed.); ← *(K)in(θ)* – *ɲ* ‘in’, ‘*ma:lɲ*, *p'etelɲ*, ‘*ma:terɲ*;
← *(K)iń(K)* – ‘*kuxɲske*; ← *ńe(K)* – *ɲɣo:ɲ*; ← *(K)an(K)* – *žɲda:ri*;
← *(K)na(K)* (< *(K)no(K)*) – *prazɲwa:l*, *ɲ'cuoj*
- ← včasih iz *-ɲ* za zobniki

3.2. SOGLASNIKI

3.2.1. Zvočniki

Zvočniki /*r l w m n*/ so nastali iz enakih glasov kot v izhodiščnem sistemu (Logar 1981: 32–33), poleg tega pa:

- r* ← *r*: in *r* skupaj z /*ol*, /*əl*, /*el*, [o:] ali [e:]], podrobneje gl. zgoraj v ustreznih odstavkih
- ← *ɲ* pred *n* (*ə + r*) v besedi ‘*pi:stərna* (Ramovš 1924: 83)
- ← *ž* pred *ž* – oblika *fəʃžu:la* (proti I ed. ‘*fožau*) je bila zabeležena pri enem samem govorcu (Ramovš 1924: 83)
- l* ← *l* pred samoglasnikom in *j*, vendar ‘*ka:ɲje* ‘kalje’; v posameznih primerih imamo dvojnice (*llɲ*) za *l* pred soglasnikom zaradi analogičnih posplošitev ali kadar *l* pride v tak položaj zaradi redukcije samoglasnika – *pl'ewiɲlnu* (≈ *pl'ewiɲunu*)
- ← *l̥*; za *e*-jevskim naglašnim samoglasnikom¹⁶ skupaj z /*lj* (*j + l*) – s preskokom palatalne prvine – ‘*pɛ:jtler* ‘berač’ (prim. Striedter-Temps 1963: 193)
- ← prvotne skupine *tl*, *dl*, razen v del. *-l* (z analogičnim *dl* za *tl*)
- ← *j* v besedi *pajek* (Ramovš 1924: 169): ‘*pa:lk*, ‘*pa:lkaɲ*, ‘*pa:lčejna*
- ← po asimilaciji iz vzglasnega drugotnega *dl-* v besedi ‘*li:twa* ‘dleto’
- ← *ɲl* v besedi ‘*uɔrle* (≈ nov. ‘*uɔɲrle*),¹⁷ v medmetu ‘*lɛ:j(te)*
- w* ← *l*, če ni stal pred samoglasnikom ali *j* – ‘*waɲ*, ‘*ziɲɲɲk*, *c'isa:ɲ* (ž.), ‘*ma:ɲxa*, *s'pa:ɲcam* (O ed.), ‘*čixau* ‘kihal’, ‘*ri:zaɲ*, *dd'ɛ:ɲ* ‘dolil’
- ← kot proteza pred *o-* (> *a-*), tudi pri novejših besedah – *wam'lete*
- ← v nekaterih primerih kot proteza pred *a-* – *wabent* ‘advent’ (≈ *a'bent*), ‘*wa:ržet*, *wap'ati:ka* (≈ *ap'ati:ka*), *wape'tit* (≈ *ape'tit*)

¹⁶ V gradivu je ena sama oblika, ki priča za to, da *j + l* lahko stoji tudi za nenaglašnim samoglasnikom – *strej'la:l*, vendar ‘*diɛtele*, (*pər-*, *ras-*, *s-*)*pɛ'la:l*, prim. opombo pri Riegerju (1981: 71).

¹⁷ Baudouin de Courtenay (1885: 459): *wórle*, *wűórlæ*.

- ← kot proteza pri izposojenkah *'werp*, *'wierbat*, *'wierpšna* 'dediščina' (< *erbe*, gl. Striedter-Temps 1963: 112¹⁸)
- ← *ʃ*: in naglašenege *ʃ* skupaj z [o:] (o: + u) – primere gl. v ustreznem odstavku pri [o:]
- ← *m* pred *n* – v besedi *s'pɔ:ɯpt*
- ← *p* pred *lʃl*, *lčl*, *lxl* v besedah *ɯ'sen* 'šen', *ɯ'senc* 'babje pšeno'; *k'lɔ:ɯčk* 'klobček'; *ɯ'xa:t* 'phati'
- ← *b* za *č* v besedah *č'więła* 'čebela', *č'więɯŋk* 'čebelnjak'
- ← *b* v hitrem govoru pri oblikah glag. *biti* v pomožniški rabi – *'na:ɯš* 'ne bom', *'na:ɯ*, *'na:uma*, *'na:ɯste*, *'na:ɯje*, *'na:ɯwa*, *'na:ɯsta*; *sma ɯ'li*; *pa ɯš* 'wideɯ'
- m* ← *n* pred *p*, *b*, (*f*) – *am'pa:r* 'nekaj', *špa:mpet* (Striedter-Temps 1963: 222)
- ← *-mn-* – *'ka:mčk* 'kamenček', *wab'ra:mce* 'naramnice'
- n* ← *ń*, kadar stoji za samoglasnikom (razen za *i* – *ɣasp'dine*, *kline*, *'pine* 'pinja', *s'wine*, *sk'rine* (I ed.), (*pa-*, *wa-*)*ɣ'rinat*, *spre'minat*), skupaj z *ljl* (*j* + *n*)
- ← *-ɱn-* (> *ɱn*) – *sedna:jst*, *was'na:jst*
- ← *-ʃl-* *-misʃna*
- ← *-dn-* – *wa'bedɯ*: *wabęɣa* – *wa'bena*; *d'na:jst*; pri štev. *eden* pa oblike z *d* razen v m. I ed. nastopajo še v m. I mn. (*'a:dɯ*) in ž. M ed. (*'adɱ*)
- j* ← *g* pred prednjim samoglasnikom (razen pred naglašnim *i* – *wa'ɣibama* 'ogibamo', (*pa-*, *z-*)*ɣine*, *'ɣipčɱ*, *pə'ɣiše*)¹⁹
- ← ponaglasnega (prednaglasno imamo samo *paʃtica* 'po(vi)tica') *wi* (*i* < *i*, *ě*) – sprememba je tako rekoč popolnoma ohranjena v skupinah tvorjenk tipa *'jɛ:jdajca* 'ajdova slama', *'biękajca* 'beka', *bərd'witajca* 'dobrovita', *b'rinajca* 'brinova jagoda', *bərluzajca* 'plundra', *'bukajca* 'bukev', *fa'zu:lajca* 'fižolova slama/voda', *'ilajca* 'ilovica', *kram'pięrejca* 'krompirjeva cima', *k'ruɔpajca* 'v krop zžvrkljano jajce', *'kukajca*, *'kurjeja* 'vrsta plevela', *'la:stajca*, *ma'linajca* 'malina', *wa'więrkajca* 'vrsta potice', *'pięrejca* 'pirnica', *pa'kɛ:jca* 'podkev', *š'tięnajca* 'voda iz vodnjaka', *ur'ba:nčkajca* 'vrsta hruške', *'urxajca* 'neka žaba', *'wa:mpajca* 'vrsta hruške'; *'barajna* 'borovina', *'bukajna*, *'ca:ɣajna* 'čajg', *fa'zu:lajna* 'prazni fižolovi stroki', *ɣ'la:žejna* 'steklo, črepinje', *x'ruškajna*, *'juɣajna* 'odjuga', *'kacajna* 'blago za odeje', *'li:skajna*, *'pa:lčejna* 'pajčevina', *'sięrkajna* 'koruznica'; *'jɛ:jdajše* 'ajdovišče', *kram'pięrajše* (= *kram'pięrejše*), *'sięrkajše* (= *'sięrkauše*); poleg tega še *č'la:jk* (= *č'la:ɯk*), *'da:j* 'davi', *'d'rɛ:j* 'drevi', *pa'dņej* 'podnevi', *ta p'rɛ:j* 'prvi', *p'rɛ:jkat*; pogosteje pa imamo dvojnice z analo-

¹⁸ O vprašanih etimologije besede *'wierbas* 'jerbas' prim. n. d.: 140 in ustrezno geslo pri Bezlaju (1977).

¹⁹ Prim. črnovrško *pęrišę*, Tominec 1964: 183.

- gično vzpostavljenim /w/ v različnih samostalniških, pridevniških in glagolskih (zlasti sedanjiških) oblikah – *kra:j* ‘kravi’ (D ed., I dv.), *na v're:j* ‘vrvi’, *γla:j*, *t'ra:j* (M ed.); *ta p'ra:j* (≈ *p'ra:j*) ‘pravi’, *b'ri:zajya*, *ɖri:najya*, *x'ra:stajya*, *je'la:jya*, *je'sienajya*, *mɔ'linajya*, *'najya* (≈ *'na:ɣya*), *ne'γo:jya*, *p'ra:ščejya*, *ta p're:jya* ‘prvega’, *s'drajya* (≈ *s'draɣya*), *sm'ri:kajya*, *t'ərnajya*, *zɔ'nečejya* ‘zanič’ (R ed.), *s'si:daj*, *f'ja:j* ‘rjavi’ (I mn.), *k'ruxajx* (≈ *k'ruxawix*) (R mn.); (*wat-*, *pa-*, *pat-*, *pər-*, *pre-*, *u-*, *za-*)*s'ta:jt* – *s'ta:jm* (≈ *s'ta:ɣm*), (*na-*, *wa-*, *pa-*, *pər-*, *s-*, *za-*)*p'ra:jt* (≈ *pəp'ra:ɣt*, ≈ *sp'ra:ɣt* – *p'ra:ɣm* poleg *-p'ra:jm*)
- ← *ń* za samoglasnikom (razen za *i*) skupaj z *ln/* (*j + n*), preskok palatalne prvine (Ramovš 1924: 118) je prisoten v besedah *zau'se:jɖp* ‘vsednji’, *p're:jɖp* ‘prednji’, *s're:jɖp*
 - ← *í* za *e*-jevskim samoglasnikom skupaj z *l* (*j+l*)
 - ← včasih kot proteza pred *i*
 - ← *n* (< *ń*) pred *k*, *g* skupaj z *j* (*j + n*)
 - ← *t'* za (sedaj naglašenim) *e*-jevskim samoglasnikom skupaj s *lč/* (*j+č*)
 - ← *x* in *k* pred prednjim samoglasnikom, kadar stojita za sedaj naglašenim *e*-jevskim samoglasnikom skupaj s *lš/* oz. *lč/* (*j + š/č*) – *na st're:jš* ‘strehi’, *wa're:jš* ‘orehi’; *'ne:jč* ‘neki’ (čl.)
 - ← kot prehodni *j*
 - ← pristop deiktičnega *j* v cerkljanskem narečju ni dosleden in ga²⁰ lahko imamo za posledico (naj)novejšega razvoja – *wɔɖzuna* (≈ *wɔɖzunaj*, *wɔɖzunaj*), *'zuna*, *z'jutre*, *ɣč'iera*, *z'yu:da*, *naɣsez'yu:da*, *'patle* (≈ *'patɭ*, *'pal*, *'pa*), *'koda* (≈ *'kodaj*), *'ma:le'koda* (≈ *'ma:le'kodaj*), *mars'koda* (≈ *mars'kodaj*), *'ri:tku'koda* (≈ *'ri:tku'kodaj*), *wɔɖz'ɣara*, *z'ɣara*, *p'recej*, *z'ma:na*, *'ta:ba*, *'sa:ba*; v gradivu samo še *ɣcuoj* (gl. še Bric-Makuc 1982: 21) in ne *nc^uo* (Ramovš 1924: 170)

3.2.2. Nezvočniki

Nastali so iz enakih glasov kot v izhodiščnem sistemu, poleg tega pa:

- p* ← *b* v izposojenkah (v glavnem iz nemščine) – *'puɔrma'sina*, *p'e'tuɔn* (< *beton*), *spetu'nięrat*, *'puɔxant* ‘barhant’, *z'lięmpɔrxa* (< *slegebrücke*, *slagebrücke*, Striedter-Temps 1963: 253), *'lięmpa*
- b* ← v vzglasju v nekaterih primerih sposojenk iz nemščine, za katere je v slovenščini običajnejši prevzem z mlajšim *f* (Striedter-Temps 1963: 32–35) – *'bięrtax*, *'ba:rt*, *'ba:ɣda*, *bə'ɖięrbat*, (*wa-*)*bəržma:ɣat* – ali z *v* (< *w*, Striedter-Temps: 72, 244) – *'ba:ta*, *z'barc* ‘prva za lubjem odrezana deska’²¹

²⁰ Ob primerjavi z Baudouin de Courtenayjevimi (1885: 441, 457, 461) zapisi – *ncúój*, *пъсѡ́ј* (*ncuó*), *wɔɖ zúna* in *wɔɖ znúotra*, *zúna*, *zjútře*.

²¹ Za *'budle* ‘kruh ali potica iz dveh plasti testa različne barve’ (ž.) prim. geslo *budla* v Bezlajevem (1977) slovarju.

- c* ← *s* za *n* v besedi 'danc 'danes'
 ← *st* (dvojnično) – *de'więctu*
 ← ostanki II. psl. palatalizacije – *wa'rac*, M ed. *u'rac*, I ed. m. *'ta:c* (≈ *'ta:č*, *'ta:či*), medtem ko je pri vel. glag. I 4 le '*reč*', '*peč*', '*worš*'
- s* ← *ss*, *zs* – '*jesp* 'jaz sem', ≈ '*sa:ba* 's sabo', '*rase'kowat* 'razsekovati', '*řsut* 'razsuti'
- z* ← ostanki II. psl. palatalizacije – *d'ruzya* (≈ *drujya*)
- č* ← *t'*
 ← *k* pred prednjim samoglasnikom, analogično je tak *č* odpravljan zlasti v različnih sklanjatvenih oblikah, tako da imamo poleg oblik *s k* še – ≈ '*butaunč* 'žličniki', '*d'reč*', '*fra:jnč* zast. 'davki', ≈ '*wa'ma:jč* 'olupki', ≈ '*wa'lupč* 'jed iz repnih olupkov' (I mn.), ≈ '*žeče* 'kratke nogavice' (T mn.), '*muoče* (R ed.), ≈ '*ra'čie* 'roke' (I mn.), '*p'ruče* 'pruke, cerkvene klopi' (T mn.); '*na'yarčm* (m. M ed.), ≈ '*ta:č* 'taki', (*'ta:če*, *'ta:čmu*), ≈ '*welič* (I mn.), ≈ '*te:jnče*, ≈ '*s'latče* 'sladke', ≈ '*š'rače* (T mn.), *u* ≈ '*kra:čix b'ri:šax* 'hlačah' (M mn.), ≈ '*u'sa:č* 'vsaki' (ž. M ed.)
- ← drugotnega *tj* (kadar skupina ni bila analogično vzdrževana)
- ž* ← po asimilaciji *č* < *k* in *tč* < *tk* ob izgubi samoglasnika, ki je povzročil drugotno palatalizacijo – '*ta:žya*, '*u'sa:žya* 'vsakega', '*wesažya* 'visokega', '*š'ražya*, '*weližya*; '*ra:žya*, '*yaržya* 'gorkega', '*te:jnžya* 'tenkega'
- š* ← '*št*' – '*bapše*, '*ješem* 'iščem', '*kli:še*, '*wab'ra:šen* 'obraščen'
 ← *x* pred prednjim samoglasnikom
 ← *s* pred *č*, ki je nastal iz *k* pred prednjim samoglasnikom
 ← *s* pred *k*, *t* – '*škulat* (≈ '*s'kulat*) 'iti se ristanc'; '*štap'nie* 'stopinje', '*štak'la:sa* 'stoklasa'
 ← *s* pred *í*, (*í*?) – '*waš'liulenu* 'oslinjeno'
 ← *xč* – samo '*li:šerba* 'leščerba' (Ramovš 1924: 239)
- ž* ← po asimilaciji *šč* < *x* ob izgubi samoglasnika, ki je povzročil drugotno palatalizacijo – '*sužya*
 ← *z* pred *ń*, (*ń*?) – '*brež* '*neya*
- k* ← *t* pred *n*, *l* – '*celkna* 'šotorsko platno'; '*pd're:jklet* (Striedter-Temps 1963: 198), '*či:kle*, '*f'ierkļc* 'četrt', '*š'inkļ* 'škodla' proti '*pe'la:t*, '*pe:jtler*, '*patle*
 ← posamezno iz *-x* v izposojenkah – ≈ '*a:jnfak*
- x* ← izglasnega *g*
 ← *k* pred *t*, *m* – '*nextier*, '*loxt* 'laket', '*du:xtar*; '*x'ma:lu* (≈ '*x'ma:l*)
- γ* ← *g*
 ← iz *x-* v izposojenkah – '*γolcar* 'drvar', '*γolcat*, '*γerc* 'srce – igralna karta'
 ← iz *w* za *z* – v besedah '*zyu:n*, '*zyu'nit*, '*zyu'ne:jne*, '*zyu'nilčki* 'šmarnice'
 ← iz *d* pred *l* – v besedi '*ci:γļc*

Zveneči nezvočniki so nastali tudi iz nezvenečih po asimilaciji na slede-

če zveneče nezvočnike, nezveneči pa z asimilacijo zvenečih na sledeče nezveneče nezvočnike in v izglasju; pri tem γ ($< g$) alternira s $/x/$.

3.3. PROZODIJA

- 3.3.1. Naglasno mesto je kot v izhodiščnem sistemu, le da so naglašeni zlogi, ki so bili pred naglašeni kratkimi zadnjimi zlogi (Rigler 1981: 72). Naglasni umik s cirkumflektirane zadnje dolžine ni izvršen. Oblike z umaknjnim naglasom so bodisi analogičnega izvora ali pa posledica sosedstva s poljanskim in črnovrškim narečjem (Ramovš 1936: 240, Logar 1993: 116, 118) *bla'yu:*, *zla'tu:*, *ne'bu:*, *s'nu:*, *pra'su:* (\approx *pre'su:*), *dre'wu:*, *me'su:*, *te'lu:*, *ka'lu:*, *sar'cię*, vendar *d'ri:u* (m.), *'uxa*, *'či:wa* (da gre pri slednjih za posploševanje množinske naglasne oblike, kot je predvideval Rigler za južnonotranjske govore (1963: 26), bi potrjevalo tudi cerkljansko *wa'či* (I ed.)), *'pere* – *per'ięta*. Posebnost so posamezni ostanki končniškega naglaševanja pri del. -l glag. -*stati* – mn. m. (*wa*-)*sta'li:*, dv. *sta'la:*, s. ed. *sta'lu:* – *sma* γ *na p'la:cu sta'li m pa paslu'sa:l m pa ču'dil se*.
- 3.3.2. Količnost je kot v izhodiščnem sistemu z naslednjimi razlikami:
- 3.2.1. *i*: in *u*: sta skrajšana (Rigler 1981: 72).
- 3.2.2. Nekdanji kratki naglašeni samoglasniki v nezadnjih zlogih (razen *i* in *u*) so dolgi (n. m.)
- 3.2.3. Vsi umično naglašeni samoglasniki so kratki.

4. IZGUBA GLASOV

4.1. SAMOGLASNIKI

i → \emptyset

- v končnicah DM ed. sam. in prid. ž. ter os. zaim. za 1. in 2. os. in povratnoosebnega zaimka – *x'čier*, *k'ra:j* 'kravi', *'lukp*, *'mis*, *'sestār*; *ap'nięn*, *'gal* 'goli', *'nexp* 'njihovi'; *'men* (*mi*, *me*, *m*), *'tep* (*te*, *t*), *'sep* (*s*)
- v končnicah RDM ed. in IRT mn. in dv. sam. 2. ž. sklanjatve z naglasom na osnovi – *čelust*, *ka'ku:š*, *'nit* (I ed. *'net*), *'dō:yr* (\approx *du'ri*) 'vrata'
- v končnicah O mn. samostalniških besed – *z(s)* *be'si:dām*, *'burklem*, *'čečām*, *γla'wa:m*, *'či:tnām*, *ma'tičcam*, *sa'wa:m* 'sova-mi', *wə'ca:m* 'vrvicami'; *z(s)* *b'ra:tām*, *'či:ųlem*, *k'romplem* 'kremplji', *'kašām* 'koši', *wač'więkam*, *wa'ri.xām*, *'žeblem*; *ka'lięsam*, *te'liętam*, *'uxām*; *s* *čelustm*, *ka'ku:šm*; *'nem* 'njimi', *'wām*, končnica -*i* v O mn. m., s., ki se pojavlja pri govorcih iz Cerknega – *z(s)* *'boki* 'biki', *b'rusi*, *'junci*, *'kasci*, *wač'więki*, *'pa:nti*, *'stobri* 'stebri', *'li:ti*²² je najbrž posledica vpliva knjiž-

²² Sklonska oblika je ena izmed tistih z nizko pogostostjo nastopanja v besedilih, ne najdemo je niti v Baudouin de Courtenayjevih narečnih besedilih niti v njegovem slovarju, zato tu nimamo podatkov z diahrono osi.

nega jezika, ki se je uspešno uveljavil zaradi narečne izenačitve med O ed. in mn.

– v končnicah O ed. m. in s. ter O mn. in dv. pridevniških besed – *b'ri:zajm*, *d'ebelm*, *γuostm*, *laxnm*, *s'la:bm*, *γ'likm* 'velikim', *druym*, *'kešnm*, *'kiernm*, *'majm*, *'ta:čm* (≈ *'ta:km*), *'telm* 'temle', *'tistm*; primeri kot z *u'na:jnim* ali *ž:eli:zpmi* so izjemni – *-i* v določni obliki prid. m.

– o končnicah RM mn./dv. prid. in I mn. 1. sklanjatve sam. m. ter podrobnejša pojasnila o pojavljanju glasovnih končnic v I ed. m. prid. na *-ski*, *-ški* oz. I mn. m. in M ed. prid. ž. gl. ustrezne odstavke pri nenaglašenem *i*-ju

– v nedoločniškem obrazilu glag. – *be'ža:t*, *wace'dit* 'odcediti', *stey'wa:t* 'stegovati'

– kot nedoločniška pripona – *-b'lit* (≈ *-bi:lt*) 'beliti', *bru'sit*, *bla'dit*, *du'sit*, *γnit* 'ganiti', *γa'nit* 'goniti', *xa'dit*, *xwa'lit*, *ka'sit* (≈ *'kast*), *kla'tit*, *ku'pit*, *ku'rit*, *ma'čit*, *ma'lit*, *na'sit* (≈ *'nast*), *wa'ženit*, *pala'žit*, *pra'sit*, *slu'žit* (≈ *š'lušt*), *zme'nit* (≈ *zmi:nt*); *stey'nit*, (*da-*, *u-*)*tk'nit* 'dotakniti'; del. -l: *'γa:zla*, *'mięrla*, *na'wa:dla*; *z'γinla*

– kot sedanjiška pripona – *'xuodm* (*xuotš*, *'xuot*, *'xuodma*, *'xuotte*, *'xuodje*, *'xuodwa*, *'xuotta*), *'čutm*, *'γuonm*, *'kupm*, *'luotm*, *'mislm*, *wa'žienm*, *'pa:zm*

– kot velelniška pripona – *'pust* (*-ma*, *-te*, *-ta*), *'den*, *'cikp* 'kani', *'lieš*, *'nes*, *'nas* 'nosi', *na'ret*, *wa'bę:js*, *p'rim*, *'sięt*

– v končnici 3. mn. m. del. -l – *ba'li:l*, *b'risal*, *ce'dil*, *'čistl*, *d'ja:l*, *zbe'ra:l* 'izbirali', *u'ziylp* (≈ *u'ziyl*) 'vzdignili'

– pri pomožniku – *tut če p* (≈ *bi*, *be* 'bi') *'ti*: 'hotela', *pa z* (≈ *si*) *z'lę:ų* 'z'il' *ų'se ųkop*, *'ka:m s me* 'bi pa 'ti pab'risau?', *a 'nis* 'moyu d'ru:jya da'bit?

– v priponah *-ica*, *-in*, *-(ov/ev-)ina*, *-ščina*, *-inja*, *-išče*, *-nik*, *-ič*

– *ap'nięca*, *'ba:pca*, *c'piųęca* 'sekira', *čębulce* 'vrsta hrušk', *'čęcca* 'deklica', *'di:šca* 'dežica', *'γra:šca* 'plevel', *kram'pięrjęca*, *'kušerca*, *'lukęca*, *m'ro:ųca* 'mravica', *'pa:lca*, *p'li:ųęca*, *'ri:zanca*, *š'čięrca* 'sekirica', *'trušca* 'tružica, ribežen za repo', *u'sa:xlca* 'smreka, ki raste pod drugimi'; *'pelę*, *'ma:lę*, *pętelę*; *'ba:bna* 'babina', *'barajna* 'borovina', *čęrwa'i:dna*, *'južna*, *klap'čina* 'klobučevina', *'li:tna*, *wak'ra:jna* 'mesni obrezki', *'ža:klejna*; *'fa:ntaušna*, *'ri:ųšna*, *waja:šna*; *'kuxne*, *'pi:ųkne* 'pevka', *'γrab'liųęne* 'grabljica', *na'ka'pa:ųęne* 'kopačica', *štapne* 'stopinja'; *'diętelše*, *'γra:bšę*, *'sięrkajše* (≈ *'sięrkauše*) 'koruzišče', *u'sra:jnše* 'umazane plenice'; *ce'diųęk*, *čwięųęk* 'čebelnjak', *ka'lięđęk*, *'la:tęk*, *'listęk* (≈ *'lisęk*), *'mięrnęk*, *wa'tiępnęk* 'omlačen snop', *pa'žięųęk* 'hlebec, ki so ga dninarice dobile ob žetvi', *pred'južęk*, *sk'li:dęk*, *'wi:daųęk* 'vedomec', *ž'ličęk* 'obešalo za žlice' (vendar na novo prevzeto – *'γra:nik*, *'xodnik*);

'kajnc' 'konjič', 'palč' 'prostorninska mera za žito', 's'napč' 'sno-pič', 's'kalč' 'sokol'

– v predponah *pri-*, *ni-*, *iz-* – *pər'biwat* 'pribijati', *pərde'lowat*, *pəry'ri:bat*, *pər'pelet*, *pərp'ra:un*, *pərsut* (ned.), *pərtis'ka:uke* 'late pri slamnati strehi'; *ɣka:r*, *ɣka:mər*, *ɣku:l*; *z'bięčp*, *z'da:t* 'izdati', *zdu'bit* 'izdolbsti', *z'mo:yst* 'izmolsti'

– pri nepregibnih besedah in v korenih/podstavah pregibnih besed pride do redukcije, če to le dopuščajo nastali soglasniški sklop in paradigmatična razmerja, v katera vstopa beseda – 'dal' 'doli', 'nuoɤər', *pa'kanc* 'pokonci', 'ku:lku (≈ 'ku:lk), *u'ča:s*, *pa'li:t*, *pa'zim*, *u'saku* (≈ *we'saku*); *al*; *pərt* ('proti'); 'tut' 'tudi', 'dast' 'dosti', 'ku:lčki' 'količkaj'; *ɟ'ja:n* 'encijan', *kər'wa:č* 'krivač', *kər'wica*, *kər'wina*, *kər'wit* 'kriviti', *ɟja:k* 'lijak', *p'ja:ča*, *p'ja:n* 'pijan', *p'ja:nc*, 'fa:bərka', *ɟsica* 'lisica', *Žwa:u* 'žival', *Žwina*, 'žuoɤ' 'život', *u z'bięl* 'zibeli', *čpi:t* 'kipeti', (*da-*, *wa-*, *pre-*)*Žwi:t*, (*da-*, *pa-*, *pre-*, *u-*)*xti:t* 'hiteti', *z'ja:t* 'zijati', *paš'ja:lu* 'posijalo'

u → ∅

– o redukciji končniškega *-u* pri sam. m. in s. gl. v ustreznem odstavku pri nenaglašenem *u*-ju

– *-u* v RT dv. os. zaim. za 1. in 2. os. – 'na:j', 'wa:j

– prednaglasno: *dər'žica*, *dər'žina*, *kap'cinar* 'menih', *ɟbięzp*, *ɟdię* 'ljudje', *ɟpina*, *ɟs'kina*, *s'xu:* (≈ *su'xu:*), *stər'pięnu* 'strupe-no', *dər'ɣa:č*, *dər'ɣa:čp*, *dər'ɣam* 'drugam', *dər'ɣuoɤ*, *ɣal'fa:t*, *wakɟ'wa:le* (ž. mn.), *wadɟšil*, *ps'til* (≈ *s'til*, *puš'til*), (*na-*, *wa-*, *pa-*, *pre-*, *u-*)*šil* (poleg restavriranih oblik s *su-*: *paš'ile* in *paš'uš'ile* ipd.), *zam'dil* 'zamudili'

– ponaglasno: *ɣalf*, 'ka:ps', *kabz'nik*, *t'ri:px* 'trebuh', 'wa:rx' 'varuh', 'pa:sxa

ě → ∅

– v pridevniških končnicah – 'bi:ɣya (D 'bi:ɣmu, M 'bi:ɣmu ('bi:lɣ), O 'bi:lɣ), 'ci:ɣya, 'čudɣya, je'la:jya 'jelovega', ta p'ra:jya 'pravega'

– kot glagolska pripona v del. *-l* (razen m. ed.) glag. *videti* in *vedeti* – 'widɟ', 'wi:dɟ', 'widl-a -e', 'wi:dl-a -e

– prednaglasno: *b'la:k* 'beljak', *b'la:wa* 'beljava', *c'pič* 'cepič', *c'piuɟca* 'sekira', *ɟwica*, *pɟwica*, *pərž'ɣa:ɟka*, *s'nu:* (≈ *se'nu:*), *s'nežet*, *ɟsa:* (≈ *le'sa:*), *sɟɣa:* (R ed. m.), *ə'rči* (R ed. ž.), *sɟžen*, *c'ne:jš* 'cenejši', *ɟsięn*, *ɟpu:*, *ɟka'ku:* 'nekako', *ɟkɟku:j* 'nekolikanj', *pan'kuoɤ* 'ponekod', *z'la* 'zelo, skoraj', *b'lit* 'beliti', *c'pit* 'cepiti', (*da-*, *wa-*, *pa-*)*m'nit* 'meniti', *s'ja:t* 'sejati', *bɟša:t*, *d'ja:t*, *ɟšil*, *wakɟs'til* (del. *-l*: m. mn.)

– ponaglasno: *d'ru:* 'plug', *č'la:jk* (č'la:ɟk), 'warx' 'oreh'

e → ∅

– *c'kin*, *c'kinauɟke* 'vrsta hrušk', *d'na:r*, *d'na:rska* 'plača',

- z'na:mne* 'znamenje', *'la:stičŋ* 'elastičen', *ŋca:jt*, *ŋma:* 'malo', *mar'bit* 'morebiti'
- e → ∅
– posamezni primeri (kot dvojnice) ob zvočnikih – *zapf'sa:t*
- o → ∅
– v nedoločniku in oblikah del. -l pri glag. VI, pri čemer je pri tistih z naglasom na obrazilu v nedoločniku taka oblika navadno dvojnična in redkejša – *'pi:stwat*, *γast'wa:t*, *kazŋ'wa:t*, *nakap'wa:t* (≈ *naka'powat*), *paylix'wa:t*, *steγ'wa:t*, *ukrep'wa:t*, *utk'wa:t* 'vtikovati'; *naštīm'wa:l* (m. mn., ž. dv.), *naštīm'wa:* (m. dv., ž. ed.), *naštīm'wa:le* (ž. mn.), *wadrajt'wa:l*, *wayrab'wa:l*, *payled'wa:l*, *preγ'wa:l* 'upogibali', *pəryreb'wa:l*, *spasad'wa:l*, *uzγ'wa:l*, *zameŋ'wa:l*; tvorjenke – *wab'riswa:ŋka* 'cunja', *pawaš'wa:ŋ*
– *'ku:lk* (≈ *'ku:lku*), *'ku:lkəŋ*, *'ku:lk'ra:t*, *'ku:kəŋ* (≈ *'kor*), *'ka:məŋ*, *'tu:lk* (≈ *'tu:lku*), *'xitəŋ* (≈ *'xitru*, *'xitra*), *'sa:m* (≈ *'sa.mu*, čl.), *wakŋ* 'okoli'
- a → ∅
– posamezni primeri (kot dvojnice) ob r-ju – *bərdə'wica*, *'ciməŋxa* (≈ *'cimraxa*), *kəŋ'bot* 'karkoli', *'kədəŋ* (≈ *'kor*) 'kadar'
– *lu'min* 'aluminij', *lu'minast*, *pəŋ tele'ri* (M ed.) 'artileriji', *sma'γə:ŋtŋ*, *sma'γə:ŋtneš*
- ə → ∅
– v priponah *-(l)v)əc*, *-əŋk*, *-əŋn*, *-əŋj* – *'butŋc* 'butelj', *'cepc* 'del cepca, s katerim se udarja', *'di:laŋc*, *d'rapc* 'telečje drobovje', *γə'silc*, *x'la:pc*, *'ja:pkaŋc*, *'junc*, *'kasc*, *'lipaŋc* 'lipov čaj', *'ruəj* 'roj', *s'lepc*; *'bapŋ* 'bobek', *γ'la:šk*, *x'li:pčk* 'hlebček', *'kančk* 'konček', *'ma:čk*, *n'lččk* 'regrat', *wəma:jk*, *'puəpŋ*, *'repŋ*, *zə'γulk* 'otrdela koža na dlaneh'; *b'li:žŋ* 'letnica, napis', *'bu:bŋ*, *γə'la:zŋ*, *'ka:zŋ*, *'cucŋ*, *d'ra:ksŋ*, *f'ruəŋ* 'vejnik', *'ka:šŋ*, *'šimŋ*, *'za:kŋ*; *γ'la:tk*, *k'ra:tk*, *'nisk*, *'ri:tk* 'redek'; *bə'žičŋ*, *fə:jxtŋ*, *x'ladŋ*, *k'rušŋ*, *'mixŋ*, *'ma:ŋtŋ* 'blaten', *wəp'ri:sŋ*, *pə'žri:šŋ*, *'su:nčŋ*
– *datknit*, *ŋt'za:t* 'mižati', (*u-*)*γ'nit* 'geniti'
- ʃ → ∅
– *'ja:pka*, *'ja:pkaŋc*, *p'šie* (≈ 'boxe, I mn.), *p'xa:* 'bolha' (R mn.), *'uəγŋca* (≈ *'uəγunca*) 'ogelnica', *Tmin*, *Tminc*

4.2. SOGLASNIKI

4.2.1. Zvočniki

ʃ → ∅

– v skupini *aŋa*, pri ž. ed., m. dv. del. -l, za razlago gl. Ramovš (1935: 91) – po analogičnih posplošitvah imamo danes oblike brez *l* v naslednjih glag. vrstah:

I. vrsta: 3. razred: samo *p'li:* 'plela' (: *'sapla*, *γ'rebla*); 5. raz-

red: (na-, pər-, za-)pię, (na-, wab-, wad-, pa-)žię, (za-)klie, p'rię, ŷzię, w'e'rię, ŷnię, u'ię, s'nię; 6. razred: c'ri: 'cvrila', m'li:, k'la: poleg 'žerla, p'a'dərla, z'dərla, wa'pərla 'odprla'; 7. razred: v tipih z'na:; 'di: 'dela', s'mi:, ŷ'ri:, 'pi: 'pela', š'ti:, ŷ'ri: III. vrsta: 1. se'di: 'sedela', ŷa'ri:, tər'pi:, bal'i:, žwi: 'živela', 'ti: 'hotela', (i)mi: (≈ i'ni:la); 2. kle'ča:, le'ža:, s'liša (≈ š'liša), dər'ža:, ba:, s'ta:, s'pa:

V. vrsta: 1. razred: 'di:la, ŷlięda, raŷna: 'delala', pla'ča:, m'iša: (≈ me'ša:), me'jna: 'menjala', 'riba, u'tərŷa, d'wa:, š'iwa:, pa-č'iwa:, kontro'lięra, šte'dięra, telefo'nięra; 2. razred: su'ka:, la'ŷa:, me'ta:, klica, 'ri:za 'rezala', 'risa, d'ri:ma, wa'ra:, ma'za:; 3. razred: b'ra:, ŷ'na:; ž'ŷa:, u'xa: 'pxala'; s'ja: 'sejala', sme'ja:, da'ja:

VI. vrsta: 'pi:stwa, kup'wa:, wadyreb'wa:, patreb'wa:, preŷ'wa:, pər'pawed'wa:, wa:rwa, utk'wa: 'vtikovala', uzy'wa: 'vzdigovala'

– poleg tega še 'ma:, ŷma: 'malo', ni pa primerov za izgubo -lu v ed. s. del. -l, ki jo Ramovš omenja v Dialektih (n. m.)

l → ∅

– 'da (≈ 'dal) 'dol, doli' – da ŷ ma're:jn 'omari', 'pa ('patle, 'patl, 'pal) – na 'li:ta sŷ b'la da'ma, 'pa sŷ š'la pa W:as'ri:tk

r → ∅

– v skupini črě, žrě²³

– v -krat – 'a:jŷkat, 'ajŷkat, e:jŷkat, d'wa:kat (≈ d'wa:krat), t'rikat, š'tiękat, ta p're:jkat, d'ruyat 'drugikrat', na'e:jŷkat, 'takat (≈ 'takrat), 'tiskat; do izpada ne pride, če je -krat naglašen – das'kra:t, kajtk'ra:t, kul'kra:t, ŷ'pa:rk'ra:t, 'ku:lki'kra:t, 'ma:lek'ra:t, 'mę:jŷkra:t, 'narweč'kra:t, 'ni:kik'ra:t, s'tuk'ra:t, weč'kra:t

– wataŷ'la:ŷ, wataŷ'la:ŷca 'vrtoglav(ica)'; 'ŷa (≈ 'ŷar) – še 'ŷa na 'je:jda j'kešŷ 'moyu'jet kleč'et; 'žix (≈ 'žixər)

m → ∅

– sed'na:jst, was'na:jst

w → ∅

– wabe'za:l 'obvezali' (: wab'wa:rwaŷ), pad'li:ka 'podvleka', pad'lečen; c'ri:t 'cvreti'; 'a:ntrex (< hantwërch, Striedter-Temps 1963: 82); 'bu:ŷat 'ubogati' (ŷ < f); 'bu:x, 'bu:štwa (ŷ < u) – o izgubi /w/ in /j/ po asimilaciji ob u(:)/uŷ oz. i(:)/ię gl. v ustreznih odstavkih pri posameznih samoglasnikih

²³ Beseda 'či:da, ki jo v ponazarjalnem gradivu navaja Rigler (1981: 72) v zbranem gradivu ne nastopa, v vseh njenih pomenih jo zastopa beseda t'rap (u'ca:lžwine/watru:k, celo 'ka:ŷk).

- 4.2.2. Nezvočniki
- p* → ∅
– 'teč 'ptič', 'tica
- b* → ∅
– 'ja:sc 'jazbec', 'fierc 'firbec', 'fiercat
- t* (< *t*, *d*) → ∅
– v skupinah *stl/stn/stm/stb/stk/stx* – 'puoſle 'postelja' (≈ *paſte:jle*), *kaſ'nica* 'kostnica', ≈ 'masnu 'mastno', ≈ 'za:lasnu, *baſ'ba:žasnū*, *še'sna:jst*, ≈ 'ɣajsn̩, *zyaš'nilū* 'zgodnilo', 'liſn̩k (≈ 'liſtn̩k), 'tiſmū 'tistemu', 'iſpa, *sk'liēnca* 'ledena sveča', 'pa:sxa
– v skupinah *tp/tkl/kt/lc* – *wa'pięrat* (≈ *wa'tpięrat*), *wa'pri:t* (≈ *wa't'pri:t*), 'ku: 'tako', 'kię (≈ *ka'tię*, *ktię*), 'di:c, *že'luoç*, *ɣ'neç* 'gnetec' (prim. ustrezno geslo v Pleteršnikovem slovarju), *ɣ'neçast*, *u'ra:c* (R mn.) 'vrate', *wace'dije*, 'poſc 'pezdec' : 'ɣuoçt, *sk'li:tca*, *ka'ritce*
– (*da-*, *wab-*, *wad-*, *pa-*, *pər-*, *spad-*, *u-*, *z-*)*ra:se*
– 'pal (≈ 'patle, 'pa)
- d* → ∅
– v skupinah *zd(r)/dz* – *z'ra:u*, *z'ra:wa*; *zrd'wilę*; *zrd'wilū*; *z'ra:jt* (≈ *zd'ra:jt*), *z'ra:ju* (≈ *zd'ra:ju* – pri glag. so dvojnice najbolj pogoste), *z'ra:u je*, pa tudi nov. *zra'ų'nik*, *zra'ų'nica*, *u'ziųnt*, *už'ųwat*; *waž'nu:tər* 'odznoter', *waž'unaj* (≈ *wadžuna*, *wadžunaj*)
– *kd* – 'či 'kje', 'ne:jč (≈ 'ne:jk) 'nekje', 'čię
– *waš'rę:je* 'sredica'
– 'pilki 'podobice'
- k* → ∅
– 'binšt 'binkošti', 'kešę
- x* → ∅
– v glag. *hoteti* – *xč* – 'čem, *xt* – 'tli
- g* → ∅
– *d'ruč* 'drugič'; 'fulaųš (< Vogelhaus, gl. Ramovš 1924:54); 'uorle, 'lix (≈ *ɣ'lix*), *z'lixat* (≈ *zɣ'lixat*); *b'ri:še* 'bregese', 'bərles 'ptica/doma izdelana vrtavka'

5. OSTALI POJAVI

5.1. Disimilacija

- r-r* → *l-r* – 'lo:ųbər 'lovor', *ɣla'nierčk* (< garnir)
- r-r* → *r-l* – 'ruoſl 'pečica', *terc'ja:lka*
- r-r* → *r-j* – 'ya:jtraš (≈ *ɣajtraš*), 'fa:jmaštər, 'ya:jtre (Ramovš 1924: 78), 'ya:jtərce, 'ya:jtərčk
- r-r* → *m-r* – 'muoſznar (Ramovš, n.m.)
- r-r* → *r-∅* – poleg tistih, ki so značilne tudi za knjižni jezik

- (*ʎa:bər, s'wi:dər, 'rɛ:jta* itd.) *p'ra:pet* 'praprot'
r-r → *∅-r* - '*ma:trat, 'ma:trɨk, z'ma:tran, 'buoʃnar*
l-l → *r-l* - '*ra:dʃc*
l-r → *l-ɥ* - '*lɔ:ɥber* 'lovor' (< *Lorbeer*, Striedter-Temps 1963: 171)
n-n → *l-n* - ≈ *pʃzjuon*
n-n → *∅-n* - *katra'bant*
n-n → *n-∅* - '*kontet* 'zadovoljen'
n-n → *m-n* → *r-n* - *bər'buoŋčki* 'bonbončki'
m-m → *b-m* - *bra'mu:r*
v-v → *v-∅* - '*wərca* 'vrvca'
p-p → *k-p* - *kam'pa:wa*
b-b → *ɣ-b* - ≈ '*yambaš* 'bombaž'
t-t → *∅-t* - '*paplat* (*pap'la:taɥ, ≈ patp'la:taɥ*)
t-t → *k-t* - *čekər'tnica* 'četrt mernika'
k-k → *k-∅* - '*kešp* 'kakšen'
- 5.2. Prekozložna asimilacija
č-s → *c-s* - '*cisu, 'cisla, 'cisat, 'cisʃca, c'isa:ɥ* (Ramovš 1935: 85)
s-š/ž → *š-š/ž* - kot prosta različica - *šlišat, šliš* (≈ *šliš*) itd., *pašlušte* (≈ *paš'lušte*), *pašušil* (≈ *pašušil*) poleg običajnejšega *paššil*
- 5.3. Metateza
ɲl → *ʃn* - '*butʃna, cərʃna, 'dərɣna, 'ma:xʃna, pa'tišna* (ž. ed.), *zala'puʃne* (ž. mn.), *s'tišp, u'ziɣp* (m. mn.), *pa'morzʃnu* (s. ed.)
ɥš → *šu* - *šu'nica* (po asimilaciji *pš > ɥš*, Ramovš 1924: 182)
m-ɣ → *ɣ-m* - *ɣama'zin*
n-m → *m-n* - '*somp*
k-c → *c-k* - *prec'kawat*
kolnica = *kla'nica*
dobrovita = *bərda'wita*
- 5.4. Sekundarni glasovi
a ← *∅*
 - *para'džuon* 'ječa', *sara'buoʃa* 'srobot'
j ← *∅*
 - o prehodnem *j* gl. v ustreznem odstavku pri izvoru *j*
ɥ ← *∅*
 - navadno v položaju V + *m/n* - '*pɔ:ɥmlat, k'la:ɥmfa, ɣa'siɥpca* 'gosenica' (če ne gre za naslonitev na drug besedotvorni vzorec, gl. Rigler 1963: 166), *wa'ma:ɥnca* 'omamica', *wa'wiɥpɨk* 'ovinek', '*cɔ:ɥprat*
n ← *∅*
 - *šte:jɥe* 'stopnice', '*fiɥka* 'žensko spolovilo'
m ← *∅*
 - *žliempərxa, cem'pin*

t	←	∅
– <i>žmaxt</i> ‘okus’ (< <i>smach, smac</i> , Striedter-Temps 1963: 254)		
k	←	∅
– <i>‘bięrkla</i> ‘bergla’		
š	←	∅
– <i>špa:ruopk</i> ‘štor’		
s	←	∅
– <i>spre’cę:jsje</i> ‘procesija’		

Navedenke

- Baudouin de Courtenay 1885 = Jan Baudouin de Courtenay, Sprachproben des Dialektes von Cirkno, *Archiv für slavische Philologie*, 1885, str. 103–119, 274–290, 432–462.
- Benedik 1997 = Fonološki opis govora vasi Pungert, *Jezikoslovni zapiski: Zbornik Inštituta za slovenski jezik* 3, Ljubljana: ZRC SAZU, 1997, str. 157–166.
- Bezljaj 1977 = France Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika: A–J*, Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik, MK, 1977.
- Bric-Makuc 1982 = Slavica Bric-Makuc, *Govor kraja Cerkno: Diplomaska naloga*, Ljubljana, 1982 (tipkopolis).
- Logar 1981 = Tine Logar, Izhodiščni splošnoslovenski fonološki sistem, *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1981 (Posebna izdanja LV, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 9), str. 29–33.
- Logar 1993 = Tine Logar, *Slovenska narečja: Besedila zbral in uredil prof. dr. Tine Logar*, Ljubljana: MK, 1993 (Cicero).
- OLA 1965 = *Voprosnik obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa*, Moskva: Izdatel’stvo »Nauka«, 1965.
- OLA 1974 = *Instrukcija k voprosniku obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa*, Moskva 1974.
- OLA 1988 = *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: Serija fonetiko-grammatičeskaja, Vypusk 1: Refleksy *ě*, Beograd 1988.
- Pleteršnik = Maks Pleteršnik (ur.), *Slovensko-nemški slovar I–II*, Ljubljana: Knezoškofijstvo, 1894–95.
- Ramovš 1924 = Fran Ramovš, *Historična gramatika slovenskega jezika II: Konzontanizem*, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1924 (Znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani: Dela I.).
- Ramovš 1935 = Fran Ramovš, *Historična gramatika slovenskega jezika VII: Dialekti*, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1935 (Znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani: Dela I).
- Ramovš 1936 = Fran Ramovš, *Kratka zgodovina slovenskega jezika I*, Ljubljana: Akademska založba, 1936 (Akademska biblioteka 3).
- Ramovš 1951 = Fran Ramovš, Osnovna črta v oblikovanju slovenskega vokalizma,

- Slavistična revija* 3 (1951), 1–9.
- Rigler 1963 = Jakob Rigler, *Južnonotranjski govori*, Ljubljana: SAZU, 1963 (Dela 13, Inštitut za slovenski jezik 7).
- Rigler 1980 = Jakob Rigler, Nekaj pripomb o glasovnih značilnostih gornjesavinjskih govorov, *Slavistična revija* 28 (1980), str. 21–34.
- Rigler 1981 = Jakob Rigler, Cerkno (OLA 6), *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1981 (Posebna izdanja LV, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 9), str. 67–78.
- Smole 1990 = Vera Smole, Govor vasi Šentrupert in okolice, *Razprave SAZU (posvečene stoletnici rojstva akademika prof. dr. Frana Ramovša (14. IX. 1890–16. IX. 1952)) XIII*, Ljubljana: SAZU, 1990 (Razred za filološke in literarne vede), str. 257–273.
- Smole 1998 = Vera Smole, Fonološki opis govora vasi Šentrupert (SLA 262), *Jezikoslovni zapiski: Zbornik Inštituta za slovenski jezik* 4, Ljubljana: ZRC SAZU, 1998, str. 73–88.
- Striedter-Temps 1963 = Hildegard Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1963 (Veröffentlichungen der Abteilung für slavische Sprachen und Literaturen des Osteuropa-Instituts (Slavisches Seminar) an der freien Universität Berlin).
- Škofic 1997 = Jožica Škofic, Fonološki opis govora Krope (SLA 202), *Jezikoslovni zapiski: Zbornik Inštituta za slovenski jezik* 3, Ljubljana: ZRC SAZU, 1997, 175–189.
- Tominec 1964 = Ivan Tominec, *Črnovrški dialekt: Kratka monografija in slovar*, Ljubljana: SAZU, 1964 (Dela razreda za filološke in literarne vede 20).

Phonological Description of the Local Speech of Cerkno (OLA 6, SLA 166)

Summary

The local speech of Cerkno, one of the most typical speeches from the Rovte dialectal group, is presented for the second time in the form of phonological description. The first phonological description (by Jakob Rigler, 1981) is based on a limited dialectal corpus material gathered from the OLA Questionnaire (Voprosnik obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa). The comments and supplements in this article result from extensive dialectal research. The article preserves the typical framework of phonological description: the entire inventory is presented because of corrected transcription (as used in the SLA), the chapter Distribution contains the data already given by Rigler together with related quotations, while Origin lists the premises that are in complete accordance with those by Rigler without illustrative material. Where the long vowel system is concerned Rigler's material is supplemented with

the data on position-dependent development of phonemes (assimilations such as -'ij(i) > i:, (-)wu: > u:, -Vj'ie̯ > ie̯, (K)'wo > uo̯, etc., consolidation of the e and o reflexes before j and u̯). In contrast to Rigler's description of the short vowel system the stressed and unstressed vowels are treated separately. In this section the article focuses on those phonetic phenomena that show double forms (the development of ʀ: and ʀ, development of high-pitch vowels in pre-stressed position, umlaut a > e, word-final -u/-a in the singular neuter form of adjectives and the -l participle, etc.). A more exhaustive corpus material enabled the author to determine the present state in the occurrence of some typical Cerkno phonetic phenomena (e.g. j < wi, the secondary dialectal palatalization). The loss of individual phonemes is discussed in a separate chapter.

III. GRADIVO, OCENE, POROČILA

Nekaj opomb k Slovenskim vodnim imenom F. Bezlaja

Silvo Torkar

Bezlajevo monografija *Slovenska vodna imena I-II* (SVI) je v svojem času vzbudila izjemno pozornost v slovanski onomastiki in je bila v marsičem pionirsko delo. Avtor je z njo požel številna priznanja doma in v tujini. Delo je bilo napisano v času, ko še ni bilo na voljo historičnih topografij za posamezne slovenske pokrajine (žal še do danes ni izšla Kosova topografija za Primorsko) in so bili podatki s terena še dokaj skromni (pomembna je bila zlasti rokopisna zbirka ledinskih imen Slovenske matice, nabranih še pred prvo svet. vojno).

Ob prebiranju različnih arhivskih virov in terenskem delu na raziskovalnih taborih sem se prepričal, da je potrebno lokalizacije v virih in razlage nekaterih vodnih in krajevnih imen z območja Baške doline oz. Tolminskega dopolniti ali celo spremeniti, podobno kot je to precej bolj izčrpno storil za Prekmurje Ivan Zelko že daljnega leta 1958¹.

Báča: Navajanje imen Signech Vinchiberg 1377 in Voich 1601 v zvezi z Bačo pri Podbrdu je napačno, ker se nanašata na kraja Kuk in Znojile oz. na gorsko ime Stolčnek (gl. Kronika 1994, 29-36 in Kronika 1996, 28, op. 21). Baško Sedlo je umetno poimenovanje za Vrh Bače.

Batáva: Bezlaj jo ima za substrat, gre pa prejkone za nemško ime, zloženko, v kateri je drugi del -au 'log' (prim. še zemljiščno ime Milaua < Mühlau, hišno ime Milabar; grič Aua nad Podbrdom). V francisc. katastru 1822 je potok imenovan Milpoh (< Mühlbach 'mlinščica').

Dúrnik: neprepričljivo je izhajanje iz apel. *duri* ali *durnik* v pomenu 'velik lonec' (iz štaj. nem. dial.). Kranzmayer² ima v svojem slovarju ta oronim zapisan kot Durreck (pravilno bi bilo: Durreneck) in izhaja iz nemškega *durr* 'suh' + *Eck* brdo'. Prim. Durrenbach, potok Suha pri sv. Janezu v Bohinju, enako tudi na Kočevskem. Prim. še narečno *durn* 'sušica', 'posušeno drevo', cerkljansko tudi *kapnik*. Znani so trije Durniki, tri gorska imena v zgornji Baški dolini: nad Hudajužno, nad Kukom in pri Bači pri Podbrdu.

Hradica: levi pritok Plohe-Koritnice-Bače. Pravilno poknjizenje bi bilo Gradica, ker izhaja ime od *graditi* v pomenu 'ograjevati' z narečnim prehodom g > h.

¹ Ivan Zelko, Prekmurska vodna imena v knjigi F. Bezlaja Slovenska vodna imena, SR XI, 1958, 245-252.

² E. Kranzmayer, P. Lessiak, Wörterbuch der deutschen Sprachinselmundart von Zarz/Sorica und Deutschrut/Rut in Jugoslawien, Klagenfurt 1983, 55.

Prim. priimek in gorsko ime Gradnik. Ime namreč izhaja iz gorskega imena Gradica, ki je bilo napačno poknjženo v Rodica.

Jágeršča: od tpn. Jagršče (1377 Jagodisca), ki pa, kot se lahko prepričamo iz različnih starih zapisov, ne izhaja iz nemške izposojenke *jager* 'lovec', pač pa iz *jagoda* oz. *jágodišče* po redukciji in olajšavi glasovne skupine *gd* v *gr*. Pravilno poknjženje bi bilo Jagrščica.

Kacenspóh, Driselpóh: v SVI jih ni (le pri Batavi so naštetih *Jermphoh*, *Kacenspoh*, *Loderpoh*, *Jurenžeke*). Kacenspoh so v 20. stol. na zemljevidih poslovenili v Mačji potok. Bezljaj (SVI II, str. 6) za Bachom (A. Bach, Deutsche Namenkunde II 1, 317 in 320) izraža dvom, ali se nemška imena tipa Katzbach, Katzenfurt itd. nanašajo na mačko. Prim. grad Katzenstein v Begunjah, ki je iz os. im. Kacijanar. Driselpoh ni bil poslovenjen, izvira pa iz *Trissel* 'drča' in *Bach* 'potok'.

Kóbla: Bezljaj izhaja zmotno iz *Kobyła (kot je to pri oronimu Kobja glava), hkrati pa pravi, da je priimek Koblar morda iz srvn. Kobeler 'Hauseler' ali pa iz nem. oblike Kofler (<Kobel, Kofel Bergkuppe'). Dodaja tudi, da bi »ta imena potrebovala še bolj natančne lokalne dialektične in historične preiskave«. V zgornji Baški dolini zaradi tirolske kolonizacije v 13. stol. prevladujejo nemški mikrotoponimi³ in med gorskimi imeni so številni »koubli«. Ženska oblika je verjetneje nastala na bohinjski strani. Priimek Koblar (<Kofler) je nastal le med soriškimi Nemci, medtem ko v Poreznu zasledimo hišno ime Kejblic, Kejblar, ki drugače kot Koblar izhaja iz Kobeler 'Hauseler'.

Kolk: Kuk, desni pritok zgornje Bače pri Stržišču (prav: pri Stržiščah). Ime izhaja iz tpn. Kuk: v virih 1377 Signech (najbrž napaka v viru: Sibnech), 1515 Sneckh, 1523 Sibeneckh (< sieben Eck 'sedem brd'), slovensko prvič 1566 Chuch.⁴

Liščák: namesto izhodišča Lisec (tpn., iz *lisa*) navaja Bezljaj etimologijo iz *list*; preb. ime Liščar, znano tudi kot hišno ime

Oblóčki pótok: kvečjemu Obloški potok, vendar je to le novejši nadomestek za Milpoh < Mühlbach 'mlinščica'). Tpn. Obloke Bezljaj zaradi neupoštevanja hist. zapisov (npr. Lochas 1377 v Kosovi izdaji tolminskega urbarja⁵) dopušča razlago iz 'oblok' in ga povezuje s tpn. Bloke, gre pa za podstavo *loka* s predpono »ob«: ob loke (acc. pl.) > Obloke > iz Oblok; 1567 že Obloch, v virih od 16. do 19. stol. največkrat Obloch in Obloca. Nemška inačica je Lienckha 1515, Millienkhlainn 1523 (Kranzmayer 1983, 105 navaja izhodiščno obliko *Loenklein* in dativ *me lenklan*), prebivalci pa so v viru iz 1624 »Lencklern oder Oblazani« (Oblačani: a zaradi akanja, ki še ni zajelo začetnega o-ja).

Pétrovski pótok: pravilno Petro(vo)brški potok, zapisan v jožef. katastru 1789; levi pritok zgornje Bače, teče s Petrovega Brda (med številnimi toponimi s

³ Imenoslovna skupina, v: 8. alpski mladinski raziskovalni tabor Podbrdo '93, Podbrdo 1994, 32.

⁴ G. Vale, Una statistica goriziana del 1566, Ce fastu? (Udine), XIX (1943), 240.

⁵ M. Kos, Urbarji Slovenskega Primorja, 1. del, Ljubljana 1948, 50, 82.

Petrom SVI slednjega niti ne omenja), izpričanega v urbarju 1523 kot Peterlinseckh.

Plóča: pravilno Plóha – očitno napaka v zapisu (gl. specialko Vojnogeografskega zavoda, na podlagi reambulacije 1930, deloma dopolnjeno 1957); ime izhaja iz oronima Ploha, ki ga kaže povezovati s *ploha* 'ravnina' ali 'nekaj ploščatega'⁶.

Póčavski pôtok: levi pritok Zapoške-Idrijce: izhodišče je tpn. Poče (< Počane), ne pa podčelo, podčelski

Pórezen: levi pritok zgornje Bače; v francisc. katastru 1822 Ruschnich, v urb. 1600/28 potok Bersenich, enako tudi drugi urbarji 17. stol., vse pri vasi Zakojca; pri tem imenu najbrž kaže izhajati iz *brz*, kar izključuje povezavo z gorskim imenom Porezen; urbar 1591 ima obliko Potporsna (za vas Porezen), urbar 1633 ima Podporsnam, urbar 1654 Vporssnimb, soriške matice iz 1661 »ex Podporesen« (za Podporezen na loški strani); poskus razlage *'porezenik' (< porezan < porezati) je negotov⁷. Ime ostaja nejasno.

Pródnik: v resnici je Próšček < Prode, v Prodih (planina, ime dobila po ledeniški moreni, o čemer govori že Bezljaj).

Snebíški pôtok: desni pritok Idrijce nad izlivom v Trebušo; izhodišče je tpn. (zaselek) Snebišče na Šentviški planoti, ki pa ni Bisicha iz urbarja 1377; obrušeno od Stanovišče (tpn. Stanovišče pri Breginju ima narečno obliko Snobišče).

Zlátnik (pri geslu Zlatavec): desni pritok zgornje Bače; mišljen je Slátnik (prvotno samo gorsko ime), napačno poknjizen v zač. stoletja.

Znojilski pôtok: desni pritok zgornje Bače; od tpn. Znojíle, nar. Znėjle: 1377 Vinchiberch, 1515 Winckhfel, jožef. vojaške karte 1785⁸ in Kranzmayer⁹ Windfall (*Windbruch* 'vetrolom'); slovensko prvič 1566 Nogle¹⁰.

Viri

Jožefinski kataster za katastrsko občino Podbrdo (Državni arhiv v Gorici, Italija)

Franciscejski kataster za katastrski občini Obloke in Podbrdo (Državni arhiv v Trstu, Italija)

Tolminski urbarji 1515, 1523, 1591, 1600/28, 1624, 1633, 1654 (Deželni arhiv v Gradcu, Avstrija; Arhiv Republike Slovenije; Pokrajinski arhiv v Gorici, Italija)

⁶ M. Snoj v F. Bezljaj, Etimološki slovar slovenskega jezika, 3. knjiga, Lj. 1995, 60.

⁷ S. Torkar, K zgodovini tolminske vasi Porezen, Kronika 1991, št. 3.

⁸ Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, Ljubljana 1998, 92.

⁹ E. Kranzmayer (kot v op. 2), 177.

¹⁰ G. Vale (kot v op. 4), 240.

Besedišče slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki (predstavitev)

Ivanka Šircelj-Žnidaršič

Konec leta 1998 je pri založbi ZRC v Ljubljani izšla zajetna knjiga (1009 strani) z naslovom *Besedišče¹ slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki* in podnaslovom *Po gradivu za slovar sodobnega knjižnega jezika zbrane besede, ki niso bile sprejete v Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ – njegov zadnji, 5. zvezek je izšel leta 1991)*. Kakor se torej razbere že iz podnaslova, je to zbirka besed, ki je ostala kot neobdelano gradivo za slovar sodobnega knjižnega jezika v kartoteki Inštituta za slovenski jezik, v pričujočem delu pa so te besede onaglašene in oblikoslovno obdelane. Vseh skupaj je 178.457 gesel ali iztočnic. V zadnjem delu knjige pa je še 12 precej povednih tabel ali preglednic, ki prikazujejo statistična razmerja med besednimi vrstami ter med oblikoslovnimi in naglasnimi pojavi.

Inštitut za slovenski jezik je za interno uporabo že leta 1987 izdal v SSKJ nezajeto besedje v dveh knjigah z naslovom *Besedišče slovenskega jezika*.² Tega je bilo kar 182.976 enot, torej precej več kot v SSKJ, ki jih vsebuje približno 107.000 (93.152 gesel in 13.888 podgesel), se pravi, le dobro tretjino vseh v inštitutski kartoteki zbranih besed. *Besedišče* je v javnosti vzbudilo precejšnje zanimanje, ob vse večji možnosti računalniške obdelave pa se je začelo razmišljati tudi o nadaljnjih predstavitev slovenskega besedja kot celote (med drugim še nimamo npr. lematizacijskega slovarja), zato se je Inštitut odločil za novo, izpopolnjeno izdajo, ki naj bi bila uporabnejša in primernejša za nadaljnjo obdelavo. Tako je bilo to gradivo leta 1994 preneseno v računalniško obliko (poskenirano) z domačim programom EVA (Primoža Jakopina), dodano pa mu je bilo še na novo zbrano gradivo iz let 1987–91, žal pa je v končni tehnični obdelavi ponagajal tiskarski škrat in je prav to izpadlo. Gre za približno 6000 besed. Objavljene bodo v nadaljevanju *Besedišča*, ko bo popisano in obdelano novo nabrano gradivo.

Približno 500 besed iz prvotnega *Besedišča* z večjo pogostnostjo rabe je bilo pred izidom zadnjega zvezka SSKJ sprejetih v Dodatke SSKJ, ki so objavljeni na koncu 5. zvezka.

Vse besede je bilo treba ponovno pregledati. Nezanosljive oziroma nejasno izpisane so bile izločene, vendar takih kljub vsemu ni bilo veliko, saj je bil osnovni namen obdelave ohraniti gradivo tako, kot je bilo zapisano.

¹ Izraz besedišče je že uveljavljena beseda – prim. Prešernovo besedišče v Prešernovem slovarju (Gradivo za Prešernov slovar, Stane Suhadolnik, ZRC SAZU, Ljubljana 1985) idr.

² V prvi nakladi je izšlo 250 izvodov, v ponatisu istega leta pa še 300.

Najprej je bilo treba preveriti pravilnost prepisa – vnosa v računalnik. Že pri izpisovanju gradiva za kartoteko je sem in tja ostala kaka napaka – npr. **zanaščen** pri geslu **zamastiti** (prav **zamaščen**), nato še pri prepisovanju oziroma sestavljanju geslovnika. Tam so nastale npr. napake: **zapogub** – prav **zapogib**, **uspulun** za **uspulin**, **uzrezati** za verjetno **urezati**, **vcveteti** najbrž za **vzcveteti** ipd. Če je bila ugotovljena taka napaka, je bila beseda navadno izločena, saj je v pravilni obliki že bila upoštevana v SSKJ, če pa je šlo za očitno tipkarsko napako, smo jo odpravili – npr. pri pridevniku **kroččast**, ki je bil prvotno zapisan kot **krozčast** (te oblike v SP ni, tam je samo zapis z -ž-, torej **kroččast**).

Pri zapisovanju besed se je ponujala skušnjava, da bi bile besede prikazane z vseh plati, tudi homonimno, seveda če ne bi upoštevali naglasov – npr.: **visôkoindustrijski** (visôkoindustrijska dežela = izraža stopnjo) proti **visokoindustrijski** (visokoindustrijski izdelki = izdelki visoke industrije)³ – tako kot sta npr. navedena oba izraza **velebitke** – naglašena na i pomeni 'cigareta', kot **vèlebitka** pa 'velika bitka', vendar sta ta dva bila izkazana v gradivu, prva dva pa ne oba. Upoštevano je bilo namreč le, kar je bilo dejansko kje zapisano.

Žal to načelo ni veljalo za besede, ki so formalno že bile registrirane v SSKJ, a so kot homonimi imele v gradivu še čisto drug pomen. Te v **Besedišče** niso bile sprejete, da ne bi vnesle zmede in nezaupanja v prikazano gradivo, jih je pa po svoje škoda. Če bi bila gesla opremljena tudi z razlagami, bi jih bilo mogoče normalno navesti.

Gesla, ki so v enakem pomenu navedena tudi v Slovenskem pravopisu ali v Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju, imajo na koncu oznako S oziroma P (ali oboje, če gre za oba).⁴

Zbrano gradivo obsega vsa področja, od splošno rabljenega ali manj pogosto rabljenega sodobnega knjižnega izrazja, narejenega po ustaljenih jezikovnih obrazcih, ki pa zaradi omejenega obsega SSKJ vanj ni bilo zajeto,⁵ do izrazov iz vseh drugih jezikovnih zvrsti, tudi neknjižnih (narečja, žargoni, sleng, ...), zato je včasih kateri izraz videti prav eksotičen. Veliko je malo rabljenih ali znanih poimenovanj stvari ali pojmov, starinskih in zastarelih, pa strokovnih izrazov, ki so se še ohranili ali že povsem opustili, in tudi takih, ki se ponovno oživljajo oziroma dobivajo še nove pomene in širijo svojo družino. Nekaj zelo nenavadnih besed je bilo opuščeni (izločeni) – npr. **antiresanten** za interesanten, **antičeš-kancelar** (enkratna Levstikova šaljiva skovanka). Izpuščeni so bili tudi medmeti, ki so take ali drugačne daljše razširitve tistih iz SSKJ, nekatere že skoraj nesmiselne, npr. **hmhmmhm, brrrrrr** ipd.

Lastnih imen, tujih rekel in daljših (tujih) citatov, kratic in simbolov v **Besedišču** ni.

Nekatere besede so le pisne variante navedenih v SSKJ (**forsitija** : **forzicija**) ali samo v **Besedišču**: **levstek** – **levstik**, **persuazija** in **persvazija** ..., druge z

³ Na tem zgledu se tudi nazorno vidi, kako se v besednozvezni razlagi pokaže pomensko-razločevalna vloga naglasov.

⁴ V nadaljevanju je Pleteršnikov slovar tudi v tem zapisu označen s P, Slovenski pravopis (1962) pa s SP.

⁵ Podrobno o tem glej v SSKJ I (A–H), Uvod, str. XI, člen 4, Ljubljana 1970.

nepravilnim zapisom glede na slovnicihna pravila: **laufer** : **lavfar**, **lesbijski** : **lezbij-ski**; **lontavški** – **lontovski**, **čiu** (medmet). (Zanimiv je zapis besede **hřtalec** -lca z l tudi v P, kjer bi pričakovali -vec.)

V starem gradivu (v malo primerkih nabrano od Trubarja dalje – Pohlin, Gutsman ...) je bilo tudi nekaj napak, ki jih je odkrilo samo zelo pozorno branje – npr. **žlahniček** : **žlahtniček**, ki sta bila v kartoteki vložena na napačnem mestu. Sum, da morda imata kaj skupnega, je pokazal povezavo med njima. Ipd.

Po abecedi urejeno preostalo besedje je bilo po razpoložljivih podatkih jakostno onaglašeno⁶ in oblikoslovno sistemizirano, tj. opremljeno z besednovrstnimi in oblikospreminejalnimi podatki po sistemu iz SSKJ: samostalniškimi in pridevniškimi besedam je bil določen spol, sklon (imenovalnik in roditelj ednine oziroma množine pri množinskih samostalnikih) in število, glagolom pa vrsta vida in osnovna osebna oblika. Druge besede oziroma nepregibne besedne vrste pa imajo samo besednovrstno oznako. Nekaj je pri tem tudi odstopanj ali nedoslednosti – npr. pri tipu **alma mater** je nesklonljivi del označen le s tildo, ki je SSKJ ne uporablja: prim. v **Besedišču** **pater familias** -tra ~, **light show** ~ -a (**persona non grata** pa je bila pri korekturah izločena, ostal je samo samostalni **persona**).

Odstopanje od SSKJ je tudi samo oznaka *mn.* za nesklonljivi samostalni (prim. v SSKJ npr. **shorts** ž *mn. neskl.*, v **Besedišču** pa je bilo npr. pri **slippers** v zadnjih korekturah⁷ *neskl.* črtano, torej je samo ž *mn.*, kar je nenatančno oziroma ni prav.

Podobno je pri samoedninskih tujkah. V **Besedišču** je (poleg besednovrstne oznake) le oznaka *neskl.* (prim. **noesis**), v SSKJ pa, da se rabijo v im. in tož. ed. (prim. **nemesis**).

Večkrat je bilo težko kako besedo že prav zapisati, drugo prav slovnično opredeliti in določiti pravilne oblike, kaj šele prav naglasiti (npr. **puba** – po obliki sam. ž. sp. je v resnici oblika za poba, to je m. sp.; prim. še **velečin** – je to vèle čin ali kaj drugega?). Kjer se je dalo opreti na družino, ni bilo večjih težav, težko pa je bilo z osamljenimi besedami, kjer se ni bilo mogoče na kaj opreti (prim. npr. **cetlica** 'planika' /zapis iz l. 1927/ ali **passim**, ki je pravilno latinski prislov, a je v **Besedišču** po analogiji prikazan kot samostalni moškega spola, ker iz prepomanjkljivega gradiva ni bilo mogoče ugotoviti, kaj je, obdelovalci **Besedišča** pa kot sami nelatinsti na latinski izvor besede očitno nismo pomislili).

Ponekod je gradivo že imelo naglas, čeprav včasih za knjižni jezik nenavaden. V veliki večini je ostal tak, če pa se je ugotovila napaka, je bil popravljen.

Pri določanju naglasnega mesta je bil primerjalno v pomoč SSKJ, dodatno pa še **Slovenski pravopis 1962**, **Pleteršnikov slovar** in po potrebi tudi še drugi slovarji in priročniki. Včasih pa tudi to ni zadostovalo in so bile potrebne še ustne poizvedbe pri strokovnjakih za posamezna področja, čeprav to ob začetku dela ni bilo predvideno, pa tudi čas je bil zelo omejen. (Zanimiv je bil na primer niz arheo-

⁶ **Besedišče** zaznamuje le mesto in kvantiteto naglasa, tonema pa žal ne, saj bi bilo tovrstno preverjanje zelo težko in izredno zamudno, pa tudi le relativno.

⁷ Korekture so bile opravljene ločeno od ostalega dela (in delavcev), zato je prišlo tudi do kake prej nedogovorjene spremembe.

loških izrazov **acheulec**, **acheuléen**, **acheulski** [ašélski] in variante **ašeléen**, ki so se prvotno nahajali v različnih skupinah po abecedi urejenega in po določenih kriterijih razdeljenega besedja in prišli skupaj šele ob dokončni abecedni ureditvi.⁸ Da ti izrazi sodijo skupaj in kako se prav izgovarjajo in naglašajo, smo se prepričali šele po pogovoru z našim starejšim arheologom, saj mladi tega niso poznali.)

Kjer se naglasov ni dalo preveriti, so lahko tudi napačni⁹ – npr. **kroš** ‘ciklama’ je naveden samo v Pleteršnikovem slovarju (Cigale, Medved), a brez naglasa; beseda je morda narečna, v **Besedišču** ima ostrivec).

Tuja naglasna znamenja so ostala (prim. **belle époque**, **prámoustérien**, ...), sicer pa podatkov o izgovorjavi tujih in prevzetih besed v **Besedišču** ni. Če je beseda v **Besedišču** nenaglašena, se izgovarja drugače, kot je zapisana.

Pri tem delu se je zelo jasno pokazalo, da je za pravilno naglaševanje treba poznati pomen oziroma sestavo ali izvor besede oziroma da drugačen naglas (z intonacijo vred!) pokaže drug pomen – prim. npr. **sénčece** (P) < **senó** ‘posušena trava’ : **sèncece** < **sencé** ‘del obraza ob strani čela’; **bélostén** (prim. belostno svitanje) : **belostén** (prim. belostena hišica); **avêr** -a *m num.* ‘sprednja stran novca, lice’ in **áver** -vra *m* ‘vrsta letala’ : pilotska kabina trenažnega avra; **gospodíca** ‘gospodična’ : **gospôdica** ‘gospoda’; **pogrâbljati** (< **grabiti**) : **pograbljáti** (< **grabljáti**). Posebno pomembno je poznavanje pomena pri sestavljenkah in zloženkah. Prim. npr. **nadméjen** ‘ki je, se nahaja nad mejo’ (ta v gradivu ni bil potrjen!) in **nâdméjen** ‘ki presega določeno mejo, stopnjo’; **nènapojèn** ‘ki ni napojen’ : **nenapójén** ‘ki se ne da napojiti, nenapojljiv’; **črnoglèd** -m ‘pesimist’ : **črnogléd** - *prid.* ‘pesimističen’.

Velika škoda je, da gradivo ni tudi pomensko obdelano. Kakršnakoli pomenska določitev, čeprav skopa, nepopolna ali samo usmerjevalna (npr. v besedno družino ali področje rabe), bi mu dala še posebno sporočilno vrednost in uporabnost, hkrati pa bi s tem postalo dostopno tudi širokemu krogu bralcev. Tako bi se dalo sproti preverjati pravilnost navedenega, sicer se bo lahko marsikdo ob kaki besedi, črkovno enaki ali zelo podobni drugi besedi, spraševal, zakaj tako in ne drugače oziroma, katera beseda je mišljena – ali gre zgolj za napako ali je tako prav? Prim. **žlompati** (voda žlompa v votlinah med skalami) proti **žlampati**¹⁰; **brbljín** *m* (< **brbljati**) ‘brblja, brbljač’, lahko pa bi bil tudi pridevnik **brbljin** (< **brblja**). Razlaga bi tudi takoj pokazala, da npr. pri besedi **oliti** oznake P ne bi smelo biti. V **Besedišču** je namreč ta glagol prikazan kot dovršni z obliko za 1. osebo sed. časa **olijem** (v pomenu ‘obliti’, npr. obliti torto), v Pleteršnikovem slovarju pa je **oliti** -im nedo-

⁸ Dejstvo, da je bilo besedje razdeljeno na več sklopov in se je torej kar nekajkrat začenjalo od začetka abecede ter se združevalo šele v končni fazi obdelave, je zelo otežilo delo – zahtevalo je veliko več popraviljanja in ponovnega preverjanja, kar je zavlačevalo delo. Porabljeni čas bi bilo koristneje porabiti za pisanje razlag.

⁹ Seveda pa se najde tudi kakšen tak, ki ga je zagrešil tiskarski škrat – prim. npr. **módrozêlenočrn**, pri katerem bi morala strešica biti na drugem e, a je z njega preskočila na prvi e.

¹⁰ Povezava je razvidna iz Pleteršnikovega slovarja – prim. **žlompotati** *nedov.* ‘žlapotati’, *Jan.* (op.: Tu je napaka, saj glagola **žlapotati** ni v slovarju, je le **žlampotati** *plätschern* ‘žuboreti’, ‘valovati’, ‘pljuscati’), pri **žlampotati** pa ima tudi kazalko na **žlampati** ‘s šumom in požrešno jesti ali piti’. Ima pa tudi geslo **žlapótek** ‘pokvarjeno jajce’ (*vzh. Št.*).

vršen in brez naglasa, pomeni pa 'postavljati ólihe' (vzh. št.), to je 'postavljati količke, stebričke', npr. ob cesti. Torej je **oliti** iz **Besedišča** nekaj povsem drugega kot tisto iz Pleteršnikovega slovarja in v takih primerih se oznake P v **Besedišču** ni dodajalo (prim. še **žžniti** -em *nedov.* – v gradivu pomeni 'siliti v koga', v Pleteršnikovem slovarju pa 'tleti'. Zaradi tako različnih pomenov bi oznake P v **Besedišču** ne smelo biti, kakor je ni npr. pri **odól** – v Pleteršnikovem slovarju pomeni 'dolina', v **Besedišču** pa 'zobna krema'. In ker je izkazan samo ta pomen, beseda ob sebi nima P-ja.

Podobne težave so bile s samostalniki, ki so bili ali ženskega ali moškega spola. Npr.: P ima **vèd** – véda *m* in **véd** -í ž v istem pomenu 'védenje', gradivo pa izkazuje samo ženski spol. Taki zapleti so zahtevali veliko dodatnega preverjanja. Ker ni razlag, se bo marsikaj koristnega in uporabnega tudi izgubilo in velikansko jezikovno-kulturno bogastvo, ki se skriva za temi besedami, bo ostalo prikrito. Kako naj npr. bralec ve, da se pridevnik **virementski** nanaša na francosko besedo **virement** = danes splošno uveljavljeni **virman**, iz katerega je izpeljan in splošno rabljen pridevnik **virnanski** (podatek je iz leta 1922)?

Pri iskanju pravih rešitev so se pokazala tudi odstopanja v rabi med P, SP, SSKJ in sedanjo rabo pri besedah, kjer naglas ni pomensko razločevalen, torej sprememba mesta naglasa ali sprememba kvantitete ne spreminja pomena. Zlasti izstopajoča so pridevniška obrazila na **-iv**: **piskotljív** -íva : **nezmotljív** v SSKJ. Sicer pa je pri teh pridevnikih v SSKJ dosledno dolžina in nobenkrat dubleta kakor pri nekaterih drugih.¹¹

V okviru samostalnikov in njihovih izpeljav imamo obrazila **-ica**, **-aj**, **-ar** idr., pri katerih naglaševalna stopnja niha od 0–2, tj. od nenaglašenosti do stalne naglašenosti, z različno kvantiteto in kvaliteto naglašenosti. Npr. v P je **pomagačica** (tako je ostalo tudi v **Besedišču**, po **pomagáčki** iz SSKJ in današnjem občutku pa bi bil naglas na drugem a-ju). Pleteršnikovo naglašanje tipa **pománjkljaj**, **pogóltlaj**, **pojémjlaj** je z današnjega stališča zelo opazno; prav tako **lógar** (tak naglas je tudi še v SP, in to za oba pomena: 1. 'kdor ima hišo v logu', 2. 'gozdni čuvaj'; v SSKJ pa je **logár**); P **cukrovár** je v SSKJ **cukrovár**; P **topničár**, **topničárski**, **topničárstvo** so v SSKJ (prva dva) in **Besedišču** (zadnji) naglašeni na prvem zlogu, prav tako tudi **tópnícharica** (**Besedišče**). Vprašanje je, ali bi se v teh primerih smelo navajati P (s pripombo, da naglas ni identičen). Prim. še **metlíca** < **métla**, **metlár** (SSKJ **métlica** tudi **metlíca**); P **hitromèr** -êra – v SSKJ samo -mér (**tlakomér**, **kislinomér**, **vetromér** idr.).

Ob delu za **Besedišče** so se pokazale tudi nedoslednosti pri naglaševanju izpeljank iz predložnih zvez v samem SSKJ. Prim. npr. **medgórje**, **medósje**, **medpléčje**, **medóčje**, **mednóžje**, pač pa **mèdkróvje**; besede **ilegála**, **ilegálec**, **ilegálstvo** danes izgovarjamo samo z enim naglasom, pri nekaterih drugih besedah pa izgovarjamo dva naglasa, v SSKJ pa je samo eden. Prav tako je npr. pri zloženkah tipa **čudapóln**, **nadepóln**, **trudapóln** proti: **grózepóln**, **múkepóln**, **úpapóln**, **usódepóln**. V **Besedišču** imajo tovrstne besede po dva naglasa: **bogápóln**, **bôjapóln**, **čústvapóln**.

¹¹ Pleteršnikove kračine so v SSKJ lahko tudi na drugem mestu – prim. npr. **dvostràn** – v SSKJ **dvóstràn** in **dvóstràn**; tako tudi pri **belolas**, **dolgokrak**, **kratkodlak**, **zlatoklas** idr.

Ne glede na pomanjkljivosti pa je *Besedišče* kljub temu izredno zanimiv in svojevrsten dokument oblikovanja in obstajanja slovenščine in omogoča dodaten, zanimiv vpogled v slovenski jezikovni laboratorij, zgovoren in pomenljiv za vsakogar, ki razmišlja o jeziku.¹² Skupaj s svojim odzadnjim slovarjem bo dragoceno dopolnilo k SSKJ tudi za nejezikoslovce.

Pričujoča predstavitev nikakor ni popolna. Njen namen je opozoriti na osnovne probleme oziroma zagate, na katere naletimo pri obdelavi besedišča. Iz tega bi se potem lahko izoblikovala natančnejša izhodiščna merila za vse nadaljnje obdelave.

Sopomenski slovar slovaščine

Peter Weiss

Synonymický slovník slovenčiny, ur. Mária Pisárčiková, Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1995, 998 str.

V slovenščini še vedno nimamo nekaterih temeljnih slovarskih del (Weiss 1993/94); med njimi je tudi sopomenski slovar. Njegova sestavitev je gotovo med najnujnejšimi nalogami slovenskega slovaropisja. Koristil bi predvsem pri tvorjenju besedil pri iskanju ustreznjšega izraza, pa tudi za večjo (stilistično) razgibanost (čeprav recimo v primeru *kuharica kuha v kuhinji* še tako dober sopomenski slovar ne bi mogel pomagati). Izsledki, objavljeni v njem, bi bili uporabni tudi za samo slovaropisje pri t. i. sopomenskih razlagah besed v splošnem enojezičnem razlagalnem slovarju, kakršen bo na primer kak novi ali okrajšani SSKJ; z dodatno predstavitevijo sopomenskosti bi bil tak slovar še uporabnejši. Sopomensko gradivo je v sopomenskem ali pa tudi v splošnem enojezičnem razlagalnem slovarju predstavljeno po pomenskih sklopih, ki jih abecedna razvrstitev besed zakrije in razbije, vendar pa prav ta razvrstitev omogoča najdenje zelene sopomenke iz sopomenskega niza. Sopomenski slovar je lahko urejen tudi drugače kot abecedno, recimo po predmetnih ali pomenskih skupinah. Zbirni (kumulativni) sopomenski slovarji pri posameznih leksemih sopomenke le naštevajo, medtem ko razlikovalni (distinktivni) pri njih navajajo še dodatne razlike med njimi.

V SSKJ-ju so sopomenski podatki vključeni v razlage. Pri podrejenih sopomenkah, predstavljenih v geslih, so prikazane nadrejene sopomenke, in sicer na koncu razlage za podpičjem ali pa kar namesto nje. Taka rešitev pa ni dovolj natančna. Tako lahko ležeče natisnjeno besedilo v

brezsrčnica *brezsrčna ženska*

razumemo kot razlago in najbrž tudi kot sopomenko, tako kot npr.

garjast *garjav*

pomeni, da ima pridevnik *garjast* nadrejeno sopomenko *garjav*, medtem ko moramo ležeče besedilo v

brezvestnica *ekspr. brezvestna ženska*

razumeti kot razlago in zaradi označevalnika tudi kot nadrejeno in nevtrarno dvobesedno sopomenko.

Pri enobesednih ustreznica, kot sta *garjast* in *garjav*, je razmerje jasno. Toda če ima beseda v SSKJ-ju večbesedno razlago, predvsem pri dvobesednih zvezah (največkrat pridevnika in samostalnika ali prislova in pridevnika) ne moremo vedeti, ali ni to morda hkrati tudi nadrejena sopomenka. V SSKJ-ju imajo sopomenke

menke *smrečje* in *smrekovje* (ti dve besedi sta neoznačeni, pri čemer ima prva pripisan tudi pomen 'smrekove veje') ter *smrečevje*, *smrečina* in *smrekovec* (te so opremljene z označevalnikom *redko*) razlago 'smrekov gozd', ki pa je hkrati tudi sopomenka, saj niti nevtralni besedi iz tega niza nista kdo ve koliko rabljeni. (O tem priča tudi Nemško-slovenski slovar družine Debenjak (1996): *Fichtenwald* ima prevedek 'smrekov gozd, smrekovje', *Tannenwald* pa 'smrečje, smrekov gozd'. Tudi druge iztočnice s sestavino *-wald* so v tem slovarju pretežno prevedene dvobesedno, kot zveza ustreznega pridevnika – *bukov*, *borov*, *hrastov* – in samostalnika *gozd*.) Pomislek lahko izvira iz pojmovanja sopomenke kot ene same besede in ne zveze dveh ali več besed, toda nedvomno so sopomenke *blagoduh* in *dišeči les* (SSKJ, iz botanike) ter *občasno*, *kdaj pa kdaj*, *od časa do časa*, *sem in tja*, *sem ter tja*, *tu in tam*, *tu pa tam* in *vsake toliko (časa)*, tako da v sopomenski niz *smrečje* itd. gotovo spada tudi razlaga 'smrekov gozd'. *Medvedka* in *risa* imata v SSKJ-ju pripisani razlagi, pa vendar bi razlago 'samica medveda' res šteli za razlago, razlago 'samica risa' pa najbrž glede na pogostnost rabe v primerjavi z *risa* za (celo nadrejeno) sopomenko. Tako široko pojmovanje sopomenskosti pripelje do tega, da bi bilo treba v posameznih sopomenskih nizih upoštevati tudi frazeme (npr. *oditi v večna lovišča pri umreti*), od tod do nujnosti sopomenskega predstavljanja frazemov pa potem ni več daleč. Sopomenskost frazemov je še precej neraziskana, njena predstavitev v slovarjih je še v povojih, težave pa nastajajo tudi zato, ker je nejasna meja med frazetskimi dvojnici in sopomenkami: *jesen življenja* in *večer življenja* sta dvojnici – toda ali so ob frazemu *prešteti rebra (komu)* frazemi *prešteti kosti (komu)*, *polomiti rebra (komu)* in *polomiti kosti (komu)* sopomenke ali dvojnice? Najbrž je za slovarsko predstavitev sopomenskosti frazemov to vprašanje najbolje zanemariti ali pa ga je treba rešiti s širšim poimenovanjem, kakršno je recimo *sopomensko-dvojnični podatek (razdelek)* v poskusnem zvezku *Slovarja govorov Zadrečke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami* (1998) Petra Weissa.

Kljub temu da še nimamo na razpolago slovenskega sopomenskega slovarja, pa nekateri slovenski slovarji vendarle vsebujejo eksplicitne, torej na nedvoumnih mestih navedene sopomenske podatke, npr. *Papirniški terminološki slovar* (1996) Marjete Humar in Staneta Bonača ali narečna slovarja, kot sta *Tezaver slovenskega ljudskega jezika na Koroškem 1–4* (1982–1994) in že omenjeni slovar govorov Zadrečke doline.

Gotovo bo koristno videti, kaj novega in navsezadnje posnemanja vrednega prinaša sodobno sopomensko slovaropisje slovenščini izvorno in strukturno sorodnega ter prostorsko bližnjega jezika, kot je slovaščina.

V slovarskem uvodu je zapisano, da *Sopomenski slovar slovaščine* (SSS) sistematično predstavlja besede (in zveze) z enakim ali bližnjim pomenom v sodobnem slovaškem knjižnem jeziku z upoštevanjem neknižnih prvin, ki prodirajo vanj. Postal naj bi nepogrešljiv pripomoček pri ohranjanju in dviganju jezikovne kulture. Viri za slovar so bili razlagalni enojezični in dvojezični slovarji, dva manjša sopomenska slovarja slovaščine, pa tudi slovar tujk in slovar slovaškega slenga, vsi iz 20. stoletja, ter izpisi iz leposlovja, publicistike in strokovne literature.

* Kolegici doc. dr. Eriki Kržišnik se lepo zahvaljujem za pogovor in spodbudne misli v zvezi s to nejasnostjo.

Gesla v SSS-ju so dveh vrst. Glavna so tista s sopomenskimi nizi, v katerih morata biti vsaj t. i. dominantna (tj. iztočnična beseda, ki izraža najbolj splošni pomen, skupen vsem členom sledečega sopomenskega niza, ki je praviloma domača in ki se največ uporablja) in še kak nadaljnji člen. Ob tovrstnih geslih so v slovarju še kazalčna gesla, ki kažejo na drugo dominantno (glede na pomenske razlike je pomenov ali kazalk v istem geslu lahko več in so oštevilčeni), kazalka pa je lahko navedena tudi za ustrezno številko pri posameznem pomenu v geslu, ki že vsebuje sopomenski niz; če kaže na oštevilčeni razdelek s sopomenskim nizom, ji je pripisana tudi ustrezna številka. Takole je npr. geslo 'na svidenje', ki je lahko zelo zanimivo tudi s slovenskega stališča:

dovidenia, pís. i **do videnia** pozdrav pri lúčení, na rozlúčku • **zbohom** • **spánombohom**: *odišiel a pritom nepovedal ani dovidenia, ani zbohom; spánombohom, zostaňte zdravi* • subšt. **dovi** • hovor.: **maj sa** • **majte sa**: *tak už idem, maj(te) sa* • **servus** • subšt. **sevas** (priatel'ský, familiárny pozdrav): *povedala servus a odišla* • **ahoj** • **čao** • **čau** • expr. **ahojček** • **ahojko** • **čauko** • subšt.: *ahojte* • *čaute* (pozdravy obyč. mladých l'udí): *zakričal ahoj, čau a už ho nebolo* • **adieu** [vysl. ad'io] • **adié** (franc.) • **good-bye** [vysl. gudbaj; angl.]: *lúčime sa, adieu, good-bye* • **pá** • **pápá** (dôverný al. maznavý pozdrav obyč. pri rozlúčke s det'mi): *pá, pápá, moja malá*

Kazalčno geslo je npr. 'papa':

pápá 1. p. d'aleko **2.** p. dovidenia

(V geslu *d'aleko* je namreč navedena zveza *ocino je pápá* s pomenom 'očka je daleč', ki ji je pripisan označevalnik det. 'otroško'.)

Iztočnici oz. njeni pisni dvojnici v SSS-ju sledi razlaga, ki velja za sopomenski niz (če je teh in/ali kazalk več, so oštevilčeni oz. oštevilčene), nato pa so navedeni preostali večinoma polkrepko tiskani členi sopomenskega niza – pred vsakim od njih stoji večja dvignjena pika. Posamezno skupino členov v nizu praviloma končuje ponazarjalni del (pri čemer je treba upoštevati, da v slovaških slovarjih razlage pišejo v pokončnem tisku, ponazarjalne primere pa v ležečem, torej ravno obratno kot npr. v SSKJ-ju). Označevalnik stoji pred posameznim členom niza (prim. zgoraj prva dva označevalnika subšt.), lahko pa uvaja tudi novo skupino členov (in takrat, kot je običajno npr. tudi v SSKJ-ju, za njim stoji dvopičje – prim. zgoraj expr.). Uporabnik tako iz položaja v nizu lahko vidi, koliko je posamezen člen oddaljen od dominante in njene nevtralnosti, natančnejšo opredelitev zaznamovanosti pa lahko razbere iz označevalnika. Če je teh več, so lahko združeni v označevalniški niz, kakršen je npr. hovor. expr. zastaráv. v geslu *korbáč* 'korobač'. Ponekod je pri manj običajni besedi naveden avtor, ki jo uporablja ali jo je uporabljal. V navadnem tisku so na ustreznih mestih (večinoma za označevalnikom subšt.) navedene neknjižne in nepravilne sopomenke, ki so tiskane navadno tudi kot iztočnice v kazalčnih geslih. Če je mogoče, je pri členu sopomenskega niza navedena tudi protipomenka: »**občiansky** [...] • hovor. **civilný** [...] (op. cirkevny)«.

Sestavljalci so pri členjenju gradiva uporabili dobro znani paradoks, da je treba biti pri obravnavanju sopomenk (tu gre za besede in – dodajam – besedne zveze z istim ali podobnim pomenom, vendar pa z drugačno slušno in/ali pisno obliko) pozoren ne na enakost, ampak na razlike med posameznimi členi sopomenskega niza.

Primerno obsežen in natančen uvod – marsikdaj se že iz njega da sklepati o odličnosti samega slovarja, in tudi tokrat je tako – dopolnjujejo podatki na predpapirju (takoj za notranjo naslovno stranjo, saj jih je tu najlažje najti), kjer so na vsega dveh straneh ob primerih razložene glavne sestavine gesla, na dveh straneh pred zadnjo stranjo pa so razložene krajšave, ki jih sicer najdemo tudi na koncu uvoda. Gesla v slovarju so oblikovana pregledno, težave pa marsikdaj še vedno povzročajo nejasnost, kdaj neha veljati označevalnik ali na koliko členov sopomenskega niza se nanaša zapostavljeni podatek, kakršen je v zgoraj navedenem geslu *dovidenia franc.*, ki gotovo velja tudi za *adieu*, čeprav stoji šele za naslednjim, namreč za *adié*. Kljub veliki natančnosti pa se lahko zaplete zaradi omejitev, ki morajo biti postavljene, saj bi sicer obseg slovarja preveč narastel. Tako tudi v SSS-ju ni bilo mogoče povezati besed in zvez, ki so v bližnjem odnosu, niso pa sopomenke. V abecednem razlagalnem slovarju in tudi v sopomenskem slovarju ne moremo na enem mestu najti združujočih nadpomenk. Tovrstna zadrega je razvidna tudi iz SSS-ja: podobne sestavine kot zgoraj prikazano geslo *dovidenia* ima tudi prvi niz v geslu 'servus':

servus 1. priatel'ský, familiárny pozdrav • **ahoj** • expr.: **ahojček** • **ahojko** • subšt. ahojte (pozdrav mlajše generácie): *Servus, ahoj, kamarát! Ahojček, ahojko, kde si sa tu vzal?* • **čao** • **čau** • expr. **čauko** • subšt. čaute (pozdrav mlajše al. najmlajše generácie): *čao, čau, už musím íst'* • subšt.: **sevas** • **nazdar** [...]

Ker v tem slovarju manjka razdelek, kjer bi bile (npr. v zbirnih geslih) združene posamezne podobnopomenske dominante, npr. pozdravi, ni mogoče povezati podatkov, ki so zdaj raztreseni po slovarju in zato nerazvidni. Posredno povezavo med gesloma *dovidenia* in *servus* najdemo le v kazalčnih geslih, kakršno je npr. »sevas p. servus 1, dovidenia«, medtem ko neposredne, ki bi bila zelo koristna, ni. Te zadrege bi lahko odpravil le širše zasnovani slovar, kakršen je recimo Dudnov sopomenski slovar (Müller 1986), ki pa je vendar bolj naštevalen in veliko manj razlikovalen kot SSS.

Sopomenski slovar slovaščine, ki si ga kot pasivni obvladovalec slovaščine ogledujem predvsem s slovaropisnega vidika, je odlično delo, v katerem je zajeto bogato in podrobno razčlenjeno gradivo, vanj pa so sestavljalci vgradili kar se da veliko jezikoslovnega in slovaropisnega znanja. Naše slovaropisje bo pri sestavljanju ustreznega slovarja slovenščine moralo upoštevati njegove izsledke, ob čemer bo razveseljivo, če se bo vsaj približalo njegovi visoki ravni. **

**Pri pisanju predstavitev sem uporabil angleški članek, ki sta ga napisala pripravljalca tu predstavljenega slovaškega sopomenskega slovarja Mária Pisárčiková in Vladimír Benko (Pisárčiková – Benko 1996). Nanj me je opozoril in mi ga prijazno, kot zna le on, posredoval akad. prof. dr. Janez Orešnik, za kar se mu prav lepo zahvaljujem.

Navedenke

- DEBENJAK 1992 = Doris, Božidar in Primož Debenjak, *Veliki nemško-slovenski slovar*, Ljubljana: DZS, 1992 (Slovarji DZS).
- MÜLLER 1986 = Wolfgang Müller (ur.), *DUDEN »Sinn- und sachverwandte Wörter«: Wörterbuch der treffenden Ausdrücke*, Mannheim – Wien – Zürich: Bibliographisches Institut, ²1986 (DUDEN 8).
- PISÁRČIKOVÁ – BENKO 1996 = Mária Pisárčiková – Vladimír Benko, Slovak Synonym Dictionary, v: *Euralex '96 Proceedings I-II: Papers submitted to the Seventh EURALEX International Congress on Lexicography in Göteborg, Sweden II* (ur. Martin Gellerstam idr.), Göteborg: Göteborg University, Department of Swedish, 1996, str. 689–696.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* 1–5, SAZU oz. ZRC SAZU (izd.) – DZS (zal.), 1970–1991.
- WEISS 1993/94 = Peter Weiss, Katere slovarje smemo pričakovati po izidu Slovarja slovenskega knjižnega jezika, *Jezik in slovstvo* 39 (1993/94), št. 7–8, str. 346–350.

Irena Stramljič Breznik,
Prispevki iz slovenskega besedoslovja

Maribor, 1999

Jožica Škofic

V Mariboru je tik pred začetkom poletja izšla knjiga *Prispevki iz slovenskega besedoslovja* avtorice dr. Irene Stramljič Breznik, docentke za slovenski knjižni jezik na mariborski Pedagoški fakulteti. Knjigo je izdala založba Slavističnega društva Maribor Zora, in sicer kot 7. knjigo svoje jezikoslovne zbirke. Recenzijo knjige je prispevala doc. dr. Erika Kržišnik.

Avtorica, strokovnjakinja za besedotvorje slovenskega (knjižnega) jezika, je v tej svoji prvi knjigi objavila 13 razprav. Nekatere med njimi so bile sicer že objavljene v različnih zbornikih, a skupaj s še neobjavljenimi predstavljajo celoto, s katero avtorica predstavlja svoje raziskovalno delo, vezano na besedo z njenega besedotvornega, terminološkega in frazeološkega vidika.

V prvem, najboljšejnem sklopu razprav *Besedotvorje sodobnega slovenskega knjižnega jezika* so štiri besedila, ki so namenjena prikazu sinhronne podobe slovenskega knjižnega jezika, kot ga prinaša slovarsko gradivo SSKJ (avtorica ga je izpisovala v letih 1992–1994, torej ročno, brez računalniške programske opreme, ki nam je na voljo danes), in sicer Prvostopenjske samostalniške izpeljanke iz pridevniških podstav v SSKJ, Izglagolske izpeljanke s pomenom vršilca dejanja, Izsamostalniške izpeljanke s pomenom opravkarja in Specializiranost obrazil za izpeljanke s pomenom vršilca dejanja, nosilca lastnosti ali stanja in opravkarja. Sklop razprav zaokroža zbrana literatura, ki bralca vodi k študiju sorodnih razprav drugih avtorjev (predvsem Jožeta Toporišiča in Ade Vidovič Muha, na katerih teoretičnih izhodiščih je gradila svoje raziskave tudi Stramljičeva).

V prvi razpravi so predstavljene najpogostejše samostalniške izpeljanke s pomenom nosilec in nosilnik lastnosti, lastnost, snov, popredmetena lastnost ter okoliščine prostora in časa. Za vse izpeljanke je predstavljena njihova besedotvorna podstava, najrodnejša, srednje oz. manj rodna ter nêrodna obrazila za moški, ženski in srednji spol, družljivost obrazil z različnimi podstavami (glede na njihov pomen in glasovno podobo) ter njihova (ne)zaznamovanost. Vsaka skupina izpeljank je strnjeno predstavljena tudi s preglednico obrazil, v kateri so podatki o zastopanosti tvorjenk v SSKJ, Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju in Besedišču slovenskega jezika ter z natančnim spiskom vseh tvorjenk z označevalniki in pojasnili o vrsti podstavnega pridevnika. Razpravo povzema preglednica vseh besedotvornih sredstev, vključenih v tvorbo samostalniških tvorjenk iz pridevniških podstav tako, da je razviden vir tvorjenk, ob katerih nastopa dano obrazilo, ter same značilnosti besedotvornega morfema: zastopanost v šestih pomenskih skupinah, premenilne lastnosti (palatalizacija, jotacija, disimilacija, krnitev, asimilacija), nagla-

sna jakost (stalno naglašeno, nenaglašeno, možnost obojega) in število tvorjenk, izpisanih iz SSKJ.

Tudi druga razprava podobno kot prva prinaša zelo natančen prikaz priponskih obrazil za vse tri spole (posebej še za feminative), in sicer tako domačih kot tujih, njihove naglašenosti in pogostnosti. Posebno pozornost pa je avtorica namenila še tvorjenkam, kjer sta se ob isti podstavi pojavili dve ali več priponskih obrazil, in ugotovila, da se jezik obnaša gospodarno in so le redke tvorjenke pomensko in stilno enakovredne.

V tretji razpravi so predstavljene izsamostalniške izpeljanke s pomenom opravkarja, ki združuje štiri pomenske skupine: človek ali žival, ki ima s čim opraviti, prebivalec ali žival, ki pripada določenemu okolju, član organizacije, ideologije itd., nosilec značilnosti. Ob vsaki pomenski skupini so poleg govorne podstave tvorjenk in besedotvornega algoritma navedena priponska obrazila (po odzadnji abecedi) s primeri, izpisanimi iz Toporišičeve Slovenske slovnice in SSKJ, in sicer za moški in ženski spol ter feminative, ki se iz tvorjenk moškega spola tvorijo tako, da se obrazila ženskega spola dodajajo tvorjenki moškega spola ali pa obrazilo ženskega spola zamenja moškospolno obrazilo v celoti ali le njegov izglasni del. Avtorica ugotavlja, da so izpeljanke opravkarja zelo pestre, na kar kaže veliko število obrazil, med katerimi domača prevladujejo nad prevzetimi, ter da je ta skupina izpeljank slovarskopomensko zelo bogata in včasih težko izrazljiva z ustrežno besedotvorno podstavo.

Zadnja, četrta razprava iz tega sklopa prinaša pregled najrodnejših obrazil za izpeljanke s pomenom vršilca dejanja, nosilca lastnosti ali stanja in opravkarja ter dodajalnih in zamenjevalnih ženskospolnih obrazil ter primerja prekrivnost teh obrazil za posamezne pomene. Avtorica s številsko podkrepljenimi podatki dokazuje, da je kljub na prvi pogled pogosti prekrivnosti obrazil za vse tri pomenske skupine večina izmed njih vendarle specializirana le za eno skupino izpeljank (kar velja tudi za feminative). Razprava smiselno vsebinsko zaključuje prvi sklop.

Drugi sklop razprav nosi naslov Besedotvorje v zgodovini slovenskega knjižnega jezika in prinaša pregled obravnave besedotvorja pri nekaterih slovničarjih 19. stoletja. V nasprotju s prvim sklopom, v katerem je bila metoda raziskovanja sinhrona, se v drugem sklopu uveljavlja diahroni vidik. Tu so: Dajnkovo besedotvorje med slovansko in slovensko besedotvorno tradicijo, Prispevek Murščeve Kratke slovenske slovnice k sistematiki besedotvornih pomenov, Izpridevniške modifikacijske tvorjenke v Pleteršnikovem slovarju ter Škrabčeva obravnava obrazil.

Zelo zanimiv je tudi tretji sklop razprav, v katerem avtorica v razpravah Besedotvorje in njegovo izrazje v slovensko pisanih slovnica 19. stoletja ter Oblikovanje poimenovanj za besedne vrste v slovensko pisanih slovnica med leti 1791–1854 predstavlja rast slovenske jezikoslovne – predvsem besedotvorne in besednovrstne terminologije pri slovenskih slovničarjih 19. stoletja ter jih primerja med seboj. V prvi razpravi preverja izrazijsko izvirnost sestavjalcev slovnice, in sicer za poimenovanja poglavij, v katerih se govori o tvorbi besed, motiviranost besede, besedotvorna obrazila, besedotvorne vrste in stopenjskost tvorjenke, ter ugotavlja, da je izrazjetvorna uspešnost posameznih slovničarjev sorazmerna njihovi teoretični uzaveščenosti o slovenskih besedotvornih možnostih. V drugi razpravi pa se av-

torica loteva analize besednovrstnih izrazov, iz katere je razvidno, kako se je oblikovala tovrstna slovnična terminologija v slovenskih slovnicaх omenjenega obdobja (Zagajšek, 1791, Vodnik, 1811, Slomšek, 1842, Muršec, 1847, Malavašič, 1849, Majar, 1850, Janežič, 1854), s posebnim poudarkom na iskanju besedotvorne motivacije poimenovanj.

V tem prvem delu svoje knjige, naslovljenem Besedotvorje slovenskega jezika, se je avtorica torej ukvarjala z besedo, v drugem delu pa je svojo pozornost namenila besedni zvezi in jo naslovila Frazeologija. Prvi dve razpravi tega dela obravnavata frazeološke sestavine v umetnostnih (Frazeologija v Volkmerjevih Fabulah) in publicističnih besedilih (Besednozvezne, besedotvorne in skladenjske značilnosti športnih rubrik v Jutru), tretja, Frazemi s pomenom 'umreti' v SSKJ, pa prinaša natančen pregled slovarskega gradiva besednozveznih izrazitev smrti in umiranja, ki je obdelano s pomenskega, motivacijskega in strukturnega vidika.

Knjiga Prispevki iz slovenskega besedoslovja, v kateri Irena Stramljič Breznik zelo natančno in sistematično predstavlja izsledke svojih besedoslovnih raziskav, bo zagotovo dragocen pripomoček pri raziskovalnem delu ne le študentom slovenistike, ampak tudi različnim strokovnjakom – jezikoslovcem, ki jih zanimajo besedotvorna vprašanja slovenskega jezika – ne le njegove knjižne zvrsti, ampak tudi narečij, ne le občnih imen, pač pa tudi lastnih imen in njihove tvorjenosti.

Herta Maurer-Lausegger, *Orodje s koroških podstrešij*

O saneh ... / Über Schlitten ...

Klagenfurt/Celovec, 1999

Jožica Škofic

V Celovcu sta v začetku leta 1999 izšli dve videokaseti s prilogama dialektologinje in etnologinje Herte Maurer-Lausegger z Inštituta za slavistiko Univerze v Celovcu. Izdala ju je Mohorjeva družba – Hermagoras Verlag Celovec/Klagenfurt, Ljubljana, Wien. Obe deli sta nastali v okviru projekta Raziskovanje slovenskih narečij na Koroškem (Dialektdokumentationen – Narečne dokumentacije).

Lažje sledenje narečnemu pripovedovanju v filmu omogočata prilogi videofilmoma – knjižici, ki »/.../ vsebuje/ta/ podatke o sodelavcih projekta, kratek oris jezikovnega položaja v Slovenjem Plajberku in portret pripovedovalca. Sledijo tehnične in metodološke pripombe o nastanku dokumentarca, ki je sad sodelovanja s slovensko govorečo profesionalno ekipo /.../.« V obeh knjižicah je v uvodnem delu predstavljena narečna transkripcija, ki tudi nestrokovnjakom omogoča branje narečnega besedila, ki spremlja avdiovizualni prikaz. Narečno besedilo (na lihih straneh) ima v knjižicah še prevod v (knjižno) slovenščino (na sodih straneh), kar na eni strani omogoča lažje razumevanje prebranega oz. slišane, na drugi strani pa tak zapis opozarja tudi na skladenjske razlike med narečnim – govorjenim jezikom (plajberškim govorom koroškega rožanskega narečja) in prevodom v knjižni jezik. Slikovno gradivo v knjižicah pa popelje bralca skupaj z besedilom v okolje, v katerem sta filma nastala oz. v katerem se govori predstavljeni govor z obravnavano terminologijo.

Film *Orodje s koroških podstrešij* je nastal ob koncu razstave o kmečkem orodju, ki je bila poleti 1998 v Ožekarjevem stogu v Podnu. V njem je predstavljena narečna terminologija za kmečko orodje, kot jo je posredoval domačin, kmet Lenci Tschertou, p. d. Najek, iz Slovenjega Plajberka, zagotovo zelo nadarjen pripovedovalec in odličen poznavalec domačega orodja, njegove rabe in izrazja za vse to.

Videofilm se začne z veznim besedilom v slovenskem knjižnem jeziku, kot se govori na avstrijskem Koroškem, v katerem je na kratko predstavljen kraj in življenje v njem, razstava, ob kateri je nastal dokumentarec, in pripovedovalec.

Pripovedovalec tako predstavi: škarje za striženje ovac, brano, cajno, grablje in vile, kose in srpe, sejalni prt in rešeto, košek in krošnjo, vprežne in samotežne gare, pluge (ob tem opiše tudi pridelovanje krompirja), voz in nazadnje strašilo. Predstavlja ne le strokovna poimenovanja naštetih predmetov, pač pa tudi poimevanja njihovih delov in način, kako so jih uporabljali.

V prevodu narečnega besedila v knjižno slovenščino so poleg nekoliko drugačnega besednega reda, ki je v narečju pač posledica govornosti (ne pisanosti), tudi nekateri »stavčni elementi« (zapisani v oglatem oklepaju), ki jih govorec opuša-

ča in ki so vključeni v prevod »zaradi lažje berljivosti« – čeprav se zdi, da tovrstne spremembe v prevodu pravzaprav niso potrebne, npr. *t'ole je wəd'i:r, č'ir je qá:mən notr'e in wod'a, da qá:mən b'ol wó:jstər wstà:ne. [-] > Tole je 'vodir' [=oselnik] s kamnom in vodo, da ostane kamen bolj oster. [brušenje kose]* (str. 23–22) ali *in zrà:wən so pa pá:ntə > In zraven so pa [železni] okovi* (str. 19–18) ali *nù:calə so jo pa t'udə wtrɔc'ə, so nosí:lə wod'o: dəwà:wcam na pù:le > Uporabljali so jo pa tudi otroci, [ki] so delavcem na polje nosili vodo* (str. 21–20). Nekateri narečni izrazi, ki so v prevodu najprej le poknjženi, so nato še dodatno razloženi, npr.: *wəd'i:r > 'vodir' [=oselnik], xá:bo > 'habo' [=perut, krilo], qrù:qwa > 'krukva' [=kljuka]* (str. 23–22). Velika začetnica v narečnem zapisu ni uporabljena – ločila, tudi končna, pa so seveda postavljena – kar tudi omogoča pravilno branje oz. razumevanje členitve besedila na povedi (morda pa bi vendarle kazalo zapisovati veliko začetnico za označitev lastnih imen). V prevodu so v oglatem oklepaju zapisane tudi didaskalije, torej kratki komentarji o tem, kaj govorec počne, npr. *[brušenje kose]* na str. 22.

Videofilm *O saneh*, nastal je pozimi 1999, v katerem so avtorji želeli predstaviti oz. dokumentirati predvsem zimsko kmečko orodje, se metodološko nekoliko razlikuje od prvega tu predstavljenega filma:

- snemanje poteka na različnih prizoriščih (kmetija, gozd, pot v gozd),
- nekateri delovni postopki so predstavljeni dejavno in spremljani s sprotnim komentarjem (govorno dejanje je kljub prisotnosti več oseb hote monološko), kar daje opisu veliko dinamiko, saj govorec ne le opisuje predmete in njihove sestavne dele, ampak ob tem, ko jih uporablja, pove tudi, čemu služijo, kako se jih uporablja, zakaj, kako se je to delo opravljalo nekoč ipd.,
- nekatere druge metodološke novosti pa so predstavljene na str. 9 spremlja-joče knjižice.

Ta drugačni način se seveda odraža tudi v narečnem zapisu (in prevodu v knjižno slovenščino na sodih straneh). Poglavlja so tu naslovljena večinoma z glagolniki: *Plajberški drvarji*, *Napreganje konja*, *'Rtiče' z opremo*, *Vpreganje konja v 'rtiče'*, *Nalaganje in spravljanje hlodov*. Sicer pa se narečni zapis in prevod v (knjižno) slovenščino metodološko ne razlikuje od zapisa v Orodju s koroških podstrešij.

Nazadnje pripovedovalec Lenci Tschertou predstavi še nekaj drugih predmetov, ki so jih uporabljali pri zimskem delu: *dereze*, *'žlefe'*, *težke 'žlefe'*, *samo-težne 'žlefe'*, *samo-težne sani*, *otroške sanke* – *'tafelce'*, *sani za prevažanje ljudi*, svoje pripovedovanje pa zaključí s komentarjem o uporabnosti konj danes in o nalaganju hlodov na kamion, ki je v novejšem času zamenjal konjsko vprego.

V knjižici je tudi Seznam narečnih izrazov (str. 54–56), ki v prilogi k Orodju s koroških podstrešij manjka, v katerem pa jezikoslovec pogreša predvsem narečni (fonetični) zapis besed s slovničnimi podatki, npr.: *žlefe – ogrodje sanic, pritrjeno z iglo na vprežne sani*.

Videodokumentacija narečja se je na Koroškem kljub pomanjkanju finančnih sredstev, na katero avtorica vedno opozarja, kot kaže, dobro uveljavila in kar vabi k tovrstnemu načinu zapisa tudi drugih slovenskih govorov.

IV. ODMEVI

Odgovor uredniškega odbora na pismo v Jezikoslovnih zapiskih 4

V skladu z uvedbo razdelka ODMEVI, namenjenega pobudam in kritikam, ki se nanašajo na vsebino in obliko **Jezikoslovnih zapiskov** ter na delo uredniškega odbora, smo veseli vsakega odmeva naših bralcev ali sodelavcev. Tako tudi pisma naše bralke in sodelavke Ljudmile Bokal v četrti številki našega glasila.

Jezikoslovni zapiski so s tretjo in četrto številko izpolnili glavne pogoje Ministrstva za znanost in tehnologijo za uvrstitev med znanstvene periodične publikacije, kar lahko imamo za skupni uspeh uredniškega odbora in doslej sodelujočih avtorjev. Tako je tokratna peta številka financirana od ministrstva izdatneje, kot sta bili tretja in četrta, za kateri smo morali finančna sredstva pridobivati vsakič sproti. Z rednim financiranjem in s tem povezanim rednim vsakoletnim izhajanjem **Jezikoslovnih zapiskov** bo izpolnjen osnovni cilj njihovega obstajanja – sprotno objavljanje rezultatov raziskovalnega dela delavcev Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša. Pri tem so **Jezikoslovni zapiski** odprti tudi za prispevke drugih raziskovalcev slovenskega jezika.

Glede pobude naše bralke, da bi **Jezikoslovni zapiski** postali specializirana *leksikografska* oziroma *leksikološka revija*, je treba reči, da je za zdaj preuranjena in premalo utemeljena. Sporna je zlasti utemeljitev po odstotku prispevkov z leksikografsko ali leksikološko tematiko, saj mednje npr. ni mogoče prištevati večino dosedanjih prispevkov iz imenoslovja in dialektologije. Odstotek pravih leksikografskih prispevkov se glede na to zelo zmanjša, redki so tudi leksikološki prispevki. Uvrščanje leksikografskih (leksikoloških) prispevkov v posebno rubriko pa ni vprašljivo, seveda, ko bo njihovo število to opravičevalo.

Glede na dozdej sodelujoče avtorje in njihove prispevke je možno predvideti, da se bo sedanja vsebinska raznolikost glasila **Jezikoslovni zapiski** nadaljevala, kar je ena od njegovih kvalitiet. Pojavitev **Jezikoslovnih zapiskov** v slovenskem prostoru je bila sprejeta kot osvežitev in dopolnitev dosedanjega tovrstnega tiska in opažena tudi v evropski jezikovni javnosti. Uredniški odbor si bo še naprej prizadeval za čim večjo oblikovno in vsebinsko kakovost našega glasila. Ta se bo preverjala tudi s pritegnitvijo prispevkov raziskovalcev iz drugih ustanov in okolij. S sodelovanjem v svojem glasilu se inštitutski avtorji lahko uveljavljajo v domači in tuji strokovni javnosti – tako osebno kot njihova raziskovalna področja. Med temi sta tudi leksikografija in leksikologija, za kateri se zavzema naša bralka in sodelavka.

Ljubljana, 20. 9. 1999
Za uredniški odbor: Janez Keber

Navodila avtorjem

Jezikoslovni zapiski so periodično glasilo *Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*, ki izhaja enkrat letno.

Uredniški odbor oziroma glavni urednik sprejema prispevke za posamezno številko do konca maja, glasilo pa izide v zadnjih mesecih leta. Razen delavcev *Inštituta* so k sodelovanju vabljeni tudi drugi raziskovalci slovenskega jezika. Uredniški odbor bo glede na priporočilo *Ministrstva za znanost in tehnologijo* k pisanju posebej vzpodbujal mlade raziskovalce in raziskovalke.

Predviden okvirni obseg člankov je ena avtorska pola, tj. 16 strani s po 30 vrsticami, za razprave po dogovoru z uredniškim odborom tudi več. Poročila naj bi obsegala do pet, recenzije, predstavitve ali kritike jezikoslovnih del do 10 strani. Tekste, ki morajo biti izvirni in še ne objavljeni, je treba oddati uredniškemu odboru na disketi in vnesene v oknih v programu *Word 6 ali 7(95)* ter v pisavi *Times New Roman CE* (velikost 10). Če avtor uporablja *Word 97* (ta ni kompatibilen s programom za postavljanje knjig), **morajo biti vsi posebni in naglašeni znaki** vzeti iz Wordovih naborov *Brane 1, 12, 3, 4*. Pri tabelah, grafih ipd. je treba upoštevati format **Jezikoslovnih zapiskov**. Pri pisanju naj avtorji ne uporabljajo slogov. Oblikovanje prispevka naj prepustijo *Založništvu ZRC*, označene so lahko pisave **krepko**, *ležeče*, podčrtano. Za številko opombe na dnu strani je treba pred besedilo opombe vstaviti en tabulator. Disketi naj bo priložen iztis. Razprave in članki morajo imeti na začetku slovenski izvleček. Temu bo sledil angleški prevod izvlečka. Na koncu bo angleški povzetek (avtorji naj slovenski izvleček in povzetek odtisnejo posebej za prevajalko). Pred povzetkom mora biti pri člankih in razpravah seznam virov in literature, ki se nanaša na obravnavano tematiko. Pri tem naj se avtorji ravnajo po **Jezikoslovnih zapiskih 4 in 5**. Pri navajanju avtorjev naj se ime, ki je zapostavljeno priimku z vejico, (po možnosti) navede neokrajšano.

Vse prispevke preberejo člani uredniškega odbora, ki članke in razprave praviloma tudi recenzirajo. Priporočila in popravki članov uredniškega odbora oziroma recenzentov so posredovani avtorjem, da jih ti upoštevajo in jih vnesejo na disketo.

Uredniški odbor **Jezikoslovnih zapiskov** si pri pripravljanju glasila želi čim širšega sodelovanja. Zato poziva sodelavce in bralce glasila ter vse zainteresirane, da mu pošiljajo svoje predloge in mnenja v zvezi z obliko in vsebino glasila ter delom uredniškega odbora. Objavljeni bodo v razdelku ODMEVI.

Naslov uredniškega odbora **Jezikoslovnih zapiskov**:

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Gosposka 13, 1000 Ljubljana, Slovenija, telefon: 061 1256 068, faks: 061 1255 253.

ISSN 0354-0448

9 770354 044012